KERESZTÉNY MAGVETŐ.

Szerkesztik és kiadják

BUZOGÁNY ÁRON és FERENCZ JÓZSEF.

IV. KÖTET.

AUGUSTINOVICS PÁL ARCZKÉPÉVEL.

KOLOZSVÁRTT,

a róm. kath. lyceum nyomdája, 1868.

TARTALOM.

I.

Háromszázados jubileum.

A hitujitás nemes és szabad jelleméért, messzeható dicső következéseiért a legnagyobbszerű világ-események egyike volt. A barbarság az ó-classicismussal a polgáriasult állami életet is elsepervén, a polgári és egyéni szabadságot eltemette s Európa közszelleme dermedten mély álomba dűlt, lebilincselve a vakhit, babona és a szellemen uralkodó vallási tekintély által. De midőn az ágostai egyszerü szerzetes, a hitujitás bajnoka, a józan észnek, a vizsgálódó szabad szellemnek, a polgári, társadalmi és egyéni szabadságnak nevében megkezdette a harczot a tekintély s az ezt kisérő tudatlanság, babona és elfogultság ellen, a szellem elaléltságából öntudatra ébredt s lázas forrongásában egész Európára a szellemi életnek szép, következéseiben gazdag, de — fájdalom — viharos tavaszát deritette fel, utánzásául a természetnek, mely a hoszszas aszály után rendesen égiháboru és zivatar kiséretében szokta küldeni az áldást hozó, termékenyitő esőt.

Viharos volt a vallási és szellemi élet ama tavasza; mert egyfelől a valóságos világi hatalmassággá emelkedett s abban az időben éppen hatalma tetőpontjára jutott hit-tekintély az erőszak fegyverét adta a vakhit és rajongás kezébe, hogy öldökölje hiveit a szabadságnak, melynek gyenge virágai ez alkalommal is vérmezőkön termettek; másfelől mert maguk a hitujitás bajnokai koruk korlátolt felfogásához képest egymást gyülölték és üldözték, a szerint, a mint egyik a másikát éppen a vizsgálódó ész és a szellem korlátokat nem ismerő szabadságának természete és követelése szerint tulszárnyalta. Luther „másként nem tehetek“ jelmondatával valódi nagyság volt, mégis üldözte a Carlstadtokat, s Kálvin harczolt ugyan a pápa ellen, de Servétet sem birta eltürni. És igy e különben megbecsülhetetlen szellemi átalakulás történelmét a hitszabadságról napjainkban alkotott eszménykép fényénél vizsgálva, ott látjuk a haladás mellett a tévedést, a lelkesült magasztosság mellett a botlás sötét vonásait is.

Hazánk távol esik ugyan a hitujitás eredeti szinhelyétől, de a felkelt szellemi mozgalom Erdély bérczei közé is hamar elhatott,

hol félszázadig tartott lefolyása, az emberi szellem egyik legszebb nyilatkozata. Harcz és küzdelem közt folyt le a hitujitás hazánkban is, de tekintve azt, hogy e harczot és küzdelmet a bajnokok nem a hatalom, hanem a józan értelem, vizsgálódó ész és az ezek által megállitott önmeggyőződés, tehát lelki szabadság szellemi fegyverével folytatták vér nélkül ; tekintve azt, hogy a hitujitás itt az unitárizmussal végződött be, tehát már három századdal ezelőtt kifejtette azokat a hitnézeteket, melyeket másutt a tudomány és szabad irányu theologia csak napjainkban tisztáz és állit meg ; tekintve végre azt, hogy a mig a hitfelekezetek egyenlősége, a vallás szabad gyakorlata, a lelkiismeret szabadsága Magyarországon 1848-ban s Ausztriában csak 1868-ban állittatott meg törvény által, Erdélyben ezek az unitárizmusnak 1568-ban történt törvényes oltalomba vétele által már akkor biztosittattak : bátran kimondhatjuk Erdélyről is, mit a történelem Kálmán királyunkról mond, hogy mintegy tulhaladta korát szellemi felvilágosultságban.

És ha keressük az okokat és vizsgáljuk a körülményeket, melyek nyomán Erdély a kort megelőzve, a vallási szabad meggyőződés és lelkiismeret szabadságának bölcsője lett, ugy találjuk, hogy ennek főbb oka, főbb tényezője az alkotmányos szabadság volt. Az alkotmány keretén belöl álló minden polgár azt a polgári szabadságot, melyet neki az alkotmány mint polgárnak adott, átruházta magára, mint a társadalom tagjára ; egyénileg is jogosultnak, szabadnak tartotta magát s ennek nyomán jogosultnak és szabadnak tartotta saját véleménye nyilvánitását is. A vallásos forrongás ama korában a vallás ügyeiben való részvétel, nyilatkozás és vita a társadalmi viszonyok által parancsolt szükségességgé vált, s mert a törvény ezt nem tiltotta, nyilvánosan, a törvény védelme, sőt a törvény képviselője, a fejedelem, személyes felügyelete alatt folyt, miként ezt a hitujitásnak Erdélyben történt folyama bizonyitja.

A hitujitás Erdélyben is a Luther-féle hit-elvekkel vette kezdetét, a melyek már 1520 tájatt behatottak a szászok közé. II. Lajos király, Statileo püspök, majd a mindenható Martinuzzi erőlködtek gátat vetni az uj tanoknak, de Erdély közszelleme ellentállott a törekvéseknek, az országgyülések beleavatkoztak a vitába, s szabadelvü, méltóságos irányadásuk oly téren tartotta s vezette a hitujitás ügyét, hogy a hozzá egyedül méltó fegyverekkel, észszel és érvekkel folyjon a küzdelem. Végre az 1557-ben Tordán tartott országgyülés jun. 1-én hozott e végzésével: „az ország lakósainak

kérésére megengedtük, hogy mindenki azt a hitet vallja, a mely tetszik, akár az uj, akár a régi szertartás szerint valót," szentesitette a r. kath. vallás mellett az év. lutheránus vallást is, mert hogy az itt kimondott vallás-gyakorlati szabadság csak ezekre értetett még ekkor, mutatja a következő évben márt. 17-én ugyan Tordán hozott országgyülési végzés: „a mint ő felsége ezelőtt is megengedte volt, hogy ki-ki azt a vallást kövesse, a mely tetszik, t. i. a pápista vagy lutheránus vallást, ugy most is ezek közül bármelyiknek követésére kegyelmesen szabadságot enged." Harminczkét évi komoly törekvés ide érlelte Erdélyben a hitujitás ügyét, a protestáns vallások legidősbike szentesitett országos törvény által biztos életet nyert.

De ekkor a Kálvin nézetei is utat törtek volt magoknak, s főleg az urvacsora kérdése hevesen vitattatott zsinatokon és magán gyülésekben. A király s az ország rendei oda érve látván az ujabb nézetek fejlődését, s a kiegyeztetést többé nem remélvén, erőltetés helyett megint nemes eszközökhez nyultak, s 1563. jun. 6-án Tordán ily végzést hoztak: „Mivel mind a két vallást (luth. és ref.) követő székely urak közt különböző vetélkedések támadtak, miből sok rosz következhetik: az ország rendei meghatározták, hogy mindeniknek szabad legyen azt a vallást és hitet követni, a melyik tetszik, s minden a maga vallásán levő papot tarthasson, kik közül midőn egyik prédikálni kezd, a másik ne akadályozza, s ha elvégezte, azután kezdje a másik, és igy istenitiszteletét és a szentségek kiszolgáltatását mindenik végezze szabadon. Ki őket megháboritja, hivassék meg a fejedelem elé s büntetődjék büne szerént." A következő évben jun. 4-én megint Tordán az országgyülés még határozottabban szentesitette mind a két protestáns vallásfelekezet egyházi életét.

Az unitárius hitnézetek jóllehet már 1563-ban megkezdték körfutásukat, nyilvános vita tárgyai csak 1566-ban lettek. Ez évben négy hó alatt négy gyülés tartatott, egy Tordán, kettő Gy.-Fejérvártt és egy M.-Vásárhelytt, melyek mindenikén az „Isten egysége és háromsága" képezte a sarkpontot. A háromság-tant védők vezére Mélius Péter, az Isten-egységét vitatóké Dávid Ferencz volt, kiről hiteles szájhagyomány azt tartja, hogy a mint a gy.-fejérvári vitáról diadalérzettel Kolozsvárra visszaérkezett, a torda-utcza szegletén egy nagy kerek kövön*) egy prédikácziót tartott,

*) E kő ma a kolozsvári unitárium templom keritésében őriztetik.

mire Kolozsvár kedvelt papja után már akkor az egy személyü Isten eszméjéhez csatlakozott.

A következő 1567-ik évben a két fél az irodalom terén folytatta a küzdelmet, s mindkét részről több rendbeli fontos munkák és czáfolatok jelentek meg, melyek a kérdést tisztázták, s mint vitatkozások alkalmával szokott történni, az ellentéteket jobban-jobban kitüntették, minek következtében az unitárizmus is határozottabb alakot öltött magára s a válság bekövetkezett.

Idáig jutván az ügy, nehogy a szenvedélyek féket veszitsenek, ismét közbelépett az országgyülés a maga fennkölt szabad szellemével, s Tordán 1568-ban jan. 6-án a következő általános törvényt hozta: „Urunk ő felsége, a miképpen ennekelőtte való gyülésében országával közönséggel a religio dolgáról végzett, azonképpen mostan is az jelenvaló gyülésben azt erősitik, t. i., hogy minden helyeken a prédikátorok az evangéliomot prédikálják, hirdessék, ki-ki az ő értelme szerint, és a község, ha venni akarja, jó, ha nem pedig, senki kényszeritéssel ne keseritse, az ő lelke azon meg nem nyugodván, de oly prédikátort tarthasson, a kinek tanitása ő nekie tetszik. Ezért pedig senki a superintendensek közül, se egyebek a prédikátort meg ne bánthassa. Ne szidalmaztassék senki a religioért senkitől az előbbi constitutiók szerint, és nem engedtetik senkinek, hogy senkit fogsággal, avagy helyéből való priválással fenyegessen a tanitásért, mert a hit Istennek ajándéka.“ E törvény tartalma, mint láttuk, az előbbi országgyüléseken már ki volt mondva, s csak annyiban uj, hogy most az unitáriusok érdekében hozatott, s az unitáriusokra alkalmaztatott.

Ugyan ez évben a király maga Gy.-Fejérvárra a végett hiv össze egy zsinatot, „minthogy a háromság kérdésében a papok nem értenek egyet.“ E zsinat meg is tartatott márt. 8—18-ik napjain a király és sok főember jelenlétében. Itt hát nyiltan a király akaratából, az ország szine előtt lépett fel Dávid Ferencz társaival az „I s t e n-e g y s é g e“ védelmére. Egyébaránt a király megengedte, hogy a nagy fontosságu kérdés felett ezután is szabadon vitatkozhassanak birodalmában bárhol, s szabadon irjanak, de egymást háborgatni s bármi módon bántani keményen megtiltotta.

Az érintettekből megtetszik, hogy az 1568-ik évet az erdélyi unitárius egyház törvényes bölcsőjének lehet tekinteni; mert ha e vallásfelekezet alap-hitelve, az Istenegysége, nehány évvel előbb merült is fel, ha zsinatokon már előbb vita tárgya volt is, de az a

három nevezetes tény, melyek országos és törvényes térre vitték, országos és törvényes alakot adtak e vallásfelekezetnek, az emlitett 1568-ik évhez vannak kötve. A tordai országgyülés ekkor terjesztette ki a lelkiismeret szabadságának magasztos elvét az unitárizmus érdekében legszélesebbre; a király ekkor tüzi ki ünnepélyesen az unitárizmus alap-hitelveit megvitatásra; és ekkor szakadnak egy nagy kisérlet után két egyházzá az unitárius és trinitárius magyar protestánsok.

Az erdélyi unitárius vallás-közönség egyházi főtanácsa ez okból az 1568-ki év nevezetes eseményeinek, vagyis törvényes lételének háromszázados emlékét örömünneppé óhajtván emelni, meghatározta, hogy 1868-ban pünköst első napján átalános hálaünnep tartassék minden ekklézsiában, s e végre készittessék egy alkalomszerü hymnus és ima, továbbá, hogy ugyanez évben az 1568-ban Tordán hozott törvényczikk emlékére Tordán tartassék zsinat, s ez is egyszersmind emlékünnep legyen, felujitván abban és az által a lelkiismeret szabadságának háromszázados diadalát; végre kebelileg pályázatot hirdetett szent vallásunk történelmének kidolgozására. E határozatnak első része eddig teljesedésbe vétetvén, s a hálaünnepély a közelebbi Pünköst alkalmával minden ekklézsiában megtartatván, az ez alkalommal elénekelt hymnust és elmondott imát, melyeket vallásközönségünk egyházi feje, Kriza János, érdemes püspökünk irt, ezennel közöljük.

A) HYMNUS.

(Dallam) „Szeret, imád, magasztal“ —
vagy: „Isten áldd meg a magyart.“

1.

Szent öröm-érzésre gyúl
Isten! e Ház népe,
Emlékünkbe felvonul
Három század képe.
A mi benne szép és jó:
Lelked fényirása;
S a mi bús, az oktató
Bölcs kezed vonása.

2.

Szent családdá avatál
Népeid sorából,
Fiuságra kihozál
Szolgálat házából.
Lobogónknak jelszava
Volt a Hitszabadság,
Szellemünknek fő-java:
A tisztább Igazság.

3.

Isten Egyigaz Való,
Oszthatatlan Egység,
Nincs hozzá több hasonló
Imádandó Felség :
Mint örök tűz élt szivünk
Mélyében ez eszme,
S hogy vallhatjuk: ez hitünk
Drágán nyert győzelme.

4.

Krisztus lelke nevelé
Hitünk élőfáját,
Szent vérrel oltá belé
Nemes erkölcs ágát.
Megváltónknak őt hivők,
Vallván ember-létét;
S e hitünkért szenvedők
Világ gyülölését.

5.

Im egünkről oszlik szét
A nagy átok súlya,
Mely testvérek életét
Sorvasztólag dúlja.
Hitkülönbség, a kiket
Egymástól elzára,
Egygyé-fűzi sziveket
Szeretet varázsa.

6.

Védd Atyánk! erős karral
A fejlő virágot
Biztatót egy szebb korral :
A Hitszabadságot.
Saját győződés legyen
Hitünk szirtalapja,
S világot rá ömleszszen
A tudomány napja.

7.

Isten áldd meg a Házát
Tiszta lelki fénynyel,
Áldd meg Egyhivők Házát,
Áldozó erénynyel. —
„Balsors a kit régen tép:
Hozz rá vig esztendőt;
Megbünhödte már e nép
A multat s jövendőt.“ —

B) IMA.

Imád, magasztal lelkünk tégedet e vidám pünkösti napon, oh lelkeknek lelke, egy örök Isten! Vajha egészen szivek lehetnénk, hogy méltóbban dicsőithetnők imádandó tökélyeidet, melyek egyaránt nyilatkoznak a természet és a kegyelem országában.

Oly széppé, oly örömteljessé tetted oh Uram! körülöttünk a természet templomát a jelen évszakban, mintha a menynyország bocsátkozott volna alá földünkre. Forr, buzog az élet a növényekben,

virágokban, s a virágból gyümölcs, s a most még zöld vetésekből testi életünket tápláló kenyér alakul; forr, buzog a munka mindenütt a természeti és társasági élet terén; forr és működik az ujra feltámadt haza életfolyamában is. Lehetne-é szív anynyira érzéketlen, hogy ily lélekteljes pünkösdön ne lelkesüljön s imádásodra ne olvadjon, oh örök forrása a szeretetnek! a kinek mindenütt jelenvaló s működő lelked költe fel életet, friss vidám életet ott is, hol hideg halál és pusztulás látszott.

De mindenek felett szent és áldott nekünk mostan a vallás temploma, hová a természet muló szépségei s testi életünk fentartására viruló áldások öröm- és munkazajos köréből bejövénk, hogy emlékezzünk amaz első keresztény nagy pünköstre, a szent lélek kiömlésének tavaszára, a midőn forrott és buzgott az ihletett apostolok munkája, hogy elültetnék ujból a világ közepébe a valódi élet fáját, melynek üditő gyümölcseitől a tudatlanság és vétek tiltotta fel volt el az emberi lelkeket, hogy az igazság elszórt magvaiból felnevekedném Krisztus egyháza, erkölcsi élet kenyerével táplálni az emberiséget.

Oh mi fenséges, szív- és lélekemelő ünnep a pünköst! menynyire alkalmas arra, hogy minden szivet magasztos öröm s a legforróbb hála érzelmeivel töltsön el irántad legdicsőbb Felség! hogy szilárditson a lélekben erős bizalmat a te bölcseséged, igazságod és hatalmad iránt; béketürést és bátorságot a kötelesség szolgálatában, mély tiszteletet, hü szeretetet az igazság és erény iránt. A legfontosabb, legelhatározóbb győzelemre, melyet valaha az emberiség jó ügye kivívott, egy boldogitó szent vallás diadalmára, a kereszténység alapitására emlékeztet e szent nap.

Áldott légy Isten! mindazon intézményekért, melyek által az ősrégi időkben készitgetted az emberiséget a szent lélek, a tisztább vallás és erkölcsiség szép pünköstjére; kegyeletes hálánkra méltók a bölcsek és próféták, a kik törve az emberszivek kőszikláit, egyengették az útat boldogitó eszmék elfogadására; a tudományok és müvészetek nagy- és széplelkü emberei, a kik az örök-igaznak, jónak és szépnek fáklyáját időről-időre tovább adták utódaiknak, hogy terjedne a világosság országa; áldottak legyenek az igazság vértanui, a kiket nevökön emlit a történelem, s áldottak azok is, a kiknek nevét emberkéz nem jegyezte fel, de üdvös tetteik és szenvedéseik befoglalvák az emberiség nagy életébe. Legmélyebb hálánk és tiszteletünk adójára méltó szent hitünk fejedelme, Jézus, a

kinek tiszta szent szive s felséges szelleme szilárd és mind halálig hű apostolokat szentelt és nevelt a szellem vallásának, a szabadság és szeretet evangéliomának. Hála az igazság igéiért, a melyek ajkiról oly szivhez szólólag s meggyőzőleg hangzottak; hála szent életeért, mely a szelidség és jóakarat erejével hóditott; hála szenvedéseiért s kereszt-haláláért, melyeket isteni ügye igazságának érzetében nyugodtan állott ki, a te kezeidbe ajánlván lelkét, s a miért élt és szenvedett vala, az igazság országának megalapitását. Hála tenéked Ur Isten, hogy az ő halálát feltámadás és élet követte tovább, meg tovább terjedőleg, s a lelkek országa felett uralkodó Jézus nevét szellemi és erkölcsi diadalmak környezik, a minők még emberi nevet nem dicsőitettek. Oh hála jó Atyánk! a hitszabadságért, a melyet szent Fiad az ő közbenjárói tisztével megszerzett nekünk, világositva az ösvényt, a melyen minden hivő s bűnbánó sziv egyenesen járulhat hozzád menynyei édes atyjához, s szabadon emelheti fel saját hite s erényes élete áldozatát minden más emberi közbenjárás nélkül; hálánk tenéked a legédesebb vigasztalás forrásáért, mely a sirontúli élet reményében fakad számunkra.

Atyánk! tudjuk, hogy egeidből e földre alászállva a legdicsőbb, legigazabb eszme sem kerülheti ki a földi salakkal vegyülést; a te pünkösti szent lelkedet is már korán kezdették más nemü, földies természetü lélekkel helyettesitni; a szabad mozgásu szent lélek működését csakhamar holt betü s hagyomány korlátai közé szoritották újabb szabásu, de hason lelkületü irástudók és farizeusok, — belényultak szentségtelen kezeikkel még a sziv legdrágább sajátja, a lelkiismeret szentélyébe is, megszabni merészelvén, mit kelljen hinni vagy legalább vallani hivőknek s nem hivőknek. Le volt tapodva a szabadság, a melylyel szent Fiad megszabaditott, s az evangéliom élő Krisztusát mostan nevét viselő álbarátok zárák be az elhordozhatatlanná vált régi törvény kőkoporsójába. Azonban nem volt ő halva, ki egykor magáról mondhatá: „Én vagyok a feltámadás és az élet“, nem voltak halva, sőt mind mélyebben ható s meszszebb terjedő életet éltek eszméi a megváltott emberiség lelkében, s egy újabb pünköstön új apostolok lelke fuvallatától másod ízben görditteték le a koporsó köve, mely zárva tartá a szent igazságot, másod ízben lőn az életnek és feltámadásnak húsvét ünnepe, s a szent lélek szabad kiömlésének pünköstje.

A jelen napok emlékeztetnek minket is, egységhivő keresztényeket, a hitszabadság nagyszerü küzdelmeire, melyeket hitünk baj-

nokai anynyi erővel és bölcsességgel, elszántsággal és önfeláldozással folytattak, nem lévén más fegyverök, mint Isten igéje és a tudomány, s más kényszeritő eszközük, mint a hatalom, mely az igazságban rejlik. Hallani véljük a szorongatott lelkiismeret keserü kiáltását azok ellen, a kik azt saját hitében, az emberi szívnek e legdrágább birtokában, háborgaták erővel, fegyverrel, és csalárdsággal és minden hatalmaskodással; hallani véljük még most is a kesergető gúny- és vád-szavakat, érezni a sujtó csapásokat hit-elődeink, jámbor apáink ellen, a kik főboldogságnak, örök életnek hivék, hogy tégedet Atyánk egyedül ismerjenek igaz Istennek lenni, s megismerjék a kit elbocsátottál, a Jézus Krisztust; a kiknek hitelvök vala: Egy az Isten, és egy a közbenjáró Isten és emberek között, az ember Jézus Krisztus; vallásuk lelke pedig vala az Isten és emberek iránti szeretet.

Áldott légy Atyánk! hitünk diadalmáért, a te oszthatatlan egységed hitének kivívásáért; légy áldott lelked kegyelméért, hogy az akkor országló magyar fejedelmet a tisztább igazság megismerésére vezetted, s annak akarására, hogy „birodalmában teljes vallásszabadság legyen; áldott légy a szabadelvü, felvilágosodott szellemért, melylyel az akkori törvényhozó honatyák végezték, hogy a prédikátorok az evangéliomot minden helyeken hirdessék, ki-ki az ő értelme szerint, s hogy senki a vallásáért ne fenyegettessék, ne szidalmaztassék. Te voltál erős várunk és paizsunk ellenségink ellen, megszabaditál a gyakran mindenfelől reánk tört veszedelmektől. Uram, te viaskodtál érettünk, midőn a nehéz próbáltatások napjain már-már egészen elepedtünk; enyhitetted égető szomjunkat olykor töviskoronánk hordozása alatt, biztatván szent lelkeddel, hogy csendesen várnók a te szabaditásodat, a te jó kedved esztendejét.

Három évszázad viszontagságos képe vonul fel szemeink előtt ez emlékezetes napokban. Nagy Isten, tiéd a dicsőség s hála, minden szép és jó vonásért, melyet egyházi életünk képén erőtlen, de hű kezeinkkel irva felmutathatunk; tiéd a hála a sötét bús vonásokért, az inség s fájdalom napjaiért is, a melyeket hitünk s erkölcsünk aranyjának megpróbálása végett atyai bölcseséged ránk mérni jónak látott. Boldogok mi, gyarló eszközök isteni gondviselésed kezeiben, ha az igazság és szabadság országának mindig hű,

lelkes munkásai voltunk, ha oszlattuk mi is erőnkhez képest a babona és tudatlanság bús homályát, terjesztettük a mivelődés erkölcsszeliditő világosságát, s áldoztunk mindig szent szeretettel a vallás, a haza és emberiség nagyobb dicsőségére.

A mi jó munkát bennünk s általunk, Uram, elkezdettél, hiszszük, te el is fogod dicsőségesen végezni. Csak arra kérünk, légy nekünk kicsiny seregednek, továbbra is őrizö pásztorunk, valamig rendületlenül hivei leszünk lobogónk régi jelszavának, mely a szent szabadság volt, s szellemünk legfőbb javául a tisztább igazságot, hitünk és életünk élő s éltető forrásául a szeretetet fogjuk tartani. Oh add szivünkre vennünk, menynyit áldoztak, s menynyi vértanui vért is izzadtak a hit bajnokai, hogy tisztább elveket s eszméket ültethetnének el e hazában, azért illő és kötelesség, hogy sziv- és lélekkel, akarattal s tetterővel egybeforrva őrizzük meg a reánk hagyott drága szent örökséget. Nagy áron vétettünk meg, ne legyünk emberek szolgái. — Terjeszszed Uram, a családok, népek, hitfelekezetek között mind szélesebb körben, mind mélyebbre hatólag az evangéliom tiszta világát; add, hogy a betű és hagyomány ne ölje, ne korlátozza többé a lelket, a józan ész tisztább látását, a lelkiismeret szabad nyilatkozatát; ne szaggassa tovább is egymást gyülölő részekre Krisztus testét, az anyaszentegyházat, a hit- és vélemények különbsége, söt inkább a vallásnak egy igaz lelke, az egymásért áldozni kész szeretet fűzze mind szorosabban egy testté a meghasonlott testvéreket. Senki se legyen emberek szolgája a hitben, de legyünk mindnyájan emberfeleinknek szolgái és áldozó testvérei a szeretetben.

Isten áldd meg a hazát s ennek koronás apostoli királyát az igazság, szabadság és szeretet szent lelkével. S ha a szent lélek ihletéséből különböző nyelveken szólanak is e haza népei, mint hajdan az apostolok, ha különböző hitet és szint vallanak is: add, hogy mindenkor egyek legyenek az akaratban: a közhaza épségét, jóllétét és dicsőségét minden magán érdeknek elébe tenni, s annak szent igazait teljes áldozatkészségökkel védelmezni. Ihlesd a vallás szolgáit, a szellemi élet munkásait a templomokban és iskolákban, hogy a gondjaik alá bizott lelkek nevelése, oktatása és vigasztalása szent dolgában hüséggel és áldással járjanak el, hogy legyen földi hazánk világosság, öröm és béke országa, boldog zsengéje a buzgó epedéssel várt menynyek országának. Szent Fiad az Ur Jézus nevében kérünk, hallgass meg minket. Ámen.

II.

Augustinovics Pál életrajza,

tekintettel a lengyel unitáriusok történetére.*)

I. A férfiu. kinek életrajzát vázolni akarom, mint szegény ifju lépett a világba, esze s szorgalma által fényes pályát vivott önerején magának, magas hivatalokra emelkedett, szép vagyont szerzett, s takarékossága által meggyüjtötte, hogy halála után is jótékonyan hasson, s emléke tisztelve éljen.

Augustinovics Pál ez, az erdélyi unitárius vallás-közönség egyik első rangu jóltevoje. Hagyománya már magában nagy becsü, de növeli értékét az, hogy saját gondos szerzeményéből állott, s hogy azt czélszerüen szabályozva hagyta, melyszerint a mellett, hogy folyvást gyümölcsözik, önmagát is növeli, s igy mig a jelenben segit, a jövőt biztositni igéri: növeli továbbá e hagyomány értékét, hogy vele a nevelés s oktatás szent ügyének áldozott, még pedig oly egyházban, mely noha hazánknak nem csak törvényes, hanem, mondhatni, leginkább saját szülöttje, mert itt vette életét, s itt, a keleti Kárpátok közt, fejtette ki magát: mindazáltal e sokat szenvedett honnak talán legtöbbet szenvedett gyermeke volt, melyre utolsó nemzeti királyunk, szelid lelkü II. János, óta fejedelmi kegy nem mosolygott, melynek törvényességét saját testvérei sem mindenkor tisztelték, s mely három száz év óta a közös édes anyai szeretetet nélkülözve, mint árva, minden örökség nélkül, sokféle viszontagságok közt, apostoli szegénységgel, de kiapadhatatlan buzgósága, életrevaló igyekezete s mindenektelett megtörhetlen lelki ereje által önmaga tartá fenn magát, szeretve szüntelen az iránta oly mostoha hazát és nemzetet.

Ily egyházon segitett Augustinovics, nem mondom, a legválságosabb időben; mert ki tudja megmondani, hogy századok során

---

*) Olvastatott a kolozsvári unitárius főtanodában a jun. 11-kén 1868. tartott jóltevők-ünnepén.

anynyi nyomoruságaink közt mikor volt számunkra a segély a legvárva-vártabb! De anynyi bizonyos, hogy Augustinovics segélye oly időben jött, hogy lehetetlen ebben is a Gondviselés jóvoltát nem látnunk; egyszerre jött az hazánk újjászületése korával, midőn körülöttünk mindenütt „haladás!“ volt a jelszó, s midőn az idő tőlünk is, kik elmaradni soha sem akartunk, új áldozatokat kivánt, s midőn, fájdalom, a haladás tavaszában egy nagyszerü, honunk felett sötéten elvonult vihar is megint csak áldozatot követelt!

A tetemes újabb áldozatokat e válságos időkben korántsem fedezhette ugyan a fennebbi alapitvány; vallás-közönségünk nagyjainak és kicsinyeinek, egyházi s világi hiveinek kellett megint közös buzgósággal az oltárhoz járulni, lerakni reá izzadt kezekkel, de lángoló szivvel a másfél százezer forintnyi segélyt, mint irva van aranybetükkel történetünk egyik fényes lapján örök például az utódok számára; a nagy szükségben mindazáltal Augustinovics alapitványa is nem csak lényegesen segitett, hanem jövőre néző reményeinket is erősitvén, egyszersmind növelte erkölcsi bizodalmunkat.

Kegyelettel kell tehát emlitnünk e nevet, mely idegen hangzású ugyan, mert az emberi hidegség egykor más hazából szoritotta hozzánk az e nevet viselő elődöket; de mely név azért előttünk e hazában s ez egyházban egy jó hazafit, egy mivelt lelkü keresztény embert és egy nemes jóltevőt jelöl Augustinovics Pálban.

Nem igérek ez életrajz folytán regényes jeleneteket, megkapó változásokat; nincsenek ebben zajos hullámzások s kápráztató szinek, melyek a könynyü kedélyt mulattathatnák. Egy zajtalan életet kisérünk, mely — mint a völgy forrása — csendesen veszi kezdetét, s folyammá nőve is csendesen, de hasznosan hat a vidékre, me en pályafutását végzi.

Az Augustinovics-család lengyel származásu volt, egyike azon családoknak, melyek 200 év előtt onnan vallásukért száműzettek. A nagylelkü Lengyelország, mely a 16-ik század közepén tárt karokkal fogadta a nyugati országok üldözötteit, s menhelyet adott a vallási meggyőződés zaklatottjainak, a 17-dik század közepén szűkkeblü ridegséggel saját gyermekeit kergette tűzhelyeitől idegen földre. A nagy erények s nagy bűnök ama végzetes hullámzása látszik ebben is, mely — mint erős szenvedélyek szokták az izgékony véralkatu testet — e szerencsétlen országot csaknem szakadatlanul emésztette, erejét lankasztotta, s végre kimerültségében a sir szé-

lére juttatta. Szomoru igazság, hogy Lengyelország bukását a benne dult, olykor dühöngésig fajult, vallási viszongások idézték elő leginkább, ápolván magában a különböző felekezeteket, fájdalom, azért, hogy később — Saturnusként — önmaga emészsze meg szülötteit, vagy a mi ép oly iszonyu, hogy a testvéreknek fegyvert adjon kezökbe egymás ellen!

Legyen szabad itten kitérőleg egy elpusztult ország még régebb elpusztitott vallásfelekezetének, a lengyel unitáriusoknak, a felettök sötétlő kétszázados romokból egy egyszerü emléket állitanom. Az erdélyi unitáriusoknak is kijutott az élet keserüségeiből, de amazok többet szenvedtek, emlékezzünk egy pillanatig rólok.

II. A lengyel protestántizmus a 16-ik század első felében közvetlen három forrásból vette életét; egyik forrás az ugynevezett cseh-testvéreknek a lengyel szélekre való tömeges áttelepedése volt, kiket I. Ferdinánd szigorusága kényszeritett a kivándorlásra; másik az Olasz- és Németországból, Svájczból s Német-Alföldről ide vonult egyes tanult férfiakkal szivárgott be; a harmadik magában Lengyelországban egy tudományuk s állásuknál fogva kitünő hazafiakból Krakóban alakult körből kezdett kihatni, melynek központja Lismanini Ferencz, Bona Sforzia királyné gyontatója volt. Ebben a körben a reformátorok tanait bonczolgatták, s a kath. egyház hibáiról s visszaéléseiről tanakodtak. Itt jelent meg 1546-ban a hollandi Pastorius Ádám, s köztök az Isten oszthatatlan egységét először penditette meg. A társaság érezte, hogy nagy kérdés jött szőnyegre, többen tartózkodva szóltak hozzá; de Fricius Modrevius András, a király titkára, a kérdést bővebb vizsgálat alá vette, s később a háromság ellen nyilatkozott, s Sylvae czimü könyvében fejtegette nézeteit.[1])

Öt év mulva Laelius Socinust, e nagyhirü olasz nemest is Lengyelhonban látjuk, ki unitárius nézeteiért, melyeket buzgón terjesztett, már Svájczban sem talált eléggé biztos menhelyet. Ő ez alkalommal szoros ismeretségbe jött Lismaninival, s innen számitják ez utóbbinak is az unitárizmus felé hajlását, ki gyontatói hivatalából nem sokára ki is lépett.[2])

---

1) Sandii Biblioth. Antitrin. p. 36. — Krasinski: Gesch. der Reformation in Polen. Nach dem Engl. bearbeitet von W. A. Lindau. Leipzig, 1841. 56. lap.

2) Bock: Hist. Antitrin. Tom. II. p. 594. — Lubieniecii Hist. Refor. pol. p. 40.

De első, ki a secemini zsinaton 1556-ban nyilván elvetette az athanasiusi háromság-tant, tagadván a fiunak örökkévalóságát s az Atyával való egységét, Gonesius vagy Goniodzki Péter volt, egy tudós pap, ki a vilnai püspök pártfogásával a német egyetemeken, majd Svájczban húzamosan tartózkodott. Bátor fellépése nagy hatást idézett elő a zsinaton, némelyek mellette, de a többség ellene nyilatkozott; mindazáltal mindnyájan protestánsok lévén, hogy a hatalmas kath. hyerarchiának magok ellen uj fegyvert ne adjanak: zaj nélkül akarták ezuttal a dolgot elhalasztani, azt határozván, hogy Gonezius nézeteit terjeszszék Melanchton eleibe, s aztán egy jövő zsinaton vegyék újból tárgyalás alá.[1]) Az 1558-beli bresti zsinaton Gonezius több pontokra nézve is bővebben kifejtette nézeteit, miért a Kálvin-követők őt magok közül kizárták s papi állásától megfosztották. De voltak pártolói is, s ezek közt nevezetesen Kiszka János, Samogitiai starost, egy igen gazdag s tekintélyes úr, ki Gonezius nézeteit vallván, ezt saját városába, Wengrowba hitta papnak, s itt, ugy a vidék más helységeiben is unitárius ekklézsiákat alapitott, s azokat bőkezüleg segitette.[2])

Ugyanazon évben a pinczowi zsinaton tovább folyt a vita, hol az anti-trinitárius hitelvek ellen kemény támadást intéztek; de ezeknek is most már több védői álltak szemben, köztök az előttünk ismeretes Blandrata, a királyné orvosa, ki csak szent irásból vett helyekkel felelt s bizonyitott, miáltal legyőzhetetlenné tette ügyét.[3]) Ez időben még Czechowicz, Statorius, ki közbevetőleg megjegyezve, az első lengyel-nyelvtan szerzője volt, Remigius Chelmicki s a merész Pauli Gergely tüntek ki, mint az anti-trinitárizmus terjesztői. Pártjok már oly hatalmas volt, hogy Melanchton, Bullinger s más külföldi tekintélyek határozott kárhoztatásai sem sokat értek; Béza ösztönzése[4]), hogy nyuljanak fegyverhez az anti-trinitárius eretnekség ellen, szintén elhangzott; a többi protestánsok nem adhattak véres példát ma, melyet holnap más oldalról ellenök alkalmazhattak volna. Az 1560-ki wilnai zsinaton Radziwill herczeg, a zsinat vezetője, roszszalását nyilvánitotta Kálvin keménysége ellen, s a helyett, hogy Blandratát eretneknek tartsa, őt a következő évben Pinczowra öszszehivott zsinat vezetésére helyetteséül nevezte ki.

---

1) Sandii Bibl. Ant. p. 41. — Lubieniecii Hist. Ref. Pol. p. 111. — 2) Krasinski. Gesch. 135. — 3) U. o. 137. 138. — Rees: Racovian Catech. London, 1818. XXV. — 4) Krasinski. Gesch. 136.

A zsinatok darab ideig egymást érték, egy évben kettő, három. A vitás kérdések szaporodtak, a nézetek élesebben elváltak, a vetélkedés mind hevesebb lett, több-több férfiu állott szemben, köztök tekintélyes s nagy befolyásu főemberek is. A trinitárius és anti-trinitárius protestánsok közt mindemellett évekig tartotta magát a remény, hogy talán kiegyezhetnek s a szakadást elkerülhetik. Eddig hát a hitelvek különbözése daczára még mind egy vallásközönségnek tartották magokat, s a támadásokat közösön igyekeztek ártalmatlanokká tenni. Ezért az 1562-ki pinczowi zsinat, Blandrata sürgetésére, oly általános határozattal végződött, melyszerint a háromság s más olyan kifejezéseket, melyek a szentirásban nincsenek meg, minden pap kerülje, s egyházi beszédeikben szorosan a bibliához tartsák magokat[1]. Ez bizonyára a legbölcsebb eljárás volt, de lehetett-e várni, kivált azon idők szellemétől, hogy a szakadás be ne következék? Oly példa volt volna az, mely a 19-ik században is csak kivételesen mutatkozik Hollandiában s a higgadt németek közt, mig Francziaországban, ugy látszik, most következik be, hogy a protestáns név alatt az eddig együtt élt testvérek tovább meg nem férhetvén, válni kényszerülnek. Ime, három század enyhitő lelke vonult el ama idők óta felettünk, s a világ egyik legmiveltebb pontján, Párisban, nincs a ker. szeretetnek még az az uralkodó ereje, mely Krisztus hiveit az örök Isten szine előtt együtt egy közösségben leborulni inditsa, a nélkül, hogy Isten állatjában s személyében való minősége felől előbb egymás meggyőződését gyanakodva számba ne vegyék!

A mi tehát a lengyel protestánsok közt már kikerülhetlen volt: a szakadás be is következett. Már 1563-ban a Kálvin-követők külön zsinatot tartottak, melyen az unitárius nézeteket kárhoztatták. Az unitáriusok hasonlókép külön zsinatra gyültek még ez évben Mordyban, hol 42 pap által egy hitczikk iratott alá, mely szerént Jézus istenségét el nem ismerik, noha a három-egység szót megtartották, mint mondák, azért, hogy mások gyengéit kiméljék[2]. Ez időtől fogva külön egyházzá szervezkedtek az unitáriusok is; központjok Pinczow volt, honnan pinczoviánoknak is neveztettek.

1) U. o. 138. — 2) U. o. 140.

A vallási forrongás most Lengyelországban tetőpontját érte. A király az egyezséget még egyszer meg akarta kisérteni, e végre 1565-ben minden hitfelekezetüeket öszszehivott Piotrkowba egy nyilvános gyülésre. A cseh-testvérek, reformátusok s unitáriusok küldöttei meg is jelentek, de a katholikusok s Luther-követők elmaradtak, amazok okul adván, hogy a római szent szék nem engedi meg, hogy hitelvek felett ily gyüléseken vitatkozhassanak. E gyülésen hevesen folyt még egyszer a vita az unitáriusok s reformátusok közt, de miután ezek a szent atyákat s első egyetemes zsinatok határozatait vették alapul, melyeknek canonszerü tekintélyét amazok nem ismerték el: minden eredmény nélkül kellett elvégre is egymástól megválniok, s köztök ezuttal az utolsó öszszekötő szálak is megszakadtak[1]). És elkülönittettek templomaik, iskoláik s egyéb intézményeik is végképpen, a magokéiról az unitáriusok ettől fogva külön gondoskodtak.

A mi a lengyel protestánsok létélének jogi alapját illeti: ezt először az 1556-beli országgyüléstől nyertek, törvényül kimondatván, hogy „minden nemes ember oly vallást fogadhat el s olyan istenitiszteletet tarthat házában, milyen lelkiismeretével megegyezik, csak hogy az a szent iráson alapuljon[2]).“ Eddig hát törvény nem védelmezte a protestánsokat; volt azonban eddig is két hatalmas támaszuk, egyik a nép rokonszenve, mely tömegesen védelmére sietett üldözött vezéreinek, másik a nemesség nagy szabadsága s féltékenysége, melynél fogva folyvást protestált és daczolt oly hatalom emelkedése ellen, mely sulypontját az országgyülésen, sőt az országon is kivül találván, az alattvalók vagyona, becsülete és élete felett rendelkezhessék. Sokat kedvezett a király türelmes elnézése is, ki ha adott is ki egy-egy rendeletet a protestánsok ellen, szigoru elégtételbe vételét nem szorgalmazta. Aztán főkép a reformátusok- s unitáriusokhoz mindjárt kezdetben a főemberek közül is sokan csatlakoztak, kiket kimélni az eszélyesség kivánta. Igy a megdöbbent kath. hyerarchiának hová-tovább, mind inkább kellett éreznie, hogy az eretnekség ellen hozott régebbi országos törvényeket elég szigorral alkalmazni, a protestántizmus áradatát gátolni, minden erőfeszitései mellett sem birja; sőt tapasztalnia kellett, hogy egyes esetekben az által, hogy itéleteit erőszakkal is ke-

1) Lubieniecii. Hist. Ref. Pol. p. 201. — 2) Krasinski. Gesch. 111.

resztül vitte, önmagának ártott többet: s midőn tekintélyét mindenképpen megóvni törekedett: tulzott eljárása által éppen alá ásta.

A fennebbi országgyülés a pápától kivánta továbbá, hogy a mise nemzeti nyelven tartassék, az urvacsora mind két szin alatt szolgáltassék ki, a papok nősülhessenek, az évi fizetmények szünjenek meg, s végre, hogy tartassék egy lengyel nemzeti egyetemes gyülés a vallási kérdések végleges kiegyeztethetése végett. A pápa ezekre évek mulva egy nuntiussal s később jézsuitákkal felelt.

A protestáns vallásokat még inkább biztositotta az 1573-ban tartott országgyülés, mely az országban minden felekezeteket törvényesen egyenjoguaknak nyilvánitott[1]). E törvényhez azonban a nemesség önzése egy záradékot tett, mely a nemességnek jobbágyaikra nézve a vallást illetőleg is szabad rendelkezési jogot adott, mi által a nép egészen uraihoz köttetett, elzáratott meggyőződésének szabad követhetésétől.

Látszólag nyugalom állott tehát be a különböző felekezetek közt; de viszongásaiknak azért nem lett vége. Sőt miután mindenik törvényesen biztositottnak tudta magát; miután a protestáns felekezetek egymást politikailag is nélkülözhetni vélték: ez óta egymás iránt kiméletlenebbek lettek. Leginkább az unitáriusoknak kellett vigyázni magokra; hiszen már ekkor lehetett a többi protestánsok közt is egyes hangokban azt a nézetet hallani, hogy a törvényes egyenjoguság csak a szent háromságban hivőket illethetné. Mindazáltal csaknem száz év mulva következett be a romlás, melynek ezen egyes hangok előfutói voltak.

III. Az unitárius egyház 1565 óta tehát Lengyelország egyik önállóan szervezett egyháza volt, habár egyes hitelveikre nézve különböztek is. Hogy az örökké való Isten csak egy, ebben mindnyájan egyetértettek; de a Jézusra nézve, mig némelyek őt alsóbb rangu istennek, vagy Isten első teremtményének hitték, mint Arius: mások embernek tartották, még pedig viszont némelyek oly embernek, ki csodálatos fogantatás által szeplőtlen szüztől született, mások meg József és Mária fiának tartották. Kérdés volt továbbá Jézus imádása. A szent lélekről egy értelemben voltak, mindnyájan isten erejének, s nem külön lénynek vagy személynek hitték. Ezeken kivül némely alárendelt hitelvekben is különböztek. A kereszt-

1) U. o. 165.

séget szentségnek nem tartották. Az urvacsorát, a helvét-hitüekkel együtt, csak emlékeztető jeleknek tekintették. Az isteni tisztelet külsö formáját illetőleg, hasonlóan ez utóbbiaknál bevett formákkal maradtak[1].

Az 1579-ben Erdélyből Lengyelországba jött Socinus Faustus volt az, kinek sikerült a lengyel unitárius egyházban az eltérő nézeteket minden lényeges hitelvekre nézve egyesiteni. Ez a kitünő olasz nemzetségből származott, nagy tudományu férfiu, nemes jellemével, megnyerő modorával nehány év alatt nagy tekintélyre jutott a lengyel unitáriusok közt; mindezekhez járult befolyásának emelésére, hogy az előkelö Morsztyn lengyel nemes családból nősült, mi által a legtekintélyesebb lengyel családokkal jött ismeretségbe, s részint bővebb viszonyba. Befolyása az 1588-diki brzesci zsinaton jutott teljes diadalra. hol minden lényeges hitelvekre nézve közmegegyezéssel egy hitvallást állittatott meg, mely azután a lengyel unitárius egyház köz-hitvallása volt. Ez az ismeretes Racowi káté, melyet Socinus halála előtt két évvel 1605-ben s 1619-ben megint kiadott Smalcius Bálint és Moskorzewski Jeromos[2]).

Socinus, mint vezére a lengyel unitárius felekezetnek, mely róla socinianusnak neveztetett, gyakori megtámadásoknak volt kitéve minden oldalról, 1598-ban pedig egy erőszakos bántalmazásnak szinte áldozata is lett. Ugyanis „A megváltó Jézus Krisztusról“ czimü munkájának megjelenésekor a krakói tanuló ifjuság által felizgatott nép lakására tört, kivonczolta s az utczákon meghurczolvan, a legdurvább módon bánt vele. A bősz nép kezeibol, a mártyrhaláltól két egyetemi tanár mentette meg. De becses könyvtára s minden irásai megsemmisültek, miket a 60 éves öreg életével váltott volna meg. Végkép elhagyván Krakót, ezután nem messze, Lukławice faluba huzódott, hol 1607-ben végezte munkás életét. Ágnes nevü leányát Wiszowaty, egy lengyel nemes, vette nőül, kinek fia volt a később nagy hirre jutott Wiszowaty András.

A lengyel unitárius egyház virágzásának legszebb kora az 1585 és 1638 közti félszázadra esik, s ez időben központjokul

1) Lásd bővebben: Morczkovius „Politica Ecclesiasticáját.“ Nürnberg 1642. — 2) A R. kátét németül kiadta Smalcius 1608-ban s megint 1612-ben, Moskorzewski pedig kiadta latinul 1609-ben.

Racowot lehet tekinteni. Ezt a várost 1569-ben épittette a podoliai kormányzó, Sieninski, ki Kálvin tanaihoz hajolván, ezek számára itten templomot s iskolát alapitott. A városka gyorsan szép és népes várossá nőtte ki magát, s az unitáriusoknak is nem sokára népes ekklézsiájok alakult benne. Az alapitó fia maga is unitáriussá lévén, nem csak pártfogásával, hanem bőkezü kedvezményekkel emelte ügyöket. A racowi fótanoda európai hirüvé lett, más országokból is tudott tanulókat vonni magához; tanárai közt jeleskedtek Ruarus, Ostorodus, Crellius, Wiszowaty, Lubieniecki, Lengyelország első rangu tudósai. A tanulók száma olykor meghaladta az ezeret, melyből 300—400-an nemes családbeliek voltak. Könyvnyomdája nem csak egy unitárius irodalmat teremtett, hanem sok tudományos művel is gazdagitotta a lengyel irodalmat. Mig Racowot némelyek Socinianus-Romának, mások Sarmát-Athenenek nevezték. De nem csak a tudománynak, hanem az ipar- s kereskedésnek is egyik legvirágzóbb pontja volt e város. Mi lett belőle később, az unitárizmus kiirtása után? kietlen, nyomoru helység, Lengyelország jövő sorsának szomoru előképe!

A Racowin kivül kitünőbb iskoláik voltak még a lubartowi, a kisselini (Volhyniában), a luklawici (Krakó tartományban), hol Socinus sirja van. Főbb ekklézsiáik az emlitett helyeken kivül voltak Pinczowban, Lublinban, Piaskiban, Sandeczben, Bereczeskoban, Niemiczben, hová a kiew-tartományi nemesség tartozott, Nowogrodekben (Litvania-tartományban), stb.

De a mint számok, erejök s befolyásuk nőtt: bajaik is szaporodtak a többi felekezetekkel; anyagi s szellemi gyarapodásuk csak növelte ezek féltékenységét. Daczára tehát törvény által biztositott állásoknak: sokat kellett ez időben is szenvedniök, s különösen a jézsuitáktól, kik 1561-ben behozatván, ujból szervezték a kath. ügyet az elvesztett tér visszahóditására, a protestántizmus elnyomására. Az unitáriusok látván az intő jeleket, több versen, utoljára 1619-ben, kisértették meg a reformátusokkal szövetséget kötni a fenyegető közös veszély ellen, de siker nélkül. Pedig nekik is érezniök kellett a csapásokat. Felhozom pl. csak a krakói erőszakoskodásokat. Itt 1574-ben gazdag templomuk egy felbőszitett népcsoport által feldulatott, s 50,000 aranyra becsült kincsök raboltatott el belőle[1]). A következő évben temetőjöket rombolták szét,

1) Krasinski. 182.

hullákat ástak ki s bántak velök embertelenül. Két év mulva több protestáns házakat rohantak meg, fosztogattak, s főleg a papokat s tanitókat bántalmazták. Majd megint egy protestáns temetést támadtak meg kövekkel, a koporsót feltörték s az utczákon meghurczolt női hullát a Vistulába dobták[1]). S daczára a hatóság, ugy a katholikus egyházi elöljáróság roszalásainak s olykor erélyes fellépésének, ily jelenetek, láthatatlan kezek által vezetve, többször, s nem csak Krakóban ismétlődtek. Ok volt tehát a protestáns felekezetek szövetkezésére, de ha a reformátusok, Luther-követők s cseh-testvérek egymással még ekkor nem birtak szövetkezni, noha nem egyszer kisértették meg: hogyan szövetkeztek volna az unitáriusokkal! Az országgyüléseken gyakran hangzottak a sérelmi panaszok, de ritkán kellő orvoslással.

A jézsuita törekvések azonban nyiltabban s erősebben az 1580-dik év után Báthory István utolsó éveiben s különösön a jézsuita III-ik Zsigmond alatt kezdtek mutatkozni. De mellőzve a kisebb jelentőségü csapásokat, melyeknek az unitáriusok is mind gyakrabban voltak kitéve, sietek a catastrofához, mely őket eltemette.

Egy pár esetet azonban, melyek az utolsó csapást előzték meg, emlitetlen nem hagyok, ha fájdalmat ébresztnek is, hadd jellemezzék ama kor szellemét s az eszközöket, melyekhez a vallási elfajult szenvedélyek olykor folyamodtak. Egyik eset a Tyscovicius János gyászos sorsa, ki Biesk városban (Podoliában) város-gazdai hivatalt viselt. Ellenségei vádolták, hogy számadásának némely pontjai hűtlenek, s esküt követeltek tőle. A vádlott, noha sértett önérzettel, kész volt eskünni, de a maga hite szerint az egy mindenható Istenre. Vádlói követelték, hogy a szent háromságra, vagy a megfeszitett Krisztusra esküdjék, s egy keresztet adtak kezébe, az idvezitő képével. A felindult, szerencsétlen ember megfelejtkezve e szent jelvény iránti tiszteletről, földre dobta. Nem mentem hibáját, de mégis borzadok a büntetéstől, mely őt e tettiért érte. Mint a szent háromság meggyalázóját arra itélték, hogy nyelve, aztán kezei s lábai levágattassanak, ezután feje vétessék, s végre tagjai megégettessenek. A rettentő itélet Warsóban, 1611-ben hajtatott végre[2]).

Egy más eset Racowban, 1638-ban történt; ugyanis két tanuló gyermekes gondatlansággal a város egyik végin egy keresztet kö-

1) U. o. 183. — 2) Rees Racov. Catech. XXXIII.

vekkel hajgált, s róla Krisztus alakját leverte. E botránkoztató tettért az illető növendékek mind a tanoda elöljáróságától, mind szülőiktől kemény büntetést szenvedtek. De e nem volt elég. A krakói püspök e tettben a vallás megszentségtelenitését látván, s azt a racowi főtanodában tanitott gonosz elvek következményének állitván, terhes vádat emelt, s a főtanoda lerontását kivánta minden további törvényes eljárás mellőztével. E dolog nagy zajt gerjesztvén, országgyülés eleibe került. A protestáns képviselők megdöbbentek a követelésen, s oly példát látván benne, mely máskor talán ellenök is alkalmaztathatnék: ellenszegültek s egyelőre csak törvényes nyomozást sürgettek. De majd rábeszéltetni engedték magokat, hogy ők, a többi protestánsok, a katholikusokkal a szent háromság hitében egy alapon állnak, s éppen ez alap van az eretnek socinianismus által meggyalázva, tehát közös ellenségről van szó. Állitották, hogy az 1565-beli törvény, mely a vallások szabad gyakorlatáról szól, s mely azután többször megerősittetett, a socinianusokat nem védi, mig a többi protestánsok az által biztositva vannak. Ezek végre azért-e, hogy a sociniánok védelmével magokat ne compromittálják: feladták a további védelmet, s beléegyeztek, hogy a racowi ügyet a senatus intézze el. A senatus, a vádlott fél kihallgatása nélkül hozott itéletet, melyszerint az unitáriusok racowi temploma, főtanodája s könyvnyomdája bezárattak, s ujbóli beállitásuk számüzetés vagy halálbüntetés alatt megtiltatott; papjaik s tanáraik, mint megbélyegzett bünrészesek, kiüzettek az országból. Kevés idő mulva a krakói püspök kathol. templomot alapitott Racowban, gazdag alapitványokkal látta el; de a város elhervadt[1]).

Sulyos csapás volt ez az unitáriusokra, s következményei még sulyosabbak, mert ez által felbátorittatva, más helyeken is gyakrabban kezdék kezeiket rájok emelni; mintegy áldozatul valának már oda vetve minden méltatlanságoknak. Kissielinis bereczeskói templomaikat s iskoláikat 1644-ben szintén bezárták. Schlichtingiust 1647-ben kiadott confessiojáért[2]) az országgyülés számüzte s confessioját bakóval nyilvánosan megégettette[3]). Sandecz városát 1656-ban három ezernyi néptömeg rohanta meg, felégette s az unitáriusokat, nem kimélve nőket s gyermekeket, na-

1) Lubieniecii Hist. Ref. Pol. 252. — Vindiciae pro Unitariorum in Polonia Religionis libertate, ad calcem Sandii Bibl. Antitr. p. 278. — 2) Confessio Fidei Christianae, edita nomine Ecclarum, quae in Polonia Unum Deum, et Filium ejus unigen. et Spiritum S. profitentur. — 3) Rees. Rac. Catech. XXXV.

gyobbrészt legyilkolta. Hasonló sors érte a Czarkow belieket, s még más helységek lakóit. Czarkowban Wyszowaty s Lubyeniecki becses könyvtáraik is a dulás martaléka lettek. János Kázmér király fogadást tett, hogy ha a svédháborut szerencsésen végzi: az eretnekséget egészen kiirtja az országból. Bevégződvén a háboru, még sem merte az összes protestántizmust megtámadni, már azért sem, mert a protestáns dánkirály s brandenburgi választófejedelem szövetségesei voltak, kiket kimélnie kellett. De ott voltak a már különben is megzilált unitáriusok, s hogy a királyi fogadás bár részben teljesüljön: Karwat nevü jézsuita Isten segedelme iránti hálából inditványozá az 1658-beli országgyülésen az unitáriusok megsemmisitését. Egy-két szó emelkedett mellettek, de elhangzott; s az országgyülés meghatározta, hogy az unitárius tanokat nyiltan vallani és terjeszteni többet senki se merészelje a legszigorubb büntetés terhe alatt. Kegyelemből azonban, mint mondák, három évet engedtek azoknak, kik más vallásra térni nem akarnak, hogy ez alatt vagyonukról rendelkezhessenek. Ezt is megsokalták, s a következő évben az országgyülés meghatározta, hogy 1660-dik évi julius 10-ig minden unitárius vagy térjen a kath. vallásra, vagy hagyja el az országot, különben semmi törvény nem védi többet őket. A szegény unitáriusok, mint üldözött vadak, kétségbe voltak esve. Hiában szólott mellettek a brandenburgi választó, hiában hivatkoztak az olivai békekötésre, hiában Isten szent nevére: nem volt irgalom számokra. A zsidók is békében türettek, de az unitárius keresztényeknek nem volt szabad tovább színi a hazai levegőt. A jézsuiták azt hivén, hogy e megtört néppel immár tetszésök szerint bánhatnak, némely befolyásos világiak közbenjárásával, utolsó alkura hitták meg Krakóba az unitáriusokat; ők azonban ezt gunynál egyébnek nem vehetvén, nem jelentek meg, az egy Wiszowatyn, Socinus unokáján kivül, ki hősiesen védelmezte üldözött hitsorsosit, egy katholikus pap fenmaradt kifejezése szerint: „et si omnes ex inferno prodirent, non possens fortius religionem suam tutari, quam hic unus“[1]). De mind hiában; mert nem az ész harcza folyt itt többé, nem érv küzdött érv ellen, igazság igazság ellen; hanem szenvedély és erőszak, kőszivü hajthatatlansággal; az unitáriusokat semmi sem menthette meg már a pusztulástól.

1) Epistola de vita A. Wissowatii, ad Calcem Sandii Bibl. Antitr. p. 252. Lamy. Histoire du Soc. p. 121.

Kik nem birtak megválni hazájoktól, a családi tűzhelytől, hogy
a számkivetés vándorbotjával kezökben egy bizonytalan jövőnek in-
duljanak : azok kénytelenittettek a catholicismusnak meghajolni, szi-
vökbe zárván meggyozodésöket. De sokan voltak, kik mindent fel-
áldoztak inkább, mintsem vallásos meggyőződésöket elfojtsák. Ezek
vagyonukat idő rövidsége miatt el nem adhatván, vagy csak elvesz-
tegetvén, seregenként keltek útra Poroszország, Szilézia, Német-
Alföld felé, Németország és Svájcz egyes helyeire. Egy 380 tagból
álló csoport Magyarországra indult, hogy sorsuk annál keserübb
legyen, a határon rablók rohanták meg e hazátlan vándorokat s min-
denökből kifosztották. Itt megint két részre válva, némelyek Ma-
gyarországon, különösön Teleki István s Ráday Ferencz pártfogá-
suk alatt telepedtek meg, mintegy 30—40 család pedig Erdélybe
jött, hol unitárius magyar testvéreiktől szeretettel fogadtattak.

Ime, egy pár vonás a lengyel unitáriusok történetéből. A több-
ször idézett gr. Krasinski, egy nem unitárius vallásu történetiró
mondja, „hogy az igazságnak hódolva, senki sem tagadhatja, misze-
rint a feldult lengyel unitárius egyházat tudomány, erény és keresz-
tény jámborság ékesitették, s számos érdemeiket kénytelenek még
ellenségeik is elismerni ; vitázó-irataikat mérséklet s kimélő illem
jellemzik, mi azon időkben feltünő sajátság“ 1). S mégis pusztulniok
kellett; a keresztény névbe öltözött türelmetlen indulatok meg-
emésztették őket.

Sötét kép, fájdalmas emlékezet ! Ám ha itt végződtek volna
ama hon vallási gyülölködésének átkos dulásai : engesztelő lélekkel
tekintenénk viszsza egy nagy botlás már elmosódott nyomaira ; de
a vallási bőszült erőszakoskodás, rettentő például, még két századig
rombolt tul a Kárpátokon, egy nemzetet temetett el, s a nagy sir
felett, fájdalom, még most sincs béke a keresztény testvérek kö-
zött ! Hullassunk könnyeket nemünk ily nagy bünei felett, s kira-
gadván ama martyrok emlékét a sötét romokból, boritsunk fátyolt
a felidézett történetekre. . .

IV. Az Erdélybe jött lengyel unitáriusok közül némelyek B.-
Hunyadon, mások Bethlenben és Ádámoson telepedtek meg, de leg-
többen Kolozsvártt, hol egy külön lengyel unitárius ekklézsiát ala-
pitottak, mely az erdélyi unitárius püspök felügyelete alatt fenál-
lott a mult század végeig ; utolsó lengyel prédikátoruk Szákno-

1) 328. lap.

vics Izsák, 1792-ben meghalván, a megapadt s egészen elmagyarosodott lengyel unitárius atyafiak egyesültek itteni anya-ekklézsiánkkal, és segitettek megépiteni mostani nagy templomunkat. Az emlitett kisebb telepek leány-ekklézsiái voltak a kolozsvári lengyel unitária ekklézsiának, de még előbb elenyésztek mint ez. Kolozsvártt a most élő Lászlóczkiak, Késmárkiak, Sinczkiek, stb. még az egykori lengyel unitáriusok ivadékai; s ezek közé tartozott Augustinovics Pál is.

Hogy tárgyam mellett maradjak: mellőznöm kell az erdélyi lengyel unitária ekklézsiák külön történetét, ugy öszszeköttetéseiket a más országokba letelepült s különösön hollandi lengyel hitrokonaikkal, kiktől lényeges pénzbeli segélyt is kaptak.

Az Augustinovicsokat az imént emlitett kolozsvári lengyel unitária ekklézsia jegyzőkönyvei több helyt emlitik. Egyik Augustinovics Pál 1691-ben lajstromba szedi itteni ekklézsiánk könyveit[1]). A mi Augustinovics Pálunk ugyan ily nevü atyja az egyházi térre lépett, s mint hivatalát 41 éven keresztül hiven teljesitett pap 1797-ben halt meg a kadácsi ekklézsiában[2]). Neje volt Mátéfi Lidia, a szent-ábrahámi Mátéfi birtokos székely nemes családból. Gyermekök négy maradt, Pál, Sámuel, Zsuzsánna és Lidia, utóbbi szabédi volt pap Székely Mózes neje, Zsuzsánna pedig szt.-ábrahámi székely gazda, Istvánfi György neje.

A nagyobbik fiu, Pál, született 1763-ban Szent-Ábrahámon[3]) a nagyatyai háznál. Tanulását kezdette az akkor Csoma István tanitósága alatt virágzott k.-solymosi oskolában, hová akkor a vidékről is sokan vitték gyermekeiket[4]). Majd a kolozsvári főtanodába jött s 1785-ben a deáki sorba lépvén[5]), itt három év mulva kitünően végezte tanulói pályáját. Szorgalom és rendszeretet jellemezték a komoly irányu ifjut, s e tulajdonságok azután, mint férfiunak is sajátjai maradtak.

Végezvén az oskolát, atyja kivánságának engedve, előbb belső pályára szánta magát, noha, ugy látszik, nem nagy kedve volt e pályához. Az utolsó perczben viszsza is lépett attól; mert midőn a kis-solymosi oskola-tanitósággal kináltatott meg: kijelenté, hogy az éneklésben gyenge lévén, nem fogad el oly állomást, melyet jól be

---

1) Az ekklézsia irományai közt. — 2) E. főtanács 1798-ki jegyök. 14. sz. — 3) Kovács Mihály k.-solymosi pap levelei bizonyitják, melyeket az Augustinovics irataihoz mellékeltem. — 4) Ugyanazok. — 5) Isk. protocoll. A könyvtárban.

nem tölthet[1]). Ezzel ki is lépett a collegiumból, s az erdélyi kir. táblához menvén, 1792. október 17-dikén jegyzőnek feleskült Türi László itélőmester irodájába[2]). Itt megnyervén a királyi tábla akkori elnöke gr. Bethlen Pál pártfogását, ennek lett continuusa; ugyanekkor gr. Teleki Elek fiai mellett is tanitóskodott. A pártfogásra, a mit különben ügyessége s szorgalma által maga érdemelt ki, szüksége is volt; mert noha atyja papi szük jövedelmét egy kis anyai rész is pótolta, de mindezt a más három testvér nevelése, s e mellett az anya háztartása annyira igénybe vették, hogy az uj cancellista hazulról alig kapott valami segélyt. A kardot, mely a kir. tábla ifjainak szükséges czimere s egyszersmind büszkesége volt, az ifju Augustinovics anyja testvérétől, Mátéfi Istvántól kapta, s talán ez volt ifjuságának egyik legreményteljesebb pillanata, midőn magát ezáltal mintegy felavatva látta egy pályán, melyre akkori időben egy szegény ifjunak magát elszánni sokkal több bátorság kellett, mint ma.

A kir. táblától pár év mulva Magyarországra ment a magy. kir. curiához, hol mint hites irnok kevés ideig szolgálván, 1796-ban felment Bécsbe az erdélyi cancelláriához gyakornoknak[3]). Ekkor folyamodott egyházi főtanácsunkhoz is, kérvén, „hogy mig valamiképen magát Bécsben elhelyezhetné, esztendőnként legyen némi pénzbeli segedelemmel ő hozzája“, igéri, hogy ha az udvari ágensi hivatalt megkaphatja, a mire törekszik, meg fogja hálálni a jótéteményt. A főtanács 20 aranyat határozott Augustinovics segélyezésére[4]). Később megint azt mondja az Egyházi Tanács, „jó leszen igyekezni, hogy valami mód találtassék, mely által nevezett atyánkfia valamivel ezután is segittessék“[5]). Egyházi tanácsunk akkor nem gondolta, hogy e szegénységéhez képest nemes tette által mily tőkének vetette meg alapját.

Özvegy édes anyja a zsuki kegyes alapitványra szintén felvétetett[6]). Nem tudom az idejét határozottan megmondani, de ugy látszik, 1798 tájatt az ügyvédi vizsgát letette, s ugyanekkor segéd udvari ágenssé, s pár év mulva rendes ágenssé lett. Ez idő óta sorsa jóra fordult, szerencséje meg volt alapitva.

---

1) Augustinovics maga beszélte igy, élő tanuk bizonyitják. — 2) Itélómesteri cancellária Albuma. 125. sz. — 3) Lásd: Rescriptum Reg. dtto 25 febr. 828. Nr. Aulicus 1031. Gubernialis 3320. — 4) Protocoll. Gener. Consist. 1796. 14. — 5) Protoc. Consistorii. 1798. 24. — 6) Prot. Gen. Cons. 1799. 31.

Harmincz évig folytatta az udvari ügyvivői hivatalt Bécsben, miről legyen elég anynyit mondanom, hogy a legkeresettebbé s solidabb hitelüvé tudta tenni magát minden irányban. Egyike volt ő azoknak, kik minden lépésöket alaposan szokták megfontolni, s ezen tulajdonságához számitva törvénybeli nagy jártasságát, óvatos finom modorát, mindenekben az időnek s alkalomnak helyes megválasztani tudását, fáradhatatlan tevékenységét, s azt, hogy szolgálataiért zsarolásra soha sem fajult: természetesen hozták magokkal, hogy jó hirneve, mint ágensnek, hamar megalapult s állandóan megmaradt. Sőt ki tudnám mutatni, hogy ő felsége boldogult Ferencz királyunk előtt is egyike volt a kedveltebb s hitelesebb embereknek, mit emlitett tulajdonságai mellett különösön sok oldalu miveltségének is köszönhetett. Igen, mert Augustinovics, noha mindig halmozva volt ügy-bajos dolgokkal, mint akkori levelezéseinek meglevő hoszszu lajstromai is mutatják, mindazáltal nem mulatta el, mintegy üdülést keresve, az irodalom terére is ki-kitérni. Szakmáján, a jogtudomány körén kivül, kedvelte különösön a történelmet, népismét és nyelvészetet, utóbbit gyakorlatilag is anynyira vitte, hogy németül, francziául könynyüséggel beszélt, az olaszt és angolt jól értette, s a latinban, néhai Székely Mihály itélőmester mondása szerint, mester volt. Szorgalommal olvasta a külföldi lapokat, s az 1815 előtti nevezetes mozgalmakat nagy figyelemmel kisérte, minek azt a hasznát is vette, hogy az erdélyi s magyar urak közül többeknek bizalmas levelezője lett, mi nevét s tekintélyét szintén emelte.

Külsőleg Augustinovics magas, egyenes tartásu, száraz alak volt; nyilt homlokkal, átható nyugodt szemekkel, szabályos arczvonásokkal, melyekre a komolysággal vegyült derültség bizonyos méltóságot vont. Öltözékén ízlés és választékosság látszott. Melyek együtt véve őt külsőleg is feltünővé tették. E kötet elején álló arczkép Augustinovicsot hiven tünteti fel.

Hogy a hivatalos dolgokkal anynyira elfoglalt ügyvivő s a nagy világban álló ember mind e mellett soha sem felejtkezett meg a távolban rég elhagyott igénytelen rokonokról: eléggé bizonyitja, hogy benne mivelt lélekkel egyszersmind nemes sziv párosult, a mi jellemét még tiszteletre méltóbbá teszi. Hányszor halljuk, hogy a tanult ember azon mértékben, a mint elméjében az ismeretek ujabb, meg ujabb rétegei rakodnak le s értelme azokban elmerül, s azon mértékben, a mint egy igénytelen pontról nagyobb és fényesebb kö-

rökbe lépik: mind inkább veszti kedélyének természetes gyöngédségét s érzelmeinek fogékonyságát? Augustinovicsról ezt nem lehet mondani. Ő soha sem feledé özvegy anyját s hozzá irt gyakori levelei soha sem voltak üresek: testvéreit s egyéb rokonait becses ajándékokkal szerette meglepni[1]). Kis-solymosi birtokához szép részeket szerzett[2]), koházat épittetett, s csaknem ingyen engedte öcscsének használatába. Ennek fiát, Pált, s Székely Mózes sógorának fiait[3]) a tordai s kolozsvári iskolákban bőkezüen segitette. Még másoknak is, igy pl. Száknovics Istvánnak, az emlitett utolsó kolozsvári lengyel pap fiának, ő volt gyámola, hogy az orvosi pályát Bécsben végezhette[4]). Nem, nem lehet rideg jellem az, kinek nyomdokain ily tények sorát látjuk.

Ágensi életében, valamint később szorgalmas munkájával szerzett jövedelmét évről-évre gondosan megtakaritotta; fösvény nem volt, s bár egyszerü házat tartott, de a kényelmet s jó asztalt magától nem vonta meg, hová barátait is szerette meghivni. Azonban takarékos lévén, vagyonilag gyarapodott. Pedig emlitett rokonin kivül, nem volt családja, soha sem nősülvén. S igy már ekkor egy nemesebb ösztön, szegény rokonin segitni, s egy magasabb czélra idővel áldozatot hozni: indithatták szorgalomra és takarékosságra. Hátrahagyott irataiból látom, hogy hg. Grassalkovics ezereket kölcsönzött tőle, s az erdélyi urak közül különösön gr. Bethlen Elek, ki sajátkezü iratában egyetlen igaz jóltevőjének nyilvánitja Augustinovicsot, mert őt s családját nem egyszer mentette meg a gyalázattól[5]). Utóbbi végre is ladamosi jószágával elégithette ki, mely Augustinovicsnak, mint az arról szóló iratok mutatják, 49,602 frt 23 kr. pengő pénzbeli öszszegben bocsáttatott által[6]). Meg kell jegyeznem, hogy Augustinovics csak szükségből fogadta el ily árban e jószágot, s évekig árulta ugyanez árban, de senki sem vette meg[7]). Azt sem hagyhatom emlitetlenül, hogy az átvételkor nagyon elhanyagolva volt jószág beállitására még 2—3000-et kellett költenie, s igy ez 52,000 pfrtnál kevesebben neki nem állott. E jószágra hátrább még viszszatérünk.

---

1) Augustinovics levelei közt rokoninak egész halom meglevő levele tanuskodik erről. — 2) Egyedul anyja fivérétől, Mátéfi Mózestől, 5600 pfton vette meg részét. Levelei mutatják. — 3) Ezek egyike későbbi egyházi főjegyzőnk Székely Mózes. — 4) Iratai közt eleg bizonyitvány szól erről. — 5) Sajátkezü levelei. Augustinovics iratai közt. — 6) Lásd: Kolozsvártt, jun. 10-én 1824. kelt kötelezvényét gr. Bethlen Eleknek. Aug. iratai közt. — 7) Lásd: iratait.

Egyházi k. tanácsunk 1826-ban folyamodványt intézett ő felségéhez, kérvén, hogy az erdélyi kir. táblánál darab idő óta ürességben volt egyik itélőmesteri hivatal, melyet eddig rendszerint unitáriusok viseltek, hitrokonink közül illetékes egyénnel töltessék be. E kérvény személyes benyujtására Augustinovics bizatott meg; mit ő teljesitett[1]). Két év mulva Augustinovics itélőmesterré neveztetett. Kineveztetése 1828. febr. 25-ről 1631. udv. sz. alatt kelt; felhozatik benne törvénybeli kitünő avatottsága, hoszszas időn keresztül tett dicséretes közszolgálatai s azok által szerzett érdemei[2]). Uj hivatalába jul. 1-én esküdt fel s igtattatott be[3]). E hivatalt öt évig vitte kitűnően; részrehajlatlan igazságszeretete köztiszteletüvé tette mindenfelé; s ha voltak is előbb, kivált az assessori sorban némelyek, kik a homo novusra némi idegenkedéssel tekintettek, de képességei, birói jelleme előtt ezek is meghajoltak. A táblai ifjuság szerette mivelt modoráért, melyet az utolsó irnok irányába is gyakorolt, a megbecsültetésért, melylyel előljárói részéről, kivált ha ezek a törpe áristocratiához tartoztak, az ifjuság azon időben csak kivételesen találkozott.

Az erdélyi kir. főkormányszéknél már évek óta több tanácsosi állomás volt megürülve. Törvény szerint, mint tudjuk, az ily magasabb hivatalokra jelölteket terjeszteni ő felsége eleibe az országgyülést illette; de 1811-től 1834-ig huszonhárom éven keresztül nem tartatván országgyülés Erdélyben: ezen idő alatt a jelölési jogot maga a főkormányszék gyakorolta. 1827-ben e szerint négy tanácsosi állomásra a főkormányszék 35 jelöltet terjesztett fel azzal a kifejezéssel, „hogy fel lehet tenni, miszerint a Karok és Rendek is ezekben nyugodnának meg.“ E nyilatkozat, figyelembe véve az 1834-ki országgyülés eseményeit, gúnynak tetszhetik. Azonban csak egyszerüen jegyzek meg ennyit, nem ide tartozván ama mindenesetre szomoru idők viszonyainak, hazánk roncsolt politikai állapotának, szineskedő alkotmányos senyvedésének bővebb előadásába ereszkedni. Hiszen hol kellene kezdeni és hol végezni az oly különböző szinü kivételes állapotok sorát, melyek szegény kis Erdélyünket kisértgették!

Viszszatérve tehát, a felterjesztett 35 jelölt sorában négy unitárius volt, Sala Sámuel, Szentiványi Dániel, Daniel Elek, királyi

1) Repr. Cons. Protocoll. 1. 42. sz. 1826. — 2) Gubern. Archiv. 3320—1828. sz. — 3) U. o. 6481—1828. sz.

táblai assessorok és Augustinovics itélőmester[1]). Az udvar 1832. május 13-ról 1925. sz. alatt a fokormányszéki négy uj tanácsos közt második helyen Augustinovics Pált nevezte ki, előtte Zeyk Dániel, utánna Bartsai János és Hollaki Antal következvén a sorban[2]), Augustinovics consiliáriusságra lett kineveztetése után még hét hóig, azaz 1832. dec. 22-ig folytatta itélőmesteri hivatalát, minthogy ekkor csak egyedül volt itélőmester, s ezen állomást el nem hagyhatta, mig utóda, Földváry Farkas, e hivatalra be nem igtattatott[3]).

E hivatalát is öt évig vitte Augustinovics, az allodiális javak rendes referense lévén. Ő állittatta öszsze a főkormányszék által 1837-ben 1875. sz. alatt kiadott „U t a s i t á s t, a magyar és székely városok tanácsa s választott közönsége, pénztárnoka, városgazdája, orátora s számvevői számára az allodialis jók és jövedelmekre felvigyázás s azokróli számadolás módjára nézve“[4]), melynek czélja a volt, hogy a közjavak kezelésében eláradt viszszaélések s hanyagság elhárittassanak. E munka is tanuskodik arról, hogy Augustinovics itt is szakavatottsággal s lelkiismeretesen töltötte be hivatalát, s gondolom nem kevéssé segitette elő az 1837-beli országgyülésen az erdélyi főszámvevőség elnökévé lett megválasztatását, melyben ő felsége által meg is erősittetett ugyan, de októb. 5-én bekövetkezett halála miatt beigtatása meg nem történhetett.

Augustinovics e megválasztatás által az ország egyik sarkalatos főhivatalára jutott, milyent előtte több, mint 100 év alatt unitárius vallásu nem viselt; ő, az elődök s család nélküli szegény ember, fokonként enynyire emelkedésével legjobban bizonyit önmaga mellett. Nem, rendkivüli tehetségek, eszély s érdem nélkül nem emelkedhetett volna az egykori iskolatanitói candidatus országos főméltóságra, kivált ha nem felejtjük, hogy hoszszu pályafutásán tiszta jellemén semmi árnyék nem maradt. Ő itélőmesteri s később consiliáriusi hivatalait, igaz, hogy — mint mások abban az időben — az országgyülés befolyása nélkül, octroy utján kapta; ám de ugy viselte azokat, hiven és becsületesen, hogy az országgyülés, midőn jogaiba viszszahelyeztetett, előbb-vitellel jutalmazta. S ha mindezek után is még férne a legkisebb kétség e férfiu hazafi jelleméhez, végkép eloszlatná azt bölöni Farkas Sándorunk, hazánknak s egyhazunknak ez egyik, legforróbb lelkü fia, ki naplójának egyik lap-

1) U. o. 8624—1829 sz. — 2) U. o. 6414—1832. sz. — 3) U. o. 11950—1832. szám. — 4) Megjelent Kolozsvártt, 1837. 4r.

ján[1]) kemény szavakkal sujtja az 1834-beli Gubernium szolgaságát, ki kerülve kerülte a politikai jellemtelenséget, s utált minden törvénytelenséget: s ugyanakkor Augustinoviesnak legbensőbb barátja volt állandóan.

Farkas Sándoron kivül Kolozsvártt még Körmötzi János érdemes püspökünk mondhatta Augustinovicsot benső barátjának, még pedig az iskolai élettől kezdve, mert tanulótársa volt, a sirig. Ki mindenben óvatos volt, a barátságban sem lehetett más. Egyébaránt örvendett a tanult emberek társaságának, kik közül többen, s főkép Molnos Dávid, derék tanárunk, gyakori vendége volt. E vonások is komoly itéletét s mélyebb kedélyét mutatják, mely a tartalmashoz vonzódott, mig a felületes s olcsó áruskodás iránt hideg maradt.

V. Augustinovics vallás-közönségünk kebelében is a legfelsőbb hivatalra jutott. P. Horváth Károly főgondnokunk halála után, 1832-ben aug. 26-án a ny.-szentlászlói zsinaton e hivatalra választatott[2]), Daniel Elek másik főgondnokunk mellé. Jegyzőkönyveink mutatják, hogy Augustinovics — s ezt Daniel Elekrol is teljes joggal el lehet mondani, — e szép hivatalát sem tekintette üres czimnek. Ott volt ő, mi alatt Kolozsvártt lakott, egyh. képviselő tanácsunk majd minden ülésében, ott a főtanácsokon és zsinatokon. Buzgó részvétet mutatott minden egyházi s iskolai ügyeink iránt. Figyelemmel kisérte a főtanodai ifjuság tanulását s magaviseletét; a közvizsgálatokon megjelent, s az ugynevezett „contiokon" is nem egyszer, főtanodánk ez egyik legszebb s régibb intézményin, midőn a felosztályi ifjak sor szerint az öszszes deákság előtt önkészitett beszédeket szoktak tartani, elmondás után közbirálatra bocsátván.

Rend és tanulás volt, a mit az ifjuságnak mindenkor ajánlt s tőle kérlelhetlenül követelt. S ha e követelésében olykor tulszigorunak látszik; ha a mindig nyugodt férfiu talán egy-két alkalommal szenvedélyesen tudott kikelni az ifjuság féktelenkedése ellen: ne feledjük, hogy ez az 1833—34-beli háborgos években történt, oly időkben, mikor a kormány mindegyre küldte consistoriumunkhoz figyelmeztetéseit[3]), mikor az ifjuság politikai szenvedélyektől hevülten, nagyobb mérvü zavarokra engedte ragadtatni magát, sőt már

---

1) E napló kéziratban van az unitár. coll. könyvtárában. — 2) Zsin. főt. jegyzőkönyv. 11. sz. alatt. — 3) Lásd: Repr. Cons. jegyzők. 372: 833, 31: 834, 63: 835. számokat.

véres jelenet előidézésére is alkalmat adott[1]). Távol van tőlem, hogy helyeseljem az akkori kormány rideg eljárását s erőszakos rendszabásait, mi által mintegy maga ingerelte az érzékenyebb hazafi kebleket; de kérdem, éppen ama kormánynyal szemben nem volt-e elég ok félteni az ifjuságot s a tanitás ügyét, ha a rendetlenségek tovább áradnak? S ily aggasztó helyzetben nincs-e igazolva a gondos elöljáró netaláni elkeseredése, ha látja, hogy atyai intései[2]) elhangzanak? Vannak helyzetek, melyekben egy látszólagos gyengeség komolyabb megfontolás után erénynek tetszik; vannak helyzetek, mikor a közönbösség kétszeres bün; mikor az elöljáró abban a tudatban, hogy nem vezettetni, hanem vezetni van hivatva, ki kell hogy tegye magát bizonyos elszántsággal az árnak: s ha ily pillanatban egy keserü kifakadást hallatok ajkairól: óvakodjatok keményen itélni.

Igen, Augustinovics rendet és szorgalmat kivánt az ifjuságtól szigoruan, de ez nem rideg természetéből folyt, hanem egy életbölcs mély lelkületéből, e tulajdonoknak köszönhetett ő is legtöbbet. Hisz ő szerette az ifjuságot s hibái iránt is kegyelmes tudott lenni. Egyszer rendkivüli kihágásért az elöljáróság négy ifjut kiutasitott a főtanodából; az egyik Augustinovicshoz folyamodott, s ő kieszközölte viszszavétetését[3]). A mely egyháztanácsi ülésben letette a főgondnoki esküt: ugyan abban egy végzés hozatott, melyben a gyermekek kemény verése a tanitóknak szigoruan megtiltatik[4]). Most földabroszokkal látta el az osztályokat[5]); majd a hármonia-tanitást segitette elő[6]). De ha az ifjuság s a nevelésügy iránti szeretetének mindezen s hasonló kisebb bizonyitékai nem volnának is, ott van alapitványa, mely munkás, hoszszu élete szerzeményének nagyobb részét foglalja magában; s ez egyedül elég hangosan hirdeti Augustinovics Pál nemes gondolkozását.

Halála előtt négy nappal, 1837. október 1-én kelt végrendeletében mondja: „Az ezen Nagy-Fejedelemségbeli Nemes Unitárius Státus szegény sorsát tekintvén, s azok ifjainak mind a tudományokban, mind a moralitásban leendő jobb móddali neveltetések lévén eleitől fogva főczélom, azt a nemes Unitárius Státust hagyom universalis haeresemnek.“

„A volt czélom — folytatja — hogy leveleimet tökéletesen rendbe szedve, azokból dolgaim állását tisztába téve, s a ns. Unitárius

1) U. o. 37, 833. sz. — 2) U. o. 48, 833. sz. — 3) U. o. 48, 833. sz. — 4) U. o. 313, 832. sz. — 5) U. o. 369, 833. sz. — 6) U. o. 92, 834. sz.

Státus nevezetesebb szükségeit is, hitem sorsosival egyetértőleg, tekintetbe véve, czekhez képest tegyem pontonként meghatározva rendelkezésemet; de elkezdett munkámban előbb hivatalom foglalatosságai, későbben Kolozsvárról eltávozásom miatt eddig be nem végezhetvén, most pedig arra leveleim távolléte s gyengélkedő állapotom miatt egész teljességében ki nem terjeszkedhetvén, minekutána gubernialis cancellista bölöni Farkas Sándornak, concept practicansok Körmötzi Józsefnek és Fekete Sámuelnek akaratomat már több ízben kijelentettem, tudva van előttök czélom, s az ők egyenességökben benső megnyugvással vagyok, hogy hátramaradó vagyonomról mostani meghatalmazásomnál fogva ugy fognak rendelkezni, mintha magam volnék életben, ezt előre bocsátva.

1-ben. A ladamosi jószágomat, minden hozzátartozóival, s ahoz tartozó ns. zaránd-vármegyei részjószágokkal, kedves barátim b. Farkas Sándor, Körmötzi József és Fekete Sámuel administráltassák, annak jövedelmeiről minden esztendőben számadást adván a consistoriumnak. A jószág tiszta jövedelmének az irt ns. unitárius Státus minő közintézeteire és szükségére leendő fordittatását a kinevezett administratorok együtt közértelemmel hárman határozzák meg, és az e szerént meghatározott czélra forditassék in perpetuum. — — Nevezett barátimnak, a mint szóval többször kijelentettem, lelkekre kötöm, hogy nekem szivemen leginkább feküvén a kolozsvári nemes unitária oskolában a tudományos és erkölcsi nevelés jobb lábra állitása, tehát vagyonom mi czélra forditása elhatározásában ezt tartsák lelkiismeretesen szemeik előtt."

Az 5-ik pontban egész könyvtárát, a 6-ik pontban capitálisait hagyja a kolozsvári unitárium collegiumnak.

A többi pontokban egyéb vagyonairól rendelkezik. Kis-Solymosi részjószágát hagyta Sámuel öcscsének; leánytestvéreinek pedig Déván 3000 ezüst frton feljül szerzett jószágát. Régi gazdaszszonyának Benkő Katalinnak életére évenként 600 frtot rendelt s ezüstnemüi egyrészét. Megemlékezett barátiról, kiknek értékes emlékeket hagyott, s a körülötte szolgálókról.

Végre kivánja, hogy Kis-Solymosban temettessék el[1].

Senkiről sem felejtkezett meg, a kik hozzá tartoztak, vagy neki szolgálatot tettek; de legtöbb szeretettel az ifjuság neveléséről gondoskodott utolsó napjaiban is!

---

1) Lásd: Végrendeletét a Consist. levéltárában.

Koporsója felett N.-Szebenben okt. 7-én az országos Karok és Rendek, ugy Daniel Elek, főgondnok társa, s több előkelő hitrokonink jelenlétében Gyöngyösi István, ó-tordai pap, tartott gyászbeszédet, kit egyházi k. tanácsunk bizott meg e szomoru kötelesség teljesitésével. Innen Kis-Solymosba vitetvén porai, ott ugyancsak nevezett pap még egy beszédben mutatta fel a nagy közönség előtt e nemes jóltevőnk emlékét[1]). Sirja fölé a k.-solymosi temetőben az administrátorok két öl magasságu, díszes kőoszlopot emeltettek, melynek egyik oldalán feljül Augustinovics czimere, alább e felirat: „Kis-solymosi Augustinovics Pál, királyi főkormányi tanácsos, főszámvevő-hivatali elnök, és az erdélyi unitárius Státus főcurátora s ifjai nevelésének örök hálát érdemlő alapitója emléke. Meghalt 1837. októb. 6. fáradhatatlan munkás életének 74-ik esztendejében.“ A talapzaton, alól ez van: „Béke e kő alatt nyugvó becses porokra“![2]) E kő talán elporlhatik egykor az idők emésztő méhében; de az emlék, mely egy vallás-közönség ezreinek szivébe van irva, élni és áldatni fog nemzedékeken keresztül.

Igen, t. olvasóim, a mi s majd ivadékink hálás tiszteletének örökzöld koszoruja veendi körül Augustinovics Pál nevét, mint egy munkás, jó hazafiét, mint egy mivelt lelkü emberét, s különösön mint egyházunk s iskoláink egyik kitünő jóltevőjeét.

Még él egy Augustinovics Kis-Solymoson, ez is Pál nevü, unokaöcscse a dicsőültnek, fia a fennebb emlitett Sámuelnek. Gyermekei nem lévén, az Augustinovics név vele a sirba száll, s egy családdal, mely vallás-közönségünk történetében kitünő helyet foglalt el, megint kevesebb lesz.

VI. Felmutatám nehány gyenge vonásban egy jelesünk életrajzát; még hagyományának értékéről, kezeléséről s jelen állásáról kell röviden szólanom.

A ladamosi jószág értékét fennebb 52,000 pfrtban kimutattam[3]). Bévett capitálisaiból, az adósságok s némely költségek levonatván, maradt 6000 pfrt. Az ezüstnemük felerészében 407½ lat. Könyveinek száma, melyek főtanodánk könyvtárába helyeztettek, 660 darab, köztök a franczia „Moniteur“ czimű lap 1789—1815-ig, tehát 26 évi folyama békötve, s a franczia nagy „Encyclopaedia“

---

1) Mind két beszéd kinyomatott N.-Szebenben, 1837. — 2) Lásd rajzát Orbán Balázs „Székelyföld“ cz. müve 1. k. — 3) Tartozott e jószághoz 9 ökrös, és 9 gyalogszerü jobbágy, 4 zsellér; továbbá Blesényből 13, Patigányból 21 jobbágy.

teljes példányai. A könyvekkel 27 drb érem is adatott bé, kettő arany, a többi ezüst. Irásai egy külön szekrényben egyházi tanácsunk levéltárába tétettek. Mindezeket öszszeszámitva, hagyományának értékét alsó számitással tehetem 60,000 pfrtra.

A nevezett administrátorok a könyveken, érmeken s irásokon kivül, egyebet kezök alá vettek, a jószágot előbb tisztekkel kezeltették, majd bérbe adták. A hagyomány kezeléséről, jövedelmeinek miként s mi czélokra leendő forditásáról rendelkezésöket 1841. julius 11-dikéről kelt levelökben terjesztették egyházi főtanácsunk eleibe[1]), mi el is fogadtatott.

E szerint „Augustinovics hagyománya" ily név alatt a Státus egyéb vagyonaitól elkülönitve kezelendő.

Jövedelmeit az administrátorok veszik be, koronként kiadják a Státus nevében, fekvő teljes biztositék mellett, s mikor az igy tőkésitett jövedelmek 10,000 pfrtra növekszenek, ezt, vagyis az ezekről szóló kötleveleket, mint állandó tőkét kötelesek béadni az egyházi főtanácsnak. A béadandó 10—10 ezer pfrt el nem költhető tőkék kamatjainak $^5/_6$-tod része fordittatik a Státus közszükségeire, s nevezetesen a tanárok s köztanitók fizetéseire; $^1/_6$-tod része pedig folyvást viszsza adatik az administrationak tőkésités végett.

A néhai capitálisaiból bévett s végrendeletileg egyenesen a kolozsvári főtanodának hagyott 6000 pfrt kamatjait az administrátorok magoknak tartották fáradságaik jutalmául; de rendelték, hogy „haláluk után ez a 6000 pfrt külön állandó tőkének maradjon, s kamatjainak $^1/_6$ része hasonlóképp mindig tőkésittessék, $^1/_6$ része a főtanoda könyvtárnoka fizetésébe adassék, $^4/_6$-dával pedig a főtanoda physicum muzeuma gyarapittassék, jelesebb magyar s más nyelveken irt tudományos könyvek szereztessenek a könyvtár számára, szabadságában állván a professoroknak magok szakjokba tartozó valamely jelesebb munkát évenként ajánlhatni megvétel végett, de ezek is a könyvtár tulajdonainak tekintessenek."

Végre „az administrátorok kihaltával, az administratio a fő consistorium kebeléből titkos szavazás útján s közértelemmel választandó érdemes két tag s ezen hagyomány pénztárnoka által folytattatik" a fennebbi elvek szerint, melyeken változtatás nem történhetik.

Az administratio ezen elvek megállapitásában hivatkozik a néhai hagyományozó akaratára, mely szerint a mellett, hogy a jelen

1) A végrendelethez van mellékelve.

szükségein segiteni kivánt. egy folyvást növekedő tőkével a távol jövőre is nagyobb-nagyobb erővel óhajtott kihatni. Gondolta, hogy ha hagyományának egész jövedelme évenként igénybe vétetnék is: az által tanitási ügyünk még sem lenne oda emelve, hová óhajtotta; mig igy, koronként, a mint az idők kivánalmai is növekszenek, újabb-újabb segedelmet adhat. s egykor — jó kezelés mellett — elérhetik az utódok azt. mit mi nem érhettünk meg. hogy az „Augustinovics-hagyomány" egyházunk kebelében egy biztos, jobb állapotnak leend eszköze.

Az idő igazolta e nézetek helyességét; 30 év már megkétszerezte e szép hagyomány tőkéjét, s pedig menynyit segitett égető szükségeinken is! Az érdem a hagyományozóé, de elismerésünket az administrátorok is megérdemlik. hogy rendelkezésökben a hagyományozó intentioit megértették és követték.

Az administratioból a lelkes Farkas Sándor korán kihalt. Körmötzi és Fekete később, 1857-ben, lemondtak, miután az első 10000 pfrtot már 1846-ban béadták[1]). Új administrátorokká választattak Mikó Lőrincz, Kelemen Béniámin és Ürmösi Sámuel egyházi tanácsosok, előbbi egyszersmind e hagyomány pénztárnokává.

A második és harmadik 10,000 pfrtot, melynek nagyobb része a ladamosi urbéri kárpótlásból telt ki. az új administrátorok az egyházi főtanácsnak 1862-ben adták bé[2]). Béadták ekkor azon 6000 pfrt külön tőkét is, melynek kamatjait az előbbi administrátorok vették; e tőke a béadás óta a fennebb megirt módon a főtanodai könyvtár s physi. muzeum alapjául szolgál.

Az 1866-dik évben béadatott a negyedik 10,000 pfrt is[3]). S a következő évben a blesényi s patigányi dézma-kárpótlásban kapott 15,750 pfrt földtehermentesitési kötvényeket s 27 frt 64 kr. kiegyenlitési készpénzt kapván a hagyomány, 1868 elején az ötödik 10,000 pfrt tőke is elkülönittetett az administrátori kezelés alatti pénztártól[4]).

S most lássuk, miből áll jelenleg az öszszes „elkülönitett Augustinovics-alap?"

---

1) A lemondásról lásd: Egyh. k. tanács jegyzők. 51: 1856. 64 és 143. 1857. Egyh. főt. jegyzők. 97—11: 1857. számokat, és 1864-ki egyh. főt. jegyz.— 2) Lásd: Egyh. főt. jegyz. 15: 1862. sz. — 3) Egyh. főt. jegyzők. 66—8: 1866. sz. — 4) Egyh. k. tanács jegyzők. 50 p. 1868. sz. Megjegyzendő, hogy minden 10,000 pfrt tőke alatt oly öszszeg értetik, melynek 6-os kamatja évenként 630 frt osztr. ért.

*

1. Bétáblázott kötelezvények mellett ki van adva . . , ... 20,890 frt o. é.
2. Földtehermentesitési kötvényekben van 24,530 frt p. p.
3. Magyar földhitelintézeti záloglevelekben 10,600 frt o. é.
4. A könyvtár s phys. muz. alapja . . . . 6000 frt p. p.
együtt . . . 62,020 frt.

Ehhez adva az administrátorok kezelése alatti 6,792 frtot, s végre, ha ide számitjuk a ladamosi jószágot is, melynek értéke 1848 után bár csökkent valamit, de itt anynyiban kell vennünk, menynyiben a néhai hagyományozónak állott, azaz . . . 52,000 frtba, ma teszen az „Augustinovics-hagyomány" mindöszsze . . . . 120,812 frtot.

Még csak egy pillantást, mielőtt bezárnám e vázlatot, s ezt vessük a jövőbe. Ime, csak egy emberi élet, 50—60 esztendő, kell még, s e hagyomány k é t s z á z e z e r frtot teend, vagyis többet, mint a nevezett vallás-közönség közpénztára minden egyéb tőkepénzei együtt véve. S még tovább tekintve, mit igér e hagyomány? Egyházi s iskolai életünkben minő eredményeknek lesz egykor eszközlője Augustinovics? Hagyjuk ezt, t. olvasóim, az utókornak, mely, mint mi, áldani fogja e nemes jóltevőnk emlékét.

B u z o g á n y Á r o n.

III.

Az unitárius keresztény vallás.

(Papi hivatalba igtató beszéd). 1)

„*Mindeneket megpróbáljatok; a mi jó, azt megtartsátok.*“ 1. Thes. 5, 21.

Ez alkalom különös körülményei nem csak igazolják, sőt meg is kivánják az eltérést attól a szokástól, a melyet prédikátorok egy papnak hivatalába iktatásakor átalánosan követnek. Ilyenkor rendesen a keresztény papi hivatal természete, czélja, kötelességei és előnyeiről szoktak beszélni. Én is örömest foglalkoznám e tárgyakkal, ha nem lebegett volna előttem, hogy ma egy vallásos társulatnak oly papot adunk, kinek véleménye különösségei sok megjegyzésre, hogy ne mondjam, sok hibáztatásra adtak okot. Jól tudom, hogy sok őszinte keresztény ugy fogja fel a mai nap ünnepélyességét, miként ez azért van, hogy béfolyást szerezzen oly elveknek, a melyek előttök téveseknek látszanak. Én az ily emberek félelmét és aggodalmait alatisztelem; s miután azt hiszem, hogy azok részben balfogalmon alapulnak: kötelességemnek tartom a lehető világosan felmutatni előttetek honunk keresztényei azon osztályának főbb nézeteit, mely e vallásos társulat iránt rokonszenvvel van.

Egy kevés béketürésre kérlek, mert egy ily fontos és nagy tárgyat kis keretbe foglalni nem lehet, — továbbá lehetetlen kimutatni egyetlen beszédben nézeteinket a kijelentés minden tanáról, annál kevésbé a vélemény-különbségeket, melyek közöttünk léteznek. Én azokra a tárgyakra szoritkozom, a melyekre nézve érzelmeink félre valának magyarázva, s a melyek minket másoktól leginkább megkülönböztetnek. Vajha buzgósággal hallgatnátok engem! Istenem! szabadits meg minket minden előitélettől és szívtelenségtől, s tölts bé az igazság és erény szeretetével.

---

1) „People's edition of the entire works of W. E. Channing, D. D. Vol. II. Belfast, 1843“ czimü könyvből. Mondatott Baltimoreban, 1819.

Két természetes osztály tünik fel előttem, melybe gondolataimat rendezem. Igyekezni fogok felfejteni 1-ször azokat az elveket, a melyek szerint mi a bibliát magyarázzuk; és 2-szor egy nehány tant, melyet a biblia, igy magyarázva, tisztán kifejezni látszik.

I. Mi ugy tekintjük a szent irást, mint bizonyságát Isten folytonos kijelentésének az emberi nemhez, különösen pedig mint az ő akarata utolsó és teljes kijelentésének bizonyságát Jézus által. Mi kivétel nélkül elfogadjuk azokat a tanokat, a melyeket a biblia nékünk tisztán tanit. Azonban e gyüjtemény minden könyvének nem tulajdonitunk egyenlő fontosságot. Azt hiszszük, hogy a mi vallásunk leginkább az új testámentumon alapszik. Ha a Mózes törvényeit Jézus parancsaival öszszehasonlitjuk, ugy találjuk, hogy az az emberiség gyermekkorához van szabva, előkészitőül egy nemesebb törvényre, és most inkább csak arra szolgál, hogy a keresztény iratokat megerősitse és világositsa. A keresztényeknek Krisztus Jézus egyedüli mestere, s a mit ő akár személyesen, akár ihletett apostolai által tanitott, mi azt isteni tekintélyünek tartjuk, s életünk szabályává teszszük.

Ez a tekintély, a melyet az irásoknak tulajdonitunk, arra indit, hogy azokat különös gonddal tanulmányozzuk és szorgalmasan kikutassuk a magyarázás elveit, mely által azoknak valódi jelentményét megállithatjuk. Gyakran vádolnak minket azzal, hogy mi a józan észt a biblia magyarázásában mód nélkül használjuk; hogy mi többre becsüljük értelmünket a kijelentésnél, s saját bölcseségünket Istenénél. Anynyi efféle vád keringett rólunk, hogy magunk és az igazság ügye iránti kötelességünknek tartjuk, miszerint nézeteinket némi részletességgel adjuk elé.

A mi vezérelvünk a biblia magyarázásában az, hogy a biblia emberek számára, emberi nyelven van irva, és hogy annak jelentményét abban a modorban kell keresni, mint más könyvekét. Azt hiszszük, hogy Isten, midőn az emberiséghez szól, szavát — ha szabad igy szólanunk — a beszéd és irás megállitott szabályaihoz alkalmazza. Mit érne a biblia, ha ismeretlen nyelven volna irva?

Minden könyv és minden beszélgetés megkivánja a hallótól értelmének folytonos gyakorlását; vagy is azok valódi értelmét csak folytonos öszszehasonlitás és következtetés által sajátithatja el. Jól tudjátok, hogy az emberi nyelvet különféleképp lehet magyarázni;

s minden szót és tételt a vitatott tárgy szem előtt tartásával az iró
czéljai, érzelmei, körülményei, elvei és az általa használt nyelv szel-
leme és idomai szerint kell módositani és magyarázni. Ezek anynyi-
ra elismert elvek az emberi iratok magyarázásában, hogy a kinek
szavait mi ez elvekre való tekintet nélkül értelmeznők, méltán vá-
dolhatna minket szavai értelmét és jelentményét elhomályositó és
ferditő szándékkal.

Ha a biblia sajátszerü nyelven és irányban volna irva, ha oly
szavakat foglalna magaban, melyeknek csak egy értelmet lehet adni,
és oly mondatokat, a melyek egymástól egészen külön állanak, a
mondott elveknek nem volna helye. Nem okoskodhatnánk azon ugy,
mint más iratokon. De egy ily könyv nagvon keveset érne; s ta-
lán minden könyvek közt a biblia felel meg legkevésbé e leirásnak.
Isten szaván ugyanazon kéz nyomait látjuk, a melyet az ő munkái-
ban. Végetlen viszonya és öszszefüggése van másokkal. Minden elő-
tét másokkal függ öszsze, és másokkal hasonlitandó öszsze, hogy tel-
jes és tiszta értelme kitünjék. Semmi sem áll magára. Az új tes-
támentum az óra van épitve. A keresztény vallás folytatása a zsi-
dóénak, valósulása a gondviselés ropant tervének, a mely az olva-
sótól széles ismeretet kiván. Sőt a biblia még oly tárgyakkal is
foglalkozik, melyekre nézve kivüle más forrásokból is kapunk esz-
méket; mint p. o. az ember természete, szenvedélyei, viszonya és
kötelességei: s megvárja tőlünk, hogy nyelvezetét amaz ismert igaz-
ságok szerint módositsuk, melyeket nekünk e téren a tapasztalás
és vizsgálódás nyujtanak.

Nincs oly könyv, a mely értelmünk folytonosabb gyakorlását
kivánná, mint a biblia. Az imént emlitett, és annak végetlen öszsze-
függéseire tett megjegyzéseimhez azt adom hozzá, hogy annak irá-
lya sehol sem követeli magának a tudományosság és pontos megha-
tározás szinezetét. Nyelvezete egyszerüen heves, merész és képes,
a mely a betü szerinti értelemtől gyakoribb eltérést igényel, mint
korunk és hazánk nyelve, s következőleg inkább igénybe veszi az
itélő tehetséget. Ugy találjuk, hogy e könyv különböző részei az
általános igazságokra való szoritkozás helyett legtöbbnyire keletke-
zésök idejére, a társadalom állására, az akkori gondolkozás módra,
az egyházban támadt vitákra, az akkori értelmekre és szokásokra
vonatkoznak, melyeket ha nem ismerünk, abba a veszélybe esünk,
hogy a mi helyi és idő szerinti volt, kiterjesztjük minden időre és
helyre. Ugy találjuk, hogy ama könyvek némelyikén erősen látszik

az iró szelleme és jelleme, hogy a szent lélek nem semmisitette meg az apostolokban egyéni gondolkozó módjukat, és hogy az ők érzelmeiknek ismerése és a béfolyásnak, mely alatt voltak, tudása, mulhatatlanúl szükséges irataik megértésére. A bibliáról való ily nézeteink mellett, szoros kötelességünknek tartjuk, hogy folytonosan elmélkedjünk rajta, hogy hasonlitgassuk öszsze, következtessünk és a betün túl a lélekbe tekintsünk, hogy annak igazi jelentését, a mit az iró mondott, tárgya természetében és czéljában keressük; és átalában azt, a mi ismeretes, használjuk fel a nehéz dolgok kimagyarázására és új igazságok felfedezésére.

Bocsátkozzam-e részletekbe annak bébizonyitására, hogy a szent irás értelmünk gyakorlását igényli? Vegyük, például, azt az irályt, a melyben átalában Istenről beszél, és vegyük figyelembe, hogy mily gyakran tulajdonit neki emberi szenvedélyeket és szerveket. Jussanak eszünkbe Jézus nyilatkozatai, hogy ő nem azért jött, hogy békét bocsásson, hanem fegyvert; ha nem eszszük az ő testét és nem iandjuk az ő vérét, nem lesz élet bennünk; hogy gyülöljük atyánkat és anyánkat, s vájjuk ki jobb szemünket; és még czekhez hasonló számtalan merész és határozatlan kifejezések. Jusson eszünkbe, hogy minő képtelen modorban van mondva a keresztényekről, hogy nekik mindenök van, mindent tudnak és mindent tehetnek. Emlékezzünk a szószerü ellenmondásra Pál és Jakab közt, s a Pál iratai némely részeinek világos ellenkezéseire a keresztény vallással és annak czéljával. Vég nélkül idézhetném az ily helyeket; de ki nem látja át, hogy nekünk minden szent irásbeli helyeket az Isten, a Krisztus Jézus és az emberi természet tulajdonai által kell szabályoznunk, és azok által a körülmények által kell meghatároznunk, a melyek között irattak, ugy, hogy a nyelvnek egészen különböző fontosságot kell tulajdonitanunk, mint a mit megkivánna, ha más lényekre és más viszonyok közt volna használva.

Eleget mondottam annak megmutatására, hogy mily értelemben veszszük mi igénybe a józan okosságot a szent irás magyarázásánál. Mi a lehető magyarázatok közül azt választjuk, a mely a tárgy természetével, az iró állásával, a hely viszonyával, a szent irás általános fonalával, Istennek ismert jelleme és akaratával, és a természetnek világos és elismert törvényeivel öszszeillik. Vagy más szavakkal, mi azt hiszszük, hogy Isten a szent irás egyik részével soha sem mond ellent a másiknak; a kijelentésben soha sem ellenkezik azzal, a mit müveiben és gondviselésében tanit. Ennél fog-

va mi nem fogadunk el oly magyarázatot, a mely figyelmes vizsgálat után felállitott bármely igazsággal öszszeütközik. Mi éppen ugy okoskodunk a biblia fölött, mint a világiak okoskodnak a fölött az alkotmány fölött, a mely alatt élünk. E magyarázati elvek nélkül, megvalljuk, nem tudjuk védeni a szent irás isteni tekintélyét.

Nem mondjuk, hogy ez elvek eredetiek vagy kizárolagos sajátaink lennének. Ezeket minden keresztény elfogadja, még azok is, a kik keményen lekiábálják, midőn valamelyik kedvencz hitczikköket fenyegetik. Minden keresztény kénytelen felhasználni azokat, midőn hitetlenekkel vitáz. Minden felekezet alkalmazza másokkal való harczában. Mindenki örömest ragaszkodik a józan okossághoz, midőn felekezete javára hasznos szolgálatot tehet, s csak akkor panaszkodik ellene, midőn annak fegyverei őt sebzik. Senki sem használja az észt gyakrabban, mint azok, a kiktől mi különbözünk. Bámulni lehet, hogy ők mit gyártottak első szüléink esetéből; s minő elmésen vonnak ki, egymástól egészen külön álló helyekből, titkos tanokat az isteni természetet illetőleg. Mi nem azért hibáztatjuk őket, hogy gyakran észlelődnek, hanem azért, hogy megrontják az észlelés alaptörvényeit, hogy feláldozzák azt, a mi tiszta, a homályosnak, s a szent irás átalános fonalát egy néhány külön álló helynek.

Mi ellene mondunk annak a megvető modornak, melyben ellenfeleink az emberi értelemről gyakran beszélnek, mert az scepticismusra vezet. Ha az értelem az eset által oly rettenetesen el van sötétitve, hogy annak a vallás feletti legdöntőbb itéletei sem érnek semmit, akkor sem a keresztény, sem a természeti vallás nem érnek semmit; mert az Isten létezése és igazsága s a keresztény vallás isteni eredete az emberi észnek következtetései, s vagy állaniok vagy bukniok kell vele együtt. Ha a kijelentés harczban áll e tehetséggel, akkor önmagát forgatja fel, mert Isten annak igazságai eldöntését az észre bizta. Figyelemre méltó, mily közel állanak egymáshoz a bigott és a scepticus. Mindkettő megsemmisitené tehetségeinkben való bizodalmunkat, s mindkettő kétséget és zavart támasztana minden igazság felöl. Mi inkább tiszteljük a kijelentést, mint hogy ellenkezésbe hozzuk a józan okossággal, vagy hogy azt higyjük, hogy az minket szellemi erőink megtagadására hív.

Megengedjük ugyan, hogy az ész használata a vallásban veszélylyel járhat. Ámde tekintsen viszsza bármely becsületes ember az egyház történetére, s mondja meg, hogy vajjon annak megtagadása nem veszélyesebb-e. E mellett, az is tény, hogy az emberek éppen

oly hibásan észlelődnek más tárgyak felett, mint a vallás felett. Ki ne ismerné azokat a vad és alaptalan elméleteket, a melyeket a természeti és politikai tudományokban felállitottak? De kinek jutott volna valaha eszébe, hogy az észnek a társadalmi és természeti dolgokban való müködését megszüntesse, azért, mert az emberek koronként tévedtek azok magyarázásában. Megengedjük, hogy néha a szenvedélyek erősen felzavarják az értelmi tehetséget a kijelentés vizsgálásánál. A nagyra vágyó a bibliában oly tanokat törekszik feltalálni, a melyekkel hatalom-vágyát támogassa A félénk és elcsüggedt egy szürkületszerü rendszert fedez fel benne, a mysticus és fanaticus pedig egy álomszerü vallást. A vétkes találhat benne példákat és érveket, melyekre késő bünbánata reményét, vagy a könnyü feltételek alatt való megbocsátást épitse. A raffinirozott gonosz oly tanokra törekszik világot deriteni, a melyek közönséges kezelés által még nincsenek bémocskolva. De a személyek kevésbbé hozzák zavarba az észt a vallásos kérdésekben, mint más átalános érdekűekben, s következőleg e tehetséget nem kell megtagadni a vallásban, ha csak egyátalában egészen le nem akarunk mondani róla. Azokból a számtalan tévedésekből, melyek a hittudományt elhomályositották, nem az a helyes következmény, hogy tehetségeinket megvessük vagy elhanyagoljuk, hanem, hogy nagyobb erővel, és helyesebben fokozzuk. Átalában a legnagyobb tévedések abban az egyházban támadtak, a mely az észt elitéli, s tagjaitól feltétlen hitet követel. A legveszélyesebb tanok a legsötétebb idők kinövései voltak, midőn az átalános hiszékenység a rosz embereket és enthusiástákat arra bátoritotta, hogy álmaikat és találmányaikat előtérbe tolják, s eszök bágyadt nyilatkozatait az örök veszedelem fenyegetései mögé rejtsék. Bármit mondjunk is, Isten szellemi természetet adott nekünk, s számba fogja kérni tőlünk. Mi azt szunyadni engedhetjük, de saját veszélyünkre. A kijelentés hozzánk mint észszerü lényekhez van intézve. Kivánhatjuk, hogy bár csak Isten oly rendszert adott volna nekünk, a mely semmi öszszehasonlitást, meghatározást és következtetést ne igényelne. De egy ily rendszer merőben ellenkeznék természetünkkel, s az okosság azt hozza magával, hogy a kijelentést ugy vegyük, a mint nekünk adva van, és azoknak a tehetségeknek segélyével magyarázzuk, a melyekre alapitva van. —

Az imént előadott nézetek ellen az emberek közönségesen azt az ellenvetést teszik, hogy Isten végetlenül bölcsebb lévén az embereknél, az ő felfedezései felülmulják az emberi értelmet; hogy a

kijelentésben, egy oly tanitótól mint ő, oly feladatokat kellene várnunk, a melyeket egymással össze nem egyeztethetünk, s a melyek a felállitott igazságokkal homlok egyenest ellenkeznek; és hogy itt nem az a kérdés, hogy mi az Isten szavát kérdésbe hozzuk vagy félre magyarázzuk, hanem az, hogy higyjük, tiszteljük és gyarló eszünket annak alája rendeljük. Ez ellenvetésre két rövid feleletünk van. Egyik az, hogy lehetetlen, miként egy végetlen bölcseségü tanitó tanitványait végetlen hibáknak tegye ki. De ha egyszer elfogadjuk, hogy azokat a állitásokat, az melyek betü szerinti értelmökben mind egymással, mind bármely ismert igazsággal ellenkezésben állanak, még is betü szerint kell érteni és venni, akkor minő határt szabhatunk az ellenmondások hitének? Minő menedékre találunk a legvadabb vakbuzgóság elől, a mely mindég tud idézni oly helyeket a bibliából, a melyek által támogassa kicsapongásait? Hogy menekülhet meg a protestáns az átlényegülés tanától, a mely tisztán van tanitva, ha eszünk alárendelése, melyért az imént harczolánk, kötelesség? Miként maradhatunk meg a kijelentés igazságában, mert hiszen ha egyik világos ellentmondás igaz lehet, akkor a másik is az lehet, s az az állitás, hogy a keresztény vallás hamis, habár következetlenség van is benne, még is lehet igaz?

A másik feleletünk az, hogy ha Isten végetlenül bölcs, akkor terményeivel játékot nem üzhet. Egy bölcs tanitónak abban tünik ki bölcsesége, hogy magát tanitványai képességéhez alkalmazza, nem pedig abban, hogy zavarba hozza őket azzal, a mi érthetetlen, hogy elszomoritsa a világos ellentmondásokkal, és hogy kétkedő bizalmatlansággal töltse el őket saját tehetségeik iránt. Egy végetlenül bölcs tanitó, a ki teljesen ismeri elménket, s tudja a legjobb módot azt felvilágositani, minden más tanitót feljül fog haladni abban, hogy az igazságot előttünk felfoghatóvá tegye, s kimutassa nekünk annak szeretetre méltóságát és öszhangját. Valóban egy oly könyvben, mint a biblia, mely a mult, jelen és jövő számára van irva, várhatnánk alkalomszerüleg homályos helyeket. De Isten bölcsesége kezesség nekünk arra nézve, hogy a mi szükséges nekünk és a mi üdvességünkre, sokkal tisztábban ki van jelentve, mint hogy a józan ész azt eltéveszthesse, és abból kérdést támaszthasson. Nem a bölcseség sajátsága az, hogy érthetetlen kifejezést használjon, hogy olyat közöljön velünk, a mi felülmulja képességünket és ellentmondások által zavarba hozza értelmi tehetségünket. A kijelentés a világosság adománya, a mely nem sűritheti a mi sötétségünket és nem növelheti zavarunkat.

II. Megállapitván ennyiben azokat az elveket, a melyek szerint mi a bibliát magyarázzuk, már most rátérek beszédem második nagy fejezetére, melynek czélja megállapitani néhányat ama nézetek közül, melyeket mi a bibliából meritünk. különösen pedig azokat, melyek minket más felekezetektől megkülönböztetnek.

1. Először, mi hiszünk az Isten e g y s é g é b e n, vagy is hogy csak egy Isten van. Mi ez igazságnak végtelen fontosságot tulajdonitunk. Az az állitás, hogy egy Isten van, előttünk nagyon tisztának látszik, értvén alatta, hogy csak egy lény, egy lélek, egy személy, egy értelmes való van, a kinek végetlen tökélye és hatalma van. Azt hiszszük, hogy az egyszerü és tudatlan nép, a mely teljesen képtelen megérteni a későbbi századok éles elméje által felfedezett szőrszálhasogató különbségeket a lény és személy közt, semmi más jelentményt nem tulajdonitana e szavaknak. Semmi jelt nem találunk a végre, hogy ezt a nyelvezetet szokatlan értelemben vegyük, vagy hogy Isten egysége teljesen különböznék más értelmes lények egységétől.

Mi ellene mondunk a háromság tanának, mert az mig szóval elismeri, eredményben felforgatja az Isten egységét. E tan szerint három végetlen és egyenlő személy van, kik közül mindenik fő Isten, t. i. az atya, a fiu és a szent-lélek. A mint a hittudósok leirják, e személyek mindenikének meg van a maga öntudata, akarata és felfogása. Szeretik egymást, társalognak egymással és örvendeznek egymás társaságában. Különböző szerepet játszanak az ember megváltásában, mindeniknek meg levén saját kötelessége, s egyik sem elegyedvén a másik dolgába. A fiu a közbenjáró, és nem az atya. Az atya a fiut küldi, s nem maga jön. Itt tehát három okos való van, különböző öntudattal, akarattal és felfogással, kiknek mindenike különböző cselekedetet hajt végre és különböző viszonyt tart fenn; és ha ezek a dolgok nem három lényt jelölnek, akkor mi egyátalában nem tudjuk, miként kell három lényt képzelni. A tulajdonok, cselekedetek és öntudatok különbözősége az, a mi minket a különböző okos lények hivésére vezet, s ha e jegy hiányzik, egész tudományunk elbukik; akkor azt is elhihetjük, hogy ezen a világon minden személy egy és ugyanazon lény. Midőn három istent akarunk felfogni, akkor három lényt állitunk magunk elébe, melyek mindenikét azok a jegyek és sajátságok választják el egymástól, a melyek a háromság személyeit; és midőn a keresztény ember e három személyről hall beszélni, a kik egymást szeretik, egymással társalog-

nak, és különböző tetteket visznek végbe, miként tudja megállani, hogy ne tekintse őket három külön lénynek?

Mi tehát egész komolysággal, de felebarátunkat megsérteni kivánó szándék nélkül, tiltakozunk a háromság észszerütlen és szentirástalan tana ellen. „Nekünk", miként az apostoloknak és első keresztényeknek, „egy Istenünk van, az Atya". Mi Jézussal az Atyát, az egyedül élő igaz Istent imádjuk. Csodálkozunk, hogy valaki olvassa az új testamentumot s még sem győződik meg arról, hogy egyedül az Atya az Isten. Üdvezitőnk szüntelen e jellemet tulajdonitja az Atyának. Az Atya folytonosan meg van különböztetve Jézustól e kifejezés által: „Isten elküldé fiát", „Isten felkené Jézust". Mily különös és kimagyarázhatlan ez az új testamentumot eltöltő kifejezés, akkor, ha ez a czim éppen ugy illik Jézusra is, és ha e könyvnek a volt a czélja, hogy Jézust olyan istennek jelentse ki, kinek egyenlő hatalma van az Atyával. Felhivjuk ellenfeleinket, hogy csak egy helyet is idézzenek az új testamentumból, a hol az Isten szó három személyt jelentene, és a hol az — ha csak az öszszekötés által szokott értelméből nincs kivetköztetve — nem az Atyát jelentené. Lehet-e erősebb érvet állitani fel annak bébizonyitására, hogy a háromság tana nem eredeti alaptana a keresztény vallásnak.

Ha e tan igaz volna, akkor annak tisztán és határozottan tanitva kellene lenni. De hol fordul elő ily állitás? Ama számtalan hely közül, melyek Istenre vonatkoznak, csak egyet emlitsen valaki, hogy ő hármas lény, vagy hogy ő három személy, vagy pedig hogy ő Atya, fiu, szent lélek. Ellenkezőleg, az új testamentun Istent egynek emliti, róla és hozzá mindig egyes számban szól. Enynyire távol áll a szentirás a háromság tanának megállapitásától, ugy, hogy midőn ellenfeleink azt hitformáik és doxologiáikba be akarják szúrni, kénytelenek felhagyni a bibliával, s oly kifejezéseket és szavakat találni ki, melyek bibliai kifejezés által nincsenek szentesitve. Hogy egy ily idegenszerü, anynyira félremagyarázható, oly gondos tárgyalást igénylő, de még is oly fontos tan, anynyira nincs meghatározva és védelmezve, hogy csak következtetés és a szentirás elszórt részeiből való kihalászás által lehet kicsinálni, ez előttünk akkora nehézségnek látszik, hogy nem hiszszük, miként legyen elme, a mely ezt ki tudja magyarázni.

Még egy más nehézségünk is van. A keresztény vallás éles szemü ellenség közé volt béültetve, a mely e rendszernek minden megtámadható oldalát megtámadta volna, anynyival inkább az ily vi-

lágos ellenmondásokat magában foglaló tant, mint a szent háromság. Nem találunk e tekintetben oly véleményt, mely ellen az Isten egysége hivésében büszke zsidók lármát csaptak volna. Miként történik tehát, hogy az apostoloknak azokban az irataiban, a melyek a keresztény vallás elleni ellenvetésekre, s e vallás feletti vitákra vonatkoznak, egy szó sincs emlitve arról, hogy ez ellenvetéseket a háromság tana miatt támasztották volna az evangelium ellen? Azt hiszszük, hogy ha a keresztény vallás első prédikátorai három isteni személyt hirdettek volna, kiknek mindenike egyenlő és végetlen, s kik közül egyik a nem rég keresztfán meghalt Jézus, akkor a keresztény vallásnak ez a sajátsága minden egyebet elnyelt volna, s az apostoloknak minden igyekezetöket arra kellett volna forditaniok, hogy az e tan által ébresztett folytonos megtámadásokat viszszaverjék. A tény az, hogy az apostolok korában, e tárgyban semmi ellenvetés nem történt a keresztény vallás ellen. Az apostolok leveleiben még nyomát sem látjuk a háromság által előidézett vitáknak.

E tannal szemben, annak gyakorlati oldalát illetőleg, még más ellenvetéseink is vannak. Ugy vélekedünk, miszerint az áhitatosságra kedvezőtlen, ha a lelket Istennel való közösülésénél megháboritjuk. Az Isten egysége tanának fontossága abban áll, hogy az csak egy tárgyat ad előnkbe, a kit imádjunk, tiszteljünk és szeressünk; egy végetlen Atyát, a lelkek lelkét, kitől minden jót veszünk, kiben minden tehetségünk és szeretetünk öszpontosul, s kinek szeretete és tiszteletre méltósága áthatja minden gondolatainkat. Az igazi kegyesség csak akkor tiszta és egyszerü, ha egy osztatlan Istenségre van irányozva. Már pedig a háromság három külön tárgyat állit elénk, melyeket imádnunk kell; három végetlen személyt, kik külön kötelességket teljesitnek, s kiket különböző viszonyok közt kell imádnunk. Lehető-e, azt kérdjük, hogy a gyenge elméjü és gyarló ember oly erővel és örömmel csüngjön ezek mindenikén, mint ama végetlen Atyán, kiben a természet és megváltás minden áldásai, mint egy forrásnál, öszpontosulnak? Nem oszlik-e meg az áhitatosság három egyenlő és versenyző személy igényei miatt, s a keresztény ember imáját nem háboritja-e meg az a tudat, hogy ezek valamelyikétől megvonta illő ima-részét?

Azt gondoljuk, hogy a háromság tana nem csak az által zavarja az áhitatosságot, hogy az Atya mellé másokat is veszen fel imádása tárgyául, hanem az által is, hogy azt a szeretetet, mely egyedül az Atyát illeti, a fiura ruházza. És ez igen nevezetes. Mert hogy

Jézus, isteni méltóságra emelve, érdekesebbé válik az atyánál, a történet és az emberi természet elveiből következik. Az ember önmagához hasonló tárgyra vágyik, melyet imádhasson, és ebben fekszik a bálványimádás titka. Egy testbe öltözött és szükségeinket s bánatainkat érző Isten hathatósabban szól a mi gyarló természetünkhez, mint egy égi Atya, a ki csupa lélek, láthatatlan, s csak a gondolkozó és tiszta lélek által közelithető meg. Azt hiszszük, hogy az a sajátságos állás, melyet a népszerü hitvallás Jézusnak ad, őt az Istenségben a legvonzóbb személylyé teszi. Az Atya tárháza az igazságnak, védője a jogoknak és boszszulója az isteni törvényeknek. A fiu pedig az ő kegyelmének kisugárzása, ki a haragos istenség és a vétkes emberiség közt áll, ki kiteszi magát érettünk a viharoknak, keblét az isteni igazság kardja hegyének, magára veszi büntetésünk terhét, és saját vérével minden áldást megvásárol, a mely égből jön. Kell-e mutogatnom ez állitás eredményét, melyet különösen a közönséges lelkekre gyakorol, kiknek a keresztény vallás szánva volt, s kiket az az atyához, mint legszeretetre méltóbb lényhez vinni törekszik. Azt hiszszük, hogy egy vérző, szenvedő Istennek imádása, bár mily vonzó legyen is, nem elég alkalmas arra, hogy a lelket szellemiesitse, és hogy Isten erkölcsi tökélyei iránt mély tiszteletet ébreszszen.

2. Előadván enynyiben az Isten egységéről való nézeteinket, másodszor meg fogom mutatni, hogy mi hiszünk Krisztus Jézus egységében. Hiszszük, hogy Jézus egy értelem, egy lélek, egy lény, s anynyira külön személy az Istentől, mint mi. Hibáztatjuk a háromság tanát azért, hogy nem elégedvén meg azzal, miszerint Istent három lénynek mondja, még Jézusból is két személyt csinál, és igy az ő jelleméről való felfogásunkat végtelenül megzavarja. A keresztény vallásnak ilyen megrontása világosan mutatja, hogy az álbölcselkedés menynyire képes elferditeni Jézus egyszerü igazságát.

E tan szerint Jézus két lélek, két értelem, melyek közül egyik isteni, a másik emberi; egyik gyarló, a másik mindenható; egyik tudatlan, a másik mindentudó. Ez anynyit teszen, mint Jézusból két lényt csinálni. Őt egy személynek, egy lénynek nevezni, s még is két egymástól különböző értelemből alkotni öszsze, viszszaélés a nyelvvel, és öszszezavarása az értelmes lényekről való fogalmainknak. E tan szerint Jézusban ez értelmek mindenikének meg van a maga öntudata, akarata és fogalma. Tényleg egyiknek sincs a másikkal közös tulajdona. Az isteni rész nem érzi az emberi lélek

szükségeit és bánatait, az emberi lélek pedig végtelenül távol áll az isteninek tökélyeitől és boldogságától. Lehet-e valakinek a világon ennél különbözőbb két lényről fogalma? Mi mindig ugy tudtuk, hogy egy öntudat alkot egy személyt. Mi azt hiszszük, hogy az a tan, a mely egy és ugyanazon személynek két egymástól különböző öntudatot, akaratot és lelket tulajdonit, roppant adó az emberi hiszékenységen.

Hogy ha egy ily idegen tan lényeges része lenne a kijelentésnek, annak tisztán tanitva kellene lenni; de mutasson nekünk valaki egy világos és közvetlen helyet az új testamentumban, a hol volna állitva, hogy Jézus egymástól végetlenül különböző két értelemből van öszszetéve, s még is csak egy személy. Mi egyet sem találunk ilyent. Mások azt mondják, hogy ez a tan a szent irás öszhangjára szükséges, hogy némely helyek Jézusnak emberi, mások isteni tulajdonokat tulajdonitanak, s hogy ezeket öszszeegyeztethessük, azért kell neki két értelmet tulajdonitani. Vagy más szavakkal, hogy egy nehány oly nehéz helyet öszszeegyeztethessünk, a melyet a helyes kritika, ha nem egészen is, de egy bizonyos fokig ki tud magyarázni: sokkal nehezebb és olyan hypothesiseket kell feltalálni, a melyek még nagyobb szövevénybe vezetnek.

Bizonyára ha Jézus tudta volna, hogy ő két értelemből áll, és ez az ő vallásának lényeges részét teszi, akkor ő erről tett volna emlitést. De ő sehol sem szól erről. Hol lehet feltalálni az új testamentumban azokat a kifejezéseket, a melyek a háromságos könyveken végig húzódnak, s a melyek Jézus kettős természetéből szükségképpen folynak? Hol mondja Jézus: „Ezt ugy mondom mint Isten, azt pedig mint ember"; ez emberi természetemre nézve áll, amaz pedig isteni természetemre nézve? Hol van nyoma az apostoli levelekben is ilyen kifejezésnek? Sehol. Erre abban az időben nem volt szükség. Ezt csak egy későbbi kor hibái kivánták.

Mi tehát azt hiszszük, hogy Jézus egy lény, s még azt teszem hozzá, hogy Istentől egészen külön lény, nem az egyedüli Isten, nem egy ugyanaz az Atyával. Jézus prédikáczióiban szüntelen megemlékezett Istenről. Mindég hirdeti az igét. Hát valjon az Isten szó alatt valaha értette ő magát? Mi azt mondjuk, hogy soha. Ellenben éles különbséget vont Isten és önmaga közé; ugyanezt tették tanitványai is. Már most, hogy miként lehet ezt megegyeztetni azzal az eszmével, hogy Jézusnak Isten gyanánt való kinyilatkoztatása a keresztény vallásnak eredeti czélja volt, azt határozzák meg ellenfeleink. —

Ha megvizsgáljuk azokat a helyeket, melyekben Jézus meg van különböztetve Istentől, látni fogjuk, hogy azokban mint egészen külön lény és alárendelt személy fordul elő. Ő mindenütt ugy van emlitve, mint Isten fia, Istentől küldött, a ki minden hatalmát Istentől kapta, a ki azért tesz csodákat, mert Isten vele van, azért itél igazán, mert Isten tanitotta őt, a kinek azért van béfolyása a mi hitünkre, mert Isten felkente és elpecsételte őt, s mint a ki önmagától semmit sem tehet. Az új testamentum telve van effélékkel. És most azt kérdjük, hogy minő hatást akart ez a nyelvezet gyakorolni? Képzelhette-e valaki hallgatói közül ezek hallására, hogy Jézus ugyanaz az Isten, a kinél ő magát kisebbnek adta ki; hogy ő ugyanaz a lény lett volna, a ki őt elküldötte, s a kitől, — saját vallomása szerint, — küldetését és hatalmát nyerte? Jusson eszünkbe, hogy Jézusnak emberi születése, testi alakja, sorsa és szenvedése mind arra mutatnak, hogy Jézus alsóbb rendü lény' Istennél. Mire való volt tehát e határozatlan nyelvezet, ha Jézus a fő Isten, és ha ez az igazság az ő vallásának lényeges része volt? Én ismét azt mondom, hogy Jézusnak emberi helyzete és szenvedései nagyon is ellene mondottak az ő valóságos istensége eszméjének, s ha ez a tan, a mint sokan követelik, az ő vallásának lelke és központja lett volna, az új testamentumban számtalan nyomát kellene látnunk ama törekvésnek, a mely őt az Atyával ugyanazon lénynek tünteti fel. Akkor megvárnók, hogy a szent irás nyelvezete e tan szerint legyen átidomitva, s hogy szüntelen találkozzunk e kifejezésekkel: a fiu isten, a mi urunk istenünk Jézus, és hogy nekünk egy istenünk van Jézus. De e helyett a Jézus alárendelt minősége hatja át az egész új testamentumot. Lehetett-e tehát a szent irók szándékában, hogy Jézust fő Istennek tüntessék fel.

A szent háromság hivői azt mondják, hogy Krisztus érdekesebbé válik, az ő kegyelmét és szeretetét inkább lehet érezni akkor, ha fő Istennek veszszük, a ki ott hagyta az ő dicsőségét azért, hogy emberi testbe öltözzék, s szenvedjen az emberekért. Nem tagadjuk, hogy ez a felfogás a trinitariusokat erősen meghatja; de maga a felfogás hibás. Emlegetik a háromságnak második személyét, a ki ott hagyva dicsőségét és az Atya kebelét, eljött hogy a világot meglátogassa és megszabaditsa. Csak hogy ez a második személy a változhatlan és végtelen Isten levén, teljesen képtelen volt levetkezni tökélyét és boldogságát. Abban a perczben, a melyben testbe öltözött, éppen ugy együtt volt az Atyával, mint azelőtt, s

éppen ugy bétöltötte az eget, földet és véghetetlenséget. A szent háromság-hivők elismerik ezt, s még is azt mondják, hogy e változhatlan lénynek bámulatos megalázódása által erősen meg vannak illetve! De ez a tan, nem csak költeménynyé törpiti Krisztus megalázódását, hanem egészen lerontja azt a bényomást is, a melylyel az ő keresztjét tekinteni kell. Az ők tana szerint Jézus egyátalában nem szenvedett. Az igaz, hogy az ő emberi lelke szenvedett, de azt mondják, hogy ez oly parányi része volt Jézusnak, mint egy csepp viz a mily parányi része az oczeánnak. A Krisztus isteni lelke végtelen boldog volt abban a pillanatban, a melyben az ő emberi része szenvedett. Mig a kereszten függött, a világ legboldogabb lénye volt, éppen oly boldog, mint az Atya; ugy, hogy fájdalma egészen elveszett boldogsága mellett. E tan, helyesen szemlélve, kivetkezteti Jézus halálát érdekességéből, gyengiti az ő szenvedései iránt való rokonszenvünket, mindenek felett pedig nem méltó Jézus szeretetéhez. A mi hitünk szerint, Jézusnak alázatossága teljes és valódi volt, ő egészen szenvedett, nem pedig csak egy kis része, és az ő megfeszittetése mély és tiszta halálküzdelem jelenete volt. Midőn az ő keresztjét körül álljuk, elménk nincs elszóródva, és érzékenységünk nincs meggyengitve ama gondolat által, hogy ő öszsze nem illő és egymástól végtelenül különböző két lélekből áll. Mi a haldokló Jézusban csak egy lelket ismerünk fel. És azt hiszszük, hogy ez meghatóbbá teszi az ő szenvedéseit, türelmét és szeretetét.

3. Előadván enynyiben két nevezetes pontra nézve a mi hitünket, hogy t. i. egy az Isten, és hogy Krisztus Jézus az Atyától egészen különböző és alsóbb rendü lény, — egy más pontra térek, a melyre mi még nagyobb sulyt fektetünk. Mi hiszünk I s t e n n e k e r k ö l c s i t ö k é l e t e s s é g é b e n. A mi felfogásunk szerint a hittudománynak egy része sincs oly fontos, mint az, a mely Isten erkölcsi jellemével foglalkozik; és mi főleg azért becsüljük nagyon nézeteinket a keresztény vallásról, mivel azok az ő szeretetre és tiszteletre méltó tulajdonait védelmezik.

Azt mondhatná valaki, hogy e tárgyra nézve a keresztények mindnyájan megegyeznek, hogy a Fővalónak mindnyájan végtelen igazságot, jóságot és szentséget tulajdonitanak. Erre azt feleljük, hogy nagyon is lehetséges az Istenről felségesen beszélni, de kissebitőleg gondolkodni; az ő személyére szépen hangzó jelzőket alkalmazni, az ő kormányának pedig oly elveket tulajdonitani, a melyek gyülöletessé tegyék. A pogányok Jupitert a legnagyobbnak és

legjobbnak nevezték, de az ő története tele volt kegyetlenséggel. Nem itélhetünk az embereknek Istenről való valódi eszméiről azok beszédéből, mert az emberek minden időben azt hitték, hogy az Istenséget megengesztelik hizelgés által. Nekünk meg kell vizsgálnunk az ő czéljait, igazgatása elveit, és teremtményei iránti hajlamát.

A keresztények átalában hajlottak egy igaztalan nézet felé a fő lényt illetőleg. Gyakran azt hitték, mint ha az ő nagysága és uralma fölébe helyezné őt az erkölcsiség elveinek, s az egyenlőség és jogosság amaz örökös törvényeinek, melyeknek minden más lény alája van vetve. Mi azt hiszszük, hogy a jog érzete egy lényben sem oly szilárd, oly mindenható, mint Istenben. Azt hiszszük, hogy az ő mindenható hatalma teljesen alája van rendelve az ő fogalmainak a helyességről, és ez az alapja a mi kegyességünknek. És mi nem csak azért hódolunk neki, mert teremtőnk, hanem azért is, mert minket jó és szent czélokra teremtett; nem azért, mivel az ő akarata ellenállhatatlan, hanem azért, mert az ő akarata az erények tökélye. Mi zsarnok lény előtt, bár mily nagy és hatalmas legyen is, nem tudunk térdet, fejet hajtani. Mi csak a fenséget tiszteljük mind az egen mind a földön.

Hiszszük, hogy Isten végtelen jó a szó teljes értelemében; jó nem csak egy néhányhoz, hanem minden egyénhez. Hiszszük, hogy Isten igazságos, mely igazságosság a jósággal teljesen öszhangzólag munkálkodik. Ez igazságosság alatt Istennek azt a végtelenül kiterjedő figyelmét értjük, mely szerint az erény és erkölcsiség érdekében oly helyes törvényeket alkot, oly jutalmakat igér és büntetéseket szab, a melyek legalkalmasabbak azok fentartására.

Isten igazságossága e szerint teljes öszhangban áll az ő irgalmasságával. A különböző hittanok azt tanitják, hogy e tulajdonok anynyira ellenkeznek egymással és oly öszszeférhetetlenek, hogy a végre, hogy azokat öszsze lehessen egyeztetni, a legterhesebb munka és végtelen bölcseség kellene. Szerintünk azok teljesen öszhangzanak és ugyanazon czélokra törekszenek. Isten irgalmassága alatt mi nem azt a vak, ösztönszerü szánalmat értjük, a mely megbocsát minden tekintet nélkül az erény érdekeire. Ez, megvalljuk, ellenkeznék Istennek igazságosságával és jóságával. Istennek irgalma — a mint mi értelmezzük — erősen óhajtja a vétkes boldogságát, de csak annak bűnbánása által; halasztja a büntetést és hoszszasan tűr, hogy a vétkes kötelességeihez viszsza térhessen, azonban az engedetlent és megátalkodottat szigoruan megbünteti.

Hogy Istenról való nézeteinket egy nehány szóba béfoglaljam, azt mondom, hogy mi hiszünk az ő atyai jellemében. Mi nem csak az atya nevet, hanem egy atya hajlamait és elveit tulajdonitjuk neki. Hisszük, hogy neki egy atya részvéte van teremtményei iránt, egy atya vágya azok jobbulására nézve, egy atya részrehajlatlansága az ő parancsainak azok tehetségeihez való arányositásában, egy atya öröme azok haladásában, egy atya készsége a bűnbánó béfogadására, és egy atya igazságossága a javithatlan iránt. E világot oly iskolának tekintjük, hol Isten az embereket ohajtja jó és balsors által, az ész és szenvedélyek küzdelmei által, kötelességre inditó okok és bűnre vezető csábok által, szabad és erkölcsös lényekhez illő fegyelem által tanitni, a végre, hogy vele egyesüljünk és hogy menynyben egy fenségesebb erény birtokába jussunk.

Mi ellene vagyunk a köztünk uralkodó vallási rendszereknek azért, mert azok kisebb-nagyobb mértékben ellenkeznek az Istenről való tiszta, vigasztaló és tiszteletre méltó nézetekkel, s mert azok elveszik tőlünk a mi menynyei atyánkat, s oly lényt állitanak helyébe, a kit akkor sem tudnánk szeretni, ha akarnók, és a kit akkor sem kellene szeretnünk, ha tehetnők. Mi főleg ez okból vagyunk ellene annak a rendszernek, a mely magának az orthodox nevet követeli. E rendszernek sok alakja van, s mindenik alak tiszteletlen a teremtő iránt. Ennek régi és valódi alakja azt tanitja, hogy Isten minket egészen romlottan hoz a világra, ugy, hogy a gyermekkor ártatlan vonásai mögött egy minden jótól irtózó, s minden roszra hajlandó természet van elrejtve, oly természet, a mely minket Isten haragjának tesz ki, mielőtt ismernők kötelességeinket, s fontolgatnók tetteinket. Egy újabb magyarázata azt tanitja, hogy a teremtő kezéből oly testalkattal jöttünk ki, oly béfolyások és körülmények közé vagyunk helyezve, hogy minden ember romlottsága bizonyos és csalhatatlan; azt is tanitja, hogy annak a gyermeknek vétke, ki e bűnre való hajlammal születik, őt az örök kárhozatnak teszi ki. Mi az erkölcsiség legtisztább elvei szerint azt tartjuk, hogy a léleknek csupán roszra való természetes alkotása felmentené azt minden vétek alól; hogy ily feltétel alatt lételt adni a legnagyobb kegyetlenség, s az ily szerencsétlenül alkotott gyermek hibáját végtelen romlással büntetni oly nagy gonoszság volna, a melyhez hasonlót a legirgalmatlanabb kényuralom sem mutat fel.

E rendszer azt is tanitja, hogy Isten e romlott tömegből egy nehányat kiválaszt, hogy üdvözitse; a többinek pedig csak oly fel-

tétel alatt igér bocsánatot, melyet azok természetöknél fogva visz-
szaútasitnak, mely visszaútasitás által szörnyen nagyobbitják a po-
kol büntetését. Ez ajánlata a megbocsátásnak, ily átok alatt szü-
letett lényeket illetőleg, akkor iszonyattal tölti el lelkünket, hogy
nem találunk szavakat annak kifejezésére. Szerintünk e rendszer,
mely annyira tévútra vezeti az erkölcsiséget, s mely az emberi ter-
mészet megrontásával kezdődik, kevélységgel végződik; mert a meg-
különböztetés kevélységet szül, már pedig a megkülönböztetés se-
hol sem nagyobb, mint Isten választottai és az elátkozottak közt.

Az ily nézeteket mi kötelességünknek érezzük elvetni. Mi ra-
gaszkodunk Isten erkölcsi tökélyeihez. Mi mindenütt találkozunk az-
zal a teremtésben, olvassuk a szentirásban, látjuk annak szeretet-
teljes képét Krisztus Jézusban, s a hála, szeretet és tisztelet an-
nak védelmére hivnak fel minket.

4. Szólván enynyiben az Isten egységéről, a Jézus egységé-
ról, az ő Istenhez való alárendelt helyzetéről, és az isteni jellem
tökélyeiről: rátérek azokra a nézeteinkre, a melyekből mi Jézus
közbenjárói hivatalát s az ő küldetési czélját tekintjük. Mi azt hisz-
szük, hogy az Atya azért küldötte Jézust, hogy az emberiség er-
kölcsi és szellemi szabadságát eszközölje; vagyis, hogy megszaba-
ditsa az embereket a bűntől és annak következményeitől, s tiszta-
ságra és örökkévaló boldogságra vezérelje. S azt hiszszük, hogy ő
ezt különböző útakon és módokon viszi ki: kiviszi pedig az Isten
egységének, atyai jellemének, erkölcsi kormányzatának tanitása ál-
tal, a mely bámulatos módon béfoly arra, hogy az embereket a bál-
ványozástól és istentelenségtől viszszatartván, a teremtő ismeretére,
szeretetére és iránta való engedelmességre vezesse; kiviszi a bű-
nösnek igért bocsánat és az erkölcs útján haladónak nyujtott se-
gély által; az ő mocsoktalan példája által, a melyből a szeretet és
erény fensége sugárzik ki, hogy minket tökéletességre hevitsen;
továbbá kiviszi a javithatlan iránti fenyegetés által, a halhatatlan-
ság felfedezése, szenvedései és halála által; az ő feltámadása által,
a mely hatalmas bizonyságot tett isteni küldetéséről, s az emberek
előtt a jövő életet tárta fel; az ő folytonos közbenjárása által, mely-
nélfogva számunkra szellemi segélyt és áldást eszközöl; és végre
ama hatalom által, melylyel fel van ruházva, hogy a halottakat feltá-
maszsza, a világot megitélje, s a hivőknek örökké való jutalmakat adjon.

Mi ellene mondunk annak az eszmének, hogy Jézus azért halt
volna meg, miszerint Isten haragját kiengesztelje, s a bűnösök adó-

ját lefizesse az ő hajthatatlan igazságosságának. Ez eszme azt a bényomást teszi a népre, mint ha Jézus halála által Istennek gondolkozását változtatná meg. És ez egy igen veszedelmes hiba. Mi az Isten tiszta jóságán semmi homályt sem tűrünk meg. Mi komolyan állitjuk, hogy Jézus a mi szabaditónk, hogy ő semmi sem egyéb az emberiségre nézve, mint a minek őt Isten rendelte; hogy ő semmit sem közöl egyebet, mint a mivel Isten felruházta; és hogy az ő változhatatlan és örökkévaló szeretete az egyedüli forrás, a honnan reánk minden áradoz az ő fia által.

Ellene mondunk a népszerü hitvallás ama képtelen és a szent irással ellenkező állitásának, a mely azt tanitja, hogy Jézus halála az embereknek bocsánatot eszközöl; hogy miután az ember vétke által egy végetlen lényt bántott meg, következőleg végtelen büntetést is vont magára. E vallás azt is tanitja, hogy e büntetést elengedni következetlenség lenne az isteni törvény iránt, kivéve ha olyan valaki találkoznék, a kinek szenvedése eleget tudna tenni, s miután ennek végrehajtására csak a végetlen Isten alkalmas, ennélfogva az Isten a maga második személyében emberi természetet vett magára, hogy megfizessen a maga igazságosságának az emberek bűneiért, s ekképpen megegyeztethesse az ő törvénye igényeit és fenyegetéseit a megbocsátással. Mi ellene mondunk ezeknek, mert sehol sem találjuk az új testamentumban. s mert ezek csak a hittudósok költeményei.

Ezzel szemben mi azt hiszszük, hogy Jézus azért jött e világra, hogy minket a bűntől megszabaditva, magasabb égies erényre vezessen. Mi őt szabaditónak tekintjük, főképp miután ő a sötét, beteg és háborgó léleknek világa, orvosa és vezére. Előttünk semmi befolyás sem ér anynyit, mint az, a mely a jellemre hat, és semmi megváltás nem méltó anynyira a mi hálánkra, mint a léleknek teljes tisztaságba való viszszaállitása. E nélkül a bocsánat — ha lehetséges volna is — keveset érne. Miért hozzuk ki a bűnöst a pokolból, ha a poklot égni hagyjuk az ő kebelében?

5. Megállapitván a szerint a mi nézeteinket Krisztus küldetésére nézve, végezetre elő fogom adni a keresztény erény természetéről való nézeteinket.

Azt hiszszük, hogy minden erénynek meg van a maga alapja az ember erkölcsi természetében, azaz az ő lelkiismeretében, vagyis kötelesség érzetében, és abban a tehetségben, mely által életét a lelkiismerettel összhangzásba hozza. Azt hiszszük, hogy ez erköl-

csi tehetségek teszik alapját az ő felelősségének, s megkülönböztető jellegei az emberi természetnek, és hogy egy cselekedet sem becses, ha nem azok munkásságának eredménye. Azt hiszszük, hogy semmi hajlam sem bir bennünk az erény természetével, ha erkölcsi tevékenységünk ellenére van reánk erőszakolva, s ennélfogva, mi ellene mondunk annak a tannak, mely azt tanitja, hogy egy viszszatarthatatlan isteni béfolyás működik a mi lelkünkre a végett, hogy azt jóvá tegye, éppen ugy, miként a márvány szoborrá alakul a szobrász vésője alatt. Az ily jóság — ha szabad e kifejezéssel élni — csak anynyiban lehetne erkölcsi helybenhagyás tárgya, mint az alsóbb rendü állatok ösztöne, vagy az emberi lények alkotásszerü szeretetre méltósága.

Ez észrevetelek által nem akarjuk megtagadni Isten, vagy az ő szent lelke segedelmének fontosságát; hanem az ő lelke alatt mi egy erkölcsi, világositó és rábeszélő béfolyást értünk, nem pedig anyagi, erőszakoló, vagy erényt magában foglaló szükségességet. Mi erősen ellene mondunk ama számtalan keresztény által elfogadott eszmének, mely szerint az ember teljesen tehetetlen Istennek a szivre ható viszszatarthatatlan béfolyásával szemben; mert azt hiszszük, hogy az felforgatja erkölcsi természetünk felelősségét és törvényeit, eszközzé aljasitja az embert, minden roszat Istennek tulajdonit, félelemmel tölti el a jó lelket, s a vakbuzgóba a közvetlen és érzéki ihletés vad képzelődését lehelli.

Minden erények közt első helyen áll Isten szeretete. Azt hiszszük, hogy ez az elv a valódi czélja és boldogsága a mi lételünknek, hogy mi Istennel való egyesülésre vagyunk alkotva, és hogy nála nélkül nemesebb érzelmeink, tiszteletünk, reményünk és szeretetünk elhervadna. Isten, valamint jóság, szentség, igazság és erény: ugy élete, rugója és fentartója az erénynek az emberi lélekben.

A mi fogalmunk szerint Istennek valódi szeretete egy oly erkölcsi érzelem, a mely az ő erkölcsi tökélyeinek tiszta felfogásán és mély tiszteletén alapul. Igy az teljesen megegyezik, és ugyanazonos az erény, helyesség és jóság szeretetével. Könynyen megitélhetitek tehát, hogy mit tartunk mi a kegyesség legbiztosabb, és egyedül döntő jeleinek. Mi nem fektetünk nagy sulyt az élénk felhevülésekre. Csupán azt az embert tartjuk kegyesnek, a ki gyakorlatilag Isten erkölcsi tökélyeihez és kormányához alkalmazkodik; a ki az által mutatja ki Isten jótékonysága iránti örömét, hogy segiti és szereti felebarátját; a ki Isten tisztasága iránti érzését gon-

dolatainak, képzelődéseinek és vágyainak szabályozása által mutatja ki; s kinek társalkodása, foglalkozása és családi élete, otthonja az Isten jelenléte és tekintélye iránti tisztelettől van áthatva. Az emberek minden egyéb dolgokban megcsalhatják önmagokat. A rendetlen érzékek zavaros bényomásokat nyujthatnak. Lelkök felhevülhet, de Isten kegyelmében való hitök kétséges lehet. Azonban ebben egyikben sincs vallásosság. A kérdés az, hogy szeretik-e Isten parancsait, a melyekben az ő jelleme teljesen ki van fejezve, s készek-e szakitani szokásaikkal és szenvedélyeikkel? E nélkül a lelkesültség gúnynyá válik. Mi az emberi lélek irányát nem annak rohamaiból itéljük meg, éppen ugy, mint nem itélhetjük meg a fa természetes irányát vihar alkalmával. Mi inkább gyanakszunk a hangos nyilatkozatra, mert azt tapasztaltuk, hogy a mély érzelem rendesen zajtalan, s legkevésbbé sem törekszik a fitogtatásra.

De ez észrevételek által nem akarjuk kizárni a vallásból a meleget. Mi tiszteljük és nagyra becsüljük az igazi vallásos érzést. Azt hiszszük, hogy a keresztény vallás oda czéloz, miszerint hathatós befolyást gyakoroljon természetünkre, szivünkre, értelmünkre és lelkiismeretünkre. De azt hiszszük, hogy a vallásos melegséget csak akkor lehet becsülni, ha az a megjavult jellemnek természetes kifolyása, mikor az önkényt jön, midőn az oly léleknek a melege, a mely Istent a hozzá való hasonlóságnál fogva érti meg, és midőn az, a zavar helyett, magasztositja az értelmet, erősiti a lelkiismeretet, örömet áraszt a kötelességekre, s midőn a lélek kerete gyanánt jelenik meg. Midőn vallásosnak nevezett buzgóságot oly embernél tapasztalunk, kinek jelleme kevés finomságot és magasztosságot mutat fel, mi arra nem sokat adunk. Sokkal inkább tiszteljük e vallást, mint hogy a lázas, erőszakolt és hánykódó buzgóságot vallásosnak nevezzük, a melynek az életre kevés befolyása van.

Az erény másik ága a Krisztus iránti szeretet. Lelki örömmel olvassuk az ő történetét, s abból természetünk tökéletesitését tanuljuk meg. Halála megillet minket, s feltámadása a halhatatlanságról való reményünk alapjává lesz. Közbenjárása közelebb von minket a kegyelem trónjához, s új vágygyal tekintünk ég felé, midőn elgondoljuk, hogy ha őt követjük oda, élvezni fogjuk az ő barátságát mindörökké.

Eléadtam enynyiben a mi nézeteinket. Mi e rendszert nem elsietve és megfontolás nélkül fogadtuk el, hanem hoszszas és sok

gondolkozás után, és erősen ragaszkodunk ahhoz, nem csak azért, mivel igaz, hanem azért, mert mi ezt tisztitó igazságnak tartjuk, a mely képes hatalmasan munkálni, és jó gyümölcsöt teremni azokban, a kik hisznek. Hogy mi ezt terjeszteni kivánjuk, azt nem akarjuk eltitkolni: mert azt hiszszük, hogy ez valódibb kegyességre és tisztább erkölcsre vezet, mint az azzal ellenkező tanok: mert az tisztább és nemesebb nézetet ad a kötelességről, s erősebb rugót annak teljesitésére; s mert ez vallásosokká tenni annakat szivben lélekben. A mi nézeteinkben, annak tisztaságánál semmi sincs egyéb a mi sértő lehetne, és annak tisztasága az, a mi annak világszerte való elterjesztését előttünk óhajtottá teszi.

Barátom és testvérem! Ön ma fontos kötelességeket vállal magára, oly kötelességeket, melyeket az Isten Fia nem vetett meg; oly vallásnak szenteli magát, a melyet a legszentebb ajkak hirdettek, és a legdrágább vér pecsételt meg. Hiszszük, hogy e mű végrehajtásához kész akarattal, szilárd elhatározással, vértanui szellemmel, az igazságért fáradni és szenvedni való készséggel járul. Legyen példányképe e népnek minden jó munkában. Élete hangosabban hirdesse az igazságot ajkairól. Ha igy munkál, bőven fog aratni, s nem csak saját lelkiismerete teend bizonyságot az ön hivségéről, hanem népének tisztelete, szeretete, erénye és gyarapodása is.

Azoknak pedig, a kik engemet hallanak, azt mondom Pál apostollal: „*Mindeneket megpróbáljatok, és a mi jó, azt megtartsátok.*“ Ne irtózzatok atyámfiai az Isten igéjének a magatok számára való keresésétől. Ne higyjétek, hogy a körülöttetek uralkodó véleményeket minden fontolgatás nélkül elfogadhatjátok, csupán abból a nézetből, hogy a keresztény vallás anynyira meg van már tisztitva a hibáktól, miszerint semmi fáradságos vizsgálatot sem igényel többé. Még sok okunk van hinni, hogy jelenleg sok romlottság van a keresztény vallásban. De Isten segitségével mi sok javitást reménylünk és várunk az egyházban az emberi ész haladásától, a társadalom erkölcsi fejlődésétől, s ennek következtében az előitéletek és bigotság hanyatlásától, az emberi tekintélynek a vallásos dolgokra való béfolyása eltörlésétől, és a papi

uralom s más oly intézmények leomlásától, a melyek az egyének lelkét elnyomták. Az a mi buzgó könyörgésünk Istenhez, hogy rontsa le a szellemi bitorlás várait, mignem eljön az, a kinek joga van az emberek lelke fölött uralkodni; hogy szüntesse meg a törekvést, mely a keresztények szabadsága ellen van intézve; hogy a keresztény vallás ekképpen minden hibától megtisztultan, terjeszsze ki a maga mindenható erejét, s bizonyitsa be, hogy az a lelket nemesitő béfolyásánál fogva, valóban „Istennek hatalma az üdvösségre.“

Angolból

Simén Domokos,
tanár.

IV.

A nép tudomány nélkül elvész.

Alkalmi beszéd*).

Alapige: *Elvész az én népem, mivel hogy tudomány nélkül való;— az értelem nélkül való nép elvész.* (Hóseás 4: 6, 14).

Vannak olyan nagy mondások, olyan alap- és irányeszmék, melyeket ha közönséges értelmü ember hall is meg: szintugy ösztönszerüleg s mintegy megdöbbenve érzi azoknak igazságát és nagy jelentőségét. Ilyen igazságok például a következők: „Az emberek semmi által sem tehetik magokat inkább hasonlókká az istenekhez, mint az igazmondás és a jótétel által“, ugymond Pythagorás. „Nincs nagyobb nyomorusága a társadalomnak a tudatlanságnál“, ugymond korunk egyik legnagyobb irója, Hugo Viktor. „A tudományos emberfő menynyisége egy nemzetnek igazi hatalma“, ugymond halhatatlan Széchenyink. „Minden országnak támasza, talpköve a tiszta erkölcs, mely ha megvész: Róma ledől s rabigába görbed“, igy tanit egyik koszorus költőnk, Berzsenyi.

De kiváltképpen a könyvek könyve, a biblia, gazdag ilyen életbevágó nagy igazságokkal, alap- és irányeszmékkel, a milyenek például im ezek: „Az értelem megőrzi az embert.“ Péld. 2, 11. „Az embernek értelme hoszszu tűrővé teszi őtet.“ 19, 11. „Mikor nincsen a menynyei látásnak tudománya, a nép elszakad Istentől.“ Péld. 29, 18. „Ez okért vitetik az én népem fogságra, mivel nincsen semmi bölcsessége.“ Ésa. 5, 13. S a milyen éppen az is, a melyet az alapigékben felolvasva hallátok, ilyeténképpen: „Elvész az én népem, mivelhogy tudomány nélkül való. Az értelem nélkül való nép elvész.“

*) Tartatott szerző által a sz.-keresztúri középtanoda tovább épitése költségeire való segélykéregetés alkalmával Bölönben, 1867. dec. 26-án, Alsó-Siménfalván 1868. jan. 12-én.

Az ilyen általános nagy igazságokat a népeknek mind az idők végéig hirdetni, azoknak bizonyos és fontos volta felől a népeket részletes magyarázás, fejtegetés, az egyesek és népek életéből merített példák által mind inkább meggyőzni, s e meggyőződésből kifolyó kötelességeikre és jogaikra őket minden lehető alkalommal inteni, figyelmeztetni, vagy hogy az evangélium szavaival éljünk: a népet, a nagy sokaságot — a mint ezt példaadó nagy mesterünk, az Ur Jézus, tevé és tenni parancsolá — „s o k d o l g o k r a t a n i t a n i" (Márk. 6, 34.) hogy igy ezek az idők folytában mind inkább eljussanak az igazságnak a szó teljes értelmében való ismeretére és ez által — mert csak is ez által lehet — a s z a b a d s á g r a: (Ján. 8, 32.) ez, kedves atyámfiai, az igazság barátainak, a Jézus valódi tanitványainak szent és mulaszthatatlan kötelessége. E szent kötelesség érzetétől indittatva állottam fel én is, kedves atyámfiai, erre a szent helyre, azért állottam fel, hogy ünnepélyesen kimondjam Hoseás prófétával egyetértőleg, hogy ma is, sőt ma inkább, mint valaha, **e l v é s z a t u d o m á n y n é l k ü l v a l ó n é p.** Hogy itt a próféta nem valami száraz, elvont tudományt, ugynevezett szoba-tudósságot, hanem általában az élet érdekeinek mind egyéni, mind nemzetiségi és társadalmi szempontból való helyes, ok- és korszerü felfogását értette: eléggé bizonyitja az alapigékben ugyancsak felolvastam 14-ik vers, a melyben a 6-ik vershez mintegy magyarázó tételképpen ez áll: „a z é r t e l e m n é l k ü l v a l ó n é p e l v é s z."

Minthogy azonban — a mint előbb is érintém — nem elég valamit csak ugy általánosan állitani, mintegy oda vetni, hanem a szükség esetében bé is kell bizonyitani, igyekezzünk bébizonyitani ez ünnepélyes alkalommal a próféta által kimondott, és az alapigékben felolvasott állitásnak igazságát legalább nemzetünkre nézve, mint a melynek élete és fennmaradása édes mindnyájunkat, a kik itten öszszegyültünk, természetesen, hogy legközelebbről érdekel, nem mulasztván el végül a szükséges alkalmazást sem. Igy kell tehát felállitanunk a tételt **„Elvész a magyar nemzet tudomány nélkül"**, és pedig elvész nem csak ugy, mint **magyar** nemzet, hanem el ugy is, mint **szabad** nemzet. Ugy gondolom, atyámfiai, hogy ez a tárgykitétel megérdemli egyfelől a vele való komoly foglalkozást, másfelől a reá forditandó komoly és csendes figyelmet. Kérlek tehát, atyámfiai! ajándékozzatok meg becses figyelmetekkel.

I.

Azt állitók tehát mai elmélkedésünk első főtételéül, hogy a magyar nemzet tudomány nélkül elvész ugy is, mint „m a g y a r n e m z e t." Kisértsük meg bébizonyitani ez állitás igazságát.

Nyelvében és irodalmában él legfőképpen egy nemzet. Általánosan elismert régi igazság ez. Ennélfogva az irók s illetőleg a magyar irók, még emlékezetökben is, örök hálájára méltók a nemzet nagyjainak és kicsinyeinek egyaránt. Ők élesztték és tarták fenn leginkább — szintugy titokban — mint egy szent vesta-tüzet, a nemzeti szellemet és öntudatot főleg a lefolyt 300 év alatt, midőn a nemzet nagy tömege a palotáktól a kunyhókig kevés, de éppen ezért tiszteletre méltó kivétellel, egy hoszszu és mély álomba vala sülyedve, ők ápolták és mivelték mintegy szivök vérével az édes anyai nyelvet, mikor ez legkivált magyarhoni főuraink termeiből ugyancsak kevés, tiszteletre méltó kivétellel, mostohán ki vala küszöbölve, s a költő szavai szerént „r ú t i d e g e n n e l" vala fölcserélve, nékiek köszönhetjük legfőképpen, hogy még áll hazánk, ugy, mint magyar haza; ők eszközlék, hogy a háromszázados álom a nemzetnek halálává nem vált, ők a valódi nemesek és dicsők. Egy Z r i n y i M i k l ó s, a nagy költő, nagy hos és államférfi egyaránt; egy K a z i n c z y, a rendületlen hazafi, tudós nyelvmivelő és jeles költő egy személyben; egy V ö r ö s m a r t y, a ki régi dicsőségünket az éji homályból kiragadta, s ez által egyszersmind újnak szerzésére lelkesitett; egy S z é c h e n y i, a nemzetnek legnagyobb prófétája, a ki leghatalmasabban rázá meg a három századon át alvó Hunniát; egy P e t ő f i, a kinek magasztos, s a palotáktól a kunyhókig az egész hazában ismeretessé lett nemzeti dala, a lánglelkü K o s s u t h nak velőket rázó szónoklataival egyetemben, villanyszerüleg hatotta át és állitotta talpra Kárpátoktól Adriáig a magyar nemzetet és hazát; és még anynyi nemes, anynyi dicső bajnokai a magyar irodalomnak és nemzetiségnek, a kiknek a nemzeti nyelv és irodalom mivelése mellett, egyik fő-fő és halhatatlan érdemök abban áll, hogy ők törék és egyengeték meg a haza szabadságáért, jólléte és felvirágzásáért a jelenben küzdő bajnokok s a jövőben is küzdendő nemzedékek számára az útat, a mint ezt legközelebbről az országgyülésen nyiltan és ünnepélyesen bé is vallotta, elösmerte a hős tábornok és derék képviselő, P e r c z e l Móricz. És a magyar irók mellett, a kiknek nagy része régen ugy,

mint a jelenben, egyszersmind tanár és nevelő is volt, a nemzet hálájára a nemzeti nyelv fentartása és mivelése tekintetében, kiválóan méltókká tették magukat, a mit az igazság érdekében el nem hallgathatunk, főleg a protestáns hitfelekezetek papjai, kik a szegény elnyomatott népnek az édes anyai nyelven hirdeték a vigasztalás és megnyugtatás szent igéit alkalmas és alkalmatlan időkben.

És honnan állottak elé ezek az irók és papok, honnan kapák a magyar haza és nemzetiség iránti szeretetnek szent hevét? Legnagyobb mértékben tagadhatatlanul azokból az iskolákból és nevelő intézetekből, a melyekben a latin tannyelv daczára is, egy nehány szikrától kezdeben lángra lobbanva, nemzedékről nemzedékre égett és nevekedett a magyar nyelv és nemzetiség iránti szeretetnek szent vesta-tüze. És hol találának a szegény magyar irók a legfogékonyabb lelkü olvasókra? hol egyebütt, mint a megértésökre az iskolák meleg ágyában elkészült s minden szépre, jóra és nemesre fogékonynyá lett tanuló ifjuságnál, mely a maga megtakaritott és öszszerakott fillérein az ő müveikből ifjusági saját könyvtárakat állitván: azokból meg tanulta ismerni és megismervén szeretni, ezt a részint saját fiai büne, tudatlansága és egyenetlensége, részint az idegen ellenségek cselszövényei és dúlásai miatt oly igen sokat szenvedett magyar hazát; és a mely aztán a tanulói kortól elkezdve, késő vénségéig az országban ezer meg ezerfelé folytonos érintkezésbe jött és állott a néppel, egyfelől a családi, másfelől a hit- és elvrokoni öszszeköttetések, s ki tudná megmondani, hogy még hányféle találkozások és eszmecserék útján, tanitván és lelkesitvén ennek minden rétegeit legfőképpen a haza ismeretére és szeretetére. Igen! mert a mint Dániel próféta helyesen és igazán mondja: „a népnek értelmesei sokakat tanitanak.“ (Dán. 11, 33.)

És hogy a lefolyt tizennyolcz gyászos, s hazánk és nemzetünk életében örökre nevezetes és tanuságos évek alatt ki nem halt a nemzeti szellem az az alatt felnőtt ifjuság kebléből, azt is legnagyobb részben minek köszönhetni? Bizonyára a nevelő és tanitó intézeteknek, vagyis határozottabban és igazabban szólva: a nevelő intézetek szabad szellemü és nemzeties gondolkozásu tanárainak. Ej pedig bizony nehéz idő vala az a 18 esztendő. Keményen rá parancsoltak volt a tanárokra általában s igen sokakra személyesen is, és minden lehető útakon és módokon arra igyekeztek őket capacitálni, hogy a serdülő ifjuságot mentől loyalisabb irányba és szellembe kell nevelni, a mi magyarra forditva ezt tette: az ifja-

kat ugy kell nevelni, hogy betüzzenek mentől többet, különösen német betüket, s gondolkozzanak és okoskodjanak mentől kevesebbet, majd gondolkozik helyettök az atyai osztrák kormány; különösen pedig magyar nemzeti nagyságról és dicsőségről ne ábrándozzanak, mert az több, mint 300 esztendeje már, hogy oda veszett Mohácsnál, s az utolsó halvány sugára is kialudt — Világosnál, — ugy kell nevelni, hogy legyenek hűséges alattvalók, azaz, hogy esküdjenek a paragrafusok, az irott parancsok, ugynevezett patensek szavainak szent igazságára, egyedül boldogitó voltára, s aztán — „hallgassanak és fizessenek"; már pedig „jaj a népnek, a mely irott parancsokat némán olvas és vakon engedelmeskedik", ugymond a nagy Kölcsey.

Igen, igen, atyánkfiai! tudomány és értelem, az az hogy saját érdekeinek, helyzetének és jelentőségének helyes felfogása és ebből a felfogásból kifolyó magatartás nélkül elveszett volna nemzetünk, mint „magyar nemzet", az ő gyakori válságos napjaiban, el főleg a legközelebbről lefolyt gonosz és válságos napokban, s el fogna veszni bizonyára ezután is, ha a kor kivánalmainak és szükségeinek megfelelő tudományra és értelemre, és ezekből kifolyó életképességre nem vergődik, mert ma inkább áll mint valaha, hogy a tudomány és értelem nékül való nép elvész; el fogna veszni nemzetünk értelem nélkül főleg akkor, ha újolag válságos napok következnének bé szegény hazánkra. Már pedig — a történelem örök tanusága szerint — a népek életében szintugy, mint az egyesekében, nem olyan ritkák a válságos napok, és ezek akár a népeket akár az egyeseket illetőleg ott következnek bé leghamarább, a hol értelem-hiány és ebből kifolyó tétlenség és kötelesség mulasztások uralkodnak, s a milyen szépen, éppen oly igazán mondja koszorus költőnk Vörösmarty: „Ne csak csatában légy erös, a béke vészesebb, s melyet ejt álmos népeken, gyógyithatlan a seb"; sőt sok tekintetben válságos napokat élünk éppen jelenleg is, s „a magyar tanintézeteknek — főleg Erdélyben — most inkább, mint valaha, az a rendeltetésök, hogy terjeszszék a magyar értelmességet, szabadelvüséget és nemzetiséget, ne hogy a más népfajok közelben lévő árja elboritsa az erdélyi magyarság miveltségi s egy úttal nemzetiségi fő lényét" a mint ezt egy jeles irónk a királyhágón túlról a néhai derék jogtanár és országgyülési képviselő Dózsa Elekről irt necrologjában nekünk erdélyiekül nagyon igazán és helyesen figyelmünkbe ajánlja.

II.

Ugy de, édes atyámfiai, az embernek nem csak az édes anyai nyelv, nem csak a nemzetiség drága, hanem drága ám a polgári és lelkiösmereti szabadság is, söt én nem tartózkodom kimondani, hogy ha a nemzetiség és szabadság két drága kincse közül egyiket a másikért szükségesképpen föl kellene áldoznom, én a nemzetiséget áldoznám fel a szabadságért, a mint erre a példák nem is olyan ritkák még a régibb korból is. Igy áldozták fel p. o.. a Francziaországból ezerenként kiköltözött, vagy jobban mondva, kihurczolkodott derék hugonoták a franczia nemzetiségöket a lelkiösmereti szabadságért; igy hasonlóképpen a mi lengyel unitárius hitrokonaink is saját nemzetiségöket és hazájokat ugyan csak a lelkiösmeret, a hitszabadságért; és itt jövök már beszédem második föeszméjére, állitására, hogy egyedül a tudományos, értelmes és mivelt, s a valódi miveltség és értelmesség folytán egyszersmind vallásos és erkölcsös — (Péld. 1, 7. Zsolt. III, 10, Job. 28, 28.) nép tud emberhez illőleg, az az hogy **szabadon** élni és fenn maradni, ez tudja megtámadott szabadságát sikerrel védelmezni, s ha az önkény ideig óráig ettől megfoszthatná is: csak ez képes az isteni kegyelem kedvezése és saját igyekezete által a soha önkényt fel nem adott jogokat — végszükség esetében — anyagi erőhatalommal is viszsza vívni, mert Isten akár az egyes emberek, akár a népek közül elvégre csak az arra érdemeseket és méltókat segiti és jutalmazza meg (Jerem. 25, 14. Ezek. 7, 9. Rom. 2; 6, 11. 1. Kor. 3, 8.); és a mi legfőbb, csak az értelmes és erkölcsös nép tudja a viszszavívott szabadságot állandólag meg is tartani. Nó de hivjuk tanubizonyságul második főtételem bizonyitgatásánál is az életnek mesterét, és az időknek tanuját, a történelmet, még pedig a legközelebb mult időkből.

Ugyanis midőn a beszédem első főtételében jelzett három százados nagy álomból a magyar nemzet, vagy mint a költő mondja: „Árpád fia" fölébredett, a kor kivánalmai, a szabadság, egyenlőség és testvériség magasztos elvei szerént átalakitott és az 1848-ik évi dicső törvényczikkekben formulázott; de a százkezü ármány által csak hamar több oldalról megtámadott alkotmányának és függetlenségének védelmére fegyverhez kelle nyulnia: kik állának legelőbb tömegesen „talpra" a minden oldalról megtámadott szent szabadság és nemzetiség oltalmára? kik képezék a dicső forradal-

mi hadseregnek értelmi és erkölcsi zömét, egészen át meg átható, élesztő kovászát, mint a hogy képezék hajdan urunk Jézus tanitványai — a nagy mester jelképes kifejezése szerint — a földnek az erkölcsi világnak savait? Nemde a tanuló ifjuság az 1848-ban újból egygyé lett két magyar haza nevelő intézeteiből valláskülönbség nélkül?

Elég bajt is csináltak, mondhatná s mondja is ottan ottan a felülegesen gondolkozó elme. Nem csináltak biz' azok, édes atyámfia. Hidd el nekem, hogy a bajt mások csinálták, a mit egyébaránt ez úttal éppen nem akarunk bővebben feszegetni, ugy is váltig tudja ezt minden valamire való magyar ember. De hát aztán mi haszon volt az egészből? kérdhetné és kérdi is ottan ottan ugyan csak a felületesen okoskodó elme. Felette nagy haszon, édes atyámfia, főleg ha a dolognak szellemi oldalát tekintjük; az igaz, hogy roppant anyagi veszteségnek és sok derék honfi halálának az árán. Bizony nagy haszon, mert ez a forradalom keltette fel újolag a nemzet nagy egészében a maga erejének öntudatát és ebből az öntudatból kifolyó önérzetét és önbizalmát; s ezzel mutatta meg Europának újolag 300 év lefolyása után, hogy él még a magyar, és miként hajdan a török háborukban, ugy most is fontos tényezőként fog tudni szerepelni a nyugati civilisationak, miveltségnek a keleti, vagy igazabban szólva, az orosz barbarizmussal könynyen bekövetkezhető élethalál tusájában, a mely harcz ha csakugyan bekövetkeznék, igen könynyen megeshetik, hogy — a fennebb is idéztem Perczel Móricz szavai szerint — éppen a Duna és Tisza sík rónáin fogna kivívatni; megmutatta, hogy a szabadság-szerető népek, a miveltség védői és terjesztői, méltán számithatnak reá, s a szabadság ellenségei, a kancsuka uralom pártolói méltán tarthatnak tőle. Bizony nagy haszon, mert e tényezői fontosságnak egyfelől Europa, sőt az egész mivelt vilag által lett elismerése, — a mi, újra mondjuk, leginkább a forradalmi nagyszerü erőkifejtés láttára, meg a forradalom romjaiból a mivelt világ minden részeibe menekült jeles hazafiaknak minden oldalu, sajtóbeli és élő szavakkali közreműködése, még pedig a legilletékesebb helyeken és személyeknél való közreműködése folytán történt; más felől pedig a nemzet szine, java által lett mind inkább való átértése és érzése, s ebből a fontossági öntudatból és önérzetből kifolyó, s minden igéretek és fenyegetések, megtörni és puhitani akaró kisérletek daczára is a haza szent ügyéhez és érdekeihez mind végig rendületlenül hív magatar-

tása és bölcs politikája, élén hazánk bölcsével, gondviselésszerü nagy fiával, Deák Ferenczczel, adák viszsza hazánknak önkormányzati jogát és szabadságát enynyiben, a hol most állunk. Az a politika, a mely midőn a kedvező perczet békövetkezni látta: a merev „non possumus“ vagy is szenvedőleges magatartás és várakozás teréről az anyagilag már már kimerült haza jól felfogott érdekében a cselekvés terére lépett át, hogy a viszsza nyert alapon az önkormányzat és szabadság dicső épületét az idők folytában fokozatosan fölemelje és bétetőzze.

És már ezt a dicső épületet eszélyes eljárás és kitartó munkásság által fölépiteni, és ha fölépült fentartani, és bár honnan jöhető vész és vihar ellen ugyancsak szivós kitartással megvédeni a mostani s még inkább az ezután következő nemzedékeknek szent feladata, elodázhatlan hazafi kötelessége. Ezt pedig csak ugy lehet elérni, ha az illető munkások a bölcs épitő mesterek szavaira figyelmeznek, azokat megfogadják és követik, mert bábeli zavar között épiteni lehetetlen.

Igen, kedves atyámfiai! a szabadságra és önkormányzatra értelmileg és erkölcsileg meg kell érve lenni minden népnek és nemzetnek, a mely állandóan szabad akar lenni, — meg, mert sokszor bételjesedett világtörténelmi igazság az, hogy a hol nem termékeny a föld — az az, hogy a nép szive és érzelme — a hová a szabadság magva hintetik, ott anarchiát vagy is fejetlenséget idéz elé szükségesképpen, az anarchia pedig újra absolutismust vagy is kényuralmat szűl,—meg, mert bár patakként ontanák is a honfiak — mint ontották például a franczia nemzet fiai — drága véröket a szabadságért, de ha a népnek túlnyomó része tudatlanságánál s ezzel együtt járó bigotságánál és erkölcstelenségénél fogva egyfelől az egyházi avagy világi reactio, más felől pedig a politikai műszóval ugynevezett szélső balféle, részint önző, részint ábrándos, eget földet igérő demagogia kezében vak eszköz lesz: akkor jó éjszakát a szabadságnak, mint a melynek nincs nagyobb ellensége, mint a vele való oktalan viszszaélés. „Egy állam forma sem nyujt teljes biztositékot a szabadságra és semmiféle államgép nem véd meg egy népet saját romlottságának következményei ellen“ ugy mond egy kitünő német iró és államböles, Hundeshagen. Bizony nem! mert lám, ha egy nép értelmileg nincs megérve a szabadságra, akkor könynyen el lehet ámitani, s az igy elámitott nép kész halálra, számki-

vetésre itélni ma is az igazságos Aristideseket és a honmentő Themistokleseket éppen ugy, mint két ezer évvel ezelőtt, nem tudván, hogy mit cselekszik: ha pedig erkölcsileg nincs megérve a szabadságra: akkor könynyen meg lehet vesztegetni, s mint a kortes dal mondja: „Judás pénzen, boritalon“ eladja lelkét, eladja meggyőződését, s ezzel együtt természetesen, hogy eladja hazája jólétét és szabadságát is.

S hogyan eszközölhető az egész nemzetnek a lehető legáltalánosabb értelmi és erkölcsi érettsége? Egyedül a tudománynak, a közhasznu ismereteknek, s ezek mellett az erkölcsi és jogi nagy igazságoknak általánositása, a népeknek közkincsévé tétele által, a mire hatalmasan is törekszik korunkban minden életre való nemzet. „Korunknak — mint a derék Channing mondja — fő törekvése a tudománynak, az ismereteknek általánositása,“ vagy is mind inkábbi valósitása amaz isteni akaratnak, hogy minden emberek az igazságnak ismeretére jutván, megtartassanak.

És nagyon méltán. Ugyanis az anyagi ugy mint a szellemi életre vonatkozó szükséges ismereteknek, legkivált az erkölcsi és jogi nagy és örök igazságoknak a népek minden osztályaiba való mentől nagyobb elterjedésök szülni fog minél tovább mind nagyobb értelmesedést, a nagyobb értelmesedés eredményezni fog nagyobb anyagi jólétet, s egyszersmind jellem-nemesülést és szilárdulást, és ez a három főtényező mind teljesebb mértékben eszközölni fogja a szabadságot a különböző nemzetiségeknél egyfelől, másfelől pedig mindinkább fogja biztositani ezt a legdrágább közös kincset — a népek solidaris közös érdekeinél fogva — minden nemzeteknél, az absolutismus és az anarchia, az önkényuralom és a féktelenség Scyllái és Charibdisei ellen.

De hogy ne minden népekről, hanem csak saját világrészünk népeiről szóljak: ha igaz az, a mit egy nagynevü franczia iró és államférfiu mond, hogy „Európa jövőjének titkát a benne lakó népek nevelése zárja magában“: ki vonhatná kétségbe az általános népnevelés roppant fontosságát? Sőt még ennél is szükebb körre szoritkozva: ha csak saját hazánkat és nemzetünket és ennek érdekeit veszszük is szemügyre; ha a népnek mentől nagyobb része és mentől nagyobb mértékben fejlődik ki értelmileg és erkölcsileg hazánkban is, s ennek folytán józanon fel tudja fogni az élet érdekeit s a kor követeléseit; ha vagy öngondolkozása — vagy legalább a

nagyobbak, a mélyebben bélátok szavai, intései után át tudja és akarja érteni hazájának és nemzetének teendőit az európai államrendszerben s az adott, vágyis meglevő viszonyokkal szemben: akkor a Jeremiás próféta intése szerint tud „várni és csendességben lenni" egy és más dolgot illetőleg ott és akkor, a hol és a midőn a türelmetlenség és erőltetés koczkára tehetne minden egyéb vívmányokat és üdvös dolgokat is. Nem ragadtatja magát szélsőségekre és ezekből a nemzetre újból következhető nagy veszélyekre és szenvedésekre egy nehány tulzónak az adott körülményekkel nem gondoló s fejjel a falnak menő politikai lármái, hadarászásai által. Nem, mert a mint a példabeszédek bölcs irója az egyes emberről, de egy egész nemzetre nézve is teljesen találólag mondja: „Az embernek értelme hoszszutürővé teszi őtet. (Péld. 9, 10.) Másfelől azonban fel is tud lépni mint „egy" ember fegyveres erőhatalommal is, ha hona állapotának és honfiui teendőinek tiszta tudatával s ebből a tudatból kifolyó eleven érzetével bir, föl tud lépni akkor, a midőn az idejét teljesen eljöttnek látja, midőn a haza becsülete és legszentebb érdekei mulhatatlanul megkivánják, és tud is győzni értelmi, s ebből kifolyó anyagi és erkölcsi tulsulyával, magasztos irányeszmék és czélok által feltüzelt lelkesedése és hősies áldozatkészségénél fogva a nyers és mesterséges eszközök által öszszetákolt gépies erő felett: mint a hogy győzött például a porosz szellemi felsőbbség és nemzeti lelkesedés az osztrák nagy hadi gép felett Sadovánál. Szóval, ha a nemzet ugy, mint az egyes ember — urunk Jézus mondása szerint — az igazságot megismeri: ez a megismert igazság őtet, ha addig még nem volt szabad, szabaddá fogja tenni, s ha egyszer szabaddá tette, a megnyert szabadságban állandóan meg is fogja tartani, föltéve, hogy ez a megismert igazság a nemzet minden osztályaiba, rétegeibe kihat, és ott nemzedékről nemzedékre megmarad.

És az igazságot, igazságot a szó legteljesebb értelmében, hogyan ismerheti meg az ember? Tanulás, tudomány által. És a tudományra hol tehet legkönynyebben és biztosabban szert a népek minden osztálya? Nemde a kor- és czélszerüen bérendezett tanító és nevelő intézetekben, a melyek korunk kettős irányu u. m. realistikus és humanisticus követeléseinek egyaránt megfelelni, eleget tenni törekedjek. Hogy tehát iskoláinkat ilyenekké tehessük, s ezek által nemzeti fenmaradásunknak, s egyéni és nemzeti szabadságunknak legnagyobb ellenségét, a tudatlanságot, legyőzhessük: ar-

ra a Kárpátoktól az Adriáig mindnyájunknak áldoznunk kell, mindnyájunknak kell kivétel nélkül közreműködnünk arra, hogy már meglevő alsóbb és felsóbb iskoláinkat a haza minden pontjain a kor szinvonalára emeljük, a kor kivánalmaihoz képest reformáljuk, s a szükséghez képest többeket is állitsunk fel és pedig legfőképpen egyéni kezdeményezések útján, mint a hogy tette és teszi ezt mind untalan a szabad Anglia és Amerika. A mi természetesen ugy eshetik meg leginkább az ország minden részeiben, ha kiki — tehetségeihez képest — arra az intézetre áldoz legfőképpen, a mely ötet vagy helyi vagy hitfelekezeti viszonyainál fogva legközelebbrol érdekli s ugyanezért legközelebbről is kötelezi. Egyéni kezdeményezések útján, mondom, mert ebben a részben a kormány valami nagy segélyezésére még ez idő szerint nem számithatunk. Nem, mert bárha — meggyőzodésem szerint — a legnagyobb készséggel ohajtaná is ezt tenni nemzeti kormányunk, a dolog életbe vágó fontosságától talán leginkább át lévén hatva: mindazonáltal a mód nem léte miatt távolról sem járulhat a szükségek nagyságához mért áldozatokkal a közintézeteknek jó karba, virágzó állapotba hozására s a szükséghez képesti szaporitására. Avagy nem maga a nevelés és oktatás ügyi minister, az emelkedett szellemü b. Eötvös József mondá-e nem régiben, hogy a nép-nevelés kérdése oly nagy áldozatokat igénylö kérdés, a melyet legfőképpen csak magának a népnek a haza minden pontjain — vallás különbség nélkül — való egyéni kezdeményezése és áldozat-készsége oldhat meg. És itt jövök már mai elmélkedésemnek, alkalmi beszédemnek alkalmazására.

Van ugyanis nekünk unitáriusokul Székely-Keresztúron — a mint tudjuk — egy három elemi és öt gymnas. osztályu tanodánk, a melynek épitési alapjára nézve — mind az 1794-ben épülni kezdett s 1796-ban november 6-káig bézárólag fölépült s ünnepélyesen megnyilt ugynevezett fa-gymnasiumot, mind az ennek helyébe az 1819-ik év tavaszán épülni kezdett 13 lak- és tanszobából álló s 1833-ban még három szobával megtoldott kő-gymnasiumot illetőleg — bizvást méltán elmondhatjuk a fagymnasium épitésének krónika irójával, hogy az „nem egyéb fundusból, hanem csupán csak a jóltevő hivek kegyes alamizsnálkodásokból épült". Ennek az intézetnek a — hála Isten! — mind inkább szaparodó né-

pesedés miatt legalább is 9 lak- és tanszobával leendő megbővitése, s általában véve czél- és korszerübb átalakitása, megújitása mulhatatlanul szükségessé vált; s valamiképpen ez az intézet a krónika iró szavai szerint nem egyéb fundusból, hanem csupán csak a jól tévő hivek kegyes alamizsnálkodásából épült fel anynyira, a hogy most áll, ugy szintén a további épitési s illetőleg átalakitási költségeinek is, a melyek a legtakarékosabb költségvetés szerint is ide tova 5—6 ezer forintra fognak rugni, a jóltévő hivek kegyes alamizsnálkodásokból, ebből a soha ki nem fogyó és el nem évülő tőkéből kelletik — más alapok hiányában — kitelnie. És pedig legfőképpen természetesen azon áldozatképes hivekéiből, a kiket ez az intézet részint a multakból mint egykori növendékeit leginkább kötelez hálás áldozattételre, részint a jövendőt illetőleg legközelebbről érdekel, s ennél fogva természetesen, hogy kötelez is. Ezen részint hála, részint érdek kötelezettek közé tartoztok ti is b ö l ö n i (illetőleg a l s ó s i m é n f a l v i) unitária szent ekklézsiánk hivei, szeretteim az urban! És én hiszem — Isten után — hogy ti e kettős kötelességnek láthatóképpen meg is fogtok felelni. Azt olvasám nem régiben egy jeles irónk tollából, hogy a magyar néphez valamely szent ügy érdekében melegen, az ügy szentsége és fontossága iránti meggyőződés s az ebből kifolyó lelkesedés hangján ejtett szó nem szokott a pusztában elhangzani. Én is ebben a hiszemben vagyok, s e hittől inditva, s a vallás és nevelés kétszeresen szent és életbe vágó ügyének tudatától mélyen áthatottan szivem és lelkem legforróbb érzetéből kérlek, kényszeritlek titeket kedves atyámfiai, hogy vegyétek fel a székely-kereszturi középtanodánknak vagy is az ebben jelenleg tanuló s ezután is nemzedékről nemzedékre — reméljük hogy mind nagyobb számmal — tanulni fogó növendékeknek, hit- és vérrokonaitoknak, sőt egy részben gyermekeiteknek és ezek utódainak ügyét, mert ez által a két legszentebbnek, a hazának és anyaszentegyháznak, és a gyermekek legjobb és legnagyobb barátjának, idvezitő Jézusnak, ügyét veszitek föl.

Bölöni gazdag és virágzó unitária szent ekklézsiánk minden rendü és rangu tagjai, szeretteim az urban! nem kivánok, nem kérek én tőletek székely-kereszturi középtanodánk nevében egyebet, mint azt, hogy ti e tanoda fölsegélése érdekében párositsatok a ti á l d o z a t k é p e s s é g t e k k e l ennek a képességnek megfelelő á l d o z a t k é s z s é g e t, és ez intézetnek minden nemes érzésü és gondolkozásu növendéke hálásan fogja emlegetni a bölöni unitária szent ekklézsia nevét késő századok mulva is.

(Alsó siménfalvi unitári szent ekklézsia, édes szülőföldem! énnékem mindenek felett kedves atyámfiai az urban! Arra kérlek és intelek én titeket teljes hittel és bizodalommal sz.-kereszturi tanodánk nevében, a mire kérte egykoron a nagy apostol, szent Pál, az ő kedves és szerelmetes Titusát, hogy t. i. mindenestől fogva például adjátok magatokat — a körülbé lévő ekklézsiáink előtt — a jó cselekedetekben, a segély áldozatokat anynyira váró és igénylo ezen tanodánk javára. Legyetek méltó utódai a siménfalvi buzgó és mindenkoron áldozatkész elődöknek, legyetek méltók a siménfalvi eklézsia régi jó hiréhez, nevéhez!)

Kedves atyámfiai, hazámfiai, szeretteim az urban! újra, meg újra kérlek és intelek mindnyájatokat a haza és anyaszentegyház szent neveire, és ezeknek szent érdekében, ne engedjétek az én bennetek helyzett hitemet és reménységemet megszégyenülni. És te oh Isten, népek és nemzetek szent Istene! kitől minden jó adomány és tökéletes ajándék származik, adjad, hogy a te hiveidnek a szent ügy oltárára buzgó szivvel és jó kedvvel teendő adományaik testi lelki áldást árasztólag, értelem-gyarapodást, sziv-nemesülést és jellem-szilárdságot eszközlőleg térjenek viszsza gyermekeikre és unokáikra mind az időknek végéig, hogy igy lehessenek ezek rendületlenül hiv és munkás polgárai édes magyar hazánknak, s e mellett buzgó, kitartó és áldozatkész tagjai éppen 300 év viharait, félreismerését és üldözéseit kiállott kicsiny seregünknek! Ámen.

Marosi Gergely,
a székely-kereszturi középtanoda
igazgató-tanára.

V.

Az unitárius kereszténység a harmadik században.*)

Sámosátai Pál és Zénobia.

A történelmi tanulmányok és a nagy útazások ugyanazon egy erkölcsi eredményre vezetnek, azon hitnézetek és elvek részrehajlatlan megitélésére, melyek az emberiséget megosztják. Igaz ugyan, hogy a gyenge elméknél ez a részrehajlatlanság közönyösséggé fajulhat, de a midőn az időknek és helyeknek ezen öszszehasonlitása a birálat által megelevenedik, az értelem a több rendbeli tapasztalatok védelme alatt megerősödik, a nélkül, hogy az itélet helyességén erőszakot követne el. Az ember viszszaútasitja az absolut határozatokat, felebbezés nélküli elitéléseket és fentartás nélküli helyesléseket, a melyek mindig korlátolt látkörnek a jelei. Ha az ember nem akarja közönséges optimizmussal mindenről azt állitani, hogy jó, sem pedig hypochondrikus pessimizmussal nem gyülöl mindent: akkor képessé lesz arra, hogy kellő mértékkel és helyes megkülönböztetéssel oszsza meg, mind a gáncsolást, mind a dicséretet, és igen gyakran igaznak találja a szent könyv ezen szavait, hogy az utolsók elsők. Ezt az átalános megjegyzést a keresztény dogmák történetének a mezeje éppen ugy igazolja, mint a vallások öszszehasonlitó történelme. A midőn az értelem igy megerősödött, a különböző hitnézetek iránti méltánylását szabályozni tudja, a nélkül, hogy határozottan kárhoztatná egyiket vagy a másikat. Sőt igen gyakran éppen magasztal oly felfogást, oly vallásos formát, a melyet a tekintélyek által elfogadott hagyományok a pokolba sülyesztenek. Néha feltámasztja a halottakat, vagy jobban mondva, kimutatja, hogy miként köti századok multával az utókor magát azokhoz a szálakhoz, melyek az érdekek és egy már-már feledésbe ment

*) Le Christianisme Unitaire au troisiéme siécle. Réville Alberttől. Megjelent a „Revue des deux Mondes“ 1868. május 1-sői számában.

kor irányának terhe alatt megszakadtak. Például, nincsen meszsze hátra megettünk az idő, midőn az unitárizmus, az a keresztény-tan, mely elveti a szt. háromság orthodox-tanát, és tagadja a Krisztus absolut istenségét, oly ferde kificzamodásnak tartatott, a mely nem méltó a bölcsek érdekeltségére, s a melytol a vallásos lelkek, mint valami szörnyü istentelenségtől, irtóztak. Napjainkban az az állás, melyet az unitárizmus Angliában és Amerikában magának kivívott, az a hatalmas gyarapodás, melyet az európai száraz föld protestáns egyházának kebelében vesz, a hol már csaknem mindenütt polgári jogot szerzett, azon felvilágosult katholikusok jelentékeny száma, a kik a nélkül, hogy forma szerint megválnának azon egyháztól, a melyben felnevekedtek, nyilvánosan szeretik és vallják az unitárius elveket, az első rendü nevek, melyeket az unitáriusok a magokéinak követelhetnek, mindez megtörte amaz elfogult itéletet, és jogosan követeli, hogy a keresztény vallás egyik legtisztultabb, legszabadelvübb és legészszerübb formája igazságosan méltányoltassék. Ennek a dogmának a történelme, melyet pedig nem unitáriusok készitettek, igazolja azt a változást, a mely korunk vélekedésében történt. Kimutatja, hogy valójában az unitárizmus, melyet a mi időszámlálásunk V-ik századában a katholikus érdekek és nézetek terhelő uralma megfojtott, ámbár lassu, de a XVI-ik század óta folytonos újjászületésben van, a kereszténység eredetekor tekintélyes hatalom, a legrégibb tényező, még pedig egyike a legfontosabbaknak volt az egyház életében. Mindazon szemrehányások közül, melyekkel az unitárizmust illethetik, az lenne a legigazságtalanabb, ha azzal vádoltatnék, hogy a kereszténység őskorában nem lehetne feltalálnunk. Éppen ezt akarjuk mi megmutatni, a midőn kiválóan foglalkozunk Sámosátai Pálnak, ugyan kevéssé ismeretes, de az által, a mit róla tudunk, nagyon érdekes személyével, a ki a III-ik században antiochiai püspök, a papi türelmetlenség legelső áldozatainak egyike volt; és a kinek neve hoszszas ideig el volt kárhoztatva azon történetirók által, a kik ellenfeleinek rágalmaihoz vakon ragaszkodtak. Hogy helyesen felfoghassuk azt az állást, a melyet a keresztény dogma történelmében elfoglal, először rövid átnézetét kell adnunk ezen történetnek az egyház első napjaitól kezdve, egész a III-ik század második feléig, a mely amaz unitárius püspök rövid ideig tartó hatása és bekövetkezett elitéltetése által lett emlékezetessé. Személyéhez jutva, számba kell vennünk kelet politikai állapotát, a mely nehány évig egy geniális nő, Zenobia kormány-

pálczája alatt állott, a ki Pálmyra királynéja, Pál barátnéja és pártfogónője volt. Hatalmas politikai és vallásos mozgalom mutatkozott ott mindenütt, mely mozgalom — fájdalom — csak igen ritka, töredékes és ellenséges indulatu okmányokban van számunkra megirva, de a melyek, a menynyire az ember azokat a történeti birálat módszerével öszszeállithatja, bizonyosan megérdemlik figyelmünket.

I.

A Jézus Krisztus istensége dogmájának törtenelme a legegyszerübbé lesz, mihelyt a negyedik evangéliomot nem tekintjük hitelesnek. Ha a negyedik evangéliom közvetlen a Jézus Krisztus valamelyik apostolának müve, ki mestere szavait híven adja elő, akkor azt kell gondolnunk, hogy Jézus maga is követelte magának az isteni méltóságot, hogy ő magát természet feletti lénynyé tette, ki az égből jött, a hol földön való megjelenése előtt volt, és csak rövid időre jelent meg az emberek között, a kiknél ő fensőbb, régibb, és hogy kereken kimondjuk, azoktól teljesen különböző. De a nagy és számos okok, a melyeket mi korábban kifejtettünk[1]), legalább is megingathatják azt a hagyományt, a mely ezt az evangéliomot János apostolnak tulajdonitja. Ha valaki nem akarná tekintetbe venni ezen ellenvetéseket, mégis mindig megfejthetetlen találnynak marad, hogy a kereszténység, miután az ő főnökében kezdetben az isten személyes igéjét (verbum) imádta, miképpen jutott oda, hogy többé nem látott benne mást, mint egy csudálatos módon született, sőt, mint mi mindnyájan, földi atyától és anyától született embert? A történelmi vallások fejlődésök korszakában mindig nevelni igyekeznek alapitóikat. A lelkesültség csinálhat emberből istent, de soha sem megforditva. Ellenben, ha a negyedik evangéliom szerkesztését hozzávetőleg azon időre teszszük, a melyet annak metaphysicai szelleme és a Jézus személyére vonatkozó alkalmazása kijelöl, t. i. a második század közepe tájára, akkor minden szabályosan, észszerüen és azon állandó törvény szerint következik, melyet igy lehet megállitani: az ős keresztényseg Jézus iránti szenvedélyes szeretetében őt mind közelebb vitte istenhez, anynyira, hogy végre elhitte, hogy istenné teheti, és igy az ő istensége dogmájának történelme tehát valósággal istenesités (apotheosis). Az érze-

---

1) L. Revue 1866. máj. 1-ről.

lem által siettetve, az elmélkedés által késleltetve, ez a folyton tartó istenesités nem áll meg mindaddig, mignem Jézus a szó teljes értelmében istenné lesz: de a mint könynyen gondolhatjuk, a názárethi próféta hoszszas idő alatt nőtte ki magát a háromság második személyévé.

Ez egész történelem kezdetében már jelentkezik egy bizonyos kiszámithatatlan hatalmu és szembetűnő jogosultságu érzemény, melyben örömest osztozunk mindazokkal, kik a keresztény nevet viselték: ez érzemény: azon vallásos és erkölcsi eszménynek, melynek Jézus megtestesülése volt, kimondhatatlan szépsége. Ime ez az az erkölcsi erő, mely Jéruzsálemből indulván ki, a régi istenségeket mind elhomályositotta; mely a világnak egy oly emelkedést adott, mely még távol van attól, hogy megszünjék, jobban mondva, nem is szünik meg soha, mivel öszszeolvad a végtelen tökély szeretetével. Egy ily eszményhez való forró ragaszkodás szükségképp csak nevelheti azt, kinek személye iránt nyilvánul.

Innen van, hogy az első hagyományok szerint Jézus, a valódi Jézus, habár soha sem követelte magának az isteni méltóságot, mégis saját szemével látta megkezdődni az ő istenesitése történelmét. A mig ez igy áll, kétséget nem szenved, hogy különösen az Izrael szigoru monotheizmusa kebelében senki sem gondolt arra, hogy Jésusból istent, sőt még félistent is csináljon, hanem már anynyira felmagasztalják, a menynyire csak lehet, a nélkül, hogy az emberiségből kiszakaszszák. Ő magát isten-fiának nevezé: ez a szerény czim nem sokáig elégité ki a tanitványok rajongását. Ez nem elég arra sem, hogy ő próféta legyen: neki a legméltóságosabb emberi czimet kell adni, a melyet egy zsidó az ég alatt ismerhet, egy öszszehasonlithatlan czimet, melyet vele senki sem oszthat meg, őt Krisztusnak, Messiásnak kell nevezni. Igaz ugyan, hogy Jézus elfogadta ezt a czimet, és hogy elfogadta, meg is halt érette: de tisztán ki van mutatva, hogy nem ő adta magának. Az ő testi feltámadásáról való hit is ezen érzeményből született. Annak, a ki ily isteni életet élt, szükségképp győzedelmeskednie kellett a halálon. A megfeszittetett most az égben uralkodik az Isten jobbjára ültetve, ki neki adta a szeplőtlen szentségével megérdemlett koronát, és egy kifejezés sem lenne elégséges arra, hogy leirja azt a dicsőséges állapotot, a melybe az ember-fia jutott. Kétségen kivül az ő tanitványi, a kik követték, a kik látták őt enni és inni, alunni és szenvedni, nem felejtették még el, hogy ő ember; de jobban esett

nekik, hogy Jézusra, mint dicső királyra, nem pedig mint jéruzsálemi szegény vértanura gondoljanak. Halála után tehát előttük Jézus égivé lett ember volt.

Itt egy felette fontos módosulás történt a keresztény felfogásban. Az evangéliom, főleg kezdetben inkább Jézus saját hite, mintsem a Jézusban való hit, és több világos hely bizonyitja, hogy maga Jézus, a ki azt kivánta, hogy az emberek az ő személyéhez ragaszkodjanak, határozott különbséget tett a között az igazság között, melyet hirdetett, s a mely szükséges arra, hogy az ember az életre jusson, és az ő személyes tekintélye iránti hódolat között. Ama nevezetes nyilatkozatnak, mely azokat illeti, a kik az ember-fia ellen beszélnek, a nélkül, hogy a szent lélek ellen beszélnének, nem lehet más értelme; de azon pillanattól kezdve, midőn az ő személyéhez való mysticus ragaszkodás lőn követői vallásos életének rugója, a Jézus hitének elfogadása előttük nem volt lehetséges másként, mint a Jézusban való hit formája alatt. Azt hitték, hogy az isteni eszményt, a mely az ő életében tündökölt, csak ugy lehet felfogni, ha az ő személyében öszpontositják mindazon bámulatot, mindazon szeretetet, mindazon bizalmat, melyet ez az eszmény felkelt. A keresztény érzelemnek ezen kifejlődése csak siettette a Krisztus istenesitését. Valóban mihelyt ő nem csak a hit kezdője és példája volt, hanem annak tárgyává lett, szükségesképpen maga ez a hit, sietett neki tulajdonitani az istenségnek minden lehető tökélyeit.

Ugy is történt. Az apocalypsisben önfeláldozása jutalmául Jézus anynyi isteni tulajdont nyert, a menynyit egy ember magában egyesithet, a nélkül, hogy megszünnék ember lenni. Csakhamar formálódni kezd a mythos az ő csodálatos fogantatásáról egy szüz méhében. Hogy az ő szellemi fensőségét kifejezzék, addig igy szóltak: Teljes volt szent lélekkel. Azután azt mondták, hogy a szent lélek maga adott neki lételt. A héber nyelvü kereszténységben a szent lélek egy nőnemü szó által lévén jelölve, a Jézus anyját jelenti, a görög nyelvet beszélő kereszténységben az ő atyjává lesz. Senkinek sem volt ekkor még czélja őt az emberiségtől elválasztani; csak e költői legenda naiv teremtői kezdették meg, hogy őt a mi nemünktől részben elválaszszák. Pál apostolnál, a ki nem követte Jézust, a ki bevitte a rabbinisticus speculatiót a keresztény tanba, és a ki a „Krisztusban való hitnek" a vallásos élet mozgató erői között fölösleges tulsulyt ad, a tannak e

változása még élesebben meg van jelölve. Ezen apostol nem tanitja ugyan a Jézus csudálatos születését, legalább sehol sem beszél róla, hanem nála az első hivők égivé lett embere, ugy van előállitva, mint égi ember. A Pál apostól leveleiben levő Krisztus egyszerre elv is, személy is, és ha még tényleg ember is, az ő emberisége már transcendentalis és fensőbb a tapasztalati és csak a földre utalt emberiségnél. Mint égből jött ember létezhetett, mielőtt a földre jött volna, és Pál apostol későbbi leveleiben, a melyek az elsőbbekben kimondott tanoknak teljesebb magyarázatát tartalmuknál fogva nem engedik meg, a kibékülés metaphysicai elve lesz, mely által Isten a világ-egyetemmel kibékül. A Jézus személyében való hitnek ezen fejlődése az első századon is tulterjed. Ekkor még nincs hivatalosan megállitott tan. Az első korszakban vallott különböző nézetek egymás mellett folyvást állanak, a nélkül, hogy az öszhangzatot megzavarnák. A vitának egy más neme vonja magára a figyelmet. A megtért zsidók utódai hívek maradnak korábbi véleményeikhez. Előttök Jézus még mindig szent lélekkel teljes ember; egyetlen különbség közöttök abból áll, hogy némelyek ezt a szent lélekkel való megtelést az ő megkereszteltetése pillanatára tették, mások elfogadták az ő csudálatos fogantatásáról való dogmát. Rómában a hermesi pásztor czimü sajátságos könyv szerzője sem megy tovább a Jézus személyéről alkotott eszméjével, mig polgártársa, a római Clemens, a Pál apostol féle hittan tételeit és eszméit igyekszik viszszatükrözni. Azonban kitünik, hogy sokan, főleg a pogány áttértek közül, azon elmélet mellett vannak, mely a Krisztust a lehető legmagasabbra emeli. Egy kissé pogányos értemben ugyan már nem hallatlan dolog, hogy az emberek neki isteni nevet adnak. Ugy tetszik nekik, hogy mentől inkább kiemelik az ő méltóságát, annál jobb keresztények lesznek.

Kérdezhetné talán valaki, hogy mi késleltette oly hoszszasan azon órát, midőn a keresztény érzemény teljes elégtételt adhatott magának az által, hogy Jézust minden tekintetben az Istennel azonositotta. Erre két fő ok folyt bé. Az első az evangéliomi történelem maga volt, mely nem volt könynyen alkalmazható egy ily teljes istenesitésre. Ez még mindig folytonosan fentartotta a szelid és alázatos ember-fia emlékét, a ki könyörög, küzködik, szenved, sir, meghal, egy szóval oly viszonyok közt él, a melyek nem egyeznek meg a teljes tökéletességgel. Ha az egyház, mint az elmélet, tultehette volna magát ezen alkalmatlan tényeken, nem te-

kintvén azokat egyebeknek, mint szemfényvesztő jelenségeknek, a melyek csupán arra voltak szánva, hogy egy megváltó szellem földi működését megkönynyitsék, nem sokáig állott volna meg ezen történelmi nehézség előtt: de szerencséjére józan értelme megóvta őt ezen fantasticus magyarázattól, melynek a lett volna a vége, hogy a Krisztus személyét egészen a tünemények sorába szoritotta volna. Az emberek tehát a menynyire csak lehet, kiemelni kivánták ezt a tisztelt személyt, de nem felejthették el azt, a mit a végtelen L é n y n y e l öszszehasonlitva, tökélytelenségnek kellett mondani. Másik ok a monotheizmus érdeke volt, a mely mindig új életet nyert a régi polytheizmussal életre-halálra folytatott küzdelmében. A midőn a keresztény vitatkozók a bölcselem minden érveit és gúnyjait, minden élczeit az istenek többsége ellen irányzák, ugyanakkor azon szemrehányásnak tegyék-e ki magukat, hogy nekik is két istenök van, az atya és a fiu, mindkettő végtelen, mindkettő tökéletes? Ez lehetetlen volt és mégis kisebb-nagyobb mértékben érezniök kellett az embereknek, hogy a keresztény elmélet azon az úton, a melyre tért, zsák-utczába jutott.

Ekkor tünt fel keresztény alakban egy eszme, a mely egy századdal előbb már megfogamzott volt a félig zsidó, félig plátói Alexándriának kebelében, a hol nyugat és kelet vallásos fusiója létre jött. Ez eszme a l o g o s, vagy az I s t e n I g é j e volt. Kétségen kivül ennél még fennebb mehetünk, hogy genezisét leirjuk. A zsidók gondolatköre és a görögök bölcselme már magában foglalta ennek elemeit, de teljesen felfegyverzetten csak a Philon irataiban jelent meg, ki Jézusnak kortársa volt, és a ki éppen nem gondolt a názárethi prófétára, midőn az isteni lényről való nézeteit kifejtette. Ő arra a dicsőségre vágyott, hogy a végetlennek és végesnek, a tökélyes teremtő- és tökélytelen teremtménynek együttlétét kimagyarázza, egy közvetitő lényt vevén fel, a ki a teremtés pillanatában az Istentől származott, az isten-eszme viselője, sőt megtestesitője volt, és azzal volt megbizva, hogy azt a világban alkalmazza, a mely ennélfogva neki köszönheti a rendet, az életet, a fejlődést, s mind azt, a mi szép, világosság, értelem és jó benne van. Ez a l o g o s vagy I g e, (igy nevezve azért, mert az isteni értelmet képviseli és ez az értelem k i f e j e z v e, k i b o c s á t v a, az Istenen kivül álló lett), tulajdonképpen az Isten lényege volt, bár ha annál alsóbb rendü; ez magának Philonnak kifejezése szerint másod rendü isten volt, szolgája az egyedül igaz Istennek, a menynyiben közölte a vi-

lággal az isteni lényt, a mely az ő lényét tette, éppen nem sértvén meg, legalább a rendszer czélzatában, a monotheizmust. Egyszerre a tökélytelenség és az istenség osztályába lépett.

Mi nem akarjuk ezen elmélet értékét vitatni, mi csak arra szoritkozunk, hogy létezését kimutassuk és feltüntessük azon kedvező fogadtatást, melyben ez a plátonizmus által kiképzett számos elméknél részesült, mely elmék következésképpen könynyen hajlottak arra, hogy a személyiség eszméjét ne vegyék szorosan. Ez éppen nem lephet meg minket azon a ponton, a hol a christologiát elhagytuk, mely szerint a Jézus személye az istenség felé való emelkedésében az I g é v e l találkozott, a mely benne leszállott és hoszszasan azonositotta magát vele. Ez az ugyanazonositás ugy szólva halkan történt meg, a nélkül, hogy azt valamely újitási intézvény, a theologusoknak valamely gyülési végzése hirdette volna. A levegőben volt, és a már népszerü tanok felébe emelkedvén lassanként orthodox tanná lett. Két egykoru keresztény, a kik nem igen ismeretesek: Justin Martyr és a negyedik évangeliom szerzője a második század közepén e tant, mint kiválóan keresztény tant, magasztalják. Ez azért irta könyvét, hogy az evangéliomi történelmet az új tan kivánalmai szempontjából átalakitsa, melyek nem igen hangzottak öszsze azon történelmi jelleggel, melyhez a három első evangélista hív maradott. Ha a különbségeket, melyekben a negyedik evangéliom a többiektől különbözik, egymásután megvizsgáljuk, látni fogjuk, hogy annak irója bölcselmi hite szükségeinek rendszeresen engedelmeskedett. Egyébbaránt evangéliomának sikerében, és gyors elfogadásában sincs semmi, a mi minket meglepjen. Ezen korban nem volt nehéz az embereket a hitelességről meggyőzni, és az új könyv tartalma tetszett az olvasónak. A kereszténység ezen philoni formáját: Jézus a megtestesült Ige, mindenki kedvelte. A plátonisták, a kik nagy számmal léptek az egyházba, ugy üdvözölték e tant, mint az okosság és hit csodálatos kibékitését. A közönséges kegyesség boldognak érezte magát, hogy forró szeretetének tárgyát ily fenséges vonásokban állithatja maga elé, a mi által a monotheizmus nagy eszméjén nem látszott csorbát ejteni. A K r i s z t u s-I g e, lényénél fogva az örök bölcseségnek bizományossa, ennek következtében a tökéletes igazságbani hitnek teljesen méltó kinyilatkoztatása, és mindenek felett az ismeretlen igazságok természetfeletti kijelentése, a minek az evangéliomot is tartották. A püspökség, mely a II-ik század közepén kezdve az ős presbiteri rendszer

fölébe emelkedett, és daczára némely helyi akadályoknak gyorsan az egyházi mindenhatóságra jutott, átalában e mellett nyilatkozott. A maga közönsége kebelében mindenik püspök az Isten igéjének helyi eszköze volt. Egy szóval a III-ik század kezdetén Jézus Krisztusra alkalmazott Ige tana a jelenre a legjobb erőkkel, és a jövőre minden igéretekkel rendelkezett. Győzelme, jóllehet az egykoruak részéről még heves megtámadásoknak volt kitéve, többé nem lehet kétséges a történész előtt. A III-ik század vége előtt orthodox és közönséges tanná lesz.

Az antiochiai Theophil, Irénéus, Tertullián, az alexándriai Clémens, a kik a II-ik század végén és a III-iknak elején virágoztak, Cyprián, Origénes, az alexándriai Dionysius, a római Dionysius, a kik amazok után következtek, arról átalános vonásokat szolgáltatnak. Ezen tan szerint Krisztus lényegileg más valami és több volt mint ember, ő isteni lénynyel biró személy volt, ki az isten kebeléből azért jött, hogy teremtse, rendszeritse, kormányozza a világot, és a ki, miután Mózest és a prófétákat, némelyek szerint a pogány kor bölcseit is ihlette volna, végre emberi testet öltött magára, hogy a megért emberiségnek kijelentse a határozott és teljes igazságot. Jézus tehát Isten volt: de — s ezt jegyezzük meg jól, mert e különbözteti meg a III-ik század ezen orthodoxiáját a későbbitől, e magyarázza meg az áriánizmus hoszszas és heves vitáit, végre ez tükrözi viszsza közvetlenül a philonismust, a melyből ez eszme-mozgalom kiindult — Jézus, vagy is a fiu, nem volt egyenlő az Atyával: ennek alája volt vetve, nem csak ugy, mint szolga annak, a ki neki parancsol; hanem ugy is, mint a kitől lényét vette, a kinek önmagában nincs meg lételének oka, melylyel egyedül az bir, kinek absolut létezése van. Most már a keresztény doctorok egyéni hajlama szerint a fiunak ezen alárendeltsége kisebb mértékben hangsulyoztatott. Például némelyek, mint Tertullián ragaszkodtak azon tényhez, hogy a fiu nem örök, mint az Atya, mivel az ő elkülönzött és egyéni léte csak a teremtést közvetlen megelőzött pillanattal vette kezdetét; az alexándriai Dionysius egészen odáig ment, hogy őt a teremtett lények közé sorozta. Mások ellenben, és ezek a népszerü hitnézet emelkedő árjában voltak, mint Irénéus, az alexándriai Clemens, a római Dionysius tovább mentek, s a nélkül azonban, hogy megszüntek volna a fiu alárendeltségét elismerni, azon a ponton voltak, hogy az Atya és közötte csaknem minden lényeges különbséget eltöröljenek. Nem szólunk részletesen Origé-

nesről: az ő rendszere, mely a legmélyebb és a legrendesebb volt mindenik között, tisztán unitárizmusban végződött, jóllehet nyilván nem távozott el a közönségesen elfogadott állitástól. A mi feltett czélunkra elég, ha kimutatjuk, mily könynyen megnyerte magának az igéről való tan az egyházi hagyományos atyák rokonszenvét, azokét t. i. kik daczára mind annak, a mi őket ezen orthodoxiától megkülönböztette, nem kevéssé egyengették azt az útat, melyet a közönséges hitnézet a maga alakulása első korszakában vert.

A mily mértékben kapott lábra az igéről való tan, abban a mértékben hallatszottak az óvástételek is ellene. Nem csak az ébionitáknak és názárénusoknak nevezett zsidó-keresztényekről szólunk, kik a Jordán környékén központosulva megmaradtak ősi hitnézetök mellett. Magában az egész birodalomban elszórt nagy egyház kebelében egész közönségek óvást tettek a monotheismus nevében, melyet ők veszélyeztetve hittek lenni ezen tanbeli újitas által, a mely bár mi módon fogja is fel azt az ember, szükségkép két Isten lételének feltételezésében kell hogy végződjék. Kis-Ázsiában volt egy ismeretlen párt, a melynek létezését azonban az atyák bizonyitják, és a mely a l o g o s o k név alatt hosszasan ostromolta a l o g o s-tant, valamint a János iratainak hitelességét is. A II-ik és III-ik század ezen unitárizmusa a Jézus Krisztus személyéről való régi hagyományra hivatkozott, és annak szükségességére, hogy az isteni monárchiát szigoruan meg kell tartani: a honnan abban az időben az unitárius pártnak monarchikus nevet adtak. Ugy látszik, hogy különösen Rómában nagy és hoszszas ideig tartó hatalma volt. Praxeas, egy kisázsiai unitárius, a római püspök által szivélyesen üdvözöltetett Tertulliánnak nagy botránykozására, s kétségen kivül a fővárosi egyház helybenhagyásával. Theodot és Artemon ezen egyházközségben a Krisztus tiszta és egyszerü emberiségét tanitották, és mind az, a mit ezen fontos egyház benső életéről tudunk, a P h i l o s o p h o u m e n a könyvéből, a melyről e helyen szólottunk [1]), bizonyitják azt, a mit különben is gyanitni lehet az unitárizmusnak Rómában való hatalmas béfolyásáról a II-ik században. Theodotot ugyan Victor püspök excommunicálta (190—200), de ugy látszik, hogy ez az üldözések idejében tanusitott gyávaságáért, és semmi esetre sem theologiai véleményeért történt. Legalább midőn az Artemon barátai is excommunicáltattak a III-ik században, azt panaszolták, hogy azért üldöztettek el az egyházból, mert a római hitközség hagyományos tanát hirdet-

1) Revue jun· 15. 1865.

tók, a mely — ugy mondának — csak Zephyrus püspök óta változtattatott Éeg (201 — 218). A mint ebből is látszik, ez időben forgalomba kezdtek jőni a papi izetlenkedések. A közönséges hitközségből számüzött unitárius párt elég számos volt arra, hogy külön egyházat alkosson, és magának püspököt válaszszon, a kit jól fizetett. Ez a püspök, kinek neve Natalis volt, az üldözéssel bátran szembe ment, és a keresztény névért szenvedett; az ő igazhitüségéből származott jó hirneve fényt adott az általa igazgatott egyházközségnek. Azonban, azon időtől fogva, hogy ezt a hivatalt magára vette, a szegény unitárius püspök rémitő álmokat látott. Az Ur saját személyében megjelent neki minden éjjel, hogy magán életét és hibáit szemére hányja. Felébredésével a hiuság, a nyereségvágy megakadályozták, hogy ezen éjjeli szemrehányásoknak engedelmeskedjék. Egyébaránt az álom leple alatt békövetkezett kijelentésekben mindig van valami határozatlanság; tehát jelentékenyebb eszközöket kellett alkalmazni az ő meggyőzésére. Egy szép éjjel az Ur helyett a szent angyalok jöttek el őt meglátogatni, és irgalom nélkül korbácsolták reggelig. Ily érvelésre nem volt mit feleljen, és Natalis elszaladt, hogy magát a törvényes püspök lábai elé vesse, megmutatván neki a még friss ütéseknek helyeit, a melyeket kapott, és viszszahelyeztetését kérte. Ezt az elbeszélest egész terjedelmében lehet olvasni Eusébiusnál, a ki azt egész komolysággal adja elő egyháztörténelme ötödik könyvében.

Jegyezzük meg magunknak, hogy ezt a gyökeres unitárizmust nem az ugynevezett Ige tanának pártosai excommunicálták, hanem egy más unitárizmus érdekében, a mely még nem fogadván el ezt a tant, más módon igyekezett fentartani az Isten szoros egységét. Azon műben, a melyre hivatkozunk, elég hoszszasan tárgyaltuk ezt az unitárizmust, melyet S a b e l l i a n i z m u s n a k neveznek, Sabelliusról, legjelesebb képviselőjéről, de a mely Sabellius előtt már megvolt, és a mely tulajdonképpen ezen eszmében állott, hogy az atya, a fiu és a szent lélek, nem három külön álló személy, hanem három név, három módja az egyetlen egy Isten nyilatkozatának a történelemben. Ezen alapon a Jézus emberi személyét teljesen meg lehet semmisitni anynyira, hogy az ember benne az isteni szellemnek csak személytelen és nem öntudatos eszközét lássa, a mi rá nézve kevéssé megtisztelő, az Isten tökélyeihez pedig nem igen méltó következtetésekre vezet — vagy hogy bölcselmileg szóljunk, arra vezetne, hogy az Isten maga nyilatkozott a Krisztus emberi életé-

ben, a mint ma is mondjuk, hogy Isten kinyilatkoztatja magát a természetben és a történelemben. Más szókkal, ez a Sabellianus féle unitárizmus vagy igen durva volt, hogy sokáig fennmaradjon, vagy igen finom, hogy nagy győzelmet vívjon ki. Callistus alatt, a ki Zephyrus utóda, s miként ő, unitárius volt, elveszni látjuk Róma területéről. Keleten tartósabb élete van; Sabellius fennhangon vallja azt 250 és 260-ban, és néha mégis viszsza retten ő maga is a két istenségü élmélet terjedése előtt.

Egyébaránt ne hogy azt gondoljuk, hogy ha a kimivelt unitárizmus a zsinatokon hátrányban van, és lassanként elveszti hivatalos állását, ezzel az egyház bensőjéből is eltünik. A mivelt emberek vallása, a kiknek értelme a bölcselem, a tudományok és irodalom által ki van formálva, jól megfér a békés és csendes élettel, és a durva hitnézeteket önkényt a népnek és papságnak hagyja. A Theodot és Artemon barátjainak azt hányták szemökre ellenfelei, hogy igen sokat foglalkoznak a menynyiségtannal, a vetélytannal, a birálat módjával, Aristotelessel, és hogy tulon-tul nagy szabadsággal bánnak el a szent könyvek szövegével. Ez azt teszi, hogy nem imádták a betüt, és ugyanazt a magyarázat módot vették alkalmazásba, a mit más történelmi okmányoknál. Később hasonló szemrehányással illették az áriánusokat. Mind ez még a mi szemünk előtt is foly. Plátó és a mysticus szemlélet trinitáriusokat csinált; Aristoteles, a syllogismus és a birálat az unitárizmust szülik. Csak hogy napjainkban a siker szerencséje megforditott. Az unitárizmus hanyatlása az első korban is lassu volt. A harmadik században még egy valódi hatalom magva volt, és a clericalismus és az elhatalmasodó dogmatismus ellen titkos vagy nyilt módon működött. Midőn a közeg kedvező volt, az unitárizmus még viszszanyerhette egyházi hatalmát, teljesen ura lehetett az egyháznak a keresztény népek ragaszkodásával, és egy pillanatban kénytelen volt az orthodoxia a maga növekedését feltünőleg megakadályozva látni azon hatalmas unitárius mozgalom által, a mely a Sámosátai Pál nevével van kapcsolatban, ki 260-tól 272-ig ántiochiai püspök volt.

II.

A római birodalom jóllehet jóformán központosittatott a császári kormányforma által, igen kiterjedt volt arra, hogy ne legyenek benne tartományi fővárosok, vagy másodrendü központok, me-

lyeknek saját életök meg ne lett volna. A mi Lyon volt a Galloknak, az újra felépitett Kárthágó Áfrikának, Alexándria Egyptomnak, Efézus Kis-Azsiának, ugyanaz volt Antiochia azon roppant syriai tartománynak, melynek oldalait a suezi földszorostól az Amanus hegyig a földközi tenger mossa, és a melynek keleti határai az Eufrátes völgyének hoszszában nyulnak el. Ez a vidék volt, a mely talán leginkább megőrizte a helyi életet az „o r b i s r o m a n u s" rémitő egysége mellett. Ott voltak még gyarmatok, sőt kicsiny államok, a melyek még nem voltak teljesen beolvasztva, a melyek megtartották azt a fél autonomiát, a melyről Herodes alatt a zsidó népre alkalmazott kormányforma elég világos eszmét nyujthat. Ez a szabadság szük korlátok közé volt ugyan szoritva, de a központ távol volt. Mentől inkább távozott az ember a partoktól, annál inkább szövetkezett a keleti szellem és a pusztaság a császári központositás ellen. A politika végre azt tanácsolta, hogy ne ellenségeskedjenek szerfelett a népséggel, hol a párthusok, s utánok a feltámadt perzsa birodalom veszélyes rokonérzelemre találhattak. Kétségen kivül Ántiochia maga, a syriai római proconsul székhelye, nem tekintethetett semmi esetre független városnak, de saját falai között több bé nem olvasztott elemet tartott, például a zsidókat, a puszta gyermekeit, a Mesopotámiából, Pálmyrából, Commageneből jött kereskedőket, és ha a nyelv, az emlékoszlopok, művészetek, egy szóval, a külső miveltség által a görög szellem uralkodott is benne, inkább vezérkedhetett mint más helyek, és jobban alkalmazhatta eredeti formáit az ott keletkezett autonom irányu mozgalmakra.

Ántiochia a mi idő számlálásunk első századában 7—800 ezer lelket magában foglaló igen nagy város volt, és a birodalomban harmadiknak tartatott [1]). Seleucus Nicator által épittetett egy kis mezőváros helyére, melynek egy szomszédos szép babérfa erdőről vett nevét, Epidaphnét, alapitója atyjának nevével cserélte fel. A város zöldséggel koszoruzva egy kiszélesbülő háromszög alakjában nyult le a Silpius hegyétől az Oront viz partjáig. Vizomlások és zuhatagok törtek keresztül épitészeti remekein. Széles kőfal körzete, gyakori fokozatos megtörésekkel emelkedve felfelé, két oldalról egy fellegvárban végződött, a mely a magasból a környéknek parancsolt. A vizek frissesége, a növényzet gazdagsága belől és kivül a keritéseken, a hiáczintok és mezei növények illatárja, a barlangok, hegynyilások, szakadások, mind ezen hatalmas természet gyönyörü ellentétben kellett hogy álljon a Seleucidák

1) A második Alexándria volt.

által eme kedvencz helyokre öszszehalmazott csudadolgokkal. Ezért a város kiválóan görögös volt. Az ős syriai vallás el volt felejtve vagy legalább béolvadva a Nagy Sándor harczosai által bévitt kellemesebb mythologiába. A templomok és basilikák, a szinházak és vizvezetékek, a márványnyal kövezett, oszlopokkal szegélyezett útczák, bámulatra méltó emlékkövekkel ékesitett piaczok, mindez a hellen izlés gyózelmes fenséget bizonyitotta. A müvészetek és a tudományok szorgalmasan látogatott iskolákban müveltettek. Egyetlen körülmény, a mi ezen képre árnyékot vethet, a lakosok erkölcstelensége volt. Bizonyára, hogy a mi modern nagy városaink nem követelhetik magoknak az erkölcsi tisztaságot, mindazáltal ezek feddhetetleneknek tetszenek, ha a Sardanapál mámorával hasonlitjuk öszsze, a hol minden kéj és kicsapongás egymást felváltva folyt [1]). Mégis a kereszténység az első napokban már gyors győzelmet vívott ki a pogány tisztátalanságnak ezen gyülhelyén. A gyönyörökben való kihágás undort szül, és a művészet finomitásának, még akkor is, midőn abból az erkölcsi czélzat hiányzik, meg van legalább az a jó oldala, hogy az emberi lelket bizonyos magasságban tartja. Nem lehet kétkednünk abban, hogy az ántiochiai nép között a kereszténység elterjedvén, az erkölcsöknek csendes javitását ne eszközölte volna, a mi habár teljesen nem tisztitotta is meg a légkört, nem tetszhetett azoknak, a kik szerették annak bóditó gőzét; legalább látjuk, hogy Maximus alatt Ántiochia pogány lakosaiból egy küldöttség járul a császárhoz, azzal az esedezéssel, hogy a városból üzze ki mind a keresztényeket. Ugy látszik ezeknek létezése reájok nézve boszszantóvá lett.

Ezen kegyes folyamodásnak nem lett sikere. A keresztények már nagyon számosan voltak, és Ántiochia az új vallás egyik legerőteljesebb fészkének maradt. Sőt még azt is mondhatjuk, hogy inkább Ántiochia mint Jeruzsálem vívta ki a keresztény nagy győzelmeket. Azon naptól fogva, a hogy István vértanui halált halt, a megkövezett diaconus barátai a syriai fővárosba menekültek, hogy biztonságba tegyék magokat azon türelmetlen rendszabályok ellenében, melyeket a zsidó sanhedrin hozott. Az ős kereszténységnek ezen szabadelvü töredékéhez tartoztak azok, a kik Jézus munkáját folytatni akarták az általa hirdetett elveknek mind nagyobb és nagyobb mérvbeni alkalmazása által, és a kik a mellett, hogy ki vol-

---

1) Lásd Renan apostolokról irt könyvében Antiochiának oly fenséges leirását.

tak téve a judaizmus vakbuzgó rosz akaratának, nem nézettek jobb szemmel saját hitfeleik nagy száma által is, a kik nem szerették eszméik merészségét. Megtelepedvén Ántiochiában prédikálni kezdettek, proselytákat szereztek a zsidók és pogányok között, és igy egy vegyes gyülekezet alakult, a mely eredeténél és azon szellemnél fogva, mely szerkezetében uralkodott, egyaránt szabadelvü volt. Itt rázta le magáról Jézus vallása valójában a judáizmust, és itt vette fel az őt megkülönböztető kereszténység nevezetet. Itt hirdettetett ki a zsidó törvény bukása, és minden népek és fajok egyenlősége. Innen indultak ki a pogány világba szánt nagy missiók, melyek Pált és Barnabást felavatták. Ez a hely, a hol Pétert, kinek tekintélye oly nagy volt a palesztinai keresztények között, az a boszszuság érte, hogy kénytelen volt meghallani a vádat, a melyet ellene következetlenségeért és gyávaságáért nyilvánosan emeltek. Egy szóval az ántiochiai ősegyház a keresztény szabadelvüség bölcsője.

Különös ritkasága miatt azon biztos okmányoknak, a melyek ezen fontos egyház helyi történelmét a II-ik században és a III-ik század első felében velünk megismertethetnék, nem mondhatjuk meg, meddig maradt fenn ez a szabad szellem Ántiochiában az első keresztény nemzedék elszóródása után, csak anynyit látunk, hogy II-ik századbeli igazgatói közé kell számitanunk Ignatiust, a vértanut, a kiről kevés bizonyost tudunk azon kivül, hogy Pálnak buzgó elvrokona volt. Az ántiochiai Theophil, ezen város Püspöke 180 körül, szerzője a kereszténység egy középszerü apologiájának, bámulója a negyedik evangéliomnak, az első ismert nevü keresztény iró, a ki azt valósággal idézi, következőleg az igéről való elméletnek pártosa. Ez semmit sem jelent nekünk az ő szabadelvüségét illetőleg, a mely nem lehetett igen nagy, ha szabad azt azon igazságtalanságból itélni meg, a melylyel ő a pogány őskorról beszél. 252-ben egy Fábián nevü antiochiai püspök, elég hajlandónak mutatkozik arra, hogy Novátiusnak pártját fogja a római püspök Cornelius ellenében. Mindezekből kevés következtetést lehet vonni. Egyetlen eset, a melyet állithatunk, az, hogy az ántiochiai egyház a IV-ik században nem tagadta meg szabadelvü eredetét, és hogy a III-ik század második felében püspöke, a nagy számu püspökök által elvádolt, elkárhoztatott és excommunicált Sámosátai Pálhoz való ragaszkodását nem lehet pillanatnyi szeszélynek tulajdonitani. Feltehetjük tehát, hogy több vagy kevesebb elevenséggel, a külső események és béfolyások által kisebb nagyobb mértékben akadályoztatva, az első

napok szabadelvü hagyománya mindazon pillanatig folyamatban volt, a midon az unitáriusok ott oly magasra emelték fejöket, hogy komoly nyugtalanságot szereztek a püspökségnek, mely egészen más irányban haladott.

Ez a Pál püspök eredetére nézve Sámosátai volt, mely helység az Eufrátes közelében feküdt. Azonban több év óta Ántiochiában lakott, a hová szegényen érkezett, de a hol meglehetős magas állomásra jutott. Ducenarius procurator volt, az az egy magas rangu pénztárnok, egy azok közül, a kiknek Claudius császár egy leirata szerint a consuli disz-jelek használatát megengedte. Hogy egy ilyen hivatallal felruházva az ántiochiai keresztény nép és presbyterium által püspöknek választatott, ez az ő jelleme és becsületessége mellett szól; mert abban az időben a püspököknek környékök általi megválasztatása még nagyon fontos dolog volt. Az ő választatása 260-ban, Válerián uralkodása utolsó évében, történt. Népszerüsége püspökké választatása óta folytonosan növekedett. Ugy látszik, hogy mint püspök a szószékben nagyon jeles szónok volt, és a hallgatóknak nagy seregét vonta magához. A szomszéd helységek püspökei barátságát keresték és önkényt az ő nézetei mellé sorakoztak. Az ántiochiai keresztény nők az ő vezetése alatt vallásos énekkarokat alakitottak, és ő a szent éneket megjavitni igyekezett. Az ő személye iránti lelkesedés néha anynyira ment, hogy őt égből leszállott angyalnak nevezték. Püspökké lévén, nem mondott le procurátori hivataláról. Nem csak azért, hogy igy mint birónak nagyobb tekintélye volt azon gyakori esetekben, midőn az érdekek által megoszlott keresztények inkább keresték a püspök biráskodását, mint a pogány törvényszékekét, hanem még inkább azért, mert egy ilynemü jól fizetett hivatal, nevelvén a forrásokat, melyeket a szegények számára fordithatott, az üldözés alatt hitfeleinek a legnagyobb szolgálatokat tehette. Valóban tudjuk, hogy gyakran a ducenarius procurator elébe vitték a keresztényeket, a kik megtagadván a császárnak áldozatot tenni, felségsértéssel gyanusittattak. A mit mindenekfelett ki kell emelnünk nála, ez a laicus törekvés, a mely nagyon is ellentéte volt a clericalis szellemnek, a mely hová tovább mindinkább elfogta a püspökséget. Polgáriasan kivánt élni mind nyilvánosan, mind házánál, s ugy látszik, hogy ez éppen anynyira szolgál okul, mint dogmatikai merészsége a vad gyülölségnek, a mely nem késett ellene támadni. Ő értette azt, hogy a presbyter és a püspök polgárok kell hogy maradjanak. Az ascetis-

must nem nagyon szerette. Minthogy Zénobia, Pálmyra uralkodónője, nagyon becsülte, s gyakran megfordult annak udvarában, hol ezen hirneves nő által athénei szónoknak nevezett Longinnal találkozott; ugy látszik az ő politikai nézetét osztotta, mely nézetek nagy fogtosságuak voltak, és sikerök, a mi kevés idöre csaknem biztositva volt, teljesen megváltoztatta volna Keletnek későbbi sorsát. Theologiai törekvései is, ha azok gyökeret verhetendnek, az egyháztörténelemnek különös fordulatot adtak volna.

Kétségen kivül fel lehet tenni, hogy Sámosátai Pálnak is voltak néha saját hibái. A népszerüség oly terü, a melyet nem mindig könynyü hordozni. Talán ő is hajlott néha a hiuságra, talán nem volt mindig elég okos arra, hogy a tulságos dicséreteket viszszaútasitsa; talán a vágy, hogy a keresztény papi életet a közélethez közelitse, oly cselekedetekre ragadták, a melyek a püspöki hivatal méltóságával nem fértek öszsze, talán végre néha nehéz volt polgári hivatalának kivánalmait püspöki kötelességeivel egyeztetni. Mindez némi ürügyet és némi látszatot szolgáltathatott azon méltatlan vádakra, a melyeknek ő tárgya volt; de ismét mondom, nem lehet gondolni, hogy az ántiochiai keresztény népség oly hoszszasan csatlakozott volna hozzá a maga meleg rokonérzelmével, ha csak egy tizedrésze igaz lett volna annak, a mit ellene felhoztak. Hátrább látni fogjuk, hogy miket hoztak fel ellene, és mily szigorral változtatta át a theologiai szenvedély szörnyü bűnökké a legegyszerübb, legalább is nagyon menthető dolgokat.

Mindezek mellett Sámosátai Pált az utókor ugy ismeri, mint egyikét azoknak a nagyon ügyes és jeles unitáriusoknak, a kik daczára annak, hogy az igéről való tan bévégzett tény volt, állhatatosan állitották, hogy Jézus ember volt, és a kik nem elégedvén meg azzal, hogy ezt a legrégibb hagyományok nevében állitsák, ezen az alapon egy oly theologiát igyekeztek előállitani, a mely a kegyesség kielégitése mellett a józan értelmet is tiszteletben tartotta. Előtte kevéssel egy más püspök Beryllus, Bostrából, Arabiából, hasonló rendszert fejtett ki, és e tárgyban főnöke által hoszszas vitába vonatott Origénessel. A vita tárgya abból állott, hogy Beryllus és Pál szerint a Jézus személye nem az Isten igéje, és hogy ez, mint külön személy nem létezett az ember Jézus születése előtt. Sámosátai Pál nem tagadta meg az igéről vagy az isteni értelemről való elmélet bölcselmi és vallásos értekét. Kétséget nem szenved — mondá ő — hogy az Isten, vagy az atya, maga magá-

ban birja a legfőbb értelmet, a melynek e világ nyilatkozata; de ez az értelem vagy isteni ige nem személy, ez isteni tökély. Az isteni és emberi szellem közt természetes viszony van. Az arányt teljesen megtartva, ugyanaz az értelem van az isteni szellemben, a mely az emberiben, és valamint nincs jogunk az emberi értelmet az emberi szellemtől elvenni, hogy abból egy külön álló személyt formáljunk, éppen igy nem lehet egy isteni személy létezését az egyedül igaz Isten mellett és azon kivül felvenni, a mely személy nem lenne egyéb, mint az Istenből kiszakasztott Isten értelme! Meg lehet-e engedni, hogy az értelmétől megfosztott Isten az ige teremtése után személyes Isten marad? És ha az Isten magában levő értelmének birtokában marad, mindazáltal ezt az értelmet személyes formában magából kidobja, mondhatjuk-e, hogy két ige, két isteni értelem van? Nem, az ige az isteni értelem, a mely a világban s főképp az emberben munkál. Ez nem csak a Jézusban működött, vagy ha ugy tetszik, beszélt: Mózest és a prófétákat is ihlette; hanem a Jézusban fejlett ki legteljesebben kijelentési működése. Jézus ezért a kiváló kijelentő. A Krisztus nem a m a g a s b ó l, nem az égből jött, hanem a l ó l r ó l, a földről; ő az emberiségből emelkedik ki. Ezen folyton tartó működése erejénél fogva az isteni igének, a mely jelenlétének más jegyei között az ő hasonlithatatlan kegyében és szentségében nyilatkozik. Jézus az istenség felé emelkedő ember (ἐξ ἀνθρώπου γέγονε Θεός), a ki minket az ő követésére hív fel, hogy vele mi is istenesüljünk ugyanazon szellemi előhaladás erejénél fogva (ἐκ προκοπῆς τεθεοποιῆσθαι). Ezekből láthatni, hogy mindezen nézetek menynyire közelednek a modern unitárizmushoz. Arról nem sokat tudunk, hogy mit mondott Pál a Jézus csudálatos születéséről. Ha azt elfogadta, ez következetlenség volt, legalább a vita ugy látszik nem vitetett e pontra.

Mentől népszerübb lett Sámosátai Pál, és mentől több követőt nyert meg az ő észszerü unitárizmusának, annál inkább megrémült a palesztinai, az egyptomi és a kis-ázsiai püspökség. A testté vált személyes igének kedvencz tana kétség alá lőn vonva. A Krisztus személye lealáztatni látszott. A birálat és vizsgálódás szelleme kezdett elterjedni az egyházban, melyet egy napon a püspöki tekintélynek is ki kell állania. A papi és asceticus kegyesség, a mely a világgal bosszusan meghasonlott, nem értette meg ezt a laicus kereszténységet, a mely a világot inkább megtisztitani, mint öszszerombolni igyekezett. Az ellenszenv tehát minden oldalról öszsze-

gyült. Azonban a jeles doctorok, a nagy béfolyással biró nevek a jelen pillanatban hiányoztak az egyházban. Cyprián és Origénes már halva voltak; az alexándriai Dionysius nagyon megöregedett, s különben ő maga is egy kevéssé gyanus volt. A római Dionysius nagyon távol volt, és nem volt keleten közvetlen tekintélye. A Pál elleni csatát tehát másodrangu embereknek kellett feltartani.

III.

Valóban nagyon kevéssé ismeretes azon püspökök és presbyterek neve, a kik Sámosátai Pál ellen felbőszültek. Az ők szándékuk valószinüleg nagyon kegyes volt, de nem lehet elvitatni, hogy a szenvedély, a theologiai gyülölség ne játszodtak volna abban nagy és szomoru szerepet. Ki ismeri ma a tarsusi Hélénus, az iconiumi Nicomas, a césariai Theotecnos, Gergely és Athenodor két testvér neveit, a kik a pontusi tartomány püspökei voltak? Pedig az Eusébius tudósitása szerint ezek voltak, a kik a Pál ellenfelei között első sorban tündököltek. Az öreg Dionysius korosságával mentette magát, és nem ment el az egyházi gyülésre, mely többszöri megujitással éppen Ántiochiában tartatott meg, hogy elvonják a pásztortól ezen város népét, melyet ő szeretett. Ő megelégedett azzal, hogy egy levélben, melyet az ántiochiai keresztényekhez intézett, kifejezze a maga nézeteit a Jézus személyét illetőleg, és kimutassa a különbségeket, a melyek ót Páltól elválasztják. Azonban az ő nézetei nagyon hasonlók voltak azokhoz, a melyek 40 évvel később áriánizmusnak neveztettek. Szerinte a Krisztus nem volt sem valóságos ember, sem valóságos Isten, hanem egy teremtett Isten. Dionysius vénségére tulságos békés, óvatos lett. A mióta theologiai merészségei neki saját társa és római névrokona részéről oly heves szemrehányásokba kerültek, azon erőlködött, hogy kifejezéseit megszeliditse, oly módon, hogy azokat a lehető legközelebb hozza az uralkodó véleményekhez. Gyanitni lehet tehát, hogy ha levele békés irányu volt, nem nyilatkozott Pál mellett. Hasonló eszélyességi szempontból nem küldött ántiochiai hivataltársának a püspökök közt szokásos testvéri üdvözletet. Ezt a Pál ellenfelei nagy szorgalommal felhasználták, de ebből egyszersmind azt is feltehetjük, hogy körül-belől csak ennyire terjedhetett az a haszon, melyet ők e levélből vonhattak. Dionysius, mint közvetlen örököse a Clemens és Origénes tudományának, keleten nagy

tekintély volt, és ők nem mulatták volna el határozott helyeket idézni Pál ellen, ha azon levél ilyeneket tartalmazott volna. Egy másik kisebb, de igazi tekintély volt a kappadocziai püspök, Firmilián, ki kétszer ment Antiochiába, hogy Pállal értekezzék. Ő is bizonyosan békés és türelmes kiegyenlitést akart. Kétszer elegyedett bele a dologba, mint közbenjáró. Ugy látszik becsülte Pált. A Pál ellenségei azt mondják, hogy Pál neki meg is igérte véleménye megváltoztatását, s ezen feltét alatt forditotta el róla a kappadocziai püspök a fenyegető excommunicatiót. Ez alaptalan, s az azután történtek által megczáfolt állitás. A szerencsétlenség ugy hozta magával, hogy Dionysius meghalt 265-ben, azon pillanatban, midőn a baj elmérgesedett, és hogy Firmilián is öt évvel később szintén meghalt Tarsusban; midőn éppen útban volt, hogy harmadszor menjen Antiochiába, a hol a harczias püspökök pártja az elhatározó csapásra készült. A tervezett zsinati utolsó gyülésen tehát hiányoztak a türelmes indulatu párt fejei. A mi több, a 269-dik év végén tul a politikai viszonyok, a melyek addig Pálra nézve nagyon kedvezők voltak, szintén megváltoztak.

Idáig jutván elbeszélésünkkel, egy kis időre el kell hagynunk Antiochiát, s a tulajdonképpeni Syriát kell hogy megtekintsük, számot adandó kelet különös politikai állapotáról ez időben. Azon útak között, a melyeken a magas Ázsiából való áruczikkek a syriai part nagy kikötőibe jutottak, egyike a legérdekesebbeknek az, a mely Sidonból indulva ki, a Libánusba mélyedik, leszáll Coelesyriába, megáll Baalbecknél, a nap városánál, Salamon király Baalathjánál, melynek bámulandó romjai rég idő óta méltán nevezetesek, majd ismét felemelkedik az Anti-libánus halmain, és ismét leszáll ezen földi paradicsomba, a hol Damaskus, mint egy henye szultánnő, narancs, baraczk, czitrom és czedrusból álló gazdag pompáját kitárja. Onnan kevésbbé festői, de mindig vidám és zöld úton az ember Hemsbe vagy Homsba, a hajdani Émésebe, a Julia-Donna és a Heliogábálus városába jut. A hogy az ember ebből a városból kimegyen, a vidék kinézése egyszerre megváltozik. A pusztaság végtelen lesz. Nyolcz vagy kilencz napi út választja el az útast az Eufrát völgyétől, a hol ismét dús növényzet és bőség kezdődik. Mindazáltal van némi kárpótlása. Körülbelől a közepén ezen homoktengernek van egy zöldség-sziget, egy oázis, a mely Coelesyriának egy szegletét ide a sík pusztára látszik áttenni, hogy mintegy megkönnyitse az átútazást. Gyönyörü vizek, fü, gyümölcskertek

és mindenek felett számos és nagyszerü pálmafák csalogatják, jobban mondva csalogatták, (mert most az oázis nagyon megkisebbült) a kereskedő karavánokat. Ennek a közepén feküdt egy nagy és szép város, mely pálmafa környezetéről Thadmornak neveztetett, és a melyet ezért a görögök Pálmyrának neveztek. A mint Velenczéről azt mondották, hogy a tenger álma: Pálmyráról is azt mondották fénykorában, hogy a puszta álma. A puszta azt álmodta, hogy görög volt. Mint minden szép álom, ez is rövid volt. A pálmafák városa több mint 1200 év óta teljesen el volt felejtve, midőn a mult században néhány ángol, a kik az áleppoi ügynökségnél voltak alkalmazva, a környékbeliek leirásától elszédittetve, béindultak a homokon, hogy felkeressék a hajdani Thadmort. Menynyire elbámultak, midőn az oázis közepén, a melyet nekik megjelöltek, templomok, folyosók, szinházak és vizvezetések képzeletet tulhaladó nagyszerü romjaira akadtak. A büszke oszlopok sora symmetriai vonalokban tünt fel a puszta kék láthatárán. A föld, a meddig a szem ellátott, rakva volt fejér márványból való párkányzatokkal, gerendákkal, oszlopokkal, tetőzettel. A kik olvasták Volney romjait, kétségen kivül emlékeznek a hatásra, melyet ez a kép a franczia útazó nem nagyon költői lelkére tett, és valószinüleg nem is emlékeznek egyébre, mint ezen szép helyére egy ma már jóformán unalmas könyvnek.

Mely viszonyoknál fogva vegyül „a puszta álma“ a III-ik század püspöksége prózai küzdelmébe? Ezt kell most kifejtenünk. Thadmor vagy Pálmyra, a mint mondják, Salamon király által alapittatott. Sokkal valószinübb, hogy Izraelnek ezen királya, politikai szilárdságához hiven elfoglalta ezt a helyet, a melynek kereskedelmi szempontból már meg kellett hogy legyen a maga fontossága, és a melynek birása arra kényszeritette az ő jó barátait, a tyrusiakat, hogy szövetségét sóvárogva keressék. Oltalmaztatva a homokos oceántól, mely zöld oázisát minden oldalról környezte, é a mely ellentállott nagy hadsergek átmenetének, Pálmyra kevesebbet kellett hogy szenvedjen, mint más régi keleti városok, azon pusztitásoktól, a melyek rendes következményei voltak a magas Ázsiából jött hóditók kirándulásainak. Egyébbaránt hihető, hogy a lakók önkényt alája adták magokat a megkivánt adó-fizetésnek, azon feltét alatt, hogy az átmenetel szabad legyen. A seleucidák alatt, és abban a mértékben, a mint a kereskedelmi viszonyok az Eufrát, az Indus és a földközi tenger öblei között gyarapodtak, felette el-

gazdagodott. Azon nagy karavánoknak, a melyek falai felé tartottak és onnan sok irányban mentek szerte-szélyel, központi állomása lévén, nagyszerü lerakodó helylyé és nagy piaczczá lett. Lakóiban a kereskedelmi üzérkedésre való hajlam ennek folytán kifejlett, és a fogyasztó tartományokban nagy vagyonra tettek szert. Annak az élénk honvágynak a következtében, a melyet a kisebb eredetileg kereskedelmi tartományok népeinél, a milyenek Holland és Schweiz, ma is tapasztalunk, ugy látszik, hogy a távol letelepedett pálmyraiak szerették viszszajönni, hogy utolsó napjaikat az ők születési helyökön töltsék el. Valóban ritka helyen lehet egyebütt magánosok által emelt annyi és oly nagy emlékoszlopokat találni, a mint ezt itt sok felirás mutatja. Kétségen kivül szerették kincsöket városuk szépitésére forditani, a görög városok épitészeti csudáit a sík pusztán viszszatükröztetvén. Innen azok a korinthusi folyosók és merész oszlopok, a melyek valóban idegenszerüek egy oly tartományban, a hol az ember inkább az Izmael sátrát, mint a Propyleumok utánzását hiszi láthatni. A kicsiny állam szerkezete hasonló volt a mi középkori kereskedő városainkhoz: aristocraticus köztársaság. Névleg Syria királya kormánypálczája alatt voltak; de a midőn ez tiszteletben tartotta Pálmyra helyhatósági szabadságát, az emberek nem sokat nyughatatlankodtak egy oly fensőség miatt, a melynek szintén meg voltak a maga előnyei, mivel ura volt a tenger kikötőinek. A rómaiak helyben hagyták az ügyek ilyetén állását. Pálmyra ugy tekintetett, mint nagy mérvü helyi szabadalmakkal ellátott gyarmat, a melynek rendeltetése volt, hogy a birodalomnak elöörse legyen az arabok, a párthusok és perzsák bétörése ellen. A szerencsés város gazdagsága tehát csak gyarapodott, és elérkezett végre az a pillanat, midőn a politikai dicsvágy is meglepte lakóit.

Ennek öszsze kellett esni császári trónra való emelésével az émesi papi törzsből való nőknek, a kik Septimiustól Alexander Severusig oly jelentékeny béfolyást gyakoroltak a birodalom politikájára, sőt a bölcselmi és vallásos eszmék irányára is[1]). A mi syriai és keleti volt, azon idő óta azelőtt ismeretlen fontosságot nyert, és magát magas rendeltetésre hivottnak hihette. Zénobia, Sámosátai Pál barátnéja, egy Domna Julia, sőt még vállalkozóbb és kitünőbb volt, mint császári elődje.

1) Ezen béfolyásnak leirását l. Revue 1865. oktob. 1-ről, hol Reville Apollonius de Thyana-ról való tanulmányát adja elő.

Septimius Severus, a Julia férje, meg akarván erősitni a birodalom keleti felét, a római érdekekbe belévont egy nevezetes családot Pálmyrából, a melynek, a mint látszik, csaknem minden tagja elismerésül ős nevéhez hozzátette a Septimius nevet. Ezen család feje a császári kincs által segittetve Pálmyrában tanácsos, a szomszédos arabs törzsek kormányzója volt, és csakhamar kelet legfontosabb egyéniségévé lett. Nem sokára, azaz a Septimius dynastiájának megbukásával, római buzgalmában meghült. Midőn az arabiai Filep emeltetett uralkodóvá (244), Septimius Airanes, a Septimius Severus pártfogoltjának fia, a Filep testvére ellen fellázadt syriaiakhoz csatlakozott, és kimondta Pálmyra függetlenségét. Fia, Odenath, a ki nőül vette Zainabot, vagy Zénobiát, egy hires szépségü és tudományu arabs fejedelemnőt, ugyanazt a politikát követte, sőt szövetségese lett Sápornak, Perzsia királyának, midőn ez Syriába rontani és Ántiochiát hatalmába keriteni czélozta. Válerián a támadó ellen rohant, és a perzsák megveretve a rómaiak által Emes falai alatt, kénytelenek voltak az Eufrátesen viszszahúzódni, a mit nem tehettek meg a nélkül, hogy zsákmányukból egy nagy részt ne hagyjanak az Odenath kezei között, a ki kedvezőnek látta ezt a pillanatot arra, hogy a birodalommal a régi szövetséget megújitsa. Tudjuk, hogy Válerián a perzsákat üldözve, strategiai cselbe esett, és esztelenségeért szabadságával lakolt. Odenath azonnal ajánlatot tett Sápornak a szövetség megújitására. A dühös Sápor követelte, hogy jelenjék meg mint fogoly előtte, ez viszszaterelte őt a római párthoz, melynek azután kitünő szolgálatokat tett. A demorálizált római serget ujra szervezte, hozzácsatolta az arabokat, és mindenütt kisértetve Zénobiától, a ki vele minden veszélyt megosztott, arra kényszeritette Sáport, hogy Ántiochiából kivonuljon, az Eufrátes partjain megverte és Ktésiphonban, fővárosában, ostrom alá vetette; azután Gallién császár helybenhagyásával, a ki nem mert semmit megtagadni tőle, felvette a királyi czimet. A birodalom teljesen ánárchiában volt. Odenath megszabaditván Syriát a trónkövetelőktől, a kik egymással harczoltak, a Kis-Ázsiába tört Gothokat szoritja viszsza, a perzsák ellen győzelemmel új hadjáratot vezet. Az elfogott satrapákat és vezéreket Galliénhoz küldötte, (a mi által emez, bár nem is mozdult ki Rómából, magának győzelmi tiszteletet eszközölt); azután nem lévén megelégedve a „keleti vezér“ czimmel, melyet a császártól kapott, önmagát felkentnek (augustus) nyilatkoztatja, és kényszeriti Galliént, hogy őt

ebben a minőségben elismerje. Tényleg tehát egy keleti birodalom volt, melynek Pálmyra fővárosa, Odenath fejedelme volt. S azon pillanatban, midőn igy a szerencse tetőpontjára jutott, gyilkoltatott meg nagyobbik fiával együtt unokaöcsese által, a kit a felbőszült katonák Zénobia parancsára megöltek. Ez az utolsó tény ellentmond azon különben magában is nagyon valószinütlen, mindazáltal néha kinyilatkoztatott gyanunak, hogy Zénobia lett volna ezen gyilkosság eszközlője.

Zénobia, a kit férje barátai is minden erejökből támogattak, 267-től 272-ig igazi császárnő lett. A seregeket, melyeket Gallién ellene küldött, megverte és a maga két fiát biborba öltöztette. Pálmyra uralkodott ekkor azon roppant nagy tartományon, mely az Eufrátestől a földközi tengerig, az arab pusztáktól Kis-Ázsia közepéig terjedt. Semirámis mesés korszaka megújulni látszott. Keletet egy nő kormányozta, kinek éles elméjüsége új életet teremtett ezen vén földrészen. Zénobia nem csak a katonai dolgokat intézte merészséggel és rendkivüli ügyességgel, ő maga vezetvén seregeit a harczba, s ő maga lelkesitvén őket sisakkal fején és meztelen karral, hanem még azt is megkisértette, hogy a különböző elemeket, a melyekből birodalma állott, rendszerezze, oly módon, hogy azok ragaszkodjanak személyéhez, és a dynastiához, a melyet ő megalapitni reméllett. Benső nagy nehézség volt az arab és görög elem ellenségeskedése. Az első a katonai erőt, a második a miveltséget adta, a melyet Zénobia szintén kifejtendőnek tartott. Fiai: Vaballath és Athénodor római nevelést nyertek. Ő maga görög, syriai és egyptomi nyelveket beszélt. Azt mondják, hogy Egyptomnak és Keletnek rövid történetét is megirta, a melyben a családja és a Lagidák családja közötti rokonságot akarta megállapitani. Az arabokkal gyors kiegyenlitésre vágyván, a perzsákat fényes ünnepélyekkel vakitotta el, jól tudván, hogy pohárral kezökben velök mindig szembe szállhat. A görögök rokonszenvét a tudományok és művészetek pártolásával nyerte meg. Nem csak a főváros szépitését folytatta, hanem Pálmyrát a felvilágosodás központjává akarta tenni. Athenéből meghivta Longint, ezen kor egyik legnagyobb hirü szónokát, és neki fejedelmi fizetést adván, egy bölcselmi és tudományos oskola főnökévé tette. Ugy látszik, hogy teljesen czélt ért a görög vagy elgörögösödött népekkel. Nem hallani, hogy tekintélye ellen támadást intéztek volna az ő kormánypálczája alá tartozó tartományokban. Ellenkezőleg Kis-Ázsiában és Egyptomban egy nagy párt sürgette

az ő birodalmához való csatoltatást. Sőt kérdés, ha vajjon Egytom nem hódolt-e neki. Mi történt volna, ha Zénobiának ideje lesz művét megszilárditani, ha Keleten három századdal a Mohamed születése előtt egy oly igazi birodalom alakult volna, mely a maga fensőbbségét az arab törzsökökre kiterjeszti, ha az ős miveltség nagy öröksége megtartatott volna a Libánus völgyeiben és az Eufrátes partjain. Meglehet, hogy egy ily tömörités reménye csak képzelgés volt Pálmyra Semirámisánál. Minden esetre az ő tervei nagyszerüek voltak, s éles elméje terveinek magaslatán állott.

Hogy ez állitásainkban nincs semmi nagyitás, bizonyitja Zénobiának vallásosnak mondható politikája. Az ő saját hite felett bizonyos homály borong. A történészek gyakran vitatják, hogy zsidó vallásu volt; de ez az állitás Athanasiusnak egyetlenegy során nyugszik, azonban ez is hibából származott a Sámosátai Pál ellenei ráfogásából, a kik azt hányták ezen püspök szemére, hogy a judáizmusba esett viszsza, azt tanitván, hogy Jézus valóságos ember volt. Innen azt állitani, hogy az ő bámulója, Zénobia, is zsidó volt, csak egy lépés kellett. A zsidó történészek teljesen megczáfolják ezt a hagyományt. Sőt ugy látszik, hogy jóllehet a királyné a zsidók iránt nagy türelmet tanusitott, mégis a rabbinusi párt előtt gyanussá tette magát a zsidók és syriaiak közötti vegyes házasságok pártolásával, a mi igazi judáizmusi szempontból meggyalázás volt. Ez a türelem, ez a pártolás, a Longinusnak nyujtott előnyök, hogy őt udvarához vonhassa, Sámosátai Pál iránt mutatott rokonszenve, elég világosan mutatják az ő politikai irányát a vallásos ügyben. Mint Domna Julia és Mammea Julia szerette volna, hogy békében éljenek a különböző hitüek, a kik birodalmában laktak, ő maga vonzalmat mutatván mind a pogányok iránt, a kik mint Longin, fel tudták fogni a bibliai fenséget, mind a keresztények iránt, a kik mint Pál, a hittant észszerüen kezelték. Ez az irány, mely a kereszténységben az emberi tökéletességet szereti, leginkább megnyerhette volna az evangéliomnak a felvilágosult pogányok rokonszenvét, sőt azon zsidókat is, a kik egy kissé feljül állottak a rabinusi előitéleteken. E szerint természetesen ki lehet magyarázni azt a baráti viszonyt, a mely az ántiochiai püspök és Zénobia között létre jött. A mint mindjárt meglátjuk ebből származott legnagyobb veszélye is Sámosátai Pálnak a döntő pillanatban.

A Pál ellenei elvesztették bátorságukat. Ő az Ántiochiában tartott értekezleten ellent állott nekik, tudván, hogy el nem itélhetik

a nélkül, hogy vagy két isten-ségbe, vagy sabelliánizmusba, az az abba a hibába ne essenek, hogy két istennek, egy felsőbb és egy alsóbb rendünek létezését fel ne vegyék, vagy hogy meg ne tagadják az ige személyes létezését, a mi által más úton neki adnának igazat. Az ántiochiai népség nem szünt meg Pál iránti sérthetetlen ragaszkodásának jeleit adni. A Zénobia pártfogása állását szilárddá tette. A római birodalom Válérián, Gallián, a góth eredetü II-ik Claudius alatt a fejetlenség és német betörések zsákmánya volt, és nem igen fénylett a Zénobia nyugodt és szerencsés birodalma mellett. Róma szerencséje ugy akarta, hogy egy nagy vezér, Aurélián, ragadja kezébe a hatalmat. A sergek bizalma által megerősödve a rendet nyugaton helyreállitotta, a barbarokat egymásután megverte, és keletre sietett, hogy lerontsa az újonnan alapult államot, mely az „o r b i s r o m a n u s-t" feltartóztathatlan szakadással fenyegette. Kétségen kivül, hogy Aurélián közeledésével a római párt erősödni kezdett Antiochiában. Ezen pillanat óta Pál egy szörszál hasogató és heves ellenségre talált ezen város presbyteriumában, az álbölcselkedő Málcionra, a ki a tudományokat tanitotta a syriai ifjuságnak, és a kit daczára azon aggodalomnak, hogy elhivatásánál fogva talán nem lehet őszintén kegyes, valószinüleg ő maga vett bé a presbyterek közé a türelem elvénél fogva, a mely püspöksége minden ismert tetteit jellemezte. Málcion nem nyugodott mindaddig, mig a szabadelvü püspököt le nem rántotta arról a fényes polczról, a hová őt ékesen szólása és egyéni tulajdonai emelték. 270-ben egy concilium gyült öszsze még egyszer Antiochiában, és végre az oly hoszszasan sürgetett elitélés sikerült. Málcion forma szerinti vádiratot szerkesztett Pál ellen, kincsvágygyal, gőggel, erkölcsi fogyatkozással vádolván őt, mi által a letételt nem csak mint hamis, hanem mint méltatlan tanitó is megérdemli. Nem mulatta el egyszersmind nyiltan kijelenteni az igéről való elméletét is, a melyhez a püspökök nagyobb része erősen ragaszkodott, és kényszeritette Pált, hogy védelmére fejtse ki tanait. A vitatkozások történelme szerint gyakran megesik, hogy az emberek elitélnek oly ügyet is, a melyet elvileg nem örömest hibáztatnak. Elégséges oly következéseket mutatni fel, melyekre az emberek még nincsenek kellően elkészülve. Nagyon különös, hogy a concilium, a mely Sámosáti Pált elitélte, viszszautasitotta ama nevezetes kifejezést, mely anynyi század alatt az orthodoxia terjesztésére és az áriánizmus elnyomására zászlóul szolgált; a h o m o o u s i a vagy lényegegység kifejezést. Pál, a mint fennebb mondók, vé-

delmezte magát, azt felelvén ellenfeleinek, hogy ha következetesek akarnak lenni, a sabelliánizmust kell elfogadniok, azaz, tagadniok kell a fiu külön személyiségét, és nem láthatnak benne egyebet, mint egy módját, egy nemét ugyanazon Isten lényének, a kit más viszonyok között atyának vagy léleknek neveznek. Következőleg Pált és tanát elitélvén, ugyanakkor szem előtt kellett tartaniok az ő ellennézetét a sabelliánizmust illetőleg is. Pál és Sábellius egyetértettek abban, hogy az isteni ige nem külön személy, a kinek saját öntudata és akarata volna. Az ige — ugy mondának mindketten — az Isten lényéből vagy állatjából származott, attól nem lehet elkülöniteni, hogy külön egy lényt formáljon, valamint hogy az emberi értelmet nem lehet elkülöniteni az emberi lélektől. Innen a concilium határozata: „a fiu nem egy lényü, egy állatu az atyával“ [1]), a mi később sok nehézséget szerzett a nicaai dogma védőinek. Az ariánusok nem is szüntek meg szemökre vetni, hogy a hagyományos dogma megtartása ürügye alatt forma szerint megczáfolták a III-ik század atyáit, a kik Sámosáti Pált és Sabelliust elitilték.

A Pál ellenségei nem elégedtek meg azzal, hogy püspökségétől megfosztottnak nyilvánitották. A nélkül, hogy az ántiochiai keresztény népet megkérdeznék, kineveznek helyébe egy bizonyos Domnus-t, a kiről nincs mit egyebet mondani; azután azzal a kéréssel, hogy azt az egyptomi és keleti egyházaknak is átküldjék, Alexándriába és Rómába egy körlevelet küldöttek, a melyben a szegény Pál becületét még jobban öszszegázolták, mint tanát. De kihagyták számitásból az antiochiai keresztény népet, mely mindezek daczára szerette püspökét, és nem akart semmit hallani az ő helyébe nevezett utódról. Hivei rokonszenvétől megerősitve, a letett püspök kinyilatkoztatta, hogy ő nem szűnik meg s tovább folytatja elnökségét az antiochiai egyházban. A conciliumok tekintélye akkor még nem volt anynyira elismerve, mint azután, és a midőn Domnus megérkezett, hogy a püspöki házat birtokba vegye, Pál neki tudtára adta, hogy ő otthon van, és ott is akar maradni. Akkor még nem volt világi hatalom, mely a conciliumi végzéseknek erővel is érvényt szerezzen; az elitélt püspök, több mint két évig, békében ült papi székében és folytatta hivatalát.

IV.

Az Antiochiában 270-ben öszszegyült püspökök körlevele egyi-

[1]) Μη εἶναι ὁμοούσιον τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τῷ Πατρί.

ke az egyháztörténelem legérdekesebb emlékeinek. A mellett, hogy világot derit arra, hogy milyen lehetett ezen korban egy püspök élete a világ egyik legnagyobb városában, egyszersmind világosan átlátnunk engedi Sámosátai Pál nézeteit és törekvéseit, és kimutatja, hogy milyen iszonyu készséggel el tudta már akkor facsarni az odium theologicum a dicséretre legméltóbb törekvéseit és tényeit azoknak, a kiknek hitnézete neki nem tetszett. Mi ezen levél nevezetesebb részeit Eusebius után adjuk, ki azt egyháztörténelmében közölte.

„. . . . Mi számos távol levő püspöknek irtunk, arra ösztönözvén őket, hogy csatlakozzanak hozzánk azon ember gyilkos tana ellen, a kiről mi nektek szólunk; irtunk jelesen a megboldogult alexándriai Dionysiusnak és a kappadocziai Firmiliánnak. Az első egy levelet irt az ántiochiai keresztényeknek, melynek másolatát küldjük nektek, s ezen levélben a tévelygés főnökét arra sem méltatta, hogy üdvözölje, vagy neki személyesen irjon [1]. Firmilián már kétszer volt Antiochiában és tudakozódott az újitó tanokról, a melyeket mi itt jelenlevők és velünk sok mások, a kik azokat hasonlóan ismerik, nektek leleplezünk; s tévelygőnek is találta; de miután ez az ember megigérte, hogy nézetét megváltoztatja, Firmilián hitt neki, s azon reményben, hogy az ügyet békésen el lehet intézni, a döntő itéletet elnapolta. Ez az ember megcsalta, megtagadta Istenét, és adott szavát nem tartotta meg. Firmilián megértvén végre ezen istentagadó megátalkodottságát, Antiochiába indult, és Tarsus városába megérkezett; de azon pillanatban, midőn mi már öszszegyülve, csupán csak reá várakoztunk volna, meghalt. . . .

„Ez az ember eltávozván a hit szabályától és hamis s vétkes tanokat fogadván el, felesleges, hogy magaviseletéről itéletet mondjunk, mivel többé nem tartozik hozzánk. Nem beszéljük el, hogy szegényen és segélytelen, minden szülői örökség nélkül, sem tudománynyal, sem mesterséggel nem birván, jött ide; de vétek és gonoszsághoz folyamodván, kezét a testvérekre kinyujtván, vagy jobban mondva, tőlök jelentékeny öszszegeket csikarván, viszszaélvén a bántalmazottak bizodalmával, a kiknek segélyét igérte, ha fáradságát jól megfizetik, hazudván nekik, és üzérkedvén a béperesitett emberek állapotával avégre, hogy azok felszabadittatásukat drágán vá-

1) Alexándriai Dionysiusnak ezen levele nem tartatott meg. A mit az ő neve alatt közöltek, apocryphus.

*

sírolják meg; a vallásból igy nyerészkedő üzletet csinálván, meggazdagodott. Nem szükség leirnunk a gőgöt sem, melylyel tele van, a kérkedést, melylyel a világi hivatalokat viseli, menynyivel jobban szereti a ducenarius czimet a püspökinél, mint kóborol a közhelyeken, leveleket olvasva és mondatolva, miként jár számos testőrtől megelőztetve és kisértetve, nem nyughatatlankodva a felett, hogy enynyi pompa és fény által vajjon nem öli-e meg, s nem teszi-e gyülöletessé a vallást. Nem szükség továbbá előszámlálni kétszinkedéseit az egyházi gyülésekben, azon kétszinkedéseket, a melyekhez ő a hiu dicsőség szeretetéből és szemfényvesztő hatás keresésből folyamodik, hogy az által uralkodjék az egyszerü lelkeken; nem szükség elmondanunk, miként csinált magának egy emelvényt, miként emelt egy trónt, a mi nem illik Krisztus tanitványához; miként tartott fel magának egy titkos szobát, hogy a világi fejedelmeket ugyanazon elnevezéssel utánozza: miként szokott kezével czombjára ütni, s lábával az emelvényre tappintani; miként kell az embernek végre szemrehányásokat és bántalmaztatásokat türni tőle, ha nem dicséri, ha nem rázza neki zsebkendőjét, mint a szinházban szokás, ha nem kiábál és nem ujong örömében, mint a körülötte levő esztelenek és aszszonynépek, ha nem hallgatja őt illetlen kitörésekkel, hanem komolyan és csendesen, a hogy az Isten házához illik. Még azt sem mondjuk el, hogy miként gázolja öszsze nyilvánosan az irás régi magyarázatát, magáról mindig fenynyen beszélvén, egy álbölcs és egy költő, nem pedig egy püspök módjára. Nem tette-e félre a mi Urunk Jézus Krisztushoz intézett hymnusokat, azon ürügy alatt, hogy azok mostani szerkesztmények és szerzőik új emberek! És ezt azért tette, hogy népes templomozás alkalmával, a húsvét ünnepélyes napján egy általa öszszeállitott női kar az ő maga tiszteletére szerkesztett hymnusokat énekelje, a mi épp oly irtózatos, mint azok, miket a néphez intézett beszédeiben párthivei, a szomszédos városok és falvak püspökei és presbyterei által elmondat! Tehát egy részről nem akarja elismerni, hogy az Isten fia az égből jött hozzánk (itt egy tárgyat érintünk, a melyre később még rájövünk, és ezt nem csak mi állitjuk, egy sereg helylyel rendelkezünk saját beszédeiből, a hol mindenütt azt mondja, hogy a Jézus Krisztus alólról κάτωθεν jött), más részről párthivei neki magasztaló dalokat énekelnek, róla dicsbeszédeket tartanak a nép előtt, és azt mondják, hogy az ők istentelen mesterök égből szállott angyal, ő maga a helyett, hogy ezen istentelenségeket megakadályozza, gőgös

jelenlétével még helyesli. Miért irjuk le, hogy ő maga búntársa az ő subintroducta-inak [1]) (ezt a nevet adták nekik Antiochiában) presbyternőinek és diaconissáinak, elpalástolván az általok énekelt istentelenségeket és más javithatlan vétkeiket? ..... A mi több, őket gazdagokká tette, és éppen ezért szeretik és magasztalják öt azok, kik a gazdagsághoz ragaszkodnak. Mi, kedveseink, jól tudjuk, hogy a püspök és a papság minden jó munkában példány kell hogy legyen, és jól tudjuk hányan estek és esendenek nehéz gyanu alá a nok ezen felvétele által. Következőleg ha tán ez által semmi tilos dolog sem követtetett is el, mégis szükséges lenne kikerülni a gyanusitásokat, a melyek ezen rendszerből származnak, hogy senki se tétessék csúffá és ne ösztönözzen másokat az ő példája követésére. Hogyan legyen képes ez az ember megdorgálni, vagy megjavitni egy más embert, azért, hogy igen bensőleg barátkozik a nőkkel, azon félelemből, hogy miként irva van: ne hogy megbotoljék; ő, a ki egy testvért elbocsátván, a helyett mindig kettőt tart, még pedig kitünő fiatalokat és szépeket, a kiket mindenüvé magával visz, és a kiknek részt ad minden örömekből és gyönyörökből, a melyekben ö nyakig úszik? E botrányok látásán titokban mindnyájan keseregnek és sóhajtanak: de félnek zsarnokságától és uralmától anynyira, hogy nem merik öt vádolni. De végtére is — a mint megmondottuk — mindezt jóvá lehetne tenni egy igazhitü embernél, kit a mi soraink közé kellene számitni; de egy oly embert illetőleg, a ki megtagadta az isteni igazságot, és a ki elfogadta Artémon búnös eretnekségét (miért ne neveznők meg az

---

1) Συνείσακται, azaz, azon nők, kiket gyakrabban testvérek-nek neveztek, és a kik régi szokás szerint, — mert szó van rólok már a Hermási pásztorban is, a mely a II-ik század első felében iratott Rómában, — egy egyházi fonök igazgatása alatt éltek, és magokat saját törvényeik alatt a jótékony munkákra és a kegyesség gyakorlására szentelték. Ez a szokás, mely jó indulatból származott ugyan, és a mely kevésbé gyanus alakban ahoz hasonlóan minden keresztény közönségben feltalálható, könynyen komoly visszaélésekre adott alkalmat. A III-ik században nagyon el volt terjedve és hoszszasan fennállott, daczára a conciliumok megszoritásainak, sőt tilalmazásainak. Ebből fejlett ki végre amaz a papság által bevallott vad házasság, a mely a közép korban mintegy intézvénynek tartatott. A tridenti zsinat (Sess. XXV. cap. 14. De reform) kénytelen volt azt formaszerinti határozat által kárhoztatni. Azonban ma is ott a hol az ekklézsiai fegyelem meglazult, például Mexicóban, egyike a nem igen épületes egyházi gyakorlatoknak, a melynek eredete felmegy a subintroducták hajdani intézvényére.

ő lelki atyját?) mi hasztalannak gondoltuk környülményesebb vizsgálatot tenni. . . . . Kénytelenek voltunk tehát őt az Isten ellenségének és elbocsátottnak nyilatkoztatni, s helyébe más püspököt rendelni. E végre kiválasztottuk, a mint hiszszük, az isteni gondviselés tetszése szerint, Domnust, a ki fel van ékesitve mindazokkal az adományokkal, a melyek egy püspökhöz és a boldog emlékü Demetrius fiához illenek, a ki emez előtt, mint az antiochiai község feje, kitünt, és mi ezt azért jelentettük meg nektek, kogy irjatok neki és fogadjátok az ő leveleit [1]). A másik pedig hadd irjon Artemonnak és az Artemon párthivei közlekedjenek vele.

Az együgyü gonoszság, melybe ez a dolog egészen bé van burkolva, nem maradhatott észrevétlenül senki előtt. Kilátszik belőle az álbölcs Malcion, a szónoklat tanára, elhallgatásokkal élvén és azokkal viszszaélvén, a melyek arra valók, hogy még sulyosabbá tegyék mind azt, a mit az emberek beszélnek. A levél aláirói azon kezdik, hogy kinyilatkoztatják, miszerint Sámosáti Pált hittani tévedésben találván, erkölcsi magaviselete szóba sem jöhet, s mégis a levél teledestele van az elátkozott püspök jelleme elleni vádakkal. Gondjuk volt rá, tisztán látszik, hogy erkölcsileg megbélyegezzék az olvasók előtt, a kik valószinüleg nem találták volna elégségesnek a hibát arra, hogy letételét indokolják. Hisz minő jognál fogva nyomnák el benne azt a szabadságot, a mely még nem volt korlátok közé szoritva? Nem hivatkozhatott-e Pál a maga védelmére azon régi unitáriusok tisztes neveire, a kik békében, sőt a szentség hirében hunytak el az egyházban a nélkül, hogy valakinek eszébe jutott volna őket excommunikálni a Krisztus metaphysicai eredetét illető véleményökért! Mi a levélből a sorok között azt olvassuk, hogy Pált a concilium előtt csak Malcion, az álbölcs presbyter, vádolta, ki ugy látszik nagy dolgot akart csinálni püspöke emelvényéből, az egyházbani tisztesség hiányából (czombjára ütött!) és a kiséretből, a melytől az utczán körülvétetett (testőrei voltak!). Pál kétségen kivül azt felelhette volna, hogy az egyházban barátai között, mint jó püspök, nem ügyelt éppen az étiquettére, és hogy az utczán, mint d u c e n a r i u s p r o c u r a t o r-nak, császári rendelet szerint consuli jelvényekkel kellett mennie, következőleg lictorokkal, a kik veszszőcsomagjaikat vitték. Hozzátehette volna, hogy nem ő hozta

1) Azon kor közönséges elmélete szerint egy új püspök tényleg az által volt igazolva, ha e minőségében a püspökség egész testülete által elismertetett és ezen elismerés körlevelek váltása által végrehajtatott.

gyakorlatba a nőtestvérek tartását. hogy nem az ő hibája, ha a syriai nők rendesen igen szépek. és hogy e tekintetben nem fél bár mely szigoru vizsgálattól sem. Azt is mondhatta volna, hogyha szegényből gazdag lett. ez püspökségét megelőzőleg történt, és hogy a nép határtalan bizalma minden részrehajlatlan biró előtt bizonyságul szolgál arra. hogy nem gyülöletes zsarolásokból vagyonosodott meg; hogy egy értelmes s környezetét ismerő püspök nem vádoltathatik azért. hogy a vallásos ének iránti izlést terjeszti egy női gyülekezetben. a melyet gyakran egy egészen más zene hangjai vesznek igénybe: sem azért. hogy a maga saját nézeteit viszszatükröző hymnusokat eleibe teszi azoknak az énekeknek, a melyek arra vannak szánva. hogy népszerüsitsenek oly eszméket, a melyeket ő téveseknek hisz. Az elvádolt püspök nem mondhatta volna-e azt is. hogy szörnyüség azt állitani. hogy egy olyan városban, mint Antiochia. egy olyan concilium jelenlétében. mely kiválóan az ő elitélésére gyült öszsze. tole és az o környezetétól való félelemből nem merték volna határozottan kimutatni azokat a bunöket. a melyeket püspöki szolgája elkövethetett? Mindezeket mondhatta volna. de semmit sem ért volna vele. mert nem akartak vitatkozó vizsgálatba ereszkedni. mihelyt egy ilyen megátalkodott eretnekről volt szó. Nem volt elég. hogy az eretnek tévelygett. szükségképpen még bűnösnek és elfajultnak is kellett lennie. Mihelyt nem ugy hitte az Istent. mint maga a püspöki többség. istentagadó volt és a concilium tagjai a legiszonyubb jó-hiszemmel aláirták oly bűnök kimutatását, a melyek talán csak képzeletiek voltak, de a melyek miként ők gondolták. bizonyosan kevésbe sulyosok voltak. mint a valóság, bár milyen lett légyen is ez.

A kik excommunikálták Sámosáti Pált. szintén szánandó zavarban voltak. Szenvedélyes rágalmaik mindenütt viszhangra találtak, csak azon környéken nem, a hol arra a concilium méltóságának legnagyobb szüksége lett volna. Antiochia állhatatosan hű maradt püspökéhez. Azt mondották ezen város keresztényeinek, hogy iszonyu zarnokság alatt vannak, és hogy most törék öszsze békóikat, és az antiochiai keresztények azon különös helyzetben voltak, hogy nagyon is jól találták magokat. habár mások minden áron meg akarták őket szabaditni egy képzelt rosztól. Egy népes és béfolyásos egyház által adott ilyetén példa nem kicsiny dolog volt, főleg akkor, ha meggondoljuk, hogy az unitárizmusnak a birodalom többi részében is számos párthivei voltak, és attól lehetett félni,

hogy elvesztett állását viszszaszerzi. Az ántiochiai keresztények makacsságát azon pártfogásból sem lehetett kimagyarázni, a melyet Pál Zénobiaban talált. A második Sémirámis csillaga elhalaványult. Hatalma többé Antiochiában sem volt. Aurélián a syriai város falai alatt megverte és viszszaszoritotta Pálmyrába. Az Odenath özvegye fővárosa természetes segélyforrásaira számitott. Hallatlan volt, hogy a homoksivatag közepén, a melytől körül volt vétetve, nagy hadsereget lehessen tartani. A hoszszas ostromlás sikertelen vállalatnak tünt fel, főleg a fedezetnek az arab csapatok elleni megvédése nehézségeért, a kik a pusztán kóboroltak, és a kiket a rablás szeretete, a birodalomnak léendő meghódoltatás félelme minden oldalról felvertek a támadók ellen. Ezt Aurélián is tudta, a ki nem nézte nyugodtan sergeinek Pálmyra előtti hoszszas feltartóztatását, és a ki mégis teljes győzelemmel akart viszszatérni.

Következőleg mindenek előtt az arabok ellenségeskedése megsemmisitését vette tervbe. Némely csapatok elpusztittattak, mások, a nagyobb szám, aranynyal nyeretett meg. Egyébránt nagyon valószinü az is, hogy Zénobia az ő polgáriasitó vállalataival és a hellenizmus iránti vonzalmaival nem egy arab szivet idegenitett el magától. A puszta gyermekei azt mondhatták magoknak: felsőbbséget felsőbbségért, a távol levő római császáré annyit ér, mint az igen közel levő Pálmyra császárnőé. Egy szóval az arabok nem támadtak ellene, sőt még növelték a római hadsereg sorait. Az elbizakodott pálmyraiak elhanyagolták, hogy magokat elegendő élelemszerrel ellássák; az éhség falvaik között dühöngött. Aurélián a hely és minden gazdagságának átadatását kérte, Zénobiának élete megmentését, a lakosoknak szabadalmaik fentartását igérvén. A büszke fejedelemnő fenhéjázva felelt egy levélben, a melyet, a mint mondják, Longin szerkesztett. Azonban a helyzet nem volt többé tartható, és azon vakmerő tervre határozta el magát, hogy éjnek idején keresztül szökik a pusztán, hogy az Eufrátes melléki tartományra jusson, a honnan új sergekkel jöhetne viszsza, s fővárosát felmenthetné az ostrom alól. Nem ért czélt. Sikerült ugyan a sötétben áthatolnia a római sorokan, de üldözőbe vétetett, és utólérték éppen a mikor egy kicsiny csolnakba akart ülni, hogy a folyamon átmenjen. A pálmyraiak elvesztvén bátorságukat, megadták magokat. Zénobia győzője elé vitetvén, egy pillanatra megrémült, és Longin szónokot hibáztatta, azzal vádolván, hogy ő tanácsolta ezen kétségbeesett ellentállást. S valóban Aurélián őt a birodalom árulójának tekintvén, kivégeztette.

Bátran halt meg. Hogy Zénobiából mi lett, erre nézve az elbeszé-
lések különböznek. Abban azonban mindnyájan megegyeznek, hogy
Aurélián neki és gyermekeinek is meghagyta életöket. „Azok, a kik
engem kárhoztatnak, hogy egy nötol meggyözettem, — irá a tanács-
nak — nem tudják, mily nö Zénobia". Némelyek szerint ö magát éh-
séggel ölte meg, mások szerint, valamely rohamos betegségben halt meg
azonnal, mihelyt Itáliába érkezett. A leghitelesebb és legvalószinübb
elbeszéllés az, hogy az Aurélián gyozelmi menetében szerepelt, és
hogy még azután több évig élt egy Tibur nevü villában, a melyet
neki a császár jelölt ki tartózkodási helyül. Fiai közül egyik egy
kis fejedelemség kormányzásával lön megbizva Kis-Ázsia belsejében.
Többi gyermekei kétségen kivül igen jól fogadtattak a római ari-
stocratia által, a melyhez azok házassági viszonyuknál fogva tartoz-
tak. Ha ez az utolsó hagyomány alapos, azt kell hinnünk, hogy Zé-
nobia megvigasztalódott, az ö álmai nagyságára és azok valósitásá-
nak lehetlenségére egyszerre gondolván.

Alig érkezett meg Zénobia nyugatra, a pálmyraiak Róma ellen
feltámadtak, sót a magok kebelökböl egy császárt is választottak.
Újból római sergek indittattak a hajthatatlan város ellen, még pe-
dig ez alkalommal kérlelhetlen utasitásokkal. A lakók csaknem mind-
nyájan legyilkoltattak, az emlékek nagy számmal lerontattak, és a
mi idönkböl megitelhetjük, hogy a római katonák dühe föleg azon
épületeken tört ki, a melyekre Zénobia neve volt felirva. Pálmyra so-
ha sem emelkedett fel ezen iszonyu csapás után. Aurélián sajnálta,
hogy oly pontosan teljesitették rendeleteit. Megpróbálta viszszavinni
a lakókat és a jóllétet a kipusztitott városba; megújittatta a nap
hires templomát, a melynek romjai támaszthattak egykor Volney-
ben annyi rosz kedélylyel oly kevés komoly bölcselmet, és a melynek
elöcsarnoka ma üregül szolgál néhány arab parasztnak, a kik egye-
düli lakói ezen omladékoknak. A római kormány törekvése haszta-
lan volt. Sem a népség, sem a gazdagság oda nem jött vissza.
Pálmyra azóta eltünt a történelemböl. Csak annyit tudunk róla,
hogy a 400-ik év körül a legio prima Illyrica-nak még ál-
lomás helyül volt kijelölve, és hogy az arabok és törökök jobban-
jobban öszszetörték mindazt, a mi szobor volt, vagy ahoz hasonli-
tott: de nem egyedül a puszták eme városa veszett el a birodalom
nehéz keze alatt.

A pálmyraiak lázadása és Aurélián elég természetes rosz aka-
rata mindazok iránt, kik bár minö formában rokonérzelmet mutat-

tak az elszakadt birodalom iránt, a Pál ellenségeinek egy eszmét sugallott, a melyet még egy keresztény gyülekezet sem gondolt volt ki, és a mely minden nemü viszszaéléseknek nagyon is szomoru sorát nyitotta meg. A keresztény püspökök először hivták fel a világi hatalmat, hogy egy zsinati határozatnak erővel is érvényt szerezzen, és egész őszinteséggel arra kérték Auréliánt, hogy üzze el az engedetlen püspököt állomásáról. a hol őt saját lelkiismerete és gyülekezete szeretete tartja. A keresztény egyház már igen nagy hatalom volt. Válerián alatt üldöztetve. a gondtalan Gallián alatt hivatalos fontosságot nyert: helyet foglalt a „c o r p o r a t i o n e s l i c i t a e“, vagyis az elismert társulatok közt. Ez hatalmas lépés volt. és a kereszténységen belől és kivül az éles elmék már előre láthatták azt a pillanatot. a midőn a püspöki egyház és a birodalom végre észreveszik, hogy egymásért vannak teremtve. Csak nehány vasfejü, főleg a katonaságból, maradt meg állhatatosan azon hite mellett, hogy a birodalom üdve kivánja. hogy az új vallás ellen irtó háboru hirdettessék. A katonai szellem. ha vallásba elegyedik. rendesen nagyon conservátiv. és Aurélián mindenek előtt katona volt. Elég csekély származásu lévén, s azon hátramaradt tartományok egyikéből jővén, hol az ós hitnek még minden varázsa meg volt, felboszankodott. midőn látta a hitetlenséget, mely Rómában a főbb pogány osztályok kebelében uralkodott. Egy napon komolyan kitört a senatus ellen. a mely egy germániában téendő hadjárat előtt nem hitte szükségesnek elismerni a régi szokást, hogy a sybilla könyvektől tanácsot kérdjen. Sőt ugy látszik, hogy a keresztények átalános üldözésén gondolkozott, midőn halála (275) megakadályozta, hogy ezen tervét végrehajtsa, de 272-ben terve még nem volt megérve; más fontos érdekek vették igénybe minden gondját, s egyetlen vágya ⁻a volt, hogy az izgalomnak minden csiráját elfojtsa. Az ő öreges pogány érzelmeivel éppen nem gondolt arra, hogy beléelegyedjék a theologiai küzdelembe. melynek Antiochia volt szinhelye, s nem is elegyedett belé. Az itélet, melyet kimondott, egészen politikai jellemü volt. Sámosáti Pál a Zénobia barátja volt, ez elég ok volt arra, hogy a császárnak ne tetszedjék. Helyét tehát egy oly emberrel kivánta bétölteni, a ki inkább hódol a római érdekeknek, s a nélkül, hogy csak gyanitotta volna is azon épület jövő nagyságát, a melynek alapjául az első követ letette, kinyilatkoztatta, hogy nem tür el más keresztény püspököt Antiochiában, mint a ki a római és itáliai püspökökkel egyetért, ezek soha sem gongoltak arra, hogy

az öreg római hatalomtól elszakadjanak, és a császárnak is mindig keze ügyében voltak.

Sámosáti Pál kénytelen volt az erőszaknak engedni, és a magányba vonult. Nem tudjuk sem azt, hogy mikor, sem azt, hogy hol halt meg. A személyes szenvedélyek, melyeket az ő papsága felköltött, kialudtak. A főindokok, a melyek az övéivel ellenkező tannak kedveztek, folytatták müködésöket. Az egyház és állam közötti nagy küzdelem Diocletián alatt, a melyet Constantin alatt csak hamar elmátkásodásuk és ismét egybekelésök követett, minden elmét elfoglalt. A syriai népség, jóllehet a keresztény béfolyás által sokat javult, igen gyenge volt arra, hogy a császári és püspöki tekintély kettős nyomásának erélylyel ellentálljon. Pál e szerint határozottan az eretnekek közé soroztatott, és csak a sámosátániak nehány kicsiny község tartotta fenn még az V-ik század végéig az unitárius püspök nevét és tanát.

Azonban nagyon csalódnánk, ha azt gondolnók, hogy az a vallásos és egyszersmind szabad szellem, a melyet ő a syriai keresztényekkel közölt, teljesen elfojtatott volna. Antiochia csak hamar ismét más nevek és más formák alatt a keresztény szabadelvüség fővárosa lett. A mig Alexándria magát mindinkább átadta azon szőrszálhasogató és üres metaphysicának, a mely egy napon szükségképp szakadásra és eretnekségre vezette, a mig Rómában a hagyományok iránti vak engedelmesség elve mindig határozottabbá lett, Antiochia falai között egy theologiai iskola virágzott, a mely az egyház IV-ik és V-ik századára a legélénkebb fényt vetett. Ezt az iskolát az Alexándriában túlhajtott szemlélődéssel (speculatio) és nyugat hagyományosságával való ellentét miatt, mint lényegileg történelmi és bibliai iskolát kell megjelölni. Csupán ott csináltak két század alatt komoly dolgot a biblia-magyarázatból, a nyelvtanra és a történelemre alapitván azt. Ez az iskola a III-ik század végén alapittatott két presbyter, Dorothé és Lucien, által, ismert egyének, különösen az utolsó, bibliai tanulmányaikról, s mint olyanok, a kiket gyakran vádoltak, hogy Sámosátai Pállal rokonszenveznek. Ezen iskolából a legkülönbözőbb dogmatikai véleményü szónokok és irók csapatja került ki, de mindnyáján felismerhető egy bizonyos családi vonás. A három u. m. Césáreából, Nicodémiából és Emesből való Eusébius, a jérusálemi Cyrillus, Apollonárius, Ephrem, a tarsusi Diodorus, Chrysostom János, a moupsuesti Theodor az ántiochiai iskola növendékei. A IV-ik században az unitárizmus felemelte fejét, és megküzdötte

utolsó harczát egy logikailag igen középszerü forma, az áriánizmus alatt, a mely, daczára hiányainak, egy időben közel volt, hogy győzelmet vívjon ki az egész egyházban. Ha végleges győzelmet arathatott volna, bizonyosan arra munkált volna, hogy az egyház egy oly kereszténységre térjen viszsza, mely kevésbé dogmatikai és kevésbé clericalis, mint az orthodoxia által 381-ben véglegesen szentesitett. Ugy van! Az áriánizmus az ántiochiai iskolából került ki. Árius, Eunomius, Aetius, az áriánizmus bajnokai. Nestorius, a ki mellékúton jutott az unitárizmusra, ott nyerték theologiai neveltetésöket. Antiochia és Syria, a küzdelem egész ideje alatt, főhelye volt az áriánizmusnak, és ha azt kérdezzük, hogyan lett az égi hős által meggyőzött tengeri szörnyről való syriai mythos, mely a görögök által a Perséus és Andromeda mythossává van már átváltoztatva, a keresztényeknél szent Györgynek a sárkánynyal való küzdelmévé, lehetlen nem látni, hogy ezen szent név viszhangja azon bámulásnak, a melylyel a syriai keresztény nép egy György nevü áriánus püspöknek adta meg a tiszteletet, ki heves vetélytársa volt Athanásiusnak az alexándriai székért, és a pogányságnak nagy ostromlója. A kereszthadjárók öt ott canonisálva találták és a legendát róla kegyesen elbeszélték nyugaton, a hol szerencsés volt Anglia védszentjévé lenni; de ne hogy megmondjátok a magas egyház puseistáinak, mert ezt soha sem bocsátnák meg nektek. Védszentül egy áriánust birni, van-e ennél valami botránkoztatóbb a világon?

Az áriánizmus is elveszett ugyanazon okok miatt, a melyek a régi unitárius tanok vereségét kimagyarázzák. A keresztény eszmék folyása ellene volt, és ha az unitárizmus majd nem három század óta ismét erőssé lett, ez onnan van, mert a kereszténység egészben véve három század óta ellenkező irányt követ azzal, a minőt létele első korszakában követett. A nélkül, hogy a rendszerek dogmatikai értekét vitatnók, ezt a csendes fejlődést két szóba foglalhatjuk öszsze: a kereszténység három század óta, mind a katholikusoknál, mind a protestánsoknál, habár nem egyforma lépést tartva, mindinkább világiasodik (devient de plus en plus laique); az első századokban mindinkább papiasodott. Lám az unitárizmus világias. Az unitárizmussal nem fér öszsze a buzgó mysticismus, a túlvilágias epekedés, az erkölcsi elcsüggedés, a melyek a papságnak a tömeg lelkiimeretében mindig a legjobb támpontokul szolgálnak. Az unitárizmus azon elvből indul ki, hogy nem az Isten sülyed alá, hanem az ember emelkedik fel. Ez az ember természetében és ren-

deltetésében való mély hitnek vallása. Ennélfogva napjainkban sehol sem gyümölcsözött oly dúsan, mint azámérikai köztársaságban. Akadálya a szárazság (sécheresse); sajátságai a valódi erkölcs, társadalmi, emberszerető, észszerü jellem és a világosság szeretete. Ha a Sámosátai kereszténysége győzött volna a III-ik században, sem az ascetizmus, sem következőleg a szerzetesség nem virágozhattak volna a kereszténységben. Nem lett volna semmi lényeges különbség a papság és a nép között, és a polgári kötelességek a legelső kötelességek közé számittattak volna. Ez, azt hiszem, némely változást idézett volna elő a történelemben. Igaz, hogy a történész, fájdalmai vagy örömei daczára, azt kell hogy mondja a költővel:

Puisque ces choses sont, c'est qu'il faut qu'elles soient.

Mivel ezek a dolgok igy vannak, igy kell hogy legyenek.

De mint Zénobiának tiburi magányában, legyen megengedve neki is, hogy vigasztalja magát a tényekért azzal, hogy a mult szép álmait ottan-ottan megújitsa.

Francziából

Ferencz József.

VI.

A természetben nyilvánuló isteni erő.

(Tavaszi egyházi beszéd).

A szenteknek sem engedte az Úr, hogy kibeszélhetnék minden ő csudálatos dolgait, mikkel a mindenható Isten *megékesitette a világot.* Sirák 12, 18.

Idvez légy, várva várt kedves vendég, szép tavasz! idvez légy, hogy eljöttél szép hazád illatos mezőiről, s elhozád a természet urának izenetét földünk népéhez, miként az ég és föld, Isten és ember között nincs megszakadva a frigy, mely anynyi életet, anynyi örömet szokott osztogatni naponként. Ismerjük küldetésed czélját, hogy lennél egy kedves emléklap a paradicsomi kor nagy könyvéből, s mint ilyen, a hová lépsz, a mit kezeddel illetsz, a mivel lehelleted találkozik, minden, de minden újuljon meg, szépüljön meg, s adjon biztositékot a felől, mit Isten régen Noénak igért: mert nem puszta hang, de megmásithatlan szó volt az, s mig föld lesz, vetés és aratás nem is szünnek meg, s nem is vész el a nép, megmarad az emberi nem, melynek, mint ilyennek, jó adag jutott a halhatatlanságból.

Elég nekünk csak anynyit is tudnunk tőled szép tavasz! és nem bánt minket az, hogy nem lakol mindig velünk, hogy meszsze, meszsze: a téritő földabroncsok közé tetted örökös lakásodat, a hol kenyérpálmák árnyaiban pihenhetnek bananák és narancs-ligetek lombjaival enyelegve elfáradt szellőid, s csak akkor látogatsz meg, midőn a tél zord napjai elmultak; vagy talán éppen érkezésed szokta elűzni azokat?! Jól van ez igy. Mogorva napok után inkább tudjuk becsülni mosolygásod édes perczeit, s mit magaddal hozsz, a költészet ábrándos sugalmát s a szerelem üditő álmait. Aztán gazdaggá teszed földünket is az élet magvaival, meginditod az áldások nagy gépezetét, s ha idényed lejártával távozol is, nem voltál hiában velünk, s átútazásod meggazdagitotta mezeinket. Szép is, jó is vagy, kedves tavasz. Életre ébreszted az alvó terményvilágot. A hol

átmészsz, virágot szorsz lábunk alá a mezők zöld bársonyára, virágot felinkbe, az élőfák lombjai közé, s még ezeken felül is, a légnek repkedő s énekes virágai, a madarak, mik veled jöttek, hirdetik, hogy nem egészen veszett el nekünk a paradicsom. Mert az agg sziklák vénült redőin s puszta romok düledékein is repkény, cserje, virág és moh-szövet terül el, a földnek utolsó sebét is eltakarni erölködve. Oh de nincs elég költői szellem, nincs elég lelkesedési erő az emberi szivben és főben arra, hogy csak érezni is, annál kevésbé kibeszélni lehessen a rendet, a béosztást, a szinezést, az árnyékolást s láttávoli szabályosságot, melyek a tavaszi újulással keletkezett szépséget alkotják, s néma bámulatra hóditják a gondolkodó embert.

Szépet ember is alkot, s a müvészet és mesterség remeklései sokszor bámulatra hóditnak; de e szépség csak másod rangu, mert dicsősége csakis az eredetinek megközelitésétől függ; aztán mint L a m a r t i n e mondja, csakis a nézőnek álláspontja határozza meg az emberi müvek szépségét, mig a természet akár alólról, akár felülről, vagy rézsuton nézve is, a szépségnek, nagyszerüségnek eszménye marad mindig. Nem kevesebbé jellemző az is, hogy mit ember alkot, csak egyszer szép: megemészti annak szépségét az idő, a gondtalan kéz, az erőszak, a vandalizmus; de a természet magas s elérhetetlen szépségét hirdeti annak örökös újjászületése, és saját hamvaiból új s ismét új életre ébredése. S az ősz és tél zsarnoksága s kimélytelen elbánása se birja megsemmisitni az alaperőt, mely mindanynyiszor felújul, valahányszor anyjával a földdel érintkezett. Igen, az ugy van: a természet megy által változáson, de meg nem semmisül, s a mely renddel, a mely törvény szerint elindult kezdetben gazdasága, megy ma is, s ha fogad is el valamit az emberi bölcseségtől a termények tökéletesitésében, s változtatja is néha égalji viszonyait, alapelveiben változatlanul maradt mindez ideig. A liliom ma is oly fejér, a viola oly illatos, s a rózsa ugy körül van tövissel torlaszolva, mint volt hihetőleg az éden környékén, s a fecske ma is ugy késziti fészkét, s a gólya és daru azt a kompászt követik ma is, mely szerint költözködtek egyik égalj alól egy másik alá ezelőtt hatezer évvel.

Az emberi tökéletesség abban mutatkozik, ha halad, emelkedik az idővel, s egyik kor fogyatkozásait levetkezi a másikban, új meg új felfedezéseket teszen az eszmék világában, új jelenségekkel gazdagitja saját történelmét, több meg több kényelmet teremt, s

ugy szólva: szépiti a földet, boldogitja magát; de aztán ha valamit teremthetett, hiu önhittséggel kevélykedik is vele. A természet ennek ellenében mindig hasonló magához, törvényeit nem változtatja, titkaival nem nyegléskedik, s éppen abban mutatja tökéletességét, hogy nem tökéletesedik; mert már kezdetben a lehető legmagasabb ponton állott, melytől bár mi keveset is eltérni, ingadozást s hanyatlást árulna el. Sokat küszködött eleitől fogva az emberi lélek utánnyomozni a természet működését, nagyszerü titkainak nyitjára akadni, és az ó világ mágussaitól korunk buvárkodó szellemének felébredéseig sok avatottabb vagy kontárabb kezek rajzolták, sokan énekelték a természet szépségét, dicsőségét, mégis nagy részben titok marad az, melynek korlátain belől alkotja, igazgatja a mindenek Ura azokat a dolgokat, melyek oly széppé, oly hatályossá teszik a világ rendét. És e titok fátyola alatt látható mégis a tökély, melylyel az emberi ész nem mérközhetik; s ha a vallásos érzéstől nem tagadhatjuk is meg, hogy ihletettsége perczein közelithet a rejtett szentélyhez, még mindig sok a kivánni való, mindig igaz: hogy a szenteknek sem adatott kibeszélni az Urnak csudálandó dolgait, mikkel megékesitette a világot.

Ha már K. A. a természet tavaszi fejlődését gondolkodó figyelemmel kisérjük, minden nyomon találkozunk a főeszmével, mely a szent leczke lényegét képezi, mikép: emberi szemek elől elrejtvék azok az erők és műveletek, mik a külvilág szépségét alkotják. De nehogy csak mint egyszerü feltevés szövődjék az lelkünkbe, tartandó elmélkedésemben tovább fűzve e tárgy körüli gondolatimat, elsőben egy vizsgálódó reápillantással köszöntöm meg a szépülő évszakot, melynek egyes mozzanatait a szentek se tudják kibeszélni, s aztán érintkezésbe hozom a főeszmét: világ, Isten és emberek iránti viszonyainkkal. Igy, azt hiszem, eleget teszek azon kihivásnak, mit egy ily eszmének keresztény ihletettségü felfogása kiván meg.

I. A természet meglehetős előzékenységgel tárja ki a maga kellemeit és kincseit az észlelő lélek előtt, a nélkül, hogy azokkal nyegléskednék. Dicséretök azoknak magokban is rejlik. Szépek azok és bájolók, s szelid viszhangját képezik a nagy költő világhirü mondatának: mindent megtett az, a ki a gyönyört a

h a s z o n n a l t u d t a e g y e z t e t n i; mert lám, nekünk nem csak táplálatot hoz a természet mint a baromnak, hanem gyönyörélvet is, ha elég fogékonysággal birunk reá.

De van itt az a baj. hogy azok a szép dolgok, azok a kincsek tulajdonképp csak dísz-kirakatot képeznek, s megettök egy homályos bolt sötétkedik, melyben nem mindig ismerünk a kivűlről látott tárgyakra. legalább nem. azok valódi becsére, titkaira s értékére; nem, legtöbbször azért, mert félünk, tartózkodunk, hogy abban az eldugott homályban eltévedünk, s ez az oka, hogy kiket a természet szépsége bájol is, titkait nem igen fürkészik. S ámbár egy-egy iskolai korszakot rajongásba hoz a természetbeni buvárkodás mániája, e téren legtöbbször találkozunk a felülegesség félszeg vagy bévégzetlen müveivel, s ha tán s o k a n v o l n á n k i s a h i v a t a l o s o k, k e v e s e n a v á l a s z t o t t a k. Átalán véve pedig, az alsóbb néposztály csak anyagi hasznot keres, mig a nagyobb kényelemben élők elkényesedve, csak az ablakon ki szépelegnek az anyatermészetnek, inkább pamlagon ülve olvassák a pásztori élet idilli gondolatait, inkább nagy költséggel szerzik szobáik diszitésére egy R e m b r a n d t éji tájképeit, mint künn élvezzék Istennek csillagos ege alatt a lelkesültség pillanatait, s P o t t e r festett ökreit drágábban fizetik, mint egy középszerü csata barmot, mely nem a falon, de az üde gyepen legelészne, . . . melytől bétanult mimikával irtódzni, a divathoz tartozik. Az elegáns világ éppen el is zárkozik a szép természet elől, kerüli a tavaszi napsugárt s az enyhitő szellőt, ne hogy megdurvitsa arczbőrüket. Lehet szép a tavasz, nincs elég, ki abban gyönyörködjék.

Oh de a természet sokkal szerényebb, hogysem ez észre nem vétel, ez irányában mutatott közömbösség bántaná, vagy kivenné sodrából. Hűn őrzi ő a növény magvát a sziklaoldalon is, hol emberi szem nem járt, s átalán véve, gondja van, hogy a világ mindig szép legyen az évszakok örök törvénye értelmében, s nem csak Thaiti szabad ege alatt, de Grönland durva hegyei közt is ecsetel egy-egy báj-vonást a föld képére. Mily sivatag, mily mogorva képe van a télnek!! s lám, ez sem öli el egészben az életet. Olyan ekkor a természet. mint a dajka, a ki az alatt is, mig maga alszik, szoptatja növendékét emlőjén. Ezért hivhatja a tavasz viradása új életre a hoszszu éj alvó terményeit s állatait. Szép, szép is vagy oh anyatermészet mindenkor, legszebb tavaszkor, midőn ara-koszoru ragyog képeden, s felhivod a költő májusi énekét:

E hó egy csók, melyet az ég a földnek ada,
Hogy legyen kedves arája, s aztán anya.

S ki nem érzi itt a magas ihletettséget, melylyel egy Linne oly merész felfedezéseket tett a növényvilág addig ismeretlen országában, s egy virág kelyhében, mint az élőfa rügyében egy-egy menyaszszonyi ágyat fedezett fel, s egy sok ezer családból egyesült nagy ország lételét hozta világosságra, melynek minden mozzanataiban a szerelem mosolygó képére ismerünk. És ha nem születtünk is narancs- és mandolafák árnyában, ha nem helyezett is az élet örökvirulatu földrészre, van okunk minden nyomon ismerni a természet fáradhatatlan gondoskodását, mely virágharmattal élteti a lenge pillangót, füvet hoz a baromnak, kenyeret ad az embernek, bészőnyegezi a földet, ez isteni lábzsámolyt, haza hozza a téli szálláson volt madárfajokat, a fűbe puha nyoszolyát, az ingó galyakra légváracsokat rakat a tollas nép számára; reggel örömre ébreszti a világot, s majd enyhe szellőkben hoz álmot az éjszakának. Igaz, igaz, a mit bölcs Salamon jegyzett meg: nem lakik jól a szem látással, s a fül hallással. (Préd. 1. 8.)

De elakad itt a gondolat, szárnyát szegi a képzelődés, ha bé akar hatolni az ezeket vezető isteni bölcseség szentélyébe, melynek titkait a föld szentei sem beszélhetik ki. Meglehet, hogy Sirák ez állitásával azon szentekre hivatkozik, a kiket a vallásos kegyelet a legrégibb idők óta némi apotheosisban részesitett, s minőkkel a keresztény világ is bénépesitette az eget és földet, s kikre a közbenjárói hivatal árnyalata is van ruházva, s mint ilyenek, a pogány népek pénátesseit, láresseit juttatják eszünkbe, és ezek között egy Mózes és Dávid magasztos zsolosmákban éneklik is az Isten dicsőségét, de a mely előtt mégis egy szent Pál tartozkodva vonul vissza, s mintha szent borzalommal akarná megnyitni száját a Manoah szavaival: Meghalunk, mert az Istent láttuk. (Birák 13: 22.) elfogódása reszketeg hangján csak enynyit tud mondani: Oh Isten bölcseségének megmérhetetlen gazdagsága. (Róm. 11, 23.)

De van más osztálya is a szenteknek, kik éppen a természet templomát őrzik, mysteriumait tanulmányozzák, s mint annak felavatott papjai állnak az ég és föld között, észlelve, figyelmezve minden neszre, minden mozzanatra, mik a természet életét jelzik. Vajjon ezek többet tudnak-e amazoknál? E szerzet eredete, mint a Nil folyóé bényulik a régiek homályos hitregéibe, s bé van olvad-

va a mágusok titkos tanaiba. Azonban anynyit tudunk, hogy Ptolomeustól Galileéig, Tichotól Herschelig, s Aristotelestől Chape Claudeig és Daguerrig, Foultonig és Mesmerig a természet sok, sok titkát fedezte fel avattjai előtt; de a mit ember tudhat, az még sem lehet soha a legtökéletesebb. Hinnünk kell tehát, hogy alig esett által még az emberi nem a kezdetlegen, alig a nagy mindenség ábéczéjén, s még több van felfedezetlenül, mint megjárva és béhóditva az ismeretek országába. Csak oda kell hát hajolnunk, hogy igaza volt Newtonnak, midőn valaki természettani ismereteit dicsérvén, ő e szerény vallomást tette: jártam a tenger partján, néhány csillámot s csigadarabot gyüjtöttem, de a nagy tengerben még nem buvárkodtam, az még nincs megjárva, megismerve.

És ha már e választottak, e kegyeltek is oly csekély zsákmánynyal dicsekedhetnek több százados kalandorkodásukból, mit mondhatunk magunkról, kik nem vagyunk méltók amazoknak saruit is e mezőben megoldani?! kik az egész természetből alig tudunk többet, mint hogy megvirad, s estve lesz; tél után tavasz jő, s igy tovább; a nagy hieroglyfákból pedig alkalmasint egy betüt sem ismerünk? . . . mit egyebet, mit hogy a nélkül hogy tán jól választott szót tudnánk adni szivünk érzelmeinek, vallásos ihlettel mondjuk el: szent, szent, szent a seregeknek ura Istene, teljes mind a széles föld az ő dicsőségével. (Esai. 6, 3.) s itt illik nekünk megállapodni, s a helyett, hogy tovább mereszkednénk e kisértetes úton, hol anynyi eltévedésnek eshetik martalékul a makacs tudákosság, béérjük azzal, ha a világ, Isten és ember iránti kötelmeinkkel hozhatjuk öszszefüggésbe a természet szemléléséből meritett ismeretünket, s enynyiben hasznosithatjuk a különben meddő zarándoklást, melylyel meglátogattuk a tavasz virágos műtermét.

II. A természet szemlélése el nem titkolható szerepet viszen azon fogalmak rendezésénél, melyek irányadók lehetnek a világ felőli itéletünkben; s nem egyszer hozta az embert azon tévedésbe, hogy magát a természeti viszonyok csopurtosulását tekintse világnak. A mivel aztán abba a bajba esünk, hogy azt a világot, melyet szépnek találtunk az Antillák dús ege alatt, nyomorult és sze-

rethetlen fészeknek tekintsük I z l a n d kiégett hegyei között. S pedig a természet szeszélyesen elszórt ellentétes jelenéseinek művészi egybealkotása s tömbitése képezi tulajdonképp a földirati világot s annak béosztását a nagy mindenségbe. E meggyőződéstől pedig igen sok függ boldogságunk és erényünk megalapitásában. Mert leszámitásával annak a kis világpolgársági ábrándnak, a mi olykor elvonul lelkünkön . . . mi a mi világunk? nemde honunk határánál kezdődik és végződik-e az? A spártai azt mondta, hogy az ők határuk dárdáik hegyével végződik; mi ezt nem mondjuk, de igen azt, hogy ott a világ vége reánk nézve, a hol alkotmányunk végerőde jeleli, hogy azon túl nincs élet, s ha van, nem a mi számunkra van az. És e keretbe foglalt természettani ismeretek adnak irányt és sulyt a honszeretet magasabb erényeinek is. Mert a nagyobb rész előtt mindig sokat tesz, hogy szeretni való-e a föld, mely kenyerünket adja, s melyet olykor vérünkkel is kell hizlalni.

Nem merném kimondani, hogy a földtanilag áldottabb haza gyermekei mindig hívebbek volnának földükhöz, mint a silányabb vidékek emberei, legalább a S c h w e i c z, B r e t a g n e és S k o t h o n vadregényes hegyei között másként tapasztaljuk; de különben jó az, ha szem és szív megbarátkozva a körülte lévő tárgyakkal, mint egy méhajakkal tud azokból mézet szedni, melyért elvonhatatlanul csügg aztán a földhöz, melyen bölcsője rengett, vagy másként tulajdona lett, s melyben akarja porait is a végálomban megnyugtatni. Ez álláspontból véve fel hazánk tájképeit, bámulhatni-e, ha népe oly hőn, anynyi előszeretettel s hűséggel ragaszkodik hozzája, s akkor is, midőn sorsa elviszi mivelt városok fényébe, vagy éppen félvad népek közé, oly nehezen tud valahol megfogamszani, mig itt oly könynyen otthon érzi magát az idegen. S haza sóhajt az öröktavasz honából is, hogy haljon meg inkább itt éhel, mint beléfuladjon ott a csemegék dús árjába. Mert ha nincsenek is gránát és narancs-ligeteink, sem tropicus növényeink, sem az eget viszszatükröző nagy tengereink, vannak méltóságos folyóink, óriás hegyeink, aranykalászos tengereink, délibábos rónáink, melyek felett népdalaink aranyköltészete lengedez, üditő és életmentő forrásaink, s égaljunk, mely a tropicus népek rabságig butitó, s a szélső északiak lelki fejlődéstől irtódzó miasmáitól megóva: szabadságot és szellemi emelkedést egyaránt elbiró érzelmeket fejleszt a lelkekben. Egy ily ország irányában, a természeti s égalyi viszonyok tapintatos ismerete nagybecsü szolgálatot tesz, a midőn népében honszerelmet s nemzeti

erényt fejleszt, ápol és gyámolit, s a világrendszert, melyből egy szép lap éppen nemzetünknek jutott, vallásos áhitattal tisztelni tanitja, s tanitja imádni az istenkezet, mely ezeket intézi.

De éppen e pontnál merül fel egy napirenden álló közaggodalom, mely azt veti szemére a természetbuvároknak, hogy éppen ők, kiknek élete oly mezoben foly le, melyben minden fuszálon Isten neve van irva, legtöbbször hozzák kétségbe Isten lételét. Ha e mindig igy volna, csak örvendenünk lehet azon, hogy mint elébb mondtam, igen kevesen vannak, kik örömet találnak e szép, de fáradalmas szorakozásban. Mert kalapot emelünk ugyan azoknak, kik egy felbonczolt virágcsukortól egész a téjút meszszeségeig, hol a gondolat megtalálta a n e t o v á b b határát, kiterjesztették ismereteiket, s megjárták azokat a barázdákat, melyek az ég mélységében lebegő világokat választják el egymástól, de ha a végetlen ürben sem találták meg Istent, ki velünk van, velünk lakozik, bizony csak szánalmunk van számukra, hogy oly nyomtalan útazást tettek, vagy jártak, mint a ki járatlan rengetegbe indul s aztán eltéved, meszszemeszsze elmentek hazul, érzéssel telt szivet vittek, s üresen hozták azt viszsza.

Hajlandó tudniillik az ember mindenüvé, hová csak hóditólag jut, egy kis zsarnokságot vinni bé, s eltapodni az ősibb jogokat és megszentelt törvényeket. Igy történt itt is. Minden, ismerkedés által meghóditott göröngyöt magáénak kezd tartani, s korábbi tulajdonossának jogát ignorálni kezdi. Igy hitte a büszke ember az isteni béfolyást megszüntnek az általa tanulmányozott tárgyan, s innen aztán csak egy lépésre volt az istentagadás. Szégyen, gyalázat igy hányni ki a természet titkos szentélyéből az élő Isten oltárát. A matériálizmus mégis, mely a tudákosság bokrai közt, mint fényes kigyó félénken bujkált a legrégibb idők óta, s mely a szent Dávid bolondjától S p i n o z á i g s onnan L a p l a c e i g s M o l e s c h o t t i g fejét is kezdette emelgetni, már nyilván is akarja szórni mérgét: „nincs szükség Istenre“ ugy mond, „a világ maga magának Istene“. Ez oskola méltán veheti jelszavául: „a ki a napba néz, megvakul“.

A m u z u l m á n, midőn vizet ad valakinek, ezt szokta mondani: „dicsőség annak, ki felhőt és forrást teremtett“; menynyire vannak hátramaradva ettől az új világ keresztény szülők karjain növekedett, s a legtöbb esetben mások oktatására válalkozott, félszeg tudósai, kikről a keresztviz méltán lesir, mert megzavarják a jám-

bor ifju kor kegyeletes érzelmeit, hogy azok is vigyék ki a világba az istentagadás eretnekségét, s miután ők sem a harmatcsepp, sem a nagy tenger bonczolásánál nem ismernek arra, ki azokat teremtette, azt akarják, mások se lássanak tovább, mint ők. Vakoknak vak vezére, kik nem látják, hogy ha a természet buvárlása egy sötét aknában utazás, annak világitó szövétneke a vallás; vagy ha az, a tenger fenekére bocsátkozik is, világosságot s éltető léget csak a fenn lebegő buvárharangtól, az égi hittől, nyerhet. S pedig az ily tudákosoknak azt is lehetne tudniok: hogy minden jó lelkü ember keblében a természet revelatioja a vallás revelatioját eredményezte, és azt is, hogy Newton bévégezve természettani tanulmányait, a bibliát választotta kedvencz könyvévé; Herschel pedig valahányszor a nagy mindenséget szemlézve, látcsőjét letette, ezt szokta mondani: „bámulatosok oh uram Isten a te müveid". E nagy tekintélyek példája könynyen feljülemelheti az áhitatos keresztény lelkét az áltudósok tévelygésein, s megtanithatja minden nyomon, a tavasznak minden mozzanatánál elmondani: „dicsőség annak, ki mindezeket teremtette".

Nem kevesebb érdekkel bir pedig a külternészet szemlélése azon pontnál, hol az emberviläggal találkozik. Mert szép, szép ez a világ, gyönyörködtető a tavasz, de mind ez csak ugy szép, ha ember van benne. Maga a szent könyv azt mondja, hogy az ember képezi a teremtés koronáját, dicsőségét. És ez elég hizelgő jellemzés a gyarló halandóra nézve, ki különben anynyiszor bészenynyezi magát, s ha oly csekély pont nem volna magában, foltot ejtene a nagy mindenségen is. Jean Paul azt mondja, hogy az ember egy gondolatjel a természet könyvében, s ha az, éppen imádságos könyvében kell lennie, s éppen azon pontnál, hol az a nehézség fordul elé, hogy nem könynyü tudni, hogy csak jót kell-e reája imádkoznunk, vagy ostort is? de ám maradjon hát mindvégig gondolatjelnek, s boritsuk el a szeretet, gyöngédség s felebaráti kimély fátyolával az érzelmeket, melyek néha ellene fellázitanának. Legyen bévégzetlen gondolat. Ne adjunk kifejezést az eszmének, hogy az égiekhez áll-e közelebb, vagy a föld alattiakhoz? Adjunk helyet a középen, sem angyal, sem ördög, habár mindenikből van is benne valami. S a mindenfelől örömet és szerelmet hirdető s élvező tavaszt ne mérgezzük avval, hogy az emberektől elidegenitő érzéseknek adjunk helyet keblünkben. Tanuljunk örülni és szeretni. Hol a természettel állunk szemben, egyebet nem is tanulhatunk.

Mondják, s ugy is van, hogy a legragyagóbb mező szemlélése
sem ad elég élvezetet, hacsak egymagunkra vagyunk, s nincs kivel
osztozzunk gyönyörködésünk öröméből. S ez mintegy kezen fogva
vezet azon gondolatra, miként a természet tanulmányozása köze-
lebb viszi az embereket egymáshoz. Lám a természetben ezer meg
ezer szinezetben s fokozatban váltakoznak a kül jelenések: élette-
len sziklavilágot dús mezők szomszédolnak, emelkedések és sülye-
dések, s ezekhez képest gazdag mezők és kenyértelen vidékek, örö-
kös hó- és jégtorlatok, borzasztó lávinák s mindig zöld országok
vannak egymás mellé helyezve: s ezek öszszefolyva, egymás fogyat-
kozásait pótolva alkotják az örök rendet, mely mellett minden or-
szágnak, földrésznek, és minden népnek élete van. És az embe-
rek között? . . . Oh, ki nem ismeri a különbségeket, mely sze-
rint a föld nagyjai, mint fenyegető sziklák meredeznek szegényebb
körök felett, örök elboritással rémitve azokat — s im ugy állnak
világ kezdete óta. Különben a gazdag a szegénynyel találkoznak, a
Hottentot a Lappal érintkezik, a szabad polgár rabszolgá-
val áll frigyben, s a szabadság klassikus földe éppen azon földabro-
szon van kijelelve, melyen a rabszállitó Cayennek és Sybe-
riák rengetegei. Igy állnak szembe egymással a különböző érde-
kek: de mindeniknek megvan saját köre, saját igénye, fájdalma és
öröme. S a hol nincs humánitás, sem emberhez illő polgári szerke-
zet, s ennek megfelelő társadalmi viszonyok, kietlen ott és sivatag a
kenyérfa illatos árnya is, mig túl az örök tél és sikámok hazája is
boldog, ha ember embert tud szeretni, legalább méltányolni s igaz-
ságos elbánást követni nagyban és kicsinyben, polgári viszonyok közt
s a magán életben is.

Atyámfiai! ha nem vagyunk is a természetnek felavatott pap-
jai, érthetünk a szép tavasz mosolygó mozzanataiból annyit, hogy
nincs a földnek egy szentje is, a ki megbeszélhetné mind azt, mik
Isten lételét, bölcseségét és hatalmát hirdetik, erősitik és megszen-
telik. Csatlakozzunk tehát a tiszta lelkek seregéhez, kik nem csa-
tangolva az emberi álböleselem szárnyaival túl a keresztény vallás
tanaiban körvonalozott eszméken, a természet szemléléséből, a leg-
szentebb kötelmek sugalmát és ihletését törekednek meritni Isten,
haza és emberiség irányában. S hogy e kihivásnak teljes
odaengedéssel jelentőséget adhassunk, s várva várt vendégünket, a
szép tavaszt, köszöntő ünneplésünk az idvezülés magasztos érzel-
méig emelje lelkünket, tanuljunk a szép tavaszszal örvendeni, Is-

tent imádni, és szeretettel ölelni keblünkre a hazát és az egész emberiséget, s ez érzelmeket őrizni mindig keblünkben, s magunkkal vinni az élet kietlen pusztáján is, mig eljutunk a menynyei kanahánba. Ámen.

Koronka Antal,
torda-aranyos-köri esperest, toroczkói pap.

VII.

A lélek eledele.

(Egyházi beszéd).

Nem csak kenyérrel él az ember. Máté 4, 4.

A kenyér a testi élet feltétele — sietek utána tenni, hogy a Biblia szellemében e szót nem szoros, hanem tágasabb értelemben veszem, s igy mindazt értem alatta, a mi a testi életnek fenntartására szolgál.

A kenyérszerzés, főleg napjainkban, kiváló gondja sok embernek. Némely ember szintugy arczán, öltözetén mutatja, hogy kenyerét keresi. Ha a falusi ember homlokát izzadni látjuk, nem is kérdezzük miért: tudjuk, hogy a kenyér keresése közben izzadott meg; és a városiak halvány szinéről is — legalább kettőről egyre — lehet következtetni, hogy vagy a kenyérkeresés nagy munkájában, vagy a kenyér hiányában halványult meg.

A különböző hajlamok, képességek és társadalmi szükségek szerint nem lehetvén mindenki szántóvető, a mesterségekből leginkább azokat gyakorolják, melyekhez vagy olcsón juthatni, vagy a melyek jövedelmezőbbek; a szép művészetekre, melyek vagy csak későre, vagy éppen nem jövedelmeznek, ritkán adja magát egy-egy erős szenvedély, s éppen oly ritkán egy-egy vagyonos, kinek önkeze munkája nélkül is megvan mindennapi kenyere. Ismeretek és tapasztalatok szerzésére túl országokon és tengereken kevés ember távozik szülötte földéről, mig a kenyérért még a székely is elhagyja szép hazáját, melyet vérrel szerzettek és tartottak meg ezer éven át ősei. Magoknak a tudományoknak sincs elég becsök önmagukban. Ki nem tudja, hogy vannak ugynevezett kenyértudományok is? Innen van aztán, hogy mikor a tanuló ifjunak leendő pályája jön kérdésbe, nem anynyiban a hajlamot, mint inkább a lehető jövedelmet tekintik irányadóul a pályaválasztásnál.

Az apák közül többen igyekeznek arra, hogy gyermekeiknek vagyont mint szellemi kincseket hagyjanak örökségül; és az anyá-

nak soha sem fáj anynyira gyermekének tudatlansága, mintha éhezni látja azt.

A kenyér kérdésnél a sziv érzelme sokszor háttérbe vonul; sok ifju nősül, és megforditva, sok leány megy férjhez, nem anynyiban tiszta szeretetből, mint inkább azért, mert a menyaszszonynak, vagy vőlegénynek sok esztendőre eltett javai vannak, és tegyük utánna: a kenyérkérdésnél igen sokszor nem jön tekintetbe a barátság, atyafiság, felebaráti szeretet, nem a hála szent érzelme, sőt olykor az erkölcsi tisztaság sem.

A kenyérkereset gondja annál sulyosabban nehezül az egyesekre, mentől nagyobb a családokban, vagy a polgári osztályokban a munkaképtelenek, munkakerülők száma. Sőt voltak és vannak birodalmak, melyekben a kenyér országos gondot adott és ád mind e mai napig. Hazánkban, mint kiválólag földmivelő országban, ritkán fogyott el a kenyérnek botja, s ha el is fogyott, megsegitett az Isten; hanem a régi Rómában, a mai Frankhonban és Ángliában bizony sok gondot adott a kormányoknak évről évre a népnek kenyeret szerezni.

Igen k. ai.! a kenyér a testi élet feltétele, s mint ilyen, az embernek gondolatját, számitását, munkásságát nagy mértékben vonja magára, de én mégis azt mondom a Jézussal: N e m c s a k k e n y é r r e l é l a z e m b e r.

Ha az ember csak testből állana, s a vagyon nyujtaná a legfőbb méltóságot és tisztességet: oh akkor igenis csak azt prédikálnám én is: miképpen kell a szántóföldet mivelni, a mesterséget, ipart és kereskedést virágzásba hozni, miképpen kell az öröklött vagy szerzett vagyont megőrizni, és miképpen kell a testet táplálni, hogy a kinézés méltóságos és tartós legyen. De ai.! az embernek lelke is van, melynek szintugy táplálékra van szüksége mint a testnek; és vannak még e földön is becsesebb dolgok az aranynál és ezüstnél, s mind ezt figyelem nélkül nem hagyhatjuk, a minthogy én is ezekre akarom irányozni kedves hallgatóim figyelmét ez órában.

I. N e m c s a k k e n y é r r e l é l a z e m b e r. Nem bizony! Mutatja az az élénk figyelem, melylyel a gyermek a körötte lévő tárgyakat vizsgálja, az a készség, melylyel ártatlan kebelét minden igaznak, szépnek és jónak béfogadására kitárja.

N e m c s a k k e n y é r r e l é l a z e m b e r. Nem bizony!

mutatja az a nemes törekvés, melylyel sokan a dolgok és tények lényegébe béhatni, az igazat a hamistól, a szépet a rúttól, a jót a rosztól megkülönböztetni törekednek; mutatja az a szent buzgóság, melylyel sokan, lemondván minden örömről és élvezetről, mit a családi élet vagy a földi vagyon adhatnak, magokat kizárólag az igaznak, szépnek és jónak mivelésére szentelik; mutatja az a törhetlen bátorság, melylyel sokan az egyszer elismert igazságnak zászlóját kezökbe ragadják, a világba viszik, és ha kell, meghalnak a zászló körül, de azt utolsó lehelletig el nem hagyják.

Nem csak kenyérrel él az ember. Nem bizony! Tudja ezt minden józan gondolkozásu és mivelt lelkü apa, s azért a testi táplálék mellett egyszersmind lelki eledelekkel is kivánja gyermekeit táplálni — más szóval: vagyont is gyüjt nekik, de mindenek felett nevelést kiván adni, hogy ismerjék meg az igazat, szeressék a szépet, és gyakorolják a jót.

Nem csak kenyérrel él az ember. Nem bizony! Tudja ezt minden felvilágosodott testület, felekezet, vagy polgári állam; ezért állitottak és állitanak mindenfelé iskolákat, tudományos intézeteket, ismeretterjesztő társulatokat, hogy legyenek azok mintegy élőforrások, melyekből a tudományszomjas lelkek a szomjuság mértéke szerint ihassanak.

Nem csak kenyérrel él az ember. Nem bizony! Bizonyitja a jókban és jók által kifejlett közszellem, mely a tudományt elismerésben, béfolyásban, kitüntetésben részesiti, mely a szépet és jót szerető keblére fogadja, az erényt jutalmazza, a tiszta elvet becsüli, az igazságot elfogadja, terjeszti, és annak elvérzett bajnokait dicsőiti.

Igen ai.! Tudomány, erény, az igaz, szép és jó: meganynyi természetes tápszere a léleknek. A mely lélek nem táplálkozik ezekkel, annak romolni kell mint a testnek, mely természetellenes eledelekkel táplálkozik.

Azonban valamint a testi fejlettség különböző fokozatai szerint különböző tápszerek szükségesek, és valamint a különböző tápszerek különböző hatással vannak a test fejlesztésére: azonképpen van a lelki eledelekkel a lélek táplálásában és nevelésében.

A gyermekek könynyü, a felnőttek nehezebb eledelekkel táplálkoznak — tegyük utána: a gyermek szereti a képes könyvet, a könynyü dalt, egyszerü mesét, de már az ifju lelke csapongva jár az ismeretek virágos mezején, mig az érett eszü bölcs egyszersmind

müveli a tért, melynek gyümölcseiből táplálkozott, hogy utána még többen táplálkozhassanak. Igy van a többi lelki eledelekkel is: a gyermek kedélyére a példa hat, az ifju eszmékért lelkesül, mig a férfi az igazság terjesztésén munkálkodik. Önkényt következik: valamint a gyenge test a nehéz eledelt, éppen ugy nem birja meg a gyenge lélek az elvontabb eszméket és magasabb igazságokat; és megforditva, a mily káros lenne a felnőtt testet gyermekeledelekre szoritni, éppen oly káros a fejlettebb lelkeket az ismeretek bővebb forrásától elzárni, a szépnek, jónak és igaznak további keresésében és gyakorlatában akadályozni.

Egyik tápszer inkább az izmokat, más a gyomrot erősiti — tegyük utána: a különböző lelki eledelek szintén különböző hatással vannak a lélekre. Innen van, hogy az egyik embernél a gondolkozó, másiknál az emlékező; egyiknél az alkotó, másiknál az itélő tehetség erősebb; az egyikből lesz költő, a másikból történész; egyikből lesz aesthetikus, a másikból philosoph, — és innen van, hogy az egyik ember szivében, a másik fejében tökéletesebb. A miből megint önként következik, hogy mindenki leginkább azzal a lelki eledellel táplálkozzék, a melyre lelkének szüksége van.

Egészséges test a kellő táplálék bévétele után jól érzi magát — tegyük utána: ép lélek az ismereteknek, a szépnek, jónak és igaznak mivelése által nem csak tökéletesedik, hanem egyszersmind a legnemesebb örömeket is élvezi.

S a mint áll a dolog az egyes emberrel, éppen ugy áll az emberiséggel. Az ismeretek köre kezdetben nagyon csekély volt, majd jön a költészet virágos kora, s aztán a komolyabb tudományoké; a vad népek maig sem ismerik a szeretetet, a zsidó csak nemzetbeliét szerette, mig a keresztény még ellenségét is szeretni tanulja. Előbb magán, aztán pártérdekekből, mig lassanként az emberiség közös és szent ügyei mellett is küzdöttek véres csatákat és nyertek fényes győzelmeket.

II. Nem csak kenyérrel él az ember — és most már utána tehetjük: nem csak emberi tudománynyal, a szépnek, jónak és igaznak mivelésével, hanem az Istennek minden igéjével, mely az ő szájából származik. Lássuk ezt is egy kissé közelebbi világitásban.

Az emberi tudomány sokra ment. Lőpor, könyvnyomtatás, gőzhajó, telegraph fel vannak találva; vegytani műhelyekben a szervetlen testeket felbontják alkotó elemeire, és viszont az elemekből egészeket alkotnak; a philosophia a lélek természetéből sokat meg-

fejtett, még többet következtet, mindazonáltal el kell ismernünk: az emberi tudomány és bölcseség a lelket sok oly dologban hagyják kétségben, miket tudni szeretne, milyenek p. o. teremtés, megtartás, gondviselés, feltámadás és örökélet; de imé hangzik az Isten igéje: Az Úr által élünk, mozgunk és vagyunk; (Csel. 17, 28.) Ismét: Én vagyok a feltámadás és az élet, a ki énbennem hiszen, ha meghal is él, és ha valaki él és hiszen énbennem, soha meg nem hal; (Ján. 11. 25. 26.) és az Istennek ez igéi a tudvágyó lelket táplálják és éltetik.

Olykor a világ az igazakat gyülöli, szidalmazza, káromolja, megostorozza, megmérgezi, vagy keresztre feszíti, mig a gonoszokat, bünösöket szabadon ereszti, világi javakkal, dicséretekkel halmozza; az igaz ügy mellett népek vérzenek el, mig az ármány és önkény győz és uralkodik; oly dolgok, melyek között néha a bátor lélek is csüggedez; de imé hangzik az Istennek igéje: Boldogok, a kik háboruságot szenvednek az igazságért, mert azoké a menynyeknek országa, (Mát. 5, 10.) és a csüggedező lélek erősitő táplálékot veszen Istennek igéjéből.

Olykor jőnek a nem szeretem napok, arczodon megjelenik a halványság, tagjaidban az erőtlenség, házadban az inség, telkeden a nyomor, azon kivül szeretetlenség, részvétlenség, hálátlanság, káröröm, közből lelked alél, csüggedez, de imé hangzik az Istennek igéje: Hijj segitségül engemet a te nyomoruságodnak idején, megszabaditlak tégedet és dicsőitesz engemet. (Zsolt. 50, 15.) és a csüggedező lélek erősitő táplálékot veszen belőle a nyomoruság elhordozására.

Földbe teszed, a mi a földön legkedvesebb volt neked, egyetlen gyermekedet; élete még nem is virágzott, csak bimbójában volt; de bár bimbó volt, mégis ugy szeretted. Az orvosok nem tudták meggyógyitani, a te szived is olyan szomoru, olyan beteg, azt se tudják megvigasztalni, meggyógyitani; de imé hangzik az Isten igéje a koronás dalnok által: Az Úr adta, az Úr el is vette, áldott legyen szent neve érette; és a te beteg szíved orvosságot, vigaszt, erőt nyer az Isten igéjéből.

Magad is haldoklófélben vagy, pedig még nem végezted bé a nemes munkát melyhez kezdettél; gyermekeid maradnak el árván, neveletlenül, s ezért ugy fáj elszakadni tőlük; a te kedves kicsinyeid is jajgatva, könyezve állják körül haldokló ágyadat, mert ugy

szeretnek téged, minthogy te is szeretted őket; lélekleverő, csüggesztő helyzet; de imé hangzik az Istennek igéje: „*Hagyd el a te árváidat, én eltartom, és a te özvegyeid én bennem vessék reményöket*“; és a levert csüggedő lélek felemelő, erősitő táplálékot talál Isten igéjében.

Te pedig örömest meghalnál, hiszen az élet már ugy sem adhat semmit: arczod elhervadt, fejed megőszült, kedved elmult, akaratod megtört; de félsz, hogy a halál után nem leszen jól dolgod: az Úr számon kéri napjaidat és esztendeidet, melyeket az igaznak, szépnek és jónak szolgálatára adott, és az igaz, szép és jó vádolni fognak, mert őket megvetetted és szolgáltál a hamisnak és rútnak, a bűnnek és a gonoszságnak — de imé hangzik az Istennek igéje: „*Az Úr békességesen vár, nem akarván, hogy valakik elveszszenek*“. (2. Pét. 3, 9.) és a bűnösök bátorságot merithetnek Isten igéjéből az ő irgalma és kegyelme felől.

Igy, igy ai.! Nem csak kenyérrel él az ember. Isten a mellett, hogy az igaznak, szépnek és jónak szeretetét az emberi lélekbe oltotta, az ő igéjével is kivánta táplálni lelkünket. S hogy a lelki táplálékban mindnyájan részesülhessünk; ezért küldötte Isten az ő prófétáit, s végre az ő szent fiát; ezért állanak a templomok, ezekben a szószék és az úr asztala, mely mellől több izben hangzik Jézus szava: „*Én vagyok az életnek ama kenyere, a ki énhozzám jő, semmiképpen meg nem éhezik, és a ki hiszen énbennem, meg nem szomjuzik soha*“. (Ján. 6, 35.).

De vonjunk következtetést, tanuságot is mindezekből. A kenyér a testi élet feltétele, s azért annak megszerzésére munkálnunk kell, anynyival inkább; mert eszköz azokban is, melyek drágábbak a testnél. Azonban soha se feledjük, hogy nem csak kenyérrel él az ember, az-az: az embernek nem csak teste, de egyszersmind lelke is lévén, ez utóbbinak szintugy táplálék szükséges, a mi nem lehet más, mint az igaznak, szépnek, jónak szeretete, és az Isten igéje, melyből erősitő, vigasztaló, bátoritó és lelkesitő táplálékot vehetünk az igaznak, szépnek és jónak mivelésére. Ámen.

Nagy Lajos,
tanár.

VIII.

A jót ismerni és tenni kell.

(Egyházi beszéd).

Mikor hallotta volna az ifju e beszédet, elméne megszomorodva, mert sok jószága vala. Máté 19, 22.

Minden ember szeretne jó lenni, de nem minden tud jó ember lenni. A természet oltotta ez ösztönt a jóra mibelénk. Isten jónak teremtett minket. Azért van, hogy a gonosztevő is eltitkolja gonoszságát, és szép szinnel takarja roszaságát; azért van, hogy a bűn és a vétek kerüli a napfényt, és setétben s titokban követi el a roszszat.

S ámbár a természet belénk oltotta a jónak szeretetét, s mi is óhajtunk jók lenni, mi az oka mégis, hogy jó ösztönünknek ellenére, nem sokan vannak, kikre a jóságnak nevezete illik? hogy az emberek egy része, a mely jónak hiszi magát, az emberek más része ellen, a kiket roszaknak tart, szüntelen zúgolódik igy szólván: Eláradott a gonoszság a földön, nincsen a ki jót cselekedjék, nincsen csak egy is!?

A Jézus evangélioma egy történeteeskével fejti meg ennek okát. A példa legiukább meggyőz, leginkább világosit. Lássuk tehát e példát.

Egy ifju Jézust akará követni, igy szól a szent könyv, az az: jó, szent és igaz életet akara élni; monda azért a Jézusnak: Jó mesterem, mit cselekedjem, hogy az örök életet elvehessem? A parancsolatokat tudod, mond a Jézus, ne lopj, ne ölj, ne paráználkodj. Mindezeket, ugy mond az ifju, az én ifjuságomtól fogva megtartottam, mi fogyatkozás van még bennem, hogy tökéletes legyek. És felele neki Jézus: add el mindenedet, és osztogasd a szegényeknek, és kincsed leszen menynyországban, jer és kövess engemet. Mikor pedig hallotta az ifju e beszédet, elmene megszomorodva, mert sok jószága vala.

E rövid történetből kitünik, hogy az emberben természet szerint meg van a jónak szeretete. A Jézus az ifjuban az embernek eszményi természetét akarta megtestesiteni, s tudakozódásában azon belénk oltott ösztönt érti, mely szerint mindnyájan akarunk jók lenni. Mit cselekedjem, hogy az örök életet elvegyem? De világosan kitünik az is, hogy azon nemleges jóságok: ne ölj, ne lopj, ne paráználkodj s a többi, noha az erkölcsnek tiltó törvényei, nem elégségesek az örök életre, többet kiván a Jézus erkölcstana mitőlünk, többet keresztényi nevezetünk, t. i. cselekedetet, s ezért mondja a többre vágyó ifjunak: add el mindenedet, s osztogasd a szegényeknek. De nehéz ez a törvény, mert az erény áldozatot kiván, — elméne azért az ifju megszomorodva; mivel hogy igen gazdag vala.

E rövid történetecskéből két ok tünik önkénytelenül előnkbe, a melyek világosan megmutatják, mi az oka, hogy ámbár minden ember szeretne jó lenni, mégis kevesen tudnak jó emberek lenni?

Az egyik ok az, mert nem tudják elég világosan és elég bizonyossággal, hogy mi a jó; a másik az, mert nincs elég erő és elhatározottság bennök a jónak cselekvésére.

Szóljunk tehát e kettőről.

Sok ember van, a ki egész bizonyossággal hiszi, hogy ő tudja mi a jó, s pedig nem oly könynyü dolog, mint a milyennek első tekintetre látszik. Még a mi csak hasznunkra volna is, azt sem tudjuk mindig megismerni, és sokszor önkárunkra cselekszünk, midőn javunkra akarunk lenni, és sokszor romlásunkat munkáljuk, midőn szerencsénket akarjuk épiteni.

Ha csak saját itéletünktől függne egyik vagy másik dolognak jósága, ah! akkor könynyü volna megmondani, mi a jó, akkor a tökéletesedésnek eszközei, az iskolák és tudományok műhelyei feleslegesek, szükségtelenek volnának, csak a szót, a hangot kellene kibocsátani ajkainkon, a mi érzéseinket, pillanatnyi indulatunkat tolmácsalja, a mi kifejezze óhajtásunkat, kivánságunkat. De nem ez a jónak ismertető eszköze, és a léleknek nem ily müvelete által lehet eljutni a jónak ismeretére. Sok más embereknek a mi vélekedésünkkel öszszetalálkozó itélete — tehát gondolkodásunk és itéletünknek sok más előttünk és velünk együtt élő emberek itéletével és gondolkozásávali öszszehangzása az, a mi a jonak ismeretére vezérel. Miként a gyémánt csak más gyémánttal köszörülve válik brilliánttá, ugy a lélek csak más emberek tudásávali érintkezés és ugyana-

zonosulás által emelkedhetik a jónak, az igaznak, a valónak tudására.

Mi a világ nagy testének tagja vagyunk, belé tartozunk tehát ama társaságba, melyet emberi nemzetnek neveznek, és az emberi nemzet mivelődésének hagyománya és a jelenkor ismeretének szinvonalára való emelkedettség az, a mi az általunk gondolt jónak valódiságát kimutatja. Meszszebb kell terjedni ismeretünknek, minél több emberrel, azok szokásaival, erkölcseivel kell megismerkednünk, a lélekben bár mi okon támadt gondolatot körül kell ugy szólván előbb hordoznunk a világ minden részein, és viszont magunkba viszszatérítvén, öszhangzásba hozni valónkkal, természetünkkel, és csak ekként ismerhetjük meg némileg a jót. A nélkül nincs illetékessége embernek azt mondani: ez vagy amaz jó, avagy rosz. Mert különben honnan és miből tudná megbizonyitani jóságát, avagy roszaságát? S hol van pedig az ily ismeretnek véghatára? s kiben van meg a teljes ismeretnek ily tökéletessége?

Látni való tehát, hogy nem oly könnyü dolog megismerni a jót, s nem ok nélkül tudakozódott az evangéliombeli ifju: Jó mester, mit cselekedjem, hogy az örök életet elvegyem.

S pedig a miket emlitek, azok inkább csak világi jókra vonatkozhatnak: menynyivel nehezebb lehet immár a lelki jónak megismerése. Amazokkal csak testi hasznunkat, világi gyönyörüségünket eszközölhetjük: menynyivel szükségesebb pedig azon jóknak tudása, melyekkel, mint az evangeliomban van emlitve, örök életet nyerhetünk.

De bár nehéz légyen is ennek tudása, Isten nem rejthette azt oly mély titokba, hogy ember fel ne találhatná. Idvességre hiván minket a kegyelem Istene, nem zárhatta el az idvességnek útját gyermekei előtt. Zörgessetek és megnyittatik, kérjetek és megadatik, igy szól az evangéliom; és az evangéliom e vigasztaló szózatot bizonyosan az örök életet keresőknek mondotta, azoknak, kik a jónak ismeretére törekednek.

S ha az emberi értelem fel nem fedezhetné e jót, s önmagától nem találhatná meg az erény és jó cselekedetekre vezérlő alapot, vagy ha az emberiség a korszellemnek kicsapongó áradásai miatt néha irányt tévesztene örök életére, üdvére nézve: ily alkalmakra tartotta fenn a kijelentésnek igéit, s ily alkalmakért mondja a szent könyv: Tudakozzátok az irásokat, mert ugy tetszik, hogy abban örök életetek van.

S valóban, midőn a jónak alapját keressük, és az örök életre vezérlő jó cselekedetek ismertető jele után tudakozódunk, nem lehet, hogy eszünkbe ne jusson a kijelentés, és a kijelentésnek utolsó nagy eszköze a Jézus Krisztus, kitől midőn a farizeusok kérdezték, mit tart jónak, s mi az az elv, melyre fekteti erkölcstanát? „Mester, melyik a nagy parancsolat a törvényben?“ Jézus igy felele: Szeressed a te Uradat Istenedet teljes szivedből, ez az első, a második hasonlatos ehhez: szeressed felebarátodat mint önmagadat. E két parancsolattól függ az egész törvény és próféták.

Ismerni akarod tehát, k. felebarátom, a jót? Ime, a jónak alapja a szeretet, Isten és felebarátaink iránti szeretet. De csakis az alapja, a többi eszközöket megtalálod nemesitett szivednek ösztönében, hittel megszentelt lelkednek mozzanataiban, az Isten és az ember közötti összeköttetés nyilvánulásaiban. Miként a tenger nagy hullámzásai közt drága gyöngyszemet vet ki, életednek folyamában is szenvedésektől megszorongatott lelked hullámai közül kiemelkednek a jó és az igaznak nemes szikrái. S tán nem mondok igaztalant, ha mondom, hogy csak a szenvedések megpróbáltatásai között támad a lélekben a jónak, a szépnek és nemesnek tudata, s ki testi és lelki szükségtől menten élt, nem is lehet jó és erényes ember. Legalább a szent hajdankor bölcselmében szent Dávid és bölcs Salamon igy nyilatkoznak: a kékek és a sebek és az ember testén való vereségek nemesitik a lelket, és köszönöm uram, hogy megaláztál engem, hogy megtanulnám a te útaidat.

Azonban a jónak alapja Isten és felebarátaink iránti szeretet, s mind az, a mi öszszefér e szeretettel, jó az, és a mi ellenkezik Isten és felebarátaink iránti szeretettel, rosz az.

Zúgolódol tehát és hánykolódol a sors ellen, melyben vagy, állapotod ellen, melybe helyheztettél? Ne zúgolódj, mert Isten a sorsnak ura, ő tartja kezében a gondviselésnek pálczáját; és a te szivedben nem lakik Isten iránti szeretet; ha az laknék, akkor megkóstolhatnád, hogy a kik az Istent félik, azoknak mindenek egyformán javokra vannak.

Irigység, káröröm, kegyetlenség van a te szivedben? vesd ki azokat onnan, mert mi módon szeretheted az Istent, holott az Isten felhozza napját a jókra és a gonoszokra, és a szegényt és gazdagot az Úr szerzette.

Nem adsz hálákat Istennek az életért, az egészségért, melyet birsz, lelkedért, melylyel ékesitve vagy ? Ne tedd azt, mert mi módon egyezik meg isten-szereteteddel, ha elfelejtkezel, hogy élet, egészség és lélek Isten adománya és Istennek tartozol vele.

Munkáljad felebarátod jólétét tanácscsal, cselekedettel, oltalmazd vagyonát, mintha tiéd volna, védelmezd személyét, becsületét, mint ha magadét védelmeznéd, áldozz a közügynek, a mely sok felebarátodnak jólétét foglalja magában . . . . . az ám, de van egy nehézség, az, miszerint nem birjuk cselekedni a jót. Hiszen tudjuk, látjuk mi a jó, de hiányzik bennünk az erő és elhatározottság a cselekvésre, s mint az evangéliombeli ifju megszomorodva vonulunk félre. Ezért van aztán, hogy noha sokan, s talán minden ember jó akar lenni, de kevesen tudnak jó emberek lenni: m e r t a m e n y-n y e k n e k o r s z á g a e r ő v e l o s t r o m o l t a t i k, d e c s a k a z e r ő s e k n y e r i k a z t e l.

A jónak ismerete és annak cselekvése közt különbség van, körülbelől mint az élőfának virága és gyümölcse között; noha a gyümölcsöt virágzás előzi meg, de nem minden virágból lesz gyümölcs; sok tudásnak és a jónak ismerete meddőn marad, mert cselekedettel nem érlelhetjük erénynyé.

Látjuk mi a jó, söt fel is dobog a mi szivünk annak elgondolására, de nincs az a hitből származott erő és elhatározottság, a mely belőlről inditana a cselekvésre.

Fellelkesülünk, midőn halljuk, avagy olvassuk a magyar ősöknek dicső tetteit, miként szálltak a halállal szembe a hazáért, és mintegy túlvilági elragadtatásra emelkedünk, hallván, avagy csak elképzelvén a nőknek szerelem és öntartóztatásból származott küzdelmeit, diadalát és erényét; igen, mert mindez szép és dicső, de ha magunk állanánk helyökbe, talán félelem fogná el szivünket, talán megütközetlenül vonulnánk hátra, vagy talán olcsó diadallal hagynók kérkedni az ellenséget. Mert oh mi sokszor megesik rajtunk, a mit Pál apostol mond: L á t o m a j ó t, m i n d a z á l t a l m é g i s c s e l e k s z e m a g o n o s z t, mert a kinek van alkalma jót cselekedni, és nem cselekszi, vétkezik, s erre czéloz Jézus ama mondása: a k i é n v e l e m n i n c s, e l l e n e m v a n a z, a k i é n v e l e m n e m t a k a r, t é k o z o l a z.

Hányszor nem történik meg, hogy ember jót tehetne másokra nézve, erényt önmagára nézve, és az örök életre vezető ösvényre léphetne; de talán mert ez által öszszeköttetései lazulnának, világi

érdekei gyengülnének, baráti kötelékei szakadoznának, népszerüsége vesztene, vagy talán mert fél a roszaknak itéletétől, a bűnösöknek gúnyjától, elszomorodva vonul félre, mert igen gazdagok földi érdekei, igen sokak világi öszszeköttetései.

Hányszor nem történik meg, hogy vétkes önzés, bűnös önszeretet fojtják el azt a kis jó cselekedetre való hajlandóságot is, a mely például a hasznot leső élet surü forgalmai között, mint sülyedő hajóból a féltőbb kincs, talán még megmenthető volna.

Amaz ember rágalmaztatik: védelmeznem kellene, de minek? hiszen az által egy harmadiknak, s talán éppen nekem emelkedik dicsőségem csillaga. Hadd köszörülje tehát rajta fegyverét a rágalom, én jól tenyészek árnyékában.

Amaz embernek kárt tesznek vagyonában, verejtékkel szerzett életszere pusztittatik, rongáltatik. Szólanom kellene, de mi közöm hozzá? míg az övé pusztul, addig nem bántják az enyémet.

Rosz úton jár a harmadik, útba kellene igazitanom, tán fel venne tőlem egy nehány szót; de minek azt? hogy megnehezteljen? aztán nem is tartozom vele, a v a g y ő r i z ő j e v a g y o k-e a z é n a t y á m f i á n a k?

Ilyenek az emberek mentségei, s alig sejtik, hogy bátorság és elhatározottság hiányának kopott, átlyukgatott palástja ez csupán, melyen át gonoszsága, vétkei nagyon is látszanak. Ily okok által hiszi magát feloldozva az erény, a jó cselekedetek kötelezettsége alól, s pedig ez ok semmi sem egyéb, mint az, a mi az evangéliombeli ifjut is elszomoritá.

Szólanál ugy-e atyámfia az elnyomott mellett, de igen gazdag vagy barátokban, s talán a sok közül egyet bántanál, talán az elnyomó éppen barátod.

Elismernéd az érdemet, melyet kétségbe vontak; de igen gazdag vagy öszszeköttetésben, s klubod, melyben vagytok, azt kivánja, hogy érdekök szerint cselekedj.

Társadalmi üres convenientiád s roszul alkalmazott compatibilitásod fogalma miatt nem szállhatsz az erény útjára. . . . . mert csak nem mondhatsz le öszszeköttetéseidről, csak nem lehetsz öszszeférhetetlen társaiddal az erényért, ezért a nem látott, nem tapasztalt dologért csak nem áldozhatod mindenedet, hogy a Jézust kövesd. Ugy van, gazdag vagy öszszeköttetésekben, világi érdekekben; szived megcsontosodva, lelked meghúsosodva van a gazdagságnak miatta, és a mit legjobbat tehetsz saját állapotodban az, hogy

a közömbösség paizsa alatt vonulj viszsza a jó cselekedetek gyakorlásától. Ah bizony, minden szócsere nélkül is igen érthető Jézus Krisztusnak ama mondása: könynyebb a tevének a tófokán általbúvni, hogysem a gazdagnak Isten országába jutni.

Az erényt nem lehet olcsó bérért megszerezni. Hogy erényt követhessünk el, lemondás kell hozzá, hit általi lelkesültség, hitből származó elhatározottság. Szükség, hogy ilyenkor az ember lelki szeme hunyva maradjon a földi tetszésnyilvánitásra, és a jutalmat égiekben, örök életben keresse meggyozódése által. Eszményi gondolatainak menynyei serge jár tábort akkor körülte, és lelkesitvén s harczolván mellette, diadalra segitik, ki azok szolgálatába állott; szükség, hogy a cselekvés ily pillanataiban elszakaszsza minden földi érdekeit, világi öszszeköttetéseit, s egyedül csak a jónak, a szépnek, az igaznak világitó fényénél járjon. S valóban nagyon érthető és teljesen igazságos Jézus Krisztusnak kegyeletlenségnek tetsző eljárása, kit midön tanitásai és gyógyitásai közben figyelmeztettek, hogy anyja és nénje künn várnak reá, igy szólott a sokaságra mutatván: Ime, ezek az én anyám és néném.

De mondjunk meg egy szóval mindent. Soha erény nem követtetett el, hitből származott elhatározottság nélkül. Nézzétek az elmult időt s nagy századok embereinek erényeire, a melyek mint másvilági frigy világitnak jelenkorunk éjjelében; mondhattok-e csak egy esetet, melyben erényt valaki égi erő béfolyása nélkül követhetett volna el? A görög mythos, a római hőskor, a keresztényi mártirság sürü példákat nyujtnak, hogy a jó csak hitből származó erő és elhatározottság által válhatik erénynyé.... Jó ember akarsz-é hát lenni? ismerd meg a jót, merits erőt a cselekedetre a hitből, az az higyjed az Istent, a gondviselést, az örök életet, az üdvességet. Ámen.

Csegezi László,
bágyoni pap.

IX.

A határtalan megbocsátás indokai.

(Egyházi beszéd).

Jézushoz menvén Péter, monda: Uram, megbocsássak-e az én atyámfiának valamenynyiszer ellenem vétkezik? megbocsássak-e hétszer? Monda neki Jézus: nem mondom neked, hogy hétszer csak, hanem hetvenhétszer is. Máté 18, 21 és 22.

Ha nem mondanám is tudjátok, hogy az emberek nagy része idvezitőnk hallott parancsával a nagylelkü bocsánatra nézve ellenkező véleményben van. Hányszor nem tapasztaltátok af.! mily kevés mértékben képesek, különben mivelt, jó hirü, nevü emberek is, néha csak képzelt bántalmat is feledni a közéletben? Hányszor nem láttátok, hogy előbbi jó barátok és atyafiak, kik egykor legízesebb falatjokat se költék el egymás nélkül, csaknem semmiségért örökre hátat forditottak egymásnak? hogy sok ember némü csekély sérelmét még halála óráján is eszében tartotta? hogy némely kis lelkü nagy keresztények néha csak egy szóért is, mely valamelyik gyengéjöket érintette, megbántójukkal egy templomban imádkozni sem akartak többé. Vannak, kik anynyira mentek már, hogy haragot tartani, boszuért boszut üzni nem csak vétekneknem tartják, hanem éppen élhetetlen gyáva embernek nevezik azt, ki a vett sérelmet boszulatlan hagyta, s becsületét veszik kérdés alá annak, a ki, ha szinte életét koczkáztató párviadalban történt is, le nem verte megbántóját. Áll hát még ma is a kérdés, melyet Péter apostol még ezelőtt 18 száz évvel terjesztett az Úr Jézus eleibe. Ha megbocsátásról beszélünk, még ma is többen kérdik: m e g b o c s á s s a k - e a z é n a t y á m f i á n a k, v a l a m e n y n y i s z e r e l l e n e m v é t k e z i k? m e g b o c s á s s a k - e h é t s z e r i s? Azon pedig nem győznek eléggé bámulni és lehetetlenségnek tartják, ha idvezitőnk hallott parancsával felelünk nekik: n e m c s a k h é t s z e r, h a n e m h e t v e n h é t s z e r i s! mint a szent könyvből olvasám.

Bár mit mondjon is azonban a világ, én az Úr tana mellett maradok és azt állitom, hogy a megbocsátás kötelezettségének soha sincs határa; **meg kell bocsátnunk** ellenünk vétő minden embertársunknak, mint atyánkfiának, **nem csak hétszer, hanem hetvenhétszer is.** miért? **annak indokait is halljátok.**

Meg kell bocsátnunk! el kell felednünk mind a szót, mind a tettet, ha bár miatta egykor szenvedénk is, mint ha semmi se történt volna; nem illik, nem szabad haragot tartva boszut üznünk, a vett sérelmet viszonoznunk: hanem megbántónk irányában is igazságosoknak és emberségeseknek kell maradnunk, még akkor is, ha vétkét ellenünk hetvenhétszer, azaz: igen sokszor ismételte volna is. Ezt nem én mondom, hanem az, a ki minden bölcsek felett bölcs volt, és semmit sem követel tőlünk, a mi kárunkra lenne, a mi javunkra ne szolgálna.

Ezen a nemes megbocsátáson azonban még se kell minden bántalom gyáva eltürését értenünk. Magunkat roszakaróink merész sujtolásai ellen nem védeni, sérelmeinkre igazságos és emberséges elégtételt nem venni, csókolni az ellenünk gyilkot emelő kezet, mint a bárány szokta, ez éppen káros félreértése lenne idvezitőnknek, ki azt éppen nem mondá, hogy **inkább szeressük felebarátunkat, mint magunkat.** Tulságos engedékenységünkkel, a mellett, hogy magunk alá ásnánk vermet, ellenségünket tennők elbizakodottá, és mint ha mi magunk segitenők bünei útján haladni.

Mikor azonban az igazság és emberség engedte, törvényes elégtételt megvettük, a törvény védelme alatt biztosan állunk, és megatyánkfia megszünt ellenünk véteni: mikor kivált az éppen megbánta s jóvá tenni óhajtja vétkét: akkor tartozunk megbocsátani még azon esetre is, ha nem hetedikszer, hanem hetvenhetedikszer van is nagylelküségünk igénybe véve. Ezt igényli

a.) **önlelkünk nyugalma.** Mikor valaki ellenünk vétett, lelkünkön ejtett sebet, mely mindaddig fáj, mig bé nem gyógyult. Önérdekünk hozza hát magával, hogy bár kitől és bár mi módon sebzettünk is meg, sebünk gyógyulásán rajta legyünk. De miképp érünk czélt hamarább? ugy-e? ha szüntelen nézegetjük, tapogatjuk, vagy éppen piszkáljuk azt? koránt sem. Igy csak a gondolatlan, kényes gyermekek szoktak cselekedni! igy a seb még inkább gyúlad, még mélyebbre hat s későbbre gyógyul meg. A ki

tehát okos ember, elfedezi sebét, ritkán és akkor is csak gyógyitás végett érinti azt s ugy éri hamarább örömét, hogy elmondhassa: a seb elmalt, nem fáj, még helye se látszik többé.

A mit a sebről mondék, az áll minden bántalomról. Ha mi szüntelen csak azt nézzük, hogy miként, miért és mekkora mértékben vagyunk bántva? ha mindduntalan csak mégbántónk szavát és tettét latolgatjuk, akkor készakarva csak sebünket tápláljuk, csak fájdalmunkat gyarapitjuk. Ezt pedig valóban okos ember nem teszi. Nem teszi önön érdekében. Inkább minden áron kikerüli megbántóját, hogy az ótet többször ne bánthassa. Inkább a helyett, hogy fünek, fának panaszolva felújitná, elfedezi fájdalmát, hogy az, a mit meg-nem lett dologgá tenni már ugy se lehetne, hamarább eltemetődjék. Idót enged e szerint, hogy rosza karója térjen más gondolatra; önmérsékletével és emberséges bánásával győzi meg azt, hogy átlássa tévedését. Mérsékeltnek, igazságosnak és emberségesnek marad még akkor is, ha ellensége nem lenne más gondolatra birható, hogy ne legyen meg annak azon öröme is, hogy lássa ót a józan önmérséklet védbástyájából nyilt harczra kicsalva, hogy a mi legfőbb, maradjon jó lelke megnyugtatása. Ez a keresztény bölcseség fegyverzete; igy fárad és fegyverződik le az ellenség hamarább, mire valamint a küzdelem, ugy a vett seb is hamarább elmulik. A bocsánatra kész nemes kebel oly paizs, melyről az ellenfél nyílvesszője mindanynyiszor megszégyenülve hull a porba, valamenynyiszer a vett sérelem nincsen viszonozva, nincs felvéve. Ezért mondám, hogy ön lelke nyugalmának kedvez, ki kész megbocsátani atyjafiának nem csak hétszer, hanem hetvenhétszer is, ezt kinek-kinek önön java igényli.

A nemes lelkü ember azonban nem csak magát, hanem b.) felei érdekét is tekinti. Ő meggondolja, hogy a bocsánat szüli a megnyugvást és békeséget; az engesztelhetlenség ellenben fentartja a háboruságot, szembe állitja az atyafiakat s harczra riasztja egymás ellen mindduntalan. Ő elképzeli mi szomoru jelenet, mikor az ellenségeskedés csak egy családban is felüti véres lobogóját; mikor a házas társak, a szülők és gyermekek, a testvérek és rokonok nem szeretik egymást többé, és egymásnak hátat forditva, egymás rosz akarójával egymás élete megkeseritésére szövetkeznek. Ő felfogja és jól érti, mi szomoru dolog, mikor csak egy község gyermekei is megoszolnak a gyülölség miatt, félrehuznak, hogy egyik se boldogulhasson, vermet ásnak, hogy egymást megbuktassák, nyilván

és alattomban csak a hálót szövik, hogy a tisztesség ruháit egymásról letéphessék. Ő megtanulta és nem feledte el Jézus figyelmeztetését: minden ház, mely magában meghasonlik elpusztul. (Mát. 12. 25.), pedig lehetetlen meg nem hasonlani ott, hol a hajdani vad kor törvénye szerint: szemet szemért, fogat fogért (5. Mos. 18. 21.) követel minden megbántott fél. Hogy tehát felei között ezek ne történjenek: hogy az ellenség, melynek útait az egymás ellen fenekedő atyafiak egyengetik, reájok ne számithasson; hogy az Isten is ne látogassa az atyák vétkét a fiakban, harmad és negyed iziglen, midőn a gyülölség még a maradékra is átmegy s még az unokákban is megboszulja magát, a nemes lelkü keresztény ember megtagadja magát, uralkodik boszus indulatja felgerjedésén, és soha se gyülöli még legnagyobb ellenségét is annyira, a mennyire szereti az övéit, s hogy ezekről a háboruság szomoru következményeit elforditsa, tartja magát haragja legsötétebb borulatában is idvezitőnk parancsához, s villám és vihar helyett áldás-harmatot szállit körére, vagyis: megbocsát ellene vétő atyjafiának nem csak hétszer, hanem hetvenhétszer is.

És aztán ekkor tünik fel a határtalan bocsánatra kész nemes lelkü ember végre c.) emberi méltósága legszebb fénysugarában is. Arra ugyanis, hogy valaki bocsánatra hajlandó legyen, a lélek legszebb tehetségeinek kifejlettsége kivántatik. Kell ezen erényképességre önismeret, mely a más bántalmában az emberi tudatlanság és gyarlóság szüleményét látván, nem feledkezik meg saját tévedéseiről is, s azt teszi felebarátjával, a mit felebarátjától is hasonló esetben a maga részére az igazság és emberség jogánál fogva megkivánna. Kell kellő élettapasztalás, melynél fogva tudja, hogy az ellenségeskedés tüze is, valamint minden tüz a nap alatt, ugy szakad le hamarább, ha nem tápláljuk újabb bántalommal, ha nem szítogatjuk ismételt ingerléssel. Kell bölcseség, mely bévárja minden teendőiben az indulatok lecsilapodásának és a komoly megfontolásnak döntő itéletét. Kell emberszeretet, mely önérdekét mindig öszhangzatban tartja a mások érdekével, s inkább elszenvedi a méltatlanságot, mintsem más szenvedjen miatta. Kell szóval: szív és lélek, mely mindent jóvá tenni óhajt, minden teendőiben az Isten szent akaratját nézi s a boszuállást végre is arra hagyja, a ki mint csalhatlan biró megfizet kinek-kinek az ő cselekede-

tei szerint. (Róm. 2, 6.). És lássátok az emlitett lelki tehetségek, mint az emberi méltóság legbizonyosabb jelei, akkor fénylenek a bocsánatra kész lelkeken legszebben, mikor ők méltán vagy méltatlanul meg vannak bántva, körül vannak keserüséggel árasztva, s mégis, mint a csillagok a sötét éjben, eredeti tulajdonaik fénysugáraiban maradnak, s mint a szende hold, a boszuszenvedés viharos fellegei közt se hajolnak el pályájukról sem jobbra, sem balra. Ilyenek voltak a legnemesebb lelkek eleitől fogva. Menynyi méltatlanságot szenvedtek ők ? még se fordultak el azoktól, kikhez őket a szeretet érzete kapcsolta. Idvezitőnk a keresztfán is megbocsát s imádkozik ellenségeiért, kik nem tudták mit cselekszenek. Azok, a kiknek neve kitörölhetetlen az örök emlékezet könyvéből, nem csak hétszer és hetvenhétszer, hanem mind végig elszenvedték sérelmeiket boszuállás nélkül s megmaradtak a szeretetben mind halálig. Véteni emberi. de megbocsátani az ellene vétőnek több mint emberi — ez af.! isteni dolog, mert hiszen az Isten maga is igy cselekszik, midőn felhozza napját jókra és gonoszokra egyaránt, s esőt ad mind az igazaknak, mind a hamisaknak földére. (Mát. 5, 45.).

Oh ne hallgassatok hát azokra, kik titeket másként tanitanak, mint Jézus; ti maradjatok a szelid és alázatos Jézus hű tanitványai. Ti, ha bár fájna is a bántalom, melyet nem érdemlettetek, ne feledjétek, hogy saját nyavalyáját öregbiti, ki sérelmét nem feledi; háboruságot és romlást, mint emésztő tüzet táplál a boszuálló haragos; és végre a ki haragjában büntet, vérengző fenevaddá is aljasodhatik: a ki ellenben sérelmét felejti, önfájdalmát orvosolja; tüzet olt; felei romlását előzi meg mint egy jóltevő angyal, a ki haragjában a töredezett nádszálat nem rontja öszsze (Mát. 12, 20.). és fénylik, mint az Isten választottai, méltósága legszebb fényében, ki bántva is változatlan annak marad, a ki előbb volt, t. i. erősnek a hitben, ingatlannak a reményben, hívnek mind halálig a szeretetben. Megbocsátani nem csak hétszer, de hetvenhétszer is lehet; megbocsátani hetvenhétszer is kötelesség, melynek hű teljesitésétől függ szivünk megnyugvása, feleink, szeretteink békessége, és ama nagy tisztesség, hogy mint a dicsőültek, állhassunk az Isten és a világ előtt emberi méltóságunk teljes fényében. Ámen

Péterfi Sándor,
f. fejér-köri jegyző, hévizi pap.

X.

Intés: remélni, tűrni és imádkozni.

(Egyházi beszéd).

A reménységben örvendezzetek, a háboruságban türök legyetek, a könyörgésben szorgalmatosok. Róm. 12, 12.

Mint a nyilt tengeren evező hajó, kifeszitett vitorláinál fogva hajtatik, hol szelidebb, hol viharosabb szelek által, most síkon, majd örvényen: ugy hajtatik életünk hajója a szivünkre toluló érzelmek hol enyhébb, hol viharosabb indulatai által, most öröm és boldogsággal kecsegtető úton, majd a bánat ösvényei s a kétségbeesés sziklái felé. Ritka ember, ki egy ügyes kormányos életrevalóságával tudná felhasználni a kedvező szelet kitüzött czéljának gyors elérésére; s a ki a fenyegető vihar közepette is szilárd reménynyel, kitartó türelemmel, Istenben helyzett teljes bizalommal, s ezek folytán rendithetetlen lelki bátorsággal tudná életének hajóját mentő partra vezetni. Honnan van ez k. af.! Onnan, mert az emberi szív nagyon hasonlit a jól készült mérleghez, melyen a legkisebb teher is megzavarja a szükséges egyensulyt. A kinálkozó öröm rendesen feledteti, hogy a földön a jó roszszal van vegyülve, hogy az örömre gyorsan bánat következhetik: s hogy valamint a folytonos napfény kopárrá perzselné a természet gyönyört és életet adó szépségeit, ugy az örökös borulat semmivé tenné a gyümölcsözést és lételt. A nehéz napokban pedig felejtjük, hogy vidámabb napjaink is valának, s nem jut eszünkbe, hogy a setét órák sem tartanak örökké; mert minden éjnek van nappala. Ezen egyenlőtlen érzelemváltozások aztán az okai, hogy anynyi jajszót, panaszt és reményvesztett sóhajt hallunk naponta az isteni gondviselés, a sors és világ ellen. Szükséges tehát, hogy szívünk mérlegén az egyensuly minden körülmények között fentartassék. Azért, midőn az öröm poharának édes nedvét iszszuk, ne engedjük az által magunkat elmámorosittatni, hanem egyensulyozzuk a bánatra való emlékezéssel. Ha szép kinézéseink, üdvös czéljaink verejtékes küzdést követelnek tőlünk,

de erőnk már-már lankadóban van: a reménység által, hogy győzelmet nyerünk, éleszszük fel a megfogyott küzderőt. Ha talán méltatlanul üldöztetünk és háboruságot szenvedünk, övedzzük magunkra a türelemnek lelkét, s igy szerezzük meg háborgatott lelkünk nyugalmát. S hogy lelkünk nyugalmának, szívünk érzéseinek ilyetén egyensulyozására annál nagyobb lelki erővel birjunk, bizzunk Istenben feltétlen hiedelemmel, ragaszkodjunk hozzá szívvel, lélekkel, és legyünk a könyörgésben szorgalmatosok.

Pál apostol, ki oly meggyőzőleg, mély bölcseséggel irt a keresztény vallás érdekében, kinek minden intése egy nagy erkölcsi szabályra tanit, ugy látszik, folytonos szemlélődése és tapasztalatai által mélyen tekintett az emberi szívbe, s átlátta, hogy az emberek legnagyobb szerencsétlenségének forrása abból ered, hogy a jelenkező érzelmek foglyává lesz, a nélkül, hogy azok ellenkezőjét is eleven emlékezetben tartaná, s részint azok mérséklésére, részint egyensulyozására inti hallgatóit. Alapigénk által is azt akarja bennünk eszközölni, midőn a reménységben örvendezni, a háboruságban türni és szorgalmasan imádkozni tanit. Szép intések ezek, méltók, hogy a keresztény ember életében gyakorolja azokat, s hogy mi is, most egyszerü elmélkedésünk tárgyává tegyük.

Vizsgáljuk meg azért:

1-ör mi a remény? s minő hatása van az emberre? s hogy

2-or a türés erkölcsi nagyságra emel, s győzelemre segit;

3-or: a könyörgés a lélek benső szüksége.

1. Mi a remény s minő hatása van az emberre?

A reményről, mióta e világ áll, oly sok szépet és rútat mondottak, gondoltak és irtak az emberek, hogy arról újat mondani alig lehet. S hogy sokat beszéltek róla, jele annak, hogy minden kor gyermekét közelről érdekelte. Mindenki érezte, élvezte üditő hatását. A gyermeket ez serkenti játékban. Az ifju szerelmének és nemes vágyainak szárnyait ez segiti magas repülésében. A férfiunak komoly munkájában ez ád erőt. Az évek számai alatt roskadozó öreget biztatja sirja szélén is. A szenvedőnek könyeiben jobb jövő csillagát ragyogtatja. A bánatba merültnek titokban az öröm vidám egét mutatja. Szóval, a remény minden korban oly édesen

szövődik bé az élet ezer viszonyai közé, hogy a sokszori csalódást, melyek rendesen reményeink romjain épülnek fel, csekély árnak tekinthetjük a remény örökzöld koszorujáért, mely a tél fagyában is tartogat számunkra egy-egy örömvirágot. Oly szépen mondja róla egy iró: „az isteni szikrából, a szeretetből, fejlik ki a remény; a remény virága az öröm, és az öröm gyümölcse a megelégülés, mi a földi életnek legfőbb java".

A szívben a remény az éltető elem. Hová lenne az édes anya, ki gyermekével minden örömét sirba zárta, ha a remény szivárványa a borus felhők alól vidáman nem mosolyogna felé? mit tevő lenne a siró árváktól környezett özvegy, ha a remény nem biztatná sötét napjaiban? Az élet terhei alatt roskadozó birna-e tovább is küzdeni, ha nem remélhetne jobb jövőt? S midőn e földön anynyiszor megesik, hogy az igazság bajnokát keresztre feszitik, s midőn itt, az ártatlanság és erény ritka tünemény, s az erkölcs megett divatos bünök rejtözködnek: volna-e itt valami értéke az igazságérti önfeláldozásnak, az ártatlanság és erény megőrzésének s az erkölcs gyakorlásának, ha a remény jutalmat nem igérne, legalább . . . . a túlvilágban?

Oh bizony a remény az, mely életünk éjborulatát ragyogó csillagokkal világitja bé; a remény az, mely életünk kopár útait, minden lépten nyomon, zöld oázokkal üditi fel.

S midőn a remény életünk szenvedéseinek keserü poharába, igy, mintegy észrevétlenül vegyiti az azt enyhitő édességet: egyszersmind nemes és nagy vállalatok végrehajtására is hathatós ösztönző.

Nincs az emberi események történetében tett, sem nagy, mely a közre, sem kicsiny, mely kisebb körre birt kihatással, mely részben a reménység béfolyásának ösztönzése által ne jött volna létre; ha mindjárt a közügyérti lelkesülés, vagy csak önérdek szolgáltak annak okául. Mint árnyék, a tárgyak hű kisérő társa: ugy a reménység cselekedeteinknek. Mert vajjon a nagy emberek, kik valamely nemzet boldogitását tűzték czélokul; s azok, kik az öszszes emberiség közüdvére nagy küzdéssel, sok fáradsággal, akár szellemi, akár ayagi téren, nagyszerü vívmányokat eszközöltek: nem a reménység által voltak-e lelkesittetve, hogy czéljokat érik? . . . . midőn a siker bizonytalan, s a félreértés, erőszak, hálátlanság és tudatlanság, anynyi akadályt szokott az emberek működése elébe görditeni? . . . Ámde a reménység a léleknek bátorsá-

gos és erős vasmacskája (Zsid. 6, 19.), mely a lelkesülés tüzét a nehéz pillanatok között is fényes lánggal lobogtatja, mindaddig, mig annak melege a hideg szivek jégkérgét is felolvasztja.

És vajjon a tudomány, művészet és ipar fejlődése, s mindazon szép és üdvös dolgok, melyeket, ha szabad ugy mondanom, az emberi tökéletesedés hévmérőjének tekinthetni, nem a reménység béfolyása alatt állanak-e, mely mig egy részről kenyeret igér, más részről megnyugtatást biztosit abban, hogy a közjó előmozditását eszközlő munkában való részvét által kötelességet teljesitünk? Mindnyájan a végre futunk, hogy az előnkbe adott reménységet elvegyük. (Zsid. 6, 18.).

Azért hát, af.! a reménységben örvendezzetek, vagy a mi ezzel egyet tesz, legyetek abban állhatatosok, mert higyétek el, hogy nincs az égnek szebb ajándéka az emberi szívben, mint a reménység, mely az élet minden környületei között megőrzi szivünk nyugalmát, lelkünk békéjét, s melynek ösztönzése által lelkesittetünk oly kötelességek teljesitésére is, melyek által ön- és a közjót mozditjuk elő. A ki szánt, reménység alatt szánt (1. Kor. 9, 10.), s sokszor megesik, hogy elemi csapások teszik semmivé reményeinket. A szívben is támadhat az indulatok által támasztott tűz, mely elégeti, s a szenvedélyek szélvészei által hajtott jégvihar, mely letarolja keblünk melegen ápolgatott reményeit; sőt sokszor a való, mint dermesztő fagy, már csirájában elfagyasztja reményeink gyökérszálait. De azért csak bizzzatok miglen a reménység tart (Jób. 11, 18.), mert a reménység meg nem szégyenit (Róm. 5, 5.); s csak a háládatlan embernek reménysége olvad el, mint a téli jég, s foly el, mint a haszontalan viz (Bölcses. 16, 29.), de az állhatatosok reménysége megmarad (1. Kor. 13, 13.), mert az Isten ajándéka.

II. A türés erkölcsi nagyságra emel, s győzelemre segit.

Ritka ember, kinek életét ne jelölnék események, midőn háboruságot szenvedve, a türelemnek lelkére szüksége volt. Külről a világ, sors, emberek, belőlről érzelmeink sok szenvedést okoznak naponta. A szegénység szükséggel gyötör, a betegség fájdalmat okoz s türelmünket kisérti; a rágalmazó nyelvek becsületünket akarják megrabolni; szerelmeseinktől a halál foszt meg. S ha az igazságért

küzdünk, üldöztetünk, háborgattatunk. Mind ezen s sok más esetek türelemre intenek, ha nem akarjuk, hogy szívünk a fájdalmak tengerében elmerüljön. S mégis ugy vagyunk a türelemmel, mint a szegény ember rongyos ruhájával: viseli, mert nem áll módjában mást szerezni; mi is csak azért türünk legtöbbször, mert nem áll hatalmunkban nem türni.

Különös sajátsága az embernek az is, hogy könynyelmüen szórja másokra a bántalom nyilait, s ha neki kell háboruságot szenvednie, nincs türelme annak hordozására. Pedig mily sok szenvedéstől, menynyi keserü pillanatoktól lennénk megóva, ha a háboruságokban tűrők tudnánk lenni. Mert avagy nem eszélyesebb s keresztény emberhez illőbb lenne-e, ha midőn Isten hitünket próbára tevén, a szenvedések keserü poharát adja kezünkbe, vagy a nyomor vasveszszőjével csapdos, a helyett hogy rugódozásra nyitjuk szánkat, s elég merészek vagyunk kételkedni az isteni gondviselésben: türelemmel hordoznók a ránk nehezedett keresztet? Nem eszélyesebb volna-e megnyugodni Isten akaratán, melyet megváltoztatni ugy sem áll hatalmunkban? Nem eszélyesebb volna-e, a szeretet által eltürni embertársaink bántalmait is inkább, mintsem a boszu és harag tüzében égetni el lelkünk békés nyugalmát? Hiszen szent könyvünk is azt mondja, hogy a h o s z s z u t ü r ő e m b e r j o b b a z e r ő s n é l (Péld. 16, 32.) j o b b a k e v é l y n é l (Préd. 7, 8.) s bizonyára nagyobb lelkierőt fejtünk ki akkor, midőn türünk, mint mikor a kevélység türelmetlenségre ingerel. A ki a szerencsétlenség közepette sem esik kétségbe, hanem bátor lélekkel áll a csapások sulya alatt is, mint kőszirt a tenger hullámai között, az az ember türni tud és győzni fog, mert a csüggedést nem ismerő szív minden sorson diadalmaskodik.

A türés a szeretet nagy törvényének gyakorlata, mely jogaink alkalmazásában engedékenynyé, s mások jogait tisztelőkké teszen. A közmondás szerint: „a ki nem tud türni, nem tud uralkodni“, már pedig keresztény embernek, hogy az erény útján járhasson, s a maga és mások iránt tartozó kötelességeket teljesithesse, legelső, mit meg kell tanulnia: az önuralkodás. Ez a türelemnek alapja, ez által lelki nagyságra küzdheti fel magát. A történelem nem mutat fel egyetlen nagy jellemet, mely homálytalan tiszta volna, ha nem volt annak egyik fővonása az önmérséklés, a türelem. Jézus erkölcsi nagyságának is legnagyszerübb bizonysága, a mindeneket türni tudó szeretet. Mily sötét hálátlanságot, mily megbántódást érezhe-

tett Jézus, midőn saját honfiai, kik között tudománya áldást árasztó világát közvetlenül terjeszté, mint közönséges gonosztevőt üldözték, s miután foglyokká leve, arczul csapdosák, töviskoronát nyomtak fejére, s nyilvános bűnösökkel együtt ölték meg a gyalázat keresztjén? menynyire fájhatott szivének, hogy éppen azok közül, kik szerető szívéhez legközelebb állottak, tanitványainak egyike, a rosz lelkü Judás válalkozott őt elárulni? S a megpróbáltatás mind ezen nehéz pillanatai között is, avagy csak egyszer is látjuk-e elveszteni isteni türelmét, s mint a világ fiainak szokása viszonozni, vagy legalább megtorolni igyekezni a bántalmakat? sőt nem azt látjuk-e, hogy kínos halálának végperczeiben is ellenségeiért imádkozik, igy szólván: szent atyám! bocsáss meg nekiek, mert nem tudják mit cselekesznek.

Ez a keresztény szeretet szülte igazi türelem. Igy kell türnünk nekünk is, mert a Jézus példát hagyott, hogy a miket ő cselekedett, mi is ugy cselekedjünk.

Higyjétek el af.! hogy az ember soha sem oly nagy, mint mikor a vett sérelmeket türni, s az adottakért engesztelékeny tud lenni. Azért hát nevezze bár a világi kevélység olcsó erénynek a türelmet, mely csak gyengéket és együgyüeket illet meg, mi tartsuk dicsekedésünknek ezen erénynyel ékeskedhetni, mely a léleknek gyümölcse (Gal. 5, 22.) s a boldogság rejtélyes zárjának egyik főkulcsa. Óvakodjunk másokkal ugy bánni, hogy miattunk türniök kelljen, s ha minket háborgatnak, türjük békével azokat, ha szinte fájnak is nekünk, s igy mutassuk ki, hogy mi a türelem szép erényével felékesitettek vagyunk; mert ez Isten ajándéka.

III. A könyörgés a lélek benső szüksége.

Könyörögni anynyit tesz, mint a buzgóság szárnyain lélekben Istenhez emelkedni, s legszebb érzéseinket neki áldozni.

Istentől nyertük a létélt, melynek oly igen tudunk örülni; tőle a testi és lelki jókat, melyeknek ha hű sáfárai vagyunk, itt e földön boldogságot, túl ezen üdvességet nyerünk; ő a mi örömeinknek kútforrása, életünk vezére, tőle nyerjük az életünk fentartására szükséges földi jókat is, mert a ki szánt, reménység alatt szánt de Isten az, a ki áldást ad a hív munkára, szóval, születésünk pillanatától halálunk perczéig az Isten atyai kezének áldásos munkái által vagyunk körülvétetve, s ha ezekhez gondoljuk még, hogy ez élet bőven termi a szenvedéseket, s csak isteni kegyelem fordithat-

ja el azokat rólunk: szivünk mondja, hogy áldozzunk az Istennek hálaadásnak áldozatjával. (Zsólt. 116, 17.).

Az imádság külső jele a hitnek, az Istenben helyezett bizalomnak; belső értéke a sziv nemesebb érzelmeinek, legszebb jellemvonása a keresztény embernek.

Az imádság az emberi szívnek vele született eredeti érzése. A világ teremtése óta minden korban minden ember érezte ennek szükségét. A régi pogány kornak ezer számra készült bálvány-istenei szintugy imádságra ösztönözték a menynyei világosság nélkül szükölködő népek millióit, mint szent félelemmel leborulni készteti a félvad indust egy hatalmas villámdördület, vagy valamely természeti szokatlan jelenség. S ha mégis lelki békét és megnyugvást szerzett nekik oly isteneikhez rebegett sóhajtás: menynyivel nagyobb jót eszközölhet egy értelmes keresztényben az imádság ereje, a ki Istenét önmagában, a szép természetben, a világ rendszeres igazgatásában, szóval mindenütt, mint egy jó atyát, láthatja lelki szemeivel, s kinek még a szenvedések és nyomor fájdalmai között is soha el nem fogyó szeretete nyomaira találhat.

Voltak és vannak ugyan a keresztény társaságban magukat bölcseknek nevezni szerető emberek, a kik a lelket a test- és vérbe helyezve, tagadják annak lételét, s az öntudatot a halálban megszüntnek állitják. Következőleg tagadják az Istent is, s igy szükség felettinek tartják az imádkozást. Ámde af.! ha ezen embereknek ama paizsos férfiuval, a szükséggel és nyomorral, kell küzdeniök, megrendülnek mindanynyian, s szivszakadva imádkoznak Istentől bocsánatot tévedéseikért.

A közmondás is igy szól: „a szükség és a nyomor tanitják az embert imádkozni“. S valóban a tapasztalás igazolja, hogy a vallástalan emberek vagy a szenvedések oskolájában tanulnak meg hinni és imádkozni, vagy ha azt kikerülték, a halál nehéz küzdelmei között mégis csak Istenhez térnek.

Mint minden dologban, ugy az imádságra nézve is, sok emher tévedésben él. Vannak, kik hiszik, hogy az imádság magára is elég, hogy az ember Isten előtt kedves és jó keresztény legyen. S bizonyára nem nagy hasznára van az emberiségnek, hogy ezen hit terjesztetik és megerősittetni szándékoltatik az emberek lelkében. Mert az önző emberek nagyon is hajlandók a könyörgésben szorgalmatosok lenni, csak hogy —hitök szerint — bűn nélkül eszközölhessék ki önző vágyaikat, felebarátjaik megrontásával is.

Ezekről mondja Jézus: Jaj nektek képmutató irástudók és farizeusok, mert a szegény özvegynek házokat megemésztitek hoszszu könyörgéstek szine alatt, annakokáért sulyosabb lészen a ti büntetéstek. (Mát. 23, 14.).

Mint a nap, ámbár sugarainak melege által termékenynyé teszi a föld göröngyeit, még sem képes áldást adni a földre, ha azt nem miveljük és jó magvakat nem hintünk belé: ugy a lélek napja, a hit sem lesz képes imádság-sugarai által lelki áldást hozni elő, ha szivünk földjét nem miveljük az igaz vallásosság munkájával, s nem vetünk abba igazság, erkölcs és erény magvait.

A vész közeledtét váró hajós, hogy partot érhessen, nem elégedhetik meg csak azzal, hogy az ég irgalmát hivja segedelmül, hanem öszszehuzza vitorláit, s kettőzött erővel küzd a habtorlatokkal, s mindent megteszen, a mi által szabadulásának lehetőségét remélheti. Az élet tengerén evező embernek sem elég tehát csak imádkozni, s élethajóját a hullámok szabad kényének engedni, hanem tenni, munkálkodni kell szüntelen a nekünk adott erőkkel, az igazság és erkölcs határai között, mert csak igy remélhetjük, hogy az óhajtott révpartot, az örök boldogság kikötőjét, elérhetjük.

Legyünk tehát af.! a könyörgésben is szorgalmatosok. Szenved-e azért valaki ti közületek? imádkozzék! Öröme vagyon-e valakinek? énekléssel dicsérje az Istent (Jak. 5, 13.), mert az imádság a szenvedésben mint az örömben egyaránt hasznos, a léleknek eredeti szüksége, mely Istenhez emel, megnyugtat és boldogit, mert az imádság is az Isten ajándéka.

K. af.! a reménység, türelem és könyörgés az emberi szivnek nemes érzései, ezeknek lelkünkben való öszszeműködése által lehetünk csak Jézus követői; erkölcsi és emberi kötelességünk teljesitésében s Jézus parancsolatainak megtartásában hívek, s ezek által az élet harczának megvívásában diadalmasok. A remény lelkesiti, a türelem megedzi, s az imádság megszenteli akaraterőnket, és mi az élet minden körülményei között sikerrel munkálkodhatunk. Oh azért a reménységben örvendezzetek, a háboruságban legyetek türők, a könyörgésben szorgalmatosok. Ámen.

Rédiger Arpád,
küküllő-köri esperest, d. szt. mártoni pap.

XI.

A kisdedóvoda jótékonysága.

(Egyházi beszéd).

Egy százados vitéznek pedig szolgája gonosz betegség miatt halófélben vala, s. t. b. Luk. 7, 2—5.

Napjainkban af.! a népnevelés ügyében élénk mozgalom kezd nyilvánulni. Mozog a kormány, mozog a népnek öntudatra ébredt osztálya is, s mindenik arra törekszik, hogy a miveltség, a világosság terjedjen, s a hazának legutolsó gyermeke is emberi, keresztényi, és társadalmi kötelmeinek helyes és alapos ismeretére a lehetőségig eljusson.

Ha barátja volnék ama sokak fejében megrögzött balvéleménynek, mely a népnevelést feleslegesnek, nem csak, hanem veszélyesnek is hirdeti, megvallom, nem szólanék, vagy ha szólanék is, azt mondanám: soha se hallgassatok azokra, kik előttetek a népnevelésről beszélnek, nem nektek való a tudomány, paradicsomi tiltott gyümölcs az, melyből ha esztek, halálnak halálával haltok meg. Ámde midőn a népnevelést fölöslegesnek és veszélyesnek hirdető balvéleményt nem osztom; midőn a tudományt, valódi miveltséget és világosodást éltető gyümölcsnek; egyéni, családi, egyházi és társadalmi jólétünk áldott eszközeinek tekintem, s a prófétával azt vallom: Elvész a nép, mely tudomány nélkül való (Hós. 4, 6.), ekkor semmi esetre sem tehetem, hogy ne szóljak; nem tehetem, hogy a népnevelés ügyében nyilvánuló élénk mozgalmat ne helyeseljem; nem tehetem, hogy mind azoknak, kik a népnevelés ügyében zászlót emeltek, s azt magasan lobogtatják, hozsánnát ne kiáltsak; és nem tehetem, hogy titeket is a népnevelés ügyének emelésére és virágoztatására meg ne hivjalak.

De tán azt mondjátok ti: oh boldog Isten! mi a mezőnek szegény munkás emberei mit, ugyan mit tehetünk a népnevelés ügyében? E kérdésre, af.! több feleletet adhatnék nektek, mondhatnám, hogy mindenek előtt állitsátok jó karba a fennálló iskola-házat, s

azt a még hiányzó tanszerekkel lássátok el czélszerüen; mondhatnám, hogy iskolaköteles gyermekeiteket a tanitástól és tanulástól ne vonjátok el, hanem küldjétek szorgalmasan a tanulásnak jó helyére; mondhatnám, hogy gyermekeitek tanitóját fáradalmaiért igyekezzetek illőleg jutalmazni, mert nem csak a természet, de az Isten törvénye is azt hirdeti: méltó a munkás az ő jutalmára (1. Tim. 5, 18.); mondhatnám még azt is, hogy egy iskolai könyvtár s egy olvasó egylet létesitésén is buzgólkodjatok, még pedig azért, hogy gyermekeitek s ifjaitok ismereteiket az olvasás által még akkor is gyarapithassák, mikor az iskolából kikelnek; mondhatnám, mondom, mindezeket nektek, minthogy ezek mind megannyi tényezői a népnevelés emelkedésének és virágzásának, de nem mondom, remélvén, hogy mindezeket mielőbb mondás nélkül is megteszitek; ezek helyett, minthogy én a népnevelés ügyének lehető emelésére és virágzására, legelső igen szükéges teendőnek a kisdedóvodák épitését tekintem, egyenesen reá mutatok a mai evangéliombau fenforgó pogány századosra, kit a zsidók vénei Jézus pártfogásába azon dicsérettel ajánlának, hogy a zsinagogát ő épitette számukra; s aztán azt mondom nektek: kövessétek e pogány százados példáját, s mint ez zsinagógát épitett a zsidóknak, ugy ti is épitsetek kisdedóvodát a kis gyermekek számára. E tekintetből a jelen órán egy kisdedóvoda jótékonyságát terjesztem előtökbe. — Rövid lesz beszédem, figyelmezzetek.

Mi a kisdedóvoda?

A kisdedóvoda egy oly intézet, melyben a kis gyermekek — a fiak és leányok egyaránt — három, négy éves koruktól kezdve egész hat éves korukig, tehát az iskolakötelezettségig, naponként, jelesen a tavaszi és nyári időszakban, egy arra hivatott jámbor és tanult nevelő vagy nevelőnő által, mint az ártatlan báránykák egy kies mezőben az éber pásztor vigyázata alatt, pásztoroltatnak, nem csak, hanem ottan korukhoz képest, minden szépre, jóra, hasznosra, testi és lelki boldogságukat tárgyazó vallási, erkölcsi, illedelmi ismeretekre tanittatnak, szoktattatnak, vezéreltetnek.

Tulajdonképpen véve a dolgot, ilyen intézetnek, kisdedóvodának kellene lenni minden szülői háznak. Oh! de hányadik szülői ház — kivált a földnek mivelésére hivatott szegény falusi néposztálynál — hányadik szülői ház az, mely a kisdedóvodát, ezt a jó-

tékony intézetet, avagy csak távolról is megközelitené? Hányadik ház az, melynek feje a tisztes Mánoáhval az Ur angyalát felkeresné, s a gyermek felnevelése iránt igy tudakozódnék: Micsoda a gyermek feltartásának módja, és mi módon cselekedjünk ő vele? (Bir. 13, 12), és hányadik apa az, ki az öreg Tóbiással a maga gyermekeihez oktatólag igy szólana: Hallgassátok édes fiaim az atyátokat: szolgáljatok az Urnak igazságban, és azon tudakozzatok, hogy a melyek kedvesek neki, azokat cselekedjétek? (Tób. 14. 10.). Sok apa és anya bir ugyan anynyi képességgel, hogy kisdedeit legalább a vallás elemeire, s az erkölcstan némely szabályaira tudná tanitani: azonban a házi gondok, a mezei munkák, a gazdai és gazdaszszonyi bajok anynyira elvonják e jó munkától, hogy legkisebb gondja is nagyobb, mint a kis gyermekekkel való bibelődés. Sok apa és anya azon szerencsétlen helyzetben van, hogy mind anyagilag, mind szellemileg szegény, következve kisdedeit a szükséges ismeretekre sem nem tanitja, sem nem tanittatja. Sok apa és anya pedig istenadta kis gyermekei iránt a legnagyobb közönyösséggel viseltetik, s éppen ugy bánik velök, mint a struczmadár a maga tojásával, az Istennek gondviselésére bizza, az utczának porában hagyja, hol veszélyben forognak, roszat látnak, hallanak, tanulnak és mivelnek. Igy-igy, el vannak hagyattatva azok a kis gyermekek, kiket Jézus a nagy gyermekbarát anynyira szeretett, és a kiknek ügye felvételét az emberek figyelmébe oly meleg részvéttel ajánlá mondván: valaki egy ilyen gyermeknek gondját felveszi az én nevemben, énnekem veszi fel gondomat (Mát. 18, 5.). El, valóban eljött az idő, hogy ezek ügye felkaroltassék; eljött az idő, hogy számukra minden helységben kisdedóvoda épittessék. És ha én királyi hatalommal birhatnék, vagy pedig krézusi és dáriusi kincscsel rendelkezhetném, a kisdedóvodák épitése iránt a szükséges lépéseket országszerte még ma megtenném. Sőt mit mondok? még akkor is, ha nektek volnék, még akkor is, pénzt, fát, követ, meszet öszszehordanék, községünk központi helyére kisdedóvodát épitenék, abba nevelőt vagy nevelőnőt állitanék, s a kisdedek gondozását és nevelését megkezdeném. Node, hogy okotok is legyen ezt tenni, hogy jó lélekkel igy szólhassatok: a bizony jó lesz, ha a kis gyermekek számára kisdedóvodát épitünk, jertek, lássátok mily jótékony intézet egy kisdedóvoda.

Jótékony intézet a kisdedóvoda 1-ben is azért, mert ez a kis-

dedeket azon balesetektől, melyek testi életöket sokszor veszélyeztetik, megóvja. A kis gyermekek meleg véralkotásuknál fogva nagyon nyughatatlanok még mikor négy kézláb járnak is; mikor pedig két lábra állhatnak s a szabadba kikaphatnak, alig, de alig bir az ember velök. E tulajdonság hiszen még nem volna bennök nagy baj, mert a nyughatatlanság, a mozgás életrevalóság jele, s erősiti a testet, mint a mozgó szél a gyenge csemetét; ámde baj, még pedig nagy baj az, hogy a kisdedek mindig önvesztökre járnak, a mint mondani szokták: soha sem járnak jóban; valóban tapasztalati igazság bölcs Salamonnak rólok tett eme megjegyzése: A gyermek elméjéhez köttetett a bolondság (Péld. 22, 15.). Legyenek ámbátor neked, oh jó édes apa és szerető édes anya, száz szemeid, mint Árgusnak; vigyázz ámbátor oly nagy gonddal a te kisdedeidre, mint a kiteritett búzára, vagy mint éppen saját két látó szemedre, mégis az éber vigyázat mellett is sokszor megtörténik a szerencsétlenség, veszélybe ejti magát a te gyermeked. És ha az éber vigyázat mellett is megtörténik a szerencsétlenség, mennyi nem történik a szerencsétlenség óráiban? Szóljatok: hány gyermek nem égeti öszsze magát? hány gyermek nem esik kútba? hány gyermek nem hal vizbe? hány gyermek nem lesz félszeggé, örökös nyomorékká magas helyről való esés miatt? hány gyermek nem maratik halálra mérges kigyó vagy veszett eb által? az utcza porában hány gyermeket nem tör öszsze szaladó szekér? hányat nem öklel fel és tapod öszsze gonosz barom? és hány nem éteti meg magát mérges növényt rágván tudatlanul? Bizony ezer meg ezer gyászos példa kiáltja, hogy a kis gyermekek önmagukat szerencsétlenségbe ejtik s drága életöket veszélyeztetik. Mily jótékony intézet e tekintetben a kisdedóvoda! ez a kis gyermekek előtt a balesetek alkalmait elzárja, s őket azon balesetektől, melyek testi életöket sokszor veszélyeztetik, megóvja. És ezért mondám én, és mondom, hogy jótékony intézet a kisdedóvoda. De

Jótékony intézet a kisdedóvoda 2-or azértis, mert ez a kisdedeket az erkölcsi megromlástól és elfajulástól is megóvja. Az europai törvények azt tartják, hogy természet szerint minden ember gonosznak születik; vallásos értelemben is sokan azt erősitik, hogy a ma született csecsemő is, minthogy bűnös apától és anyától vette származását, bűnös; én azonban hitem fejedelmének a Jézus Krisztusnak eme nyilatkozata

után: Hagyjatok békét a kis gyermekeknek, és ne tiltsátok őket, hogy hozzám ne jöjjenek, mert ilyeneké a mennyeknek országa (Mát. 19, 14.), azt vallom és tartom, hogy a kis gyermekek ártatlanok. Vajha ezen eredeti ártatlanságban mind végig megmaradnának és soha meg ne romolnának s el ne fajulnának. Oh! de valamint a kis patak, minél messzebb távozik az eredeti kútfőtől, annál több mocskot és sepredéket vesz magába: ugy a kis gyermekek is minél inkább növekednek testben, annál inkább törpülnek lélekben. Ki mondja meg nekem, hogy egyfelől a jó nevelés hiánya, másfelől pedig a rosz példák látása miatt, az iskolakötelezettségig, hány gyermek szivébe nem fészkeli bé magát makacsság, engedetlenség, hazugság, korhelségre való hajlam, más tulajdonának elkivánása, hamis esküvés, átkozódás, szitkozódás, és égig érő káromkodás? és ki mondja meg nekem, hány gyermekre nem ragad reá babona gonosz szellemekben, kisértetekben, lüdérczekben, haza járó lelkekben, boszorkányokban, a föld alatt pénzes kádakat őrző agarakban, s az éjféli órákon azsagon járó szép aszszonyokban való rémes és veszélyes hiedelem? Beh jó volna ezek megakadályozására a kisdedóvoda, e figyelmeztetvén a kis gyermekeket mind arra, a mi jó és igaz, mind pedig arra, a mi rosz és nem igaz, megóvná őket az erkölcsi megromlástól és elfajulástól. És ezért mondám én, és mondom ismét, hogy jótékony intézet a kisdedóvoda. Mégis

Jótékony intézet a kisdedóvoda 3-or azért, mert ez a kis gyermekeket a sokféle, gyakran siralmas kártételektől is megóvja. Sokak, csaknem felszámithatlanok azok a károk, melyeket a kis gyermekek tesznek. Nem szólok azon aprólékos kártételekről, melyek szinte mindennapiak. Szóljanak helyettem azok a kések, kanalak, ollók, kulcsok, lakatok s több effélék, melyeket elhordoznak s elvesztenek. Szóljanak az üvegek, poharak és cserépedények, melyeket haszonvehetlenekké tesznek. Szóljanak azok az ablakok és tükrök, melyeket bétördelnek. Szóljanak azok a becses oltoványok s gyümölcsfák, melyekről a termőágakat egy-két betegséget okozó, éretlen gyümölcsért letördelik, lehasogatják: én csupán csak azon siralmas kárról szólok, melyet gyakran egész helységnek okoznak. Megkondul a torony harangja, vészt hirdet, mert félre veretik „égés van, égés van!" hangzik rémületesen, a falunak nagy része mezei munkán van, nincs a ki a tüzet óltsa, a szél fú, a tűz terjed, a lobogó láng pusztit, kevés idő! s a falunak nagy része

koldusbotra jutott, anynyival inkább, mert a tűzkármentő intézetbe egy sem volt béállva. Az emberi természetben lévén mindennek az okát tudakozni, egyik is másik is, tudakozza: honnan vette eredetét a tűz? s kisül, hogy nem a Diána templomát elégető Hérostrát, nem is a Rómát lángba borító Néró, hanem a tűzzel játszó oktalan gyermekek okozták az égést. Szerencsétlen helység! szerencsétlen helységnek még szerencsétlenebb népe! ha kisdedóvodád lesz vala, hol a gyermekek rendesen kellő felügyelet alatt állanak, aligha e nagy romlás reád következik. A kisdedóvodának az a jótékonysága is meg van, hogy a kis gyermekeket a sokféle, gyakran siralmas kártételektől is megóvja. És ezért mondám én, és mondom mégis, hogy jótékony intézet a kisdedóvoda. — Végre

Jótékony intézet a kisdedóvoda mindezek felett 4-er azért is, mert ez a kisdedeket már jó előre lelki munkásságra szoktatja, s bennök a tudományok és hasznos ismeretek iránti kedvet felkölti. A szokásnak nagy, mindenható, egész életre kiható ereje van az emberben. Igazán mondja a példabeszéd: A szokás második természet, és hogy a mit az ember gyermek éveiben megszokik, késő vénségében sem hagyja el. Olyan az ember mint a cserépedény, mely mindvégig megtartja azt az ízt, melyet új korában magához veszen. Megszokja Izrael a földi hagymát Egyptomban, s azután a menynyei manna sem ízlik neki a pusztában. Megszokja Demosthenes a tanulást, megkedveli a bölcseség tudományát, s azután hiába akarja annak tanulásától Anthistenes botjával elűzni, mert ő azt mondja neki: üss csak üss! nincs oly kemény bot, mely engem tőled elűzhetne! Ily nagy, mindenható, egész életre hiható ereje van a szokásnak. Innen önkéynt következik, hogy mikor a kis gyermekek már zsenge éveikben mind arra, a mi a tudományok körébe esik, oktattatnak, szoktattatnak és vezéreltetnek, megszokják a lelki munkásságot s felébred keblökben a hasznos ismeretek iránti vágy. S kérdem: nemde nem éppen e czélra is szolgáló intézet-e a kisdedóvoda? A kisdedóvoda a gyermekeket a hiábavalóságoktól elvonván, őket már előre lelki munkásságra szoktatja, s a tudományok és hasznos ismeretek iránti kedvet keblökben felkölti, a mi tulajdonképpen legfőbb kelléke minden tanulásnak s egyetlen kulcsa minden tanitásnak. És ezért mondám én, és mondom elvégre is, hogy jótékony intézet a kisdedóvoda.

És imé af.! elötökbe terjesztém egy kisdedóvoda jótékonyságát; mondám, hogy jótékony intézet a kisdedóvoda, mert megóvja a kisdedeket a balesetektöl, az erkölcsi megromlástól és elfajulástól, a sokféle, gyakran siralmas kártételektöl, s ezek felett már jó előre lelki munkásságra szoktatja öket, s felébreszti keblökben a tudományok és hasznos ismeretek iránti kedvet.

Napjainkban a népnevelésröl, illetöleg a nép gyermekeinek tanitásáról sokat beszélnek, s annak lehetö emelésére és virágoztatására több féle módokat ajánlanak: az egyik azt mondja: a szegény, nyomorral küzdö tanitók sorsán kell mindenek elött segiteni; a másik azt mondja: tanitói képezdéket kell állitani s az iskolákat okszerü tankönyvekkel kell ellátni; a harmadik azt mondja: az iskolakötelezettség idejét kell többre szabni, s a szülöket kell gyermekeik oskoláztatására szoritani; a negyedik azt mondja: állam-iskolákat kell szervezni, s iskolai és községi könyvtárakat kell állitani; az ötödik azt mondja: népnevelési egyleteket kell alapitani s a t. Én igazat adok az egyiknek is és a másiknak is, s azt mondom: menjen teljesedésbe mindenik ajánlata, mert kisebb nagyobb mértékben mindenik ajánlat a népnevelés ügyének emelésére és virágzására tartozik: jelesen a népnevelési egyletekre vonatkozólag azt mondom, hogy nagyon korszerüek, s ha ezeknek sikerülend a nevelés ügye iránt a népben általános érdekeltséget ébreszteni, nagyon sok jót, meglehet, hogy még kisdedóvodákat is fognak eredményezni. Azonban, miután én lelkemben teljesen meg vagyok győződve az iránt, hogy a népnevelés ügyének emelésére és virágzására mindezek felett és mellett legelső, legszükségesebb és legsürgősebb teendő a kisdedóvodák épitése, azt ajánlom nektek: hogy elmétekben forgatván a kisdedóvoda jótékonyságát, épitsetek kisdedóvodát!

Atyámfiai! a ki házat, templomot, vagy tornyot akar épiteni, a mindenek előtt annak alapját teszi le. A kisdedóvodák eme nagy szellemi épületnek, a népnevelés ügyének alapjai; épitsetek kisdedóvodát, kövessétek ama közhasznu pogány századost, ki a zsidóknak zsinagogát épitett; épitsetek a kis gyermekek számára kisdedóvodát, hogy óvattassnak meg ők ebben a balesetektől, az erkölcsi megromlástól és elfajulástól, a sok féle, gyakran siralmas kártételektől, s aztán hogy ezek felett már jó előre szokják meg a lelki munkásságot, s ébredjen fel keblökben a tudományok és hasznos ismeretek iránti vágy. Ámen.

Nagy Sándor,
h. karácsonfalvi pap.

XII.

Istennel való viszonyunk.

(Egyházi beszéd).

Mi, te néped, és te meződnek juhai, te rólad vallást teszünk örökké, és nemzetségről nemzetségre hirdetjük a te dicséretedet. Zsólt. 79, 12.

A főbb és jelentékenyebb tárgyak részint rejtélyes titokszerüségökkel tekintélyt, részint érdekességökkel kedvességet vívnak maguknak; mint ez a tudománynál és művészetnél is van, melyeket, a kik nem értenek, bámulnak, és hasznos eredményeik által tiszteletökre, elismerésökre buzdulnak; mint a természetnél is, melynek mély törvényei ismeretlenek, hasznai pedig kedvesek és élvezethozók. Hát még maga az istenség mily nagyszerü, mély titok! ugy szólva a titkok titka; bérejtette magát a nagy régiségbe, ősidőkbe, örökkévalóság kifürkészhetlen, sőt képzelhetlen homályába, kit nagy bámulattal tisztel az emberiség; s ámbár maga láthatatlan, de minden lépten-nyomon, s bennünk is észrevehető működéseinek áldásdús és gyönyörködtető feltünéseiben legkedvesebb atyánk.

Mind ezeket észlelnünk, sőt illetőleg értenünk is nemünk érdeme és dicsekedése: kiválóan Istent tudnunk, észrevennünk, s némileg értenünk is, lelkünk fórendü gyönyöre. Honnan jön, ugyanis, létem és testi, lelki, értelmi szervezetem? e kérdésre képtelen vagyok más, mint ama homálylepte feleletet adni: Istentől! de örvendeztető szerencsémre birom azokat valóságos öntudattal.

Mindezen és hasonló eszmékből Isten ismeretére eljutva, természetesen hozzá csatlakozunk és vallásérzülettel vele maradunk, magunkat sajátainak és irányában mély tisztelettel lekötelezetteknek ismervén el; a mint hangzik az alapige is: Mi, te néped és te meződnek juhai, te rólad vallást teszünk örökké, és nemzetségről nemzetségre hirdetjük a te dicséretedet.

Az alapigében felismerszik Istennel való viszonyunk szent

érdeke s ebből eredő minden kötelmünk, kivüle máshoz sajátlag nem tartozhatunk, mástól mit se várhatunk, benne és általa kell léteznünk, maradnunk, élnünk és boldogulnunk. Ugyanis, az alapige értelmén rendre menve, azt kell vizsgálnunk, hogy:

1.) **M i I s t e n n é p e v a g y u n k.** Hogy valamely nemzet, vagy felekezet ez állitás valóságát egyedül magának igényelje, meg nem szenvedve másokat az Isten előtti kedvesség sánczain belől, ez évezrekkel ezelőtt csak megjárta, de ma már kissé furcsán hangzik. Pedig mi egyebet jelent, a vátikán ódon zugaiból előkeresett és napfényre függesztett ama türelmetlenül erőszakolt állitás, hogy a szent Péter pálczáján kivül egyébbel az embereket jóra inteni és az Isten országa felé terelni nem lehet. Valóban ilyen nyilatkozat ma a mily váratlan, éppen oly meglepő, s ha viszhangra találna, azzal határozottan el volna vetve mindenkorra a korszerü ujitások nagy elve s szentesitést nyerne a hitüldözés, mely oly véres lapokkal szaporitotta a történelem könyvét, midőn daczára annak, mit a természet országa oly általánosan, oly fényesen bizonyit, hogy t. i. Istennek nincs elvetendő gyermeke, üldözendő mostohája; egyik keresztény a másikat Isten, Krisztus és szent Péter csalhatatlansági tekintélyével arról akarta bizonyossá tenni, hogy az erkölcsi szent szövetségnek nem tagja, következőleg az ég kegyelmére nem is számithat.

De nincs mit törődnünk az ily téves állitásokkal, mert történelmi igazság az, hogy a mi magában hordja az enyészet magvát, leéli a maga korát, vagy pedig bé kell következni számára egy szerencsés regeneratio óhajtott esetének. A jelek szerint jőni kell időnek, mikor a vallástan nem fog bajlódni a hitczikkek szőrszál hasogató kérdéseivel, hanem az erkölcs hatásával a szivekbe, az életre s a siron túlra. Nem is figyelve tehát a boszantó czélzatokra, nyugodt lélekkel vándorolhatunk az Úr útain. Szerencsére ugy is ki van száradva azon vészteljes méreg kútfő, melybe az ily czélzatok nyílhegyei mártathatnának, kiszáritotta az a világosság, a melyről emlékezet van Ján. 1-ső r. 5-ik versében és ennek ragyogó világánál maga a nagy reformáczio, az azt szentesitő békekötésekkel együtt.

Boldogitott tehát minket három évszázadunk ama lelkileg megnyugtató feladattal, hogy a Krisztus által kitűzött nagy czélra szabadon haladhatunk, tisztelve Istennel való legszentebb viszonyunkat, szövetségünket; s erről magunkat lehangoltatni, letérittetni, söt csak

tántoríttatni sem engedve. Birjuk, ugyanis, az oszolhatatlan egy Istennek szent fia általi igéreteiből ama részrehajlatlan kedvezményt, mely nem néz nemzetre, felekezetre, vagy kiváltságolt egyéniségre. Kedves neki akár kicsoda, a ki őtet féli, és igazságot cselekszik (Csel. 10.). És mikor enynyi biztatást birunk, nem csüggeszt minket semmi; ez életben tartja reményinket, jóra fogékonyit, és Isten kedves népévé avat fel. Igen, mi Isten népe vagyunk, az alapige szerint, és

2.) Isten mezejének juhai vagyunk; és ez ama gyönyörüséges lelki mező, melynek szépségéről és áldásos kedvezményeiről oly elégülten és elragadtatással emlékezik a 23-ik szép zsóltár; itt van ama biztos lelki pásztorlat és legélvezetesebb lelki legelés, mely semmi kivánni valót nem hagy fenn, melynek a világon minden jó ember osztályrészese, vagy legalább minden oda békivánkozóknak nyitva áll; ez az evangéliom mezeje.

E tételnél lehagyva a mások általi félreismertetés helytelenségét és az abból felmerülhető aggodalmakat szent körünkből kizárva, népünket az isteni jó akarat védsánczain belől tekintve, magunkat az igéretek kedvezményébe határozottan bélétaláljuk, nem irigyelve másoknak is ott azon áldásos téren velünk együtt létezését és lehető boldogulását. Biztatóbban, kedvezőbben másoknak se hangozhatik, mint nekünk, amaz apostoli nyilatkozat: Nem vagytok jövevények és zsellérek, hanem a szenteknek polgártársai és Istennek cselédi, kik felépittettetek a prófétáknak és apostoloknak alapján, melynek belső szegletköve a Krisztus (Éfés. 2: 19, 20.). A kegyelem rendszerében más nemü megkülönböztetést nem ismerünk, mint a jók és gonoszok közöttit; de az Isten atyai szeretete ezt is feltételes kedvezményekhez kötötte.

Egy közlegelőben együtt legelni és megélni a közönséges juhnak, birkának, merinónak lehetséges is, természetes is; s nem csalódom, ha azt mondom, hogy ennél még természetesebb együtt legelni az isteni kegyelem mezejében minden felekezetnek, külön nyájakban és külön pásztorlat alatt ugyan, de a Jézus főpásztorlatában öszpontositva. Itt élődött Péter, Luther, Socin, Zwingli, sőt Krisztus, Mohamed, Áron, Konfucsé, Zámolkszis, Zoroáster, és őseink táltosai is. A felekezeti féltékeny irigységnek soha se sikerülend elvitatni Krisztus ama mondatának igazságát: Más juhaim is vannak nekem, melyek nem ez akolból valók; azokat is

elő kell hoznom, és az én szavamat hallgatják; és leszen egy akol és egy pásztor. (Ján. 10, 16). E nagy tekintélyü nyilatkozat jogosit a boldogulásra a világon minden osztályt és felekezetet, mig az erkölcsiség kérdése ki nem hal a főből és szivből.

E mezőn a bárány ártatlanságra, a juh szelid hasznosságra, a kos tenyészetre, a gödölye könnyü nyereség lelki mintájára legelnek; sőt e mező dúsabb osztályában az angyalok is bé vannak osztva, nagyobb és kisebb érdemsorozattal: de ezek együtt a kegyelem mezejébe mind bétalálják magukat, s annak szeretett nevelvényei, mit félre ismerni lelki betegség.

Jól esik tudnunk, hogy e mezőnek zöld szőnyegét nem szabad, nem lehet kihúzni alólunk sem az erőszaknak, sem az irigységnek, sem a féltékeny ármánynak; s hogy ott az emberiség közvéleménye nekünk is részt enged józan meggyőződésből, az abból kitagadni hajlandók ellenére is. Nagy fát mozgat ma, ki az emberi jogosultság ellen harczol; eszmeárral vág szembe, mely nagy erejü elleneit is el szokta sodorni. Mert, hála a kegyelemnek! az eszmék világában élni szerencsénk van, mely magasztosan tündöklik az elfogultság büzhödt légköre felett.

Az evangéliom e dús termékenységü mezejében mi nemü fűvek tenyésznek, válfajuk szerint is lehet róluk valamit szólani, mely szerint az egyik czukros ízü, melyről az izraeliták Linnéje igy nyilatkozik: A te beszédid, uram, édesebbek az én szájamnak a méznél (Zsólt. 119, 103.); a más savanyu, vértisztitó, forrólázellenes, mely az indulatok hevét mérsékli, csilapitja, s azokkal szemben az embert öngyőzelemre viszi: Megesküdtem, és megvallom, hogy megtartom a te igazságodnak törvényét (Zsólt. 119, 106.); a más rothadástól ment meg: Ragadott az én lelkem a porhoz, elevenits meg engemet a te beszéded szerint (Zsólt. 119, 25.); a más gyógyerővel bir a lelki betegekre nézve: Az egészséges embereknek nem szükölkönek orvos nélkül, hanem a betegek (Máté 9, 12.); ott van a lelki betegségeket gyógyitó gileádi balzsam; maga az átalános legelő igen jól táplál: az ő eleségét megadom, és az ő szegényeit bétöltöm kenyérrel (Zsólt. 132, 15.); s nem hiányzik onnan ama jó szomjoltó viz is, az élet vize: Ha valaki szomjuzik, jöjjön én hozzám, és igyék (Ján. 7, 37.). Mindnyájan, kik szom-

juhoztok, jöjjetek e vizekre (Ésa. 55, 1.). Mi az Úr lelki mezejének juhai vagyunk, kinek e nyájra nagy gondja van a Krisztus által.

E nyájat a szent irás még többféle jelképekben adja elő, de a melyek közül elég leszen felidézni csak egyet, mely szerint az ama legnemesebb növényfajnak, szőlőnek neveztetik, melyről a felsőbb nyilatkozat igy hangzik: Az én szőlőmre nekem nagy gondom van (Ésa. 5. és Ének. 8.). Történik néha, hogy e nemes ültetvényhez a rókák s más kártékony állatok hozzá juthatnak, de ezek bár mily sajnosok is, kiépülhető percznyi károk; mert maga a szőlőhegy áll addig, mig az evangéliom. Sőt vannak mostoha időszakok, mikor a szőlős gazda érés idején is édes gerezdek helyett csupa vad egrest talál; de ennek is, mint a természetes szőlőmivelésnek, nem hiányoznak kielégitő rendes termései. S megjegyzendő, hogy itt, a ki ama legszelidebb alaptőkébe, a Krisztusba, jól van béoltva, nem félhet, hogy kimarad az Isen országából.

3.) Mi az Istenről vallást teszünk örökké, nemzetségről nemzetségre hirdetvén az ő dicséretét. Ezt bizonyitottuk bé multunkban nemzetségről nemzetségre, melyből áll a következtetés jövőnkre is. Elismert feladat ez az alapigében, sőt szokás, gyakorlat, nevelés, lelkiismeret és kijelentés által szentesitve, megörökittetett a világban; s előbb szűnik meg e világ, mint e legnemesebb feladat. Ezért Isten szerelmétől és tiszteletétől nekünk is elszakadnunk lehetetlen; oh! mert önként hajol erre szivünk, megtekintve a világot, ebben magunkat és az erkölcsiséget.

Feltünik reggel a nap, megjelenésében magával hozza a hajnal biborát, a megvilágosult légkör ragyogó tömeges brilliántját, a láttávolság azurját, az élet és éberség delejét, és a nagy természet gyönyörködtető, foglalkodtató tárgy- és szinvegyületét; s kinek nem jutna ekkor hálásan eszébe: az Úr az én világosságom, ki megvilágosit engem jóvoltával!? Mikor az éj komoran terül el felettünk, gondoskodva van ez ideiglenes kellemetlen helyzetünk enyhitéséről a felénk tündöklő szép csillagok számtalan ezreiben; s mily önként jön ekkor karjaink égre emelésével dicsőiteni éjjel az Istent! (Zsólt. 77.). Forrva forr szünet nélkül a földből és vizekből az elő nem számlálható áldások özöne; te tartod hatalmas kezedben, oh jó Istenünk, mindezeknek kulcsát, melyért naponként sietnek fel hozzád a sűrü hálaadások, ezekhez csatlakozván a miéink is! Vallást teszünk rólad, és nemzetségről nemzetségre hirdetjük a te dicséretedet.

Ha ugy veszem életemet, mint komoly megfontolással vennem kell, mi annak egész folyama? létem keletkezése, maradása, s kimenetele körüli vonzó érdekü nagy talány megfejtésének édes foglalkozása: s ki tette előmbe e nagy titku talányt? te vagy ez, Isten, jó atyánk, kit nem lehet eléggé imádnunk életünkért! hirdetnünk kell nemzetségről nemzetségre a te dicséretedet! béhivtál minket a világba, hol nekünk hazát mutattál ki, melyben vér- és hitrokoninkkal együtt ideiglenesen maradhatva, téged velök imádhatunk mindig örvendezve benned, nemzetségről nemzetségre hirdetjük a te dicséretedet!

De az Isten reánk vonatkozólag még valami nagyobbszerü jót is tett, mert az erkölcsiség szent eszméjét, társitva az igazság óhajtásával, bényomta a mi szivünkbe, s reá épitette a természet és kijelentés legszentebb törvényeit, világitva kétes értelmeit az okosság és lelkiismeret által. Ő épp ez úton tette magát, mint erkölcsi fővaló, maradandólag láthatóvá, ismerhetővé és imádandóvá az emberek között: ez által teszünk vallást róla, ez által hirdetjük dicséretét nemzetségről nemzetségre. Ha az öszszes emberiségnél átalában áll, ennek nagy tömege között áll nálunk is, az Úr ama nyilatkozatának valósága: A d o m a z é n t ö r v é n y e m e t ő b e l é j e k, é s a z ő k s z i v ö k b e i r o m b é a z t, é s l e s z e k n e k i e k I s t e n ö k, é s ő k l e s z n e k é n n é p e m. (Jér. 31, 33.). Mily méltó dolog azért, oh Isten! hirdetnünk dicséretedet nemzetségről nemzetségre!

Meg van az öszszes természeti és erkölcsi világban a tárgyak nagyszerü rendezett halmaza és különfélesége, melyekből mindenféle osztályu ember találhat és választhat magának, melylyel felfogása, sugalma, vonzalma és ösztöne szerint foglalkozzék; és ezt azon Isten intézte igy legbölcsebben, kit az alapige méltónak hirdet a nemzedékek általi dicsőitésre. Mekkora meglepetéssel és elfoglaltsággal repked e sok tárgy között, magáról is megfeledkezve, az emberi okosság és lángész, a költészet, széptan, hittan, menynyiségtan, természettan, bölcsészet s t. ef. kulcsaival, új felfedezésekkel, de soha a titkos kabinét szentélyébe bé nem jutva. Miképp terjed, fejti és tökélyesbiti magát a művészet, ipar, mechanica, gymnastica sat. mindig több meg több felfedezendőt és elsajátitandót sejtvén maga előtt az isteni mély bölcseség ezer meg ezer csodálatos titkainak véghetetlenségéből. Az ég és föld, az anyag és szellem, a természet és erkölcs világa ama nagy raktár, amaz általános roppant mindentár, mely véghetetlen sokkal tud szolgálni minden embernek, min-

den teremtménynek, mely szül, nevel, alakit, alkot, vegyészkedik ezerféleképpen, szakadatlanul, de törvényes szép renddel, most pontos egyformaságban, majd a törvényt nem sértő bámulatos és gyönyörködtető eltérésekkel. S hol ered, honnan keletkezik mind ez? szem nem látta, fül nem hallotta, nincs is reá kifejező nyelvészetünk, csak évezredes egyhangu megszokottsággal igy mondjuk ki: ezek az isteni bölcseség kimerithetetlen titkai. És ezen isteni jótékony nagy bölcseség nem imádandó-e? a mely érdemes ember ezt tiszteli, magához nem illő csekélységgel foglalkozik-e? Nekünk az ily kevély vak farizeussal érintkezésünk se legyen, ne tanuljunk tőle vadszivüséget, hanem tegyünk vallást Istenről örökké, nemzetségről nemzetségre hirdetvén dicséretét! mert ez a mi legnemesebb foglalkozásunk a földön, mely egyszersmind az isteni főméltóság melletti parányi emberi méltóságunk tanusitéka.

Megszünném, de nem lehet, mondanom kell még, ha legszükebbre szoritva is. Mi az ész? minő tehetségei annak: a gondolkodás, elhatározás, figyelem, számitás, vizsgálat? Miért lát a szem? miképp gyönyörködik a tárgyakon? miképp szeret a sziv Istent, hazát, kedveseket, felebarátot? ki tette fogékonyabbá egyik szivet a szeretetre a másnál? Mi az életvágy? Mi a halhatatlanság vágya a lélekben? sat. Oh jó akaratu bölcs Isten, mily csodálatosok útaid; ki tagadhatná, hogy ez mind tőled van? ki ne sejtene tégedet, ki ne ismerne reád mind ezekben? ki ne szeretne, ki ne tisztelne tégedet teljes lélekből? Vallást teszünk rólad, és hirdetjük nemzetségről nemzetségre a te dicséretedet.

Miről értekezém, oly nemes, oly fő, emberi létünkhez oly méltó tárgy, melylyel foglalkoznunk kell egész életünken át, melyet fel nem adhatunk semmi viszonyok között. Eszme és igazság az, melylyel létünk és jövőnk áll legszorosabb kapcsolatban. Hulljanak azért bár és szakadozzanak rólunk az anyagiság foszlányai; nincs semmi kárunk azokban, mert csak hiábavalóságok. Egy drága kincsünket, szivünkben az erkölcsiséget meg kell védenünk egész épségében, mert ez egyedül mindenünk, kivüle nincs semmink. De evvel leggazdagabbak vagyunk, mert Isten kedves népévé avat fel, lelki nyájának kedves juhaivá; kiknek életünk épp azért legkedvesebb, ha róla mindig vallást tehetünk, az engedelmesség által vele jó viszonyban maradhatunk, s nemzetségről nemzetségre hirdethetjük dicséretét! Ámen.

Kiss Mihály,
s. miklósvár-köri esperest, árkosi pap.

XIII.

Hétköznapi imák.

(Templomi használatra).

Hétfőn reggel.

Világok teremtője, nagy Isten! felhoztad a napot, felköltötted az alvó természetet, mint egykoron, kezdetben a semmiségben szunyadó világokat: hozzád sietünk soha nem szunyadó pásztorunk, kinek árnyékában megújitott az édes álom; hálára borulunk előtted, kinek jobb keze megoltalmazott minden gonosztól, s áldozunk tenéked teljes szivünkből, teljes lelkünkből és minden erőnkből, kinek dicsőséget énekel a hajnal és az alkony, a reggel és az est, a nap és az éjszaka.

Áldott a te lelked, mely éltet mindeneket; áldott a te kezed, mely mint egy fátyolt, felvonta szemeinkről a setétséget, s megengedte, hogy lássunk világosságot; áldott a szeretet és kegyelem is, mely czélt tűzött ki életünknek, s megjelölte útját a tökéletességnek és üdvességnek is.

Boldogok vagyunk, hogy dicsőséged házába béfogadtál most is, hogy magunk és miéink szükségeiről eszméljünk, hogy szeretteink és felebarátaink iránti kötelességeinkről gondoskodjunk mi is, hogy számba vegyük a tartozást, melyet le kell fizetni, hogy fogadjuk s teljesitsük hódolattal a megbizatást, melylyel megtiszteltél, hogy töredjünk az igazságra, melyre felhivtál; s érezve a méltóságot, melylyel magadhoz emeltél, többről többre menyjünk, s mindent teljesitve, földi és örök boldogságot várjunk.

De te tudod, oh Isten, hogy a miénk csak a gond és a munka, a tünődés és a fáradság: a tiéd a segitség és jutalom. Látod, oh mindenható, hogy hiában fáradunk, hiában épitjük és őrizzük a házat, ha te nem épited és őrized, mert tiéd a siker, s egyedül tetőled van az áldás. Téged kérűnk azért erő és áldás kútfeje, jó Atyánk, adj részt minden javaidból,

melyek szükségesek, hogy éljünk, s világ és lélek szerint is jól legyen dolgunk. Lelked szentelje meg lelkünket, hogy eszünk s értelmünk józan s világos legyen, hogy megismerjük a jót és igazat, kerüljük el a tőrt, melyet útunkba hány a gonoszság ármánya, s pályánk virágai közé rejt a kigyó: a bűn és vétek incselkedése. Szent akaratoddal ihlesd akaratunkat is, hogy egyebet ne akarjunk mint akaratodat, s kitartás és állhatatosság segitsenek a czélra, mely felé futnunk kell, hogy itt is boldogok legyünk, s az örök életre is elérjünk. Az erkölcsi világ ama napjával, melyet teremtettél szent fiad, a Jézus, által, oszlasd el a testiség homályos ösztönét, szaggasd szét a szenvedélyek fellegeit, űzd el az indulatoskodás nehéz éjszakáját, hogy világosságban járjunk, szabadok legyünk, s teremtő bölcseséged mi bennünk megdicsőittessék.

S e végett, Atyánk, áldd meg e hét minden napjait, minden óráit és pillanatait szenteld meg, hogy ébredjünk fel reggelenként vidáman, s mondjuk egymásnak jó reggelt a te nevedben, dolgozzunk serényen és jó kedvvel naponként, hogy munkánk gyümölcsei tápláljanak megelégedéssel, végezzünk el mindent, hogy tiszta szivvel és nyugodt lélekkel evezzünk minden estve a nyugvó parthoz, mely felett hitünk s őrző lelked biztatásai ragyognak mint csillagok. Legyenek szerencsések, akik téged szeretnek, s e szeretet hívsége legyen őrző angyala a családoknak, melyeket anynyi vész és csapás fenyeget; szolgáljunk vallásunknak és egyházunknak, melynek gyermekei és tisztelői vagyunk; hazánk édes földének, melyen minden porszem áldozatot kér. E szeretettel védelmezd az árvát, töröld el az özvegy könyüit, fedd bé a szegénység rongyait, kötözd bé a beteg sebeit, hogy minden sors és állapot tegyen bizonyságot nevedről és jóságodról, s e hét is hirdesse a te gondviselésedet, jó kedvednek napjait. Szent fiad, a Jézus, nevében kérünk. Ámen.

Utóima. Im Atyánk, hálát adunk, hogy megtartottál, fogadd kedvesen mitőlünk. Reád bizzuk e héten is életünket és lelkünket, javainkat és mindenünket. Légy oltalmunk a bizonytalan időben. Uram, hallgasd meg az én szómat. Ámen.

Hétfőn estve.

Hozzád emeljük fel lelkünket Istenünk! s a leáldozó nappal áldozunk mi is hálaadással; mert gondot viseltél életünkre. A menyny, a hol királyi széked van, boldog; mert

ott nincsen változás; boldogok ott a lelkek is, kik körödben neved dicsőségét zengik el, mert a tiszta örömet nem zavarja semmi csalódás; de a föld, melyen lakozunk, hol setétségben, hol világosságban bujdosik: meleget és hideget küldnek az éjszak és a dél határi, örömet és bút hoznak a napok és éjszakák, életet és halált a földi sors változhatatlan törvényei, s látjuk, hogy az ember ezek között miként hányattatik, küzd és szabadul, mig végtére mindenki menthetetlenül elmerül.

Atyánk! tiéd egyedül a hatalom, a föld és ennek teljessége! E hitben segitségül hivtunk tégedet ma is, napunk és hetünk kezdetén, s a remény meg nem szégyenitett. Azért élünk, mert megtartottál; azért vagyunk itt, mert lépéseinket vezetted; azért birjuk és élveztük javaidat, mert szereteted bőségéből reánk árasztottál, s megteritetted az asztalt, melyen anynyi gyermekeidet s megszámlálhatatlan teremtményeidet kielégitetted, hogy együtt énekelhessük: az Úr az én pásztorom, azért semmiben meg nem fogyatkozom. Hálával fogadunk mindeneket, melyeket jóllétünkért és boldogságunkért cselekedtél. Köszönjük, hogy megtartottad erőnket, melyekkel munkáltunk, adtál időt és alkalmat is, hogy hív igyekezet és szorgalom által sokasitsuk meg a keveset, s ha a nap nem állott is meg nagy dolgaink felett, mint egykor szolgádnak, hívségünk érzete, s az emlékezés, hogy nevedben harczoltunk, édes jutalom fáradozásainkért. Köszönjük még látogatásaidat is, melyeket világ szerint rosznak nevezünk; mert azok is bizonyságai annak, hogy rólunk megemlékezel, minket nevelsz és tanitasz, hogy a jelen szűk határán túl is szálljanak gondjaink, s legyen vágyunk és reményünk, s szenvedésekben erősödjék meg lelkünk, mint viharokban az élőfa; legyünk képesek nem csak földi és mindennapi, hanem magasabb és erkölcsi szent és örök élvet és örömet is érezni itt is, s elfogadni majd az igazság nagy napján ott is, hol az embert születés és rang különbsége nélkül, az ő cselekedeteinek érdeme szerint itéled és jutalmazod meg.

Ha pedig, Atyánk! mert gyarlók vagyunk, ma is vétettünk ellened: bocsáss meg; ha megbántottuk szeretetedet, mely a legnyomorultabb ember életében is mutatkozik: ne itélj meg; ha hálátlanok voltunk sorsunk kenyereért, melylyel tápláltál: tanits megbecsülni a kegyelmet, melyet mindeneknek kijelentettél. Sokra hivtál, sok kötelességeket jeleltél ki, s ezek mindenike akaratod és paran-

csolatod, s boldogok csak ugy lehetünk, hogy ha mindent megtettünk, s a terhet és igát zúgolódás nélkül elviseltük. Minden nap bészámol az örökkévalóságnak: tanits, hogy számot adhassunk, mint igaz sáfárok, az általad, menynyei gazdánk által ajándékozott tehetségekről, hogy hivatásunk mezején mutathassuk fel, a mit tettünk, családi körünkben a szeretetet, melylyel a miéink boldogságára munkáltunk, magán- és közéletünkben az erényt, melyet önmegtagadással is szolgáltunk. Most mig időnk van, hetünk kezdetén, mig a napok el nem merültek, a szombat el nem jött, addig siessünk; mert a hét alkonyán munkálni, s az élet estvéjén megtérni késő; azon túl idő többé nem lészen.

Végy gondviselésed alá ez éjszakára, s fedezzenek isteni kezeid, hogy álmunk csendes legyen, ne találjon kár, ne háboritsanak gonosz kezek, ne nyugtalanitson vész és lármahang, hanem elfáradott életünk és természetünk nyerjen új erőt és életet az álom csendes éjjelén, melyet szerelmed viraszt, s oltalmad szárnyai fedeznek. Szent fiad által kérünk. Ámen.

Utóima. Életünk adója, lelkünk őrizője! a te kezeidben vannak életünk napjai! Hálát adtunk, hogy e nap is elmult; hajlékunkat és vagyonunkat, szeretteinket és feleinket vedd vigyázatod alá, s az álom karjain adj csendes éjszakát. Ámen.

Kedden reggel.

Tiéd a dicsőség és a magasztalás örökön örökké, oh felséges Isten, kegyelmes Atyánk a Jézus által, kinek beszéde által lettek az egek, melyekből letekintesz a földre, látod az emberek minden fiait, a föld minden lakóit, és érted minden cselekedeteit. Tiéd a dicsőség, hogy az éj elmult, a setét órák eltüntek, melyekben veszély és bizonytalanság fenyegettek; feltámadott a hajnal s megjött a reggel is, melynek világában élnek minden teremtmények, s boldogságra sietnek édes reménynyel a halandóság gyermekei is. Tiéd legyen a magasztalás, hogy megtartott javaink, megőrzött erőnk és tehetségeink érzetével, akaratod és gondviselésed tudatával tovább folytathatjuk pályánkat, munkálhatjuk jóllétünket, s kereshetjük üdvességünket.

Oh Isten! egy nagy czélra törekszik minden hatalmad országában! A nap, mint egy erős férfiu, siet az ő út-

jának elvégzésére, megfutják a pályát a hold és a csillagok, elvégzi rendeltetését a föld, áldást hoznak a barázdák, megtermi gyümölcseit az esztendő. bétölti hivatását az angyal és a féreg, a czedrus és a fűszál is, s a hová elrepül a madár és a lepke, az ösztönt teremtményeid szivébe bölcseséged oltotta, az útat a levegőben szent kezeid irták le, hogy jól legyen dolga minden teremtett állatnak, s a teremtés czéljában dicső légy, oh alkotó!

Érezzük hivatásunkat mi is, s jobb természetünk ösztöne, lelkiismeretünk szava tanitanak, hogy rendeltetésünk czéljával megegyezőleg cselekedjünk, hogy emberi méltóságunk érzetével, keresztényi voltunk tudatával járjunk el. s mi is fussuk ugy a pályát, hogy a czélt elérjük, szent kezeidből a jutalmat elvegyük, s kövessük azt az égi hivatást, melyet ha bétöltöttünk, bennünk és általunk is szebb és dicsőbb lesz e világ, boldogabb a föld, s imádandóbb a gondviselésnek munkája.

De e czélra nem lehet vezérünk a világ, melyben a szívnek oly sok bálványai vannak, sem az a bölcseség, mely a külsőért él s idegen isteneknek szolgál; sem az a vágy, mely a testben bizik, s a földiekben elvész és elmerül; ezek a bűn útai, halált hoznak, és kárhozatra vezetnek.

Légy, oh légy vezérünk, te jó Isten! ki eddig is tanitottál és vezéreltél. Igéd szentsége tanitson ezután is akaratodra, hogy ne hajoljon szívünk soha gonoszságra, hanem járjunk tökéletes úton. Nem csak magunkért élünk, hanem másokért is; nem csak magunk és miéinket kell szeretni, hanem közönségesen minden embert; mert mindenki a mi felebarátunk, s jól tenni egymással tartozunk; s ha gyülölség és boszu, versengés és harag van közöttünk, hazug szó a szeretet ajkunkon, s nem vagyunk méltók, hogy gyermekeid legyünk s tégedet Atyánknak szólitsunk. Menynyei polgárságra hivtál meg: ha nemes érzés, szívjóság, erkölcs és erény nem ékesitik életünket, hiában neveztetünk keresztényeknek, nem ismer reánk Jézus, kit felmutattál, hogy őtet kövessük. Szent vallásunkban neveltél, annak örök igazságaira tanitottál; ha itt nincs béke és egyetértés, jó indulat és készség egymás iránt, hiában hozunk áldozatot az oltárra, mert nem kedves előtted az olyan áldozat. Tégy azért minket mindenek előtt hasznos emberekké az emberiség nagy országában, jó és erényes polgárokká a társaságban, szelid és engedelmes gyermekeiddé az egyházban. S e végre győzz meg arról, hogy különbség és kivétel nélkül mindnyájan lehetünk

jók, kisebb vagy nagyobb körben hasznosok, szerény avagy magasztos helyzetben érdemesek, a kevesen mint a sokan hívek és gazdálkodók. Őrizz meg vigyázatlanságtól és könynyelmüségtől, hogy szavainkkal és tetteinkkel megbántsuk az embereket s megsértsük isteni szeretetedet. Ott künn az életkisértések között tanits óva járni; mert csalárd a világ, gonoszok a napok, s ki erősen láttatik is állani, könynyen elesik. Áldj meg e felett minket és másokat javaiddal, melyek szükségesek; szeretteinket és véreinket itt és a távolban, hazánk és egyházunk minden jó gyermekeit kegyelmeddel, hogy jóllétünk és boldogságunk, előhaladásunk és tökéletességünk hirdessék dicsőségedet e napon is. Szent fiad nevében kérünk, hallgass meg. Ámen.

Utóima. Szent Isten, igazak a te parancsolataid, megvidámitják azok a szívet; adjad törvényeidet ma is lelkünkbe, neved félelmét szavainkba, igazságidat törekedésinkbe, hogy jussunk cselekedeteink által boldog végre. Ámen.

Kedden estve.

Isten, jó Atyánk a Jézus által! imádva borulunk oltárodhoz, s folyamodunk most is a te szárnyaidnak árnyéka alá. E nap is, melynek éltető világa mindjárt elmerül; a gondok és kötelességek, terheink és szenvedéseink, örömeink és fájdalmaink, miket bölcseséged kezei reánk mérnek, viszszaviszsnek hozzád, ki fenntartod a világokat, vezeted a népek és egyesek életét, fejtegeted sorsunk történeteit, kinek tudta és akarata nélkül nem történhetik semmi, s még a hajszál is fejünkről le nem eshetik.

Légy imádva tőlünk most és mindörökké, Isten, jó Atyánk, hogy megemlékeztél örök jóvoltodból, s erőt adtál mindannak teljesitésére, mire megbiztál; elviselésére annak, mit reánk mértél. Reánk szállottak onnan feljülről áldásaid is, melyek nélkül oly semmi az emberi erő, munka és igyekezet, s ha voltak előhaladásunk- és boldogságunknak akadályai, vesztéseink és életcsalódásaink, miéinktől és másoktól méltatlan sebek, a hálátlanság keserü érzetei között is nem engedted, hogy felyebb kisértessünk annál, mintsem elviselhetnők, sőt a szabadulásra is útat nyitottál.

Éltünk czélja ma is a tökéletesség volt, melyre meghivtál, s törekvéseink végóka az örök boldogság, melyre elpecsételtél. Ezért

tettünk fogadást e nap is pályáuk kezdetén, ezért vettük a józan értelem erejét, követtük a hit fényét, hallgattuk a lelkiismeret szavát, látogattuk intézeteidet, melyeket az emberiség üdvéért és szabadságáért, jóllétéért és előhaladásáért felállitottál, hogy ama célra siessünk, s az élet ama végokára segéljünk másokat is eljutni mi is, hogy mikor az utolsó nap elközelit, életünket elnyeli a mulandóság, mutathassuk fel miért éltünk, mit tettünk és mire törekedtünk; s mikor poraink már a sírok alatt enyésznek el, akkor is legyen lelkünknek élete, szívünknek kincse, melyet a l o p ó k k i n e m á s n a k, a m o l y é s r o z s d a m e g n e m e m é s z t e n e k, hogy legyen halálunkban is oly javunk és gazdagságunk, miket az emlékezet megőrzött, s a hűség átadott az örökkévalóságnak.

De oh mindentudó Isten, ha láttad, hogy útaidról elhajoltunk, hogy csupán világi öröm, kéj és elszóródás után epedtünk; ha tiltott gyönyör és testi szenvedélyek hurczoltak; ha láttad, hogy könnyelmüen csapongva ittuk a megfelejtkezés italát, s levetkeztük az ekrölcsiséget, hogy mások is lássák gyarlóságunk meztelenségét: oh bocsáss meg, s aztán tanits és győzz meg arról, hogy ezek nem a te útaid, ezek nem az élet czéljára vezetnek, hanem testi és erkölcsi halálunkat siettetik.

Legkiváltképpen pedig e napra gondolva, kérünk tégedet Isten, jó Atyánk, hogy jó és helyes, igaz és feddhetetlen törekvéseinket és dolgainkat, reményeinket és vállalatainkat szenteld meg, hogy azok valósulásra jussanak, életünk fáján tápláló gyümölcsök legyenek, melyekben megelégedést találjanak házunk népe, s családunk boldogságáért esengő szive, hogy magasabbra törő lelkünk is bizalmat és erőt nyerjen a bétölt remény, a megőrzött jog, megdicsőitett igazság látásán, hogy lássuk teljesülni a mit mondottál: hogy a z i g a z n a k j ó l l é s z e n d o l g a, m e r t a z ő c s e l e k e d e t e i n e k j u t a l m á t v e s z i.

Őrizd, oh őrizd az emberek lelkén a hitet, mint őrzik kezdettől fogva kezeid a természet éltető erejét, hogy támadjon életútainkon is mindennap új fénye a világosságnak, melyben dicsőittessél, oh menynyei Atyánk, hogy hozzon boldog időt minden esztendő, melyeket cselekedeteink hasznossá tettek, hogy mások látván, kövessenek minket, s áldott legyen hazánk és földünk határa, melyre kezeit vetette az isteni gondviselés.

Immár Atyánk, a jövőt is vedd vigyázatod alá: viraszd a közelgő éjszakát is, tartsd meg hajlékunkat, oltalmazd javainkat, sze-

retteinket és barátainkat, templomunkat és feleinket, kikkel együtt élünk, kikkel nevedet tiszteljük, hallgass meg Isten, jó Atyánk. A Jézus nevében kérünk. Ámen.

Utóima. Felemeltük lelkünket és kezeinket áldozatul hozzád az egekre, szent Atyánk, mert nekünk segitségül voltál. Tekints le a földre, melyen élünk, s ha elszunyadunk, te őrködj örökkévaló, kit álom és éjszaka nem fedez soha. Ámen.

Szeredán reggel.

Áldott légy mindörökké Istenünk, hogy e nap reggelére juttatál, hogy megújitod erőnket, megvidámitod lelkünket, s jóvoltoddal bétöltöd életünket. Oh mily számtalan gyermekeid boldog álmát, s mily sok szenvedő és szerencsétlen éjszakáját virasztottad! Mikor setét vala a mélységnek szinén, teremtetted a világosságot és meggyujtottad a napot; mikor az éj vastag árnyéka boritotta földünket közelebbről is, s fészkeikbe vonultak a madarak, nyúghelyet kerestek az állatok, álomra dölt az ember s az elfáradott természet, s néma volt a táj és vidék, puszta és elhagyatott a mező és föld: te voltál ébren egyedül oh örökké élő Isten, te virasztottál oh népek pásztora, te őrködtél oh seregek ura. S ime feltörte hatalmad ereje a csend és némaság, a setétség és halál zárait, megnyitotta lelked az élet és világosság kapuit, hogy előjöjjenek minden népek fogadni gondviselésed áldásait, hogy hirdessé minden reggel a te jóvoltodat.

Oh Atyánk, miként szóljunk ily nagy hatalmadról, miként beszéljünk bölcseséged és szeretetedről? Lelkünk elmerül a gondolatban, hogy anynyi világok vannak, anynyi teremtmények élnek, s te ezek között reánk is gondot viselsz. Minden érzi a hatalmat, mely által teremtetett, minden engedelmeskedik az akaratnak, melynek alája van vettetve. Tenéked hódolnak a menyny, nap, hold és a csillagok; leborul a föld, a tenger s ezeknek minden határai, az éjszak és a dél, a támadat és az enyészet, s az ezekben élő valóságok milliói.

Tanits meg, oh Uram, ezek által, hogy mikor nevedet imádjuk, tiszteljük, töltsük bé azokat a törvényeket, melyeket szólottál igédben, s kijelentettél értelmünkben és lelkiismeretünkben. Tanits meg oh Uram, ezek által, hogy mikor bölcseségedről beszélünk, nyugod-

tan rendeljük magunkat alája akaratodnak, ha nem értjük is sokszor útaidat, melyeken sorsunkot vezeted, s nem birjuk megfogni az eszközöket, melyekkel jóllétünket s boldogságunkat munkálod. Tanits meg, oh Uram, ezek által, hogy mikor szeretetedért hálát adunk, szent neved buzgó szerelme mellett jusson eszünkbe a világ, gondoljunk az emberekre is, melyet és a kiket ugy szerettél, hogy egyetlen szent fiadat érette adnád; hogy mi is Jézus példáját kövessük, hogy öltözzünk szeretetbe mi is; mert az a tökéletesség kötele, hogy mindenkinek az övét adjuk meg, s cselekedjünk jót; mert ez a törvénynek öszszege, hogy munkáljunk, tegyünk és áldozzunk másokért, s minél többet birunk, annál többre kötelezve érezzük is magunkat; mert Jézus igaz beszéde tanitja: hogy minél több adatott, annál több kivántatik.

Lesz időnk ma is, hogy a mindenség ama hódolatát kövessük, s neved és szeretetcd imádását tetteinkkel is bébizonyitsuk. Segélj, oh minden erők kútfeje, hogy ott künn is, hol anynyi gond és munka, világi szükségek és emberi szokások követelései kisértenek, a világ zajában is, halljuk meg lelkiismeretünk csendes szavát, a csáb és kisértés játszó fénye mellett is olvassuk igazságod örök betüit; mert tiszták és boldogitók a te törvényeid.

Nem hoz mindent meg e nap, a mit óhajtunk; lesz csaknem anynyi csalódás, menynyi a vágy és remény; más fog történni, mint a mire számitunk; lehet a fényes hajnalnak setét dele, a vidám reggelnek szomoru estvéje: készits, hogy rendületlen hittel, s egyenlő engedelmességgel fogadhassunk szent kezeidből bár mit, a mi bölcseséged szerint találand, hogy ne legyünk bölcselkedők és zúgolódók ellened. A hol ember van, van ott baj és szükség is; de mi testvérek vagyunk; nyisd meg szemeinket, hogy lássuk meg, a ki elesett, vagy sir, s emeljük fel, lássuk meg a könyhullatást s száritsuk meg; nyisd meg füleinket, hogy halljuk meg, a ki kér, hogy a kérő kinyujtott kezén, s az adakozó fillérein áldasék a gondviselés keze; töltsd bé sziveinket mindenek előtt egymást szerető érzéssel, hogy közelebb és közelebb jöjjön országod, melyben az emberek szeretik és értik egymást.

E végett, Atyánk, űzd el a viszálkodás s egyenetlenség, a bűn és vétek setét országát, némitsd el a rágalom nyelvét, tompitsd meg az irigység és gúny éles fegyverét, szoritsd medrébe az érdek és önhaszon folyamát, hogy ne csapongjunk túl az igazság szent hatá-

rain, s ne dúljuk fel a békét és megelégedést, hanem engedve intéseidnek, tegyük hasznossá és széppé e napot, boldoggá az életet, mire meghivtál. A mi Urunk, a te szent fiad, nevében kérünk, hallgasd meg könyörgésünket. Ámen.

Utóima. Láttassék meg, oh Uram, a te dolgod szolgáidon; a te dicsőséged az egyház fiain és leányain. Legyen kedves a mi beszédünk, jusson hozzád esedezésünk az egekre. Ámen.

Szeredán estve.

Dicsérünk téged Isten, s hálát adunk e nap estvéjén is végtelen szeretetedért, melylyel a világot öszszetartod; mérhetetlen jóságodért, melylyel nem csak minket, kik házadban vagyunk, hanem számtalan embertársainkat éltetted; kegyelmedért, melylyel szeretteinket és rokonainkat, barátainkat és kedveseinket oltalmaztad és megtartottad, s a sokasuló napokkal és esztendőkkel megsokszoroztad atyai szerelmed, isteni gondviselésed jeleit és bizonyságait.

Lám, ez elgondolásban szállanak lelkünk és szivünk hálaérzetei egeidre, melyeket kiterjesztettél mint egy kárpitot; mely felett királyi széked vagyon, hol dicsőséget és ékességet öltöztél magadra, s magadot világossággal, mintegy öltözettel környülvetted. Dicsőséged részeseivé tettél minket is, midőn értelemmel felékesitél s szabad akarattal megajándékoztál: világosságba is öltöztettél, midőn az evangéliom örök világával lelkünket meggyujtottad, s a megváltás által az erkölcsi ország tagjaivá avattál, s ismételve megparancsoltad, hogy mint világosság fiai, járjunk világossághoz illő öltözetben.

Érezzük, oh dicső fővalóság! szent kezeid ihletését, kegyelmed ajándékát lelkünkön. Ezért rettenünk viszsza a setétségtől, ezért remegnek szíveink a bűntől, s a vétek elkövetésénél ezért száll meg a félelem, minthogy a tévelygés és a gonoszság a setétségnek országa.

Itt e szent hajlékban a világosság szent helyén sokszor fogadást tettünk előtted, s felfogadtuk ma is, hogy útaidon járunk s dicsőséged érzetével élünk és cselekedünk; s követni fogjuk példáját Krisztusnak, ki e világon fényes napja az idvességnek. De látod, oh mindenütt jelenvaló, hogy csak menynyire mentünk elő,

s mily meszsze van az erkölcsi élet ama tökéletessége, melyet előnkbe állitottál; hogy a gyengeség legyőzte a lelki erőt, a gyarlóság az akaratot, az ingadozás az állhatatosságot. Nincs meg szivünkben a hív szeretet, mindent csak érdekért és haszonért teszünk; a világiak szerelme eltiltja az égi vágyat, a tiltott gyönyör megzavarja a tiszta örömet, s mikor a bün igen megsokasodik, kihal akkor az erény, megszünnek a jóságos cselekedetek, s eljön a setétségnek órája.

Bocsáss meg, oh jóságos Isten, ha e napon is nem jártunk világossághoz illendően. Tanits lemondani azokról, mikben nincs üdve és boldogsága lelkünknek, hogy mérsékeljük a földi kivánatokat, melyeket ugy is keskeny helyre zár bé a sír és a koporsó. Ne engedd, hogy a lélek erőtelenebb legyen mint a test, s hogy az álfény és hamis csillogás vonzóbb legyen mint a valódi és örök igazság; oh ne engedd, hogy muló javakért feláldozzuk az örökkévalót, ne hogy a szerencse, hir s földi halhatatlanság kivánságai kizárjanak menynyei hazánkból, hol csak a z i g a z a k á l l a n a k m e g, s f é n y l e n i f o g n a k m i n t a n a p, a z ö r ö k v i l á g o s s á g b a n.

Biztass és serkents szüntelen előhaladni, mert minden nap röviditi éltünk fonalát, hogy birjunk sokat tenni, s az akadályokon is általtörni. Adj e földön is igaz munkánkra áldást, verejtékezéseinkért kenyeret, hív törekedéseinkért jutalmat. Jutalmazd e napon is kiállott szenvedéseinket, híven hordozott terheinket, bétöltött kötelességeinket. S a mi kevés javunk van, szenteld meg, hogy önzérzet s édes megelégedéssel élvezzük és használjuk. A kiket szeretünk, tartsd meg, hogy közös örömeink s együtt érzett pillanataink boldogsága könnyitsék meg az életterhet, s kárpótolják a csalódásokat, mikkel az emberek illettek, a bántalmakat, melyekkel sujtottak. Viraszsz felettünk az éjszakán is, mely siet béárnyékolni földünket; légy az elhagyottnak, az egyedülvalónak barátja, édes atyja az árvának, vigasztalója az özvegy bú- és gondteljes éjszakájának, a beteg és nyomorult álomtalan és hoszszu éjjelének. Maradjon viszsza égi kegyelmed sugara e házon, ennek tornyán és keritésein, hogy örömmel siethessünk viszsza oltárodhoz, melyen bémutattuk most is az estvéli áldozatot. Szent fiad nevében, hallgass meg. Ámen.

Utóima. C s e l e k e d j é l j ó l m i v e l ü n k a t e n e v e d é r t, Ur I s t e n, m i v e l h o g y j ó a t e i r g a l m a s s á g o d. S z a b a d i t s m e g m i n d e n g o n o s z t ó l. Halld meg most is kiáltásunkat s vedd füleidbe kérésünket. Ámen.

Csötörtökön reggel.

Élet és világosság teremtője, gondviselő Istenünk! örömmel jöttünk hozzád, mert megtartottál, s felemeljük lelkünket és kezeinket a magasságba, a hol dicsőséged királyi széke van, hogy e megújult napon is a világok és teremtmények zengedezésével egyesitsük hálánkat; mert tiéd az erő és oltalom, tebenned élet és szabadulás vagyon. Lám, szeretetedről beszél az éjszaka, mely elmult; kegyelmedet hirdeti e nap, mely feltámadott; s bár életünkhez gondok és tartozások köttetvék, s vállainkra terhek és kötelességek nehezülnek: örvendünk mégis, hogy élünk, s jól esik, hogy szemeinkkel látjuk a napot, betegség és nyavalya nem kötik meg kezeinket és lábainkat, kín és szenvedés nem szegeznek ágyunk deszkájához, hogy jajgatva zokogjunk, s könynyel áztassuk párnáinkat.

Oh mily boldogok vagyunk, hogy a természet és élet nagy mezejére béfogadtál munkásoknak, hogy gyakoroljuk erőnket, kifejtsük tehetségeinket, melyekben oly sok élvet és örömet, kellemet és gyönyörüséget tettél le, s hivségünkért jutalmat, s az élet végcéljánál örök boldogságot is biztositottál.

Érezzük is a felhivást lelkünkben, hogy munkálkodnunk kell mig nappal vagyon; látjuk körülöttünk is, hogy minden teremtmény bétölti tisztét, s elvégzi hivatását minden valóság, s munka és törekvés szakadatlan hatásában nyilatkozik a világok rendszere.

Éltünk ez új napja is a te kegyelmed drága ajándéka, oh Atyánk! Nem akarjuk ezt elvesztegetni céltalanul és könynyelmüen, mert nem ok nélkül adtad a testi és lelki erőt, az érzést és okosságot, a földi és menynyei kincset; nem hiában tárod fel az időt és az élet nagy mezejét, melyen kijelelted a tökély és előhaladás útját, s megvilágositottad az ösvényt hit és kijelentés által.

Téged kérünk, oh minden erő kútfeje, nagy Isten, hogy légy vezérünk, segedelmünk és oltalmunk. Szeretettel és barátsággal köszöntött e nap: segélj, hogy minden vágyunk és reményünk, szavunk és cselekedetünk, óhajtásunk és igyekezetünk bizonyságot tegyenek arról, hogy jóságodat és gondviselésedet megérdemeljük, hogy szeretünk tégedet és az embereket, kiknek szent ügyét szolgáljuk, jóllétét tehetségünk szerint munkáljuk. Vegyük számba minden erőnket, ragadjunk meg és használjunk fel minden alkalmat;

mert az élet becses, az idő drága, s te minden pillanatról számot kérsz. Legyünk meggyőződve, hogy minden helyzetben, csekély sorsunkban, szerény és korlátolt állapotunkban is lehetünk jók és hasznosok, a kevesen is hív sáfárok, sőt gazdálkodók. A mi reánk vár, azt nézzük ugy, mint akaratodat: a mit tennünk és hordoznunk kell, azt tiszteljük, mint parancsodat, melyben bölcseséged mutatkozik; a szerencsét és szerencsétlenséget, az örömet és fájdalmat fogadjuk egyenlő tisztelettel s gyermeki engedelmességgel. Ha sokszor nehéz az út, s darabos és meredek az ösvény, melyen az erény s boldogság templomához juthatunk, a törődés vérző sebei, a fájdalom s kínos vesztés érzései ne öljék ki szívünk szent vágyát, sőt gyámolitsák lelkünk erejét s akaratunk állhatatosságát, melylyel országod eljövetelét munkáljuk. Világi javaidból is részeltess, melyek szükségeink fedezésére megkivántatnak. Adj mindenek előtt egészséget, hogy érezzük kenyerünk és italunk édes ízét, s ha verejtékezve munkálkodunk: hozzon gyümölcsöt a föld; ha vetünk könyhullatással: arathassunk nagy örömmel. Legyen béke házunkban, szeretet és megelégedés családunkban, előmenetel dolgainkban, szerencse és siker vállalatainkban, s vegyüljön vidám és nyájas szó az élet komoly gondjai s zsibbasztó foglalkozásai közé. Deritsd fel setét egét a szerencsétlennek; mutass menedéket az üldözöttnek, hogy ismerje meg az árva és az özvegy, a szegény és a beteg azt a kezet, melynek javai el nem fogynak soha; s imádjuk mindnyájan, hirdessük minden reggel s életünk minden idejében a te jó kedved napjait, s emlegessük kegyelmed dolgait. Szent fiad, az úr Jézus által kérünk, hallgass meg. Ámen.

Utóima. Terjeszd ki kezeidet felettünk szent felség! s vedd oltalmadba életünket és lelkünket. Hordozz tökéletes úton e napon is; minden szükségeinkben hallgass meg, minden dolgainkban vezérelj. Vedd füleidbe könyörgésünket most és mind örökké. Ámen.

Csütörtökön estve.

Magasztalunk tégedet, oh Isten! s áldjuk a te nevedet mind örökkön örökké, ki voltál, vagy és leendesz mindenha! Minden napon áldunk tégedet, és dicsérjük a te nevedet, ki elváltoztatod az időt, igazgatod az élet történeteit, ki számon tartod a cslllagok millióit az egen, megszámlálod a napokat és pillanatokat a földön, ki az an-

gyalokra és emberekre egyenlő gonddal figyelmezel, ki az általunk ismert és ismeretlen világokat, s az ezekben élő teremtmények mindenikét gondviselésed karjain fenntartod.

Tiéd egyedül az erő, mely kezdetben teremtett, s azóta megtart és igazgat; tiéd egyedül a lélek, mely egykor a vizeket táplálta, s most is éltet és megelevenit mindeneket; tiéd egyedül a bölcseség, melynek törvényei teremtenek és szülnek, megemésztenek és rombolnak; tiéd egyedül a szeretet, melynek karjain nyugosznak a világok, ez a föld, s rajta a porszem is; tiéd egyedül a jóság, melylyel mintegy tengerrel a földet, s folyókkal a hegyeket, gyermekeidet és teremtményeidet környülvetted.

Legyen tiéd egyedül a dicsőség és magasztalás is; legyen tiéd keblünk remegő hálája, hogy legközelebbről e nap is mindjárt elmulik, és mi élünk, hogy nehéz munkáink s törődéseink után itt nyughatunk meg szent kegyeden, itt borulhatunk le megáldó kezeidből elfogadni a kegyelmet, melynek biztatását az égre s lelkünkre felirtad: hogy a b e n n e d b i z ó k a t m e g t a r t o d, s a z e l f á r a d t a k n a k n y u g a l m a v a g y. Szent Atyánk! ne is vond meg ezt az igéretedet tőlünk, s ne engedd, hogy hitünkben valaha megszégyenittessünk.

Ha éltünk ma is csak az volt, mi régen: remény és csalódás; a világ és emberek sorsa csak olyan most is, mint ezelőtt: sok gond és törődés, s e mellett kevés öröm és jutalom: ne engedd, hogy viszszarettenjünk az akadályoktól, lemondjunk a törekedésről, sőt inkább mind az, mit legyőztünk és hátunk megett hagytunk, nevelje öntudatunk és erőnk érzetét, s a jövő elrejtett boldogsága öregbitse jobb természetünk ingerét, hogy a jelenben tudjunk sokat tenni, nemes lélekkel türni, állhatatosan harczolni. S ha későre is derülne fel az idő, ha sokáig bujdosnék is jobb sorsunk csillaga, higyjük erősen, hogy a z i g a z a k é a p á l m a é s a j u t a l o m, s a h í v n e k a d o d a z é l e t k o r o n á j á t.

Volt időnk és alkalmunk ma is, hogy sok nemü áldásaidat élvezzük és használjuk. Részt adtál a világ javaiból, melyekkel tápláltál; asztalt teritettél ma is, hogy természeti szükségeinket kielégitsük; megőriztél inségtől és veszélytől, tért és helyet mutattál ki tehetségeink gyakorlására, szivünk és lelkünk nemesitésére, hogy szorgalom és munka vonjanak el oly dolgok látásától és szerelmétől, mikkel megbántanánk tégedet; a bűn és a vétek elkövetésétől, mi által méltatlanok lennénk jóságodra.

Köszönjük minczeket kegyelmes Atyánk! Érezzük, hogy boldogok vagyunk, ha mindezekben akaratodat követtük, ha nem vádol lelkiismeretünk, s ez estvével is nyugodtan gondolhatunk halálunk órájára, midőn az élet kapuja bézáródik. Ha pedig vétettünk, s vigyázatlan és megfontolatlan szólottunk rólad, Istenünkről, ha megbántottunk embert, s méltatlan sebet és könyet okoztunk valakinek, ha elmulasztottunk dolgot és kötelességet, ha béketelen és türelmetlen indulattal viseltettünk miéinkhez és felebarátainkhoz: te bocsáss meg elsőbben, s azután adj szerető szivet keblünkbe, hogy tudjunk egymásért érezni, megosztozni az örömből és szomoruságból, hol hasznunk nincs is: tanuljunk jóságot attól, ki szeretetben lett áldozat a világért, s szelidséget és alázatosságot ajánlott nekünk is, hogy boldogságot találjunk lelkünknek. Immár vedd ismét gondviselésedbe életünket és javainkat. Ne engedd sikerülni a gonoszok istentelen szándékait. Jelenj meg a setét éjben lelked tiszta világával, oltalmazz hatalmad jobb kezével. Áldd meg szeretteinket és rokonainkat, hitünket és egyházunkat, hogy nevedben legyen csendes éjjelünk, karjaidban édes álmunk, lelkedben viszont jó reggelünk és megújulásunk. A Jézus nevében kérünk. Ámen.

Utóima. Mindenható Isten! közel vagy mindenekhez, kik téged tökéletességgel hivnak. Vedd égi szárnyakra imádságunkat, hogy juthasson el te hozzád. Dicsőisd meg nevedet álmunkban és szunynyadásunkban, oh népek és nemzetek őrizö pásztora! Hallgass meg. Ámen.

Pénteken reggel.

Szívünk örömével, lelkünk hálájával dicsérünk tégedet, oh Isten! mert akaratod hatalma ismét elüzte egy éjnek homályát, melynek bizonytalansági között csak egy volt bizonyos, hogy élsz te örökkévaló, s álomtalan szemeid virasztanak. Szent kezeid ihlették legközelebbről is életünket, s áldott világosságod vonta el szemeinkről az álom setét takaróját, hogy lássuk dicsőséged templomát, melyben anynyi világok és teremtmények vannak és élnek; hogy számba vegyük a természet és élet áldásait, melyeket reánk is kitöltöttél; hogy imádjuk dolgaidat, melyek nagyok, hirdessük a nép előtt cselekedeteidet, melyek nyilvánvalók, s áldozatra boruljunk e szent pillanatban is hitünk

egyházában; mert megvidámitottad lelkünket e reggel, s jóvoltoddal bétöltötted életünket most is.

Fejünk felett ragyognak az égi testek seregei, a nap, hold és csillagok özöne; bizonyára felettünk vagyon isteni gondviselésed dicsősége is, melyben itt alatt az ember, teremtményeid remeke, s a porban csuszó féreg s a parányi hangya élete osztozik. Elhat titkos erőd mélységébe a tengernek és folyó vizeknek, melyekben külön ország lakói várják az élelmet és segedelmet; megruházzák a mezőt, a virágot és liliomot szent kezeid, béfedeznek minden halmot és tért, hegyet és völgyet, bétöltik a levegőt is, melynek madarait eltartod.

Szereteted ajándéka e nap is, oh kegyes Atyánk! Mi ennek kezdetén gondviselésedre bizzuk életünket, oltalmadba ajánljuk lelkünket, szeretteinket és vagyonunkat. Bár hová vigyenek az élet-gondok és szükségek, bár merre szólitsanak kötelességeink és tartozásaink; vigyenek meszsze életvágyaink s boldogságunk reményei, vagy legyünk közel házunk tűzhelyéhez, s lelánczolva sorsunk szűk körében: hiszszük, oh mindenütt jelen való, hogy gondviselésed határai közt vagyunk, s bizton követjük intéseidet, nyugodtan fogadjuk rendeléseidet, melyeket sorsunkba irtál, ki jó és bölcs vagy mindenekben, kinek akaratja a mi boldogságunk.

E hitben erősits meg, hogy sorsunk minden helyzetében, állapotunk minden változásaiban, benned való bizalommal, gyermeki szeretettel, s keresztényi hívséggel legyünk irántad. Ne béketelenkedjünk, ha nincs mindenünk, a mit szeretnénk, s ne zúgolódjunk, ha nem hoz meg mindent e nap is, a mire vágyódunk. Ha felette sokat reméllünk: több lesz a csalódás; ha sokat követelünk az emberektől: veszteni fogunk még a bizalomból és szeretetből is, melylyel megtiszteltek. Mérsékeld a lélek bölcsesége által kivánatainkat, űzd el a képzelődés álmait, mert a józan számitás által előrehaladásunk biztosabb, s kik mindent várnak, magokat kinozzák gyötrelemmel, s gondviselésedet kisértik.

Ha látunk különbséget az emberekben s gyermekeid sorsában: lelkünk meg ne háborodjék; ha látunk igazságot és igazságtalanságot a világon, a polgári társaságban: hitünkben meg ne tántorodjuk; ha lesz ma is hálátlanság és durvaság, kiméletlen kéz és méltatlan sebek, melyeket feleink és miéink ejtettek: meg ne botránkozzunk; mert nem tökéletes e világ, s nem tökéletesek az emberek cselekedetei. Bizzuk a megigazittatást az időre, s várjuk a jó

kimenetelt gondviselésedből, ki még a gonoszok dolgát is jóra vezeted. Vezéreljen minket nemes érzet, szívjóság s a közügy szent szerelme, hogy miként te szakadatlanul munkálsz, ugy mi is mulasztás nélkül végezzünk mindent, s legyünk a gondviselés áldott eszközei, kik a gyámoltalant el nem hagyjuk, az elesettet felsegéljük, mindenkivel, még ellenségeinkkel is jót teszünk, s mások boldogságáért, a közmiveltség és erkölcsiség, a tudomány és vallás terjedéseért, országod eljöveteleért élünk és teljes tehetségünk szerint munkálunk. Igy áldd meg e napot, igy szenteld meg akaratodat, igy dicsőitsd rajtunk gondviselésedet, melynek oltalmába ajánljuk magunkat most és mindörökké, életünkben és halálunkban, e földön és az örökkévalóságban. Ámen.

Utóima. Megáldod azokat, kik félik a te nevedet, oh gondviselő Istenünk! Nevedben, szent szined előtt tettünk fogadást, hogy megőrizzük törvényeidet: segélj jóra minket, mutasd meg útaidat, hogy azokban találtassunk, s cselekedeteink érjenek boldog véget. Vedd füleidbe esedezésünk. Ámen.

Pénteken estve.

Menynyei szent Atyánk a Jézus által! Tiéd a föld és annak teljessége, a földnek kereksége és annak minden lakosi. Tiéid vagyunk mi, tiéd a mi életünk és lelkünk, sorsunk öröme és szerencséje, szívünk és hitünk boldogsága; neked hoztuk el azért az áldozatot most is, hogy legyen tiéd hálánk és esedezésünk szent érzése; minthogy te ma is szereteted karjain hordoztál, bűntől és gonosztól védelmeztél, végig kisértél pályánkon, tápláltál testünkben, ruháztál meztelenségünkben, az élet sok terheinek elhordozására erőt adtál, segitettél közeliteni czélunkhoz. Oltalmad tartotta meg javainkat és hajlékunkat, kedveseinket és szeretteinket, s mindenünket, melyek által nyilván való lett a gondviselés, mely az ő kezeinek munkáit eltartja, s a benne bizókat megszabaditja.

Itt nyugszunk meg szent kegyeden, miután elfáradtunk; itt kérünk téged, hogy áldj meg Sionból; atyai kebleden érezzük, hogy mily édes a hit, s mily boldogitó az emlékezet! Hiszünk és vallunk tégedet, világok ura, mindenek gondviselője; megemlékezünk dolgaidról, szereteted csodálandó munkáiról, melyekkel teljes minden idő, s minden kora az emberiségnek, s melyek által minket is egész éle-

tünkben, s legközelebbről e napon is számtalan változás és viszontagság, enyészet és mulandóság hullámaiba elmerülni nem engedtél, sőt inkább éltünk sajkáját e csendes kikötőhez segitetted.

Fogadd hálánkat, s aztán fogadj édes atyai szerelmedbe. Lám e nap is mindjárt leáldozik, elnémulnak az élet lármái, csend és mélység lesz körülöttünk, sötétség száll a hegyekre, és a naptól világitott tájak és vidékek, a munkától élénkitett völgyek is olyanok lesznek mint a sír. Ki lesz velünk az éjszakában? ki virraszt felettünk? ki tart meg minket?

Te, oh te maradj velünk Isten, és mi élünk; te őrködj felettünk, s mi örvendeni fogunk megtartásunk Istenében. Világosits lelkeddel, hogy ne boritson bűn, ne találjon kár, ne sujtson nyomor és inség. Napi gondjaink s munkáink után szálljon édes érzet, megelégedés lelkünkbe. Tiszta szív s nyugodt öntudat biztositsanak boldog jövendőt és csendes álmat: hogy áldjanak meg, kikért éltünk és kiket szerettünk, hogy megsiratva haljunk meg, boruljon koporsónkra a hívség, s őrizze sirunkat az emlékezet.

A mig pedig e földön bujdosunk, ne vond el tőlünk javaidat, melyekre szükségünk van: nyisd meg tápláltatásunk csatornáit, melyeken kifolynak áldásaid. Áldd meg közelebbről e napi igyekezetünket, hogy szükség és szegénység ne nyomják el lelkünket, ne keseritsék családunkat, ne kisértsék a tiszta szivet s erényes életet, hogy ne essék kétségbe a hívő, s ne ingadozzék az állhatatos.

Sok bizonytalanság és változás van e világon; nem tudjuk mi találhat, mit ad vagy veszen el az idő, hol és mikor érjük el a határt, melyen túl lépni nem szabad. Sokszor látjuk, hogy a ki boldogságról álmodott, veszélyre ébredett; ki életet keresett, halálra talált: maradj és őrködj felettünk, életnek ura, hogy mielőtt végóránk eljőne, legyenek még csendes éjjeleink, s viradjunk boldog napokra. Szent fiad, az úr Jézus nevében kérünk hallgass meg. Ámen.

Utóima. Szent kezei be teszszük le életünket, szent Isten, változhatatlan szeretet. Te vagy oltalmunk és kővárunk, szabaditónk és paizsunk. Fedj bé jobb kezed hatalmával, hogy megtartassunk; vidámits meg lelked kegyelmével, hogy ismét hálát zenghessünk. Ámen.

Szombaton reggel.

Áldott Isten, kegyelmes Atyánk a Jézus által! Jó reggel keresünk téged, s leborulunk szentségednek tem-

plomában; mert jó vagy, s mind örökké megmarad a te irgalmasságod. Hetünk utolsó reggelére viradtunk, s sietünk meghálálni az oltalmat, mely a legközelebbről elmult éjszakán is fedezett; meg akarjuk érdemelni a szeretetet és kegyelmet, mely napjainkhoz napot adott; méltók akarunk lenni ama szövetségre, melyet kötöttél az emberi nemzettel; gyorsitani fogjuk lépéseinket, hogy a pályafutásban restek és maradók ne legyünk; megkettőztetjük igyekezetünket és szorgalmunkat, törekvéseinket és tetteinket, hogy törvényeidet megőrizzük, parancsolatidat bétöltsük, hogy az élet végczélját elérve, szent kezeidből a jutalmat elvegyük.

Azért teremtettél, oh legfőbb bölcseség! képedre és hasonlatosságodra, hogy legyünk erkölcsi valók; azért csepegtettél szivünkbe érzést, s költöttél lelkünkbe gondolatot, hogy érezzünk nemesen, levetkezvén az aljas indulatot, önzést és elfogultságot, gyülölséget és boszut: hogy testvériséggel viseltessünk minden emberhez, s lelkünk feljülemelkedjék, mint a tiszta nap, a földi érdekek és indulatok fellegein és fergetegein; azért emeltél a vallás karjain, s világositottad meg pályánkat a kijelentés fényével, s ihletted meg akaratunkat a hit szent erejével is, hogy jók és boldogok legyünk, s mint emberek és keresztények eljussunk a tökéletességre, melyben neved megszenteltetik, országod eljő, akaratod teljesül; mert él bennünk a Jézus Krisztus.

Áldott Isten, szerető Atyánk! e hét utolsó napjának reggele is kegyelmed ajándéka, s arra tanit, hogy számba vegyük sok javaidat, melyekkel szerettél és megáldottál, s ne vesztegessünk el azokból semmit, ismerjük fel minden kötelességeinket, s ne mulassunk el egyetlen tartozást is; mert gondviselésedben számitás alá jő minden erő és tehetség. Mikor ezekre gondolunk, jusson eszünkbe mulandóságunk, éltünk és e hét rövidsége; mert még ma is sokat kell tennünk és sokat is tehetünk. Futni és fáradni kell a világiakért és földi javakért is, hogy magunkat, miéinket és másokat is táplálhassunk, az emberek közt tisztességesen élhessünk, a nálunknál szegényebbet és nyomorultat felsegélhessük, s többeknek használhassunk: adj azért részt világi javaidból, a föld gyümölcseiből, a társas élet örömeiből. Tégy szerencsésekké vállalatainkban, előmenetelesekké kinézéseinkben, minden erőszak, csalás és jogtalanság nélkül. S midőn földiekért törekedünk, ne engedd elfelejteni, hogy ezek csak próbák és eszközök, s életünk legfőbb java és maradandó kincse, mely egyedül boldogit az erkölcsi jóság; mert keres-

nünk kell mindenek felett az Isten országát, hogy egyebek is megadassanak minékűnk.

Fedj bé minket mint egy paizszsal, gondviseléseddel, oh Isten! az élet sok csapásai ellen, melyek szüntelenül fenyegetnek. Tanits vigyázni és imádkozni, hogy kisértetbe ne jussunk; mert csalárd a világ, gonoszok a napok, s ellenünk támadnak az emberek. Parancsolj az égnek, hogy szeresse és hallgassa meg a földet, hozzon szép időt a nap, s a fellegekben ne dördüljön meg a boszu, s a villámlásban ne sujtson itélet, hanem béke és áldást harmatozzanak az egek. Vigyünk innen mi is békét és szeretetet hajlékunkba s az emberek közé; mert ez által épitünk és boldogitunk. A mink van, a tiéd, s mivel birunk, kegyelmed részesitése: szenteld meg mindenünket, ételünket és italunkat, ruháinkat és öltözetünket, hogy egészséggel és vidámsággal tápláljanak és védelmezzenek, ma és földi létünk minden napjain! Szent fiad nevében kérünk, hallgass meg. Ámen.

Utóima. Legfőbb jóság, örökké való, ki elvégezed, a mit bennünk elkezdettél! reád vetjük szemeinket, benned helyezzük gondjainkat: vezérelj lelked által, gyámolits szereteteddel, éltess tanácsoddal e napon is, hogy az élet nagy czéljára, örök boldogságra jussunk. Ámen.

Szombaton estve.

Örök Isten, változhatatlan jóságu Atyánk a Jézus által! imé béjöttünk a te kapuidon hálaadással, a te pitvaridba dicsérettel, hogy fogadásunkat megadjuk tenéked! Örökké való vagy, oh Isten! ki voltál minekelőtte formáltatnék a föld és lennének a hegyek, kinek napjai soha el nem fogynak, esztendei meg nem avulnak; mert nem közelit hozzád változás, avagy ennek még csak árnyéka is: mi pedig halandók vagyunk; mert testünk a porból vétetett; mulandóság karjain születtünk és nevekedtünk, enyészet fenyegeti sorsunkat és örömünket, minden dicsőségünk olyan mint a fű és a mezők virága; a sirok férgei várakoznak testünkre; elvész a világon nevünk mint a hang, elmulik még emlékezetünk is, mint az árnyék és a pásztoroknak éneke!

Ör k hatalmad imádásával s mulandóságunk érzetével borultunk tehát elődbe, oh változhatatlan szeretet! Te oltalmaztad e hét

éjjeleit, te áldottad meg napjait, megőriztél a mulandóság és enyészet hullámai között az elmerüléstől: hogy élünk: kegyelmed munkája; hogy birtuk ereinket és tehetségeinket használni, hogy volt időnk és alkalmunk jót cselekedni, képesek voltunk bétölteni hivatásunkat, teljesiteni kötelességeinket; hogy voltak örömeink és gyönyörüségeink, földi és lelki javaink, hogy teremtményeid országában helyet foglaltunk, s körünkben szabad akaratunk, emberi méltóságunk érzetével munkálhattunk: bizonyságai ezek szeretetednek s gondviselésednek, melyről beszélnek a napok és éjszakák; hirdetői bölcseségednek és jóságodnak, melynek dicsőségét zengi át egyik pillanat a másiknak, az idő az örökkévalóságnak.

Akaratod szerint sokszor elborulnak az egek, felleg és éjszaka rejtik el a napot és csillagokat, zivatar és fergeteg, szél és hideg dúlnak és rombolnak a földön és a természetben. A mint bölcseséged jónak látta, megvoltak e hétnek is viszontagságai; voltak terheink és szükségeink, bajaink és gondjaink. Láttuk küzdeni a világot, küzdöttünk mi is sorsunkkal; az emberekkel, kik megbántottak, vagy meg nem értettek, indulatainkkal és kivánságainkkal, melyek értelmünkkel és akaratoddal ellenkeztek. Nincs itt szív fájdalom nélkül, nincsen szem, mely valaha ne sírt volna; láttunk mi is gyászt, hallottuk az árvák jajjait, az özvegyek zokogásait, hullathattunk mi is keserü könyeket.

Köszönjük jobb és bal kezed minden látogatásait, melyek áltai rólunk megemlékeztél, s hitünkről bizonyságot vettél. Köszönjük, hogy erőt adtál mindenre, a mivel megkisértettél, az örömet mint a szenvedést, a jót mint a roszat. Csak arra kérünk, hogy forditsd mind ezeket hasznunkra, s e végett tanits meg, hogy benned oly hittel higyjünk, téged a szeretet oly erejével és teljességével szeressünk, m e l y t ő l s e m i g é r e t s e m a d o m á n y, s e m m é l y s é g s e m m a g a s s á g, s e m é l e t s e m h a l á l e l n e m s z a k a s z t a n a k!

Áldd meg, Atyánk, e hét minden dolgait; szenteld meg igaz munkáinkat, hív törekedéseinket, szorgalmunk minden verejtékcseppjeit; s a mikkel magunk és mások, miéink és embertársaink jóllétére és boldogságára, országodért és neved dicsőségeért munkáltunk: adj azokban előmenetelt, hogy hajlékunkban és egyházunkban, hazánkban és a polgári társaságban láttassanak jóvoltod napjai és esztendei; terjedjen a közmiveltség és az erkölcsi függetlenség; a lelkiismeret szabadsága és a közjóllét oly meszsze, mint di-

csőséged világa; hogy féljük nevedet mindnyájan, s minden ember bizonyságot tegyen arról, hogy boldog ember, a ki féli az Urat, s törvéyeit bétölti.

A mint elválunk e héttől, ugy benned és szent oltalmadban akarunk megnyugodni, lelkünk és életünk őrizője! A mint te megáldottál minket: megáldjuk mi is a miéinket, egy csendes éjszakára. Oltalmazd mindenünket, melyek kedvesek, földi és lelki javainkat, hitünk cselédit és barátainkat, rokonainkat és szeretteinket, közelben és távolban, karjaink közt és idegen helyen. Légy ezentúl is az egyedülvalónak barátja, gyámola a nyomorultnak; az özvegyek és árvák atyja és őrizője; mert megigérted; küldj írt és orvosságot a betegnek, enyhületet a fájdalomnak, meghallgatást az imádkozásban epedő ajaknak; s hallgass meg minket is imádkozó gyermekeidet a Jézus által. Ámen.

Utóima. Bézárjuk a te nevedben e napot és e hetet, időknek Istene! A mi hetünk végére siet, éltünk a véghatárhoz közelit: Te megmaradsz minden időben, maradj velünk a legközelebbi éjszakán, s egykor halálunk óráján is. Ámen.

Albert János,
tordai pap és tanár.

XIV.

Jobbágy Andrásról s hagyományáról.

A szép és nemes tettekre, a társadalom közös javát emelő közhasznu törekvésre az út a tásadalom bármely tagja előtt nyitva áll. Egy közönséges egyszerü ember, kinek teljességgel nem hibája az, hogy a középszerüségen feljül emelkedni soha sem tudott, szerény helyzetében aránylag éppen anynyi áldozatot tehetett a közügy érdekében, épp oly hü és hasznos munkása lehetett az emberiség közös javának, mint a legjelesebb, sorsa által kegyelt s magasra helyezett egyén.

Imé egy egyszerü emberben, az unitárius vallás közönség egyik áldott emlékezetü jóltevője, Szindi Jobbágy Andrásban is, kit e lapokon a szives olvasónak bémutatni kivánok, igazolja magát fennebbi állitásom.

Azonban szoros értelemben vett életrajzot ne várjon itt a t. olvasó, e helyett csak is egy-két vonást igérhetek egy egyszerü ember életéből, kiemelve a legszebbet, melylyel életpályájára a koronát tette fel.

A tér, melyen minden egyesnek működnie lehet és kell, sokféle. A hány ember, majdnem anynyiféle úton törekszik teljesiteni feladatát. S mig — például — mások más úton hasznositották éltöket a közügy érdekében, jóltevőink fáradsággal szerzett vagyonukat vitték a vallás és nevelés szent oltárára áldozatul.

Nem lehet tagadni, hogy a miveltség és felvilágosodás terén nyert üdvös vívmányokért az érdem nagy részben és első helyen azokat illeti, kik szellemi képességöknél fogva, hivatásukhoz híven, mint meganynyi előharczosok, lankadatlanul az előrehaladás útját egyengetik. De másfelől azt is el kell ismernünk, hogy ezek nagybecsü törekvéseihez a nélkülözhetetlen eszközöket részint azok is szolgáltatják, kik a közmivelődés előhaladására vagyonnal áldoznak. És ha meggondoljuk, hogy a tudományos miveltség, az értelmi és szellemi képesség menynyire nélkülözhetetlen az élet különféle ágaiban, és éppen ezért mily nagy a törekvés a szabadabb nemzetek-

nél, s jelesen szeretett magyar hazánkban is, a nevelés, tanitás terén minél hasznosabb reformokat teremteni: nem tagadhatjuk — mit egyébaránt talán mondanom is felesleges — hogy az egyes hitfelekezetek jóltevői, midőn javaikat a közmivelődés gyarapitására szentelték, ez által egyszersmind a haza oltárára is áldozatot vittek; mert az egyház neveli és adja az államnak a mivelt és hasznos polgárokat.

A vallás iránti szent buzgóság és a haza iránti önzetlen szeretet egyesülve valának irányadói jóltevőink ama nemes elhatározásának, melytől indittatva, az erkölcsös élet s tudományos miveltség előhaladására áldozatokat tettek.

S hogy e vagyonbeli áldozatok mekkora szükséget enyhitettek minden időben, főleg az unitárius egyház kebelében, arról tudomást szerezhet magának, ki nem sajnálja ez egyház multjára egy futó pillantást vetni, mi nekünk itt nem lehet feladatunk.

Jobbágy Andrásról nem mondhatjuk, hogy egyenes szellemi béfolyással lett volna egyházi életünkre; de hogy egyszerü ember létére is tudott lelkesedni a legnemesebb, legszentebb ügyért — a nevelés ügyeért — s hogy lelkesedése nem puszta, mulékony, hanem valódi és áldást hozó volt: tettleg bébizonyitá, midőn ugy szólva egész életében e szent czélnak gyüjtött, s végre öszszes vagyonát az unitáriusok tordai közép tanodájának hagyományozta.

Tekintve e szép és nemes tettet: méltányos dolgot cselekszünk, ha kimondjuk, hogy e férfi méltó hálánkra, s mint ilyen, megérdemli, hogy neve s emlékezete áldva s megörökitve legyen; megérdemli, hogy abban a szellemi díszkeretben, melybe az unitáriusok áldott emlékezetü jóltevői vannak helyezve, ő is egy szerény helyet foglaljon.

Jobbágy András született Tordamegye Szind helységében 1785-ben. Atyja volt Jobbágy András, anyja Nagy Borbára. Atyjáról csak anynyit tudunk, hogy szegény nemes ember volt. Annál nagyobb érdeme, hogy szegénységében is öt fiu gyermeknek adott illő nevelést, kik mindanynyian oskolát végeztek s a társadalomban tisztességes állást vívtak ki maguknak.

A n d r á s, a néhai k. em. alapitó, tanulását a tordai unitarium gymnasiumban kezdette. Melyik évben? annak nyomára nem öhettem. Anynyi azonban bizonyos, hogy 1806-ig itt folytatta tanulását.

Ez iskola iránt, melyben képeztetésének alapját nyerte, különös hálával és előszeretettel viseltetett egész életében. Hiteles egyének beszélték e sorok irójának, hogy a néhai jóltevő, végrendelkezése iránt kérdeztetvén, több izben nyilatkozott eképpen: „A mi kevés vagyonom van, a tordai unitarium gymnasiumnak hagyom, mert sok részben annak köszönhetem, hogy tanultam“. E nyilatkozat jellemzőbb, hogysem itt hallgatással mellőzhetnők. Vajha mások is, minél többen, igy gondolkoznának! Nem azt akarom ezzel mondani, mintha azt kivánnám, hogy minden ember, ki oskolánkban tanult, hasonló alapitványozást tegyen. A hálanyilvánitásnak is meg vannak fokozatai, s annyit legalább megkivánhatnánk, hogy a tanintézethez, mely szellemi gyarapodását elősegitette, mindenki érdekkel s meleg indulattal viseltessék.

Nagy jótétemény egy oskola különösen a közelében lakókra nézve. Hány eset nincs arra, hogy az iskoláktól távolabb fekvő községek szegényebb sorsu lakói, gyermekeiket azért is neveletlenül, tanulatlanul hagyják felnőni, mert a távolság miatt az élelmezést s egyéb tanitási költségeket hordozni nem képesek, mig a közelebb lakók, ha szegények is, e tekintetben könynyebben boldogulnak.

Sok tordai s más közel vidéki szülők, és pedig valláskülönbség nélkül, tanuskodhatnak arról: mekkora könynyebbségökre volt az, hogy gyermekeik 8—9 évig közép tanodánkban tanulhattak. S miután a kezdet nehézsége meg volt törve, könynyebben találtak útat és módot arra, hogy gyermekeiket felsőbb oskolákra vigyék. Egyébaránt oly időben élünk, Istennek hála, hogy nem szükség az iskolák fontosságát bővebben fejtegetni.

Kövessük Jobbágy Andrást iskolai pályáján.

1806-ban, tanulása tovább folytatása végett, a kolozsvári unitárius főtanodába ment, és ottan n. ajtai Körmöczi János igazgatótanársága idejében, felsőbb tanulmányait dicséretes szorgalommal végezte.

Az 1809-diki franczia hadjárat alkalmával, mint insurgens huszáraltisz, részt vett a táborozásban. Nem azért emlitem fel ezt, mintha az insurgensek s közöttök Jobbágy András ez alkalommal katonai hirnevet, dicsőséget vívott volna ki magának. Mert hiszen tudjuk, hogy az insurrectio nagy része ekkor már csak helyőségi szolgálatra volt alkalmazva. Hanem e szolgálatával is, bárha az alig terjedett három havi időre, hazája iránti kötelességének egy részecskéjét rótta le, s éppen ezért erről is megemlékezni nem tartottam feleslegesnek.

Az 1817 előtti években Maros-Vásárhelyt, mint kir. táblai irnok, a hazai törvényeket tanulmányozta. Ez idő alatt, mint szorgalmas és jó képzettségü ifju, tekintélyes pártfogókat szerzett magának. Minek következése lön, hogy az irt évben, a gr. Bethlen Sámuel és gr. Tholdalagi Lászlóné elhaltával, a gr. Bethlen Domokos és gr. Bethlen Katalinra, mint kiskoru növendékekre, szállott jószágoknak praefectusa lett. E hivatalát 1830-ig s igy öszszesen 13 évig lelkiismeretes pontossággal folytatta.

E szolgálatából kilépvén, Szind helységébe telepedett, hogy ottan kis birtokában önálló gazdaságot folytasson. Mint szenvedélyes gazda, a mezei gazdászat terén már ekkor különben is bő ismeretekkel s tapasztalatokkal birva, kevés örökségét nehány év alatt több szerzemény-birtokkal szaporitotta.

A gazdaság folytatása mellett azonban, munkaszeretet s a közügyek iránti érdekeltségből hivatalt is vállalt. Ugyanis 1839-ben nemes Tordamegye szent lászlói járásában szolgabiróvá választatott. Ebben a hivatalában, melyet 10 évig folytatott, ritka pontosság s szigoru fegyelemtartás jellemzik.

A 48—49-diki mozgalmas időkben, midőn hazánk több vidékein a vagyon-biztonságról szó sem lehetett; midőn anynyian lettek nehány percz alatt földönfutókká: Jobbágy András is tetemes kárt szenvedett vagyonában. Ugyanis, miként ez a néhai irományai között egy öszszeirásban ma is látható, közel 30 ezer forint értékü vagyona lett a felbujtogatott tömegek zsákmányává.

Ebben a veszteségében a néhai jóltevőnek, az unitárius vallásközönség, s illetőleg a hazai nevelésügy is osztozott; mert hogy a 48-ban még megvolt öszszes vagyona nevezett tordai oskolának volt szánva; sokak előtt ismeretes dolog.

A magyar szabadságharcz napjaiban ő is azon lelkes honfiak sorába tartozott, kik a haza boldogságaért készséggel áldoztak. S azon kivül, hogy mint hivatalnok — ekkor még szolgabiró volt — a nemzeti kormányt lelkiismeretes buzgósággal szolgálta, nagy menynyiségü élelmi készletekkel is járult az általa anynyira szeretett honvédek élelmezéséhez.

Ez idő szerint Jobbágy András már hetvenes évei felé közelgetett, s hogy régóta ápolt kedvencz tervét még életében megvalósitva láthassa, 1850-ben január hó 3-án saját kezüleg megirt végrendeletét, megőrzés végett, a tordai unitarium gymnasium felügyelő gondnoka, aranyos-rákosi Székely Elek kezébe tette le.

Az igazság érdekében meg kell itt emlitenem, hogy nevezett felügyelő gondnoknak a Jobbágy András hagyománya birtokba vétele körül tanusitott buzgó és erélyes fáradozása, nagy hasznára volt iskolánknak.

Miután végrendeletében határozottan kimondja a néhai hagyományozó, hogy minden ingó és ingatlan javait a tordai unitarium gymnasiumnak hagyományozza, egyszersmind azt is megemliti, hogy „ennek a gymnasiumnak nem reméllett megszünése esetében hagyománya szálljon a kolozsvári unitarium collegiumra".

A végrendeletben foglalt egész alapitvány értéke: belső telkek, szántó, kaszáló, szőlő, erdő és legelő helyek, s ingó javakban, a mint ez a néhai elhatározása után, a birtokba vétel alkalmával történt becslési árakból kitünt, 15,105 forintot és 95 krt tett osztr. értékben.

A tordai unitárius közép tanoda, mely az unitárius vallással egy időben nyerte lételét, Aranyosszék, Torda és Torda környékére nézve, fennállása óta minden időben nagy hézagot töltött bé. Időről időre, valláskülönbség nélkül, sok jeles ifjat bocsátott ki kebeléből. És mégis elő kellett hogy álljon e közhasznu tanirtézetre nézve is a lenni vagy nem lenni kérdése, midőn az absolut kormány az 1849 után békövetkezett sulyos időkben, az unitárius vallásközönséget iskolái bérendezésében erejét meghaladó újitásokra kényszeritette. Ily körülmények között, valóban, jókor és éppen a kellő időben érkezett Jobbágy András alapitványa.

És hála a gondviselésnek, közép tanodánk ama terhes napokat túlélve, és szellemi s anyagi tekintetben gyarapodásnak indulva, új erővel halad pályáján. A tanitó erő megszaporitva, s az iskola épületének egy tekintélyes része újból épitve. És mindezekben Jobbágy András alapitványa igen sokat segitett.

Nem hallgathatom el itt azt sem, miszerint oskolánk egy részének a közelebbi időben történt újraépitésében*) jelentékeny tényező volt különösen Torda városa lelkesebb s buzgóbb polgárainak, mint szintén nehány vidéki hitrokonunknak s egy pár ekklézsiánknak adakozása is. Kedves kötelességet teljesitek tehát, midőn oskolánk nevében hálás köszönetet mondok mindazon helybeli és vidéki pártfogóknak, kik oskolánk épitését becses adományaikkal, avvagy munkasegélyökkel előmozditották. Oly tőkét tettek le ez ál-

*) Ez épités hat ezer forinton o. é. feljül került.

tal, melynek kamatai nem vesznek el. Meg kell jegyeznem továbbá, hogy ezen adakozók nevei között, melyek jelenleg oskolánk arany-könyvében díszlenek, sok oly nevet látunk, melyek tulajdonosai nem az unitárius vallás hivei közé tartoznak. Tanuskodik ez is, itt közöttünk, a különböző vallásfelekezetek szép egyetértéséről s egymás iránti jó indulatáról; tanuskodik arról, hogy midőn szép, nemes és hasznos cselekedetről van szó, nem nézzük, hogy miféle vallásuak vagyunk. Vajha hazánkban mindenütt ezt tapasztalhatnók!

E rövid kitérés után térjünk viszsza Jobbágy Andráshoz. Nagyon óhajtottam volna, hogy ez életrajz-töredékhez a néhai jóltevő arczképét is megszerezhessem; de az egyetlen példányhoz, mely létezik, nem juthattam.

Arczvonásai egy első tekintetre élénken emlékezteték a nézőt a 48-diki magyar hadjárat egyik feledhetetlen hősére, Bem tábornokra. S csakugyan e dicső emlékezetü tábornok gyanánt le is volt tartóztatva a néhai, Kolozsvár egyik vendéglőjében 1850-ben. Hanem mindöszsze is csak egy pár órát tartott a tévedés, s Jobbágy András fogsága.

Az 1857-ik éven innen, tehát életének végső szakában, volt szerencsés e sorok irója a néhai jóltevőt személyesen ismerni. Öregségében is jó kedvü s társaság kedvellő ember levén, régi jó, magyar szokás szerint egy-egy névnapon, barátait, ismerőit maga köré gyüjtötte. És ilyenkor szivesen fogadta s jól esett házánál látnia a tordai oskola tanárait is. Ilyen alkalommal aztán a társalgás főbb és minden egyebet háttérbe szoritó tárgya természetesen a politikai helyzet volt. Természetes, mondom, mert az időben minden hazafi figyelme a politikai helyzetre volt irányulva. S a kiben magyar szív dobogott, áhitattal várta a haza egének oly sok évi borongás után valahára bekövetkezendő felvidulását. A néhainak is ez volt kedvencz gondolata, melytől nem tudott megválni véglehelletéig.

Fájdalom, ezt nem érte meg. Látta ugyan az 1861-diki magyar országgyülés egybehivását megelőző mozgalmakat, s nagyon jól esett a testben már gyengélkedő aggastyán lelkének, midőn megvivék neki a hirt, miszerint a megyék vezetése ismét főispánokra bizatott; de mindezek akkor még csak szemkápráztató dolgok valának, s csak késöbbi évek hozták s hozandják meg nemzetünk valódi örömét.

Meghalt 1861-ben, április hó 15-dik napján, életének 76-dik évében. Koporsóját nem állották körül özvegy nő és árva gyerme-

kek, mert soha sem nősült. Végtisztességén rokonok s más résztvevőkkel együtt jelen volt, örökösének, a tordai unitarium gymnasiumnak hálás elöljárósága, tanári kara és tanuló ifjusága is.

Rövid halotti szertartás után, melyet szindi unitárius pap, Marosi József, és tordai unitárius pap, Albert János, végeztek, elkisértük e jóltevő ember porrészeit öröknyugalma helyére. E helyet ma a szindi temetőben egy díszes síremlék jelöli, melyet a kegyes jóltevő sírja fölé hálás tisztelete jeléül a tordai unitarium gymnasium emeltetett.

Imé, ez és enynyi az, mit Jobbágy Andrásról elmondhattam. Bémutatám őt t. olvasóimnak, s midőn anynyiak nevében hálás tartozásomat tettem le csendes sírjára; hadd vegyünk búcsut ez egyszerü, de nemes keblü jóltevőnktől a költő e szavaival: „A lelkes eljár ősei sírlakához, s gyújt régi fénynél új szővétneket“.

Májai István,
tordai tanár.

XV.

Protestáns theologiai és egyházi törekvések Németországon.

E czím alatt ne várja az olvasó kimeritő ismertetését azon gazdag theologiai irodalomnak, mely évenként 1000—1500 darab önálló művel gyarapodik: szándékom csupán tájékozó ismertetést nyujtani azoknak, kik érdekkel viseltetnek a protestántizmus jelen átalakító mozgalmai iránt Németországon.

A német egyházi irodalom jelenleg egy óriási küzdelmet képvisel, melyhez képest a csaták elhaló s megint feltörő zaja hegyi patak csevegéseként tűnik fel; a protestáns öntudatos lélekerőnek harcza ez, melynek lobogóján magasan leng e szó: a reformáczió még nem végződött bé.

Minden ember érzi, tudja, hogy a fontos állampolitikai kérdések megoldása karöltve jár többé-kevésbbé lényeges vallási ügyekkel; az emberiség történelme bizonyitja ezt. Sehol pedig két lényegesebb kérdés egy pontban szorosabban nem érintkezhetik, mint éppen Németországon, az állam és egyház az újjászületés pillanatában.

A mi az államra nézve a particularismus, ugyanaz volt a német protestáns egyházra nézve eddigelő a confessionalismus. Egyiknek sem volt közös érzelemtől dobogó szíve; nem nyelve, melyen amaz érzelmet kifejezhesse; nem keze, melyet akaratjának végrehajtására öntudatosan felemeljen. A felekezeti szűkkeblüség és theologiai makacs viták elfeledtetni látszottak az evangéliom felkentjeivel, hogy Jézusnak több tanitványai voltak, de ugyanazon egy szellem vezérelte mindnyáját: a szeretet és béke szelleme, melynek nem barátokat ellenségekké, hanem ellenségeket is barátokká tenni hivatása. Az 1817 sept. 27-én kelt kormányrendelet útján létrejött unio lett volna — ha átalános érvényre emelkedhetik vala — azon egyházi alak, melyben a német protestántizmus a legkövetkezménydúsabban léphetett volna fel; azonban e mű béfejezése, ugy látszik, a jelenkornak jutott osztályrészül, melynek feladata Németországnak nem csak államilag, hanem egyházilag is nagyságához és belerejéhez mért alakot adni.

Miután Németországon a legutóbbi háboru óta nem csak államközi viszonyok szenvedtek módosulást, hanem több független s most egymás mellé került egyházak, s átalában az öszszes protestáns felekezetek rendezése, egy egyetemes német nemzeti egyházzá alakitása előestéjén állunk; s minthogy az egyházi szervezkedés, éppen mint az állami, a pártok állásától függ: mielőtt a különböző irányu egyházi törekvéseket körvonaloznók, lássuk a nevezetesebb theologiai irányokat iskoláikkal egyetemben.

Berlin, e század elején, Schleiermacher, Neander, Bunsen és De Wettével a haladó theologiai irány előharczossa, jelenleg az új orthodoxia székhelye. Eldobni mindazt, mit a német protestántizmus e század vivmányai közé sorozott, s viszszavinni az egyházat, szembe a haladó idővel, a reformátorok pártszelleme által kormányozott korba: ez czélja azon pártnak, mely 1827-ben alapitott „Evangelicus egyházi lap“ czímü organumával a Dr. Hengstenberg vezérlete alatt müködik. Müködésének hármas terén: az irodalom-, egyetem- és consistoriumban a politikai conservativ párt által is gyámolitott erejét oly sikeresen fejtette ki, hogy a porosz alkotmány 15-ik articulussa, mely azt mondja, hogy: „az evangelicus egyház a maga ügyeit önállóan rendezi és igazgatja“, évtizedek küzdelme daczára sem léphetett mind e napig életbe. És ez igen lényeges kérdés a porosz egyházra nézve, mert e törvényczikk életbeléptetésének legelső következménye természetesen a képviseleti egyházkormány lenne, mely minden bizonynyal útját állaná ama ráktörekvéseknek, melyekkel a Hengstenberg-párt az egyházat tovább is vezérelni igyekszik. Hogy pedig ezekről tisztább fogalmunk legyen, ismernünk kell főbb tanait.

Alapelve ez iskolának az eredendő bűn régi fogalmához szilárdul ragaszkodni, s ebből az emberi természet megromlottságát oly mértékben vonni le, hogy az még fogékonysággal sem bir semmi magasabb és eszményibb iránt. E gyakorlati kihaltsághoz önként csatlakozik az elméleti, t. i. a józan ész teljes elsötétülése s képtelensége az isteni dolgok felfogására, s azok feletti itélésre. A másik főpont, mely ezen, mint alapon emelkedik fel, a gépies ihletés-tan (inspiratio). Amaz szükségképpeni feltétele, kútfeje ennek. Mentől setétebb az emberi szellem haláléjje, annál fénylőbb az isteni kijelentés, s mentől képtelenebb az ember a közreműködésre, annál kizárólagosabb az isteni tevékenység.

A szent irás ez elvont és minden emberi közremüködést meg-

semmisitő ihletettségének végczélja a kánon istenitése, az egyes iratok hitelessége, betüihez való szilárd ragaszkodás, s ebből kifolyólag minden historiai kritika gyülölete és számüzése. Ez az a tér, melyen az új orthodoxia működik, szemben a szabad theologusokkal, kik egészen elvetik, és a Schleiermacher-Neander-irány képviselőivel, kik az isteni és emberi szellem öszszehatásának tartván az ihletéstant, melyből természetesen az emberi tévedés sem maradhatott kizárva, a józan, tudományos kritikát elutasithatlan kötelességöknek ismerik, igy vélvén a szent irásban feltünő ellentéteket kiegyenliteni, s annak tekintélyét éppen ez által a haladó kor tudományos igényeivel szemben is megmenteni.

Azonban Hengstenbergéknek minden törekvése a rationalismus megbuktatására megy ki; el kell tehát fojtani a szabad vizsgálódást, átkot szórni a tudomány és művészet mindazon termékeire, melyek a szabad szellem felélesztésére és táplálására jótékonyan hatottak s hatnak maig is. E czéljáért minden feláldozó törekvésnek eredménye aztán az a következetlenség is, mely e pártot főképp a protestáns felekezetek unioja tárgyában oly sajátságosan jellemzi. Abban az időben, midőn III-ik Vilmos az egyesülést hatalmának tekintélyével létrehozta — még pedig oly szilárd határozottsággal, hogy egy sziléziai pap, mert az unio ellen prédikált, a börtönbe került — Hengstenberg állván az államtheologia élén, oly buzgalommal apostolkodott ez ügyben, hogy „Isten ellen küzdők"nek nevezte lapjában azokat, a kik ellenszegülni merészeltek; és ma? ő is azok közé tartozik, kik az uniot aláásni s végképp felbontani igyekeznek; mert valószinüleg átlátta, hogy ez egyházi alak, főképp ha a 15. articulus életbe lépendik, nem kedvező talaj az új orthodoxia csirájára nézve. S egyházi lapjában ugy okoskodik e tárgyra nézve, hogy „az új-testamentum mértékét nem lehet a jelenlegi külső egyházra alkalmazni, mivel ebben azoknak, kik nem hajtanak térdet Baal előtt, oly csekély a száma, hogy semmi igényt sem tarthatnak a szentek azon kiváltságára, hogy papjaikat maguk válaszszák.

Tudományos működésük első és legkedvenczebb tere az ó-testamentum, melynek nyelve és régisége a legmerészebb magyarázatokra adhat alkalmat nyomozóinak, s hogy e szerint az ő inspiratioi-malmukra vizet hajtó messiási helyekkel hogyan bánhattak el, képzelhető csak az egyből is, hogy a pentateokot egészen Mózestől származottnak állitják.

Az „Evangélikus egyházi lap“ valóságos A u t o d a F é-ja lett
minden mozgalomnak. mely ez irány elveit túlszárnyalta, vagy az-
zal ellenkezésbe jött. A rationalismus. pantheismus, communismus,
H é g e l philosophiája. L e s s i n g és H e r d e r classicus művei,
G o e t h e és S c h i l l e r magas röptü pégazusa, S t e f f e n s no-
vellái, az ethica és aesthetica mesterei egyenlő dühvel hurczoltattak
e vértörvényszék elébe. honnan élve. legalább a szerkesztő hite sze-
rint, egy se távozott.

S kérdi tán valaki: honnan hát a siker, mely oly hoszszu időn
keresztül Poroszországban a vezérszerepet e párt kezében megtar-
totta? A körülmények ügyes kiaknázása Hengstenbergnek mindig
egyik főelönye volt. Hégelnek 1831- és Schleiermachernek 1834-ben
történt halálával a két párt küzdelme már kulminált volt. A harcz-
ba nem csak a küzdők. de a közönség is bele levén fáradva, a ke-
délyek nyugalomra vágyni látszottak, midőn Hengstenberg pietisticus
irányával, melyhez később a körülmények változtával hűtelen lett,
megkezdette működését. és e szerint az idő kivánalmának látszott
megfelelni.

Nem azért. mintha az új orthodoxia híve volna, hanem mivel
ugyanazon ellenség ellen harczol, a berlini iránynak legtöbb szolgá-
latot tett H a l l é. Ez iskolának vezére. Dr. T h o l u c k számára,
daczára annak, hogy ő az új-kori theologusok egyik legmunkásabb
tagja, határozott helyet a theologiai történelem alig képes kimutat-
ni. Ő részt vett korának minden nevezetes harczában phántásiájá-
nak és élczeinek, melyek uralkodó elemei, egész hevével, s a mi
legfőbb, sehonnan se távozott a nélkül, hogy engedélyeket ne tett
volna, nem csak, hanem majd minden surlódás reminiscentiákkal
töltötte el lelkét anynyira, hogy ma az orthodoxia és pietismus közt
foglal el egy ingadozó állást. Küldetését a rationalismus elleni harcz-
ban találta, melynek felületességeit kifogyhatatlan anekdotáival és az
irásnak megölő betüjével egyenlőképpen ostromolta.

Dogmátikai álláspontjának jellemzésére elég az ő c s u d a- és
i h l e t é s - t a n á t megemlitenünk. „Csuda alatt“ — azt mond-
ja —“ az általunk ismert természetrendtől határozottan eltérő oly
eseményt értünk, melynek vallási eredete és végczélja van.

Az inspiratio, szerinte, csak rész szerinti, t. i. csak az üdvös-
ség tárgyaira terjed ki, az irás egyéb részeiben pedig, pl. a histo-
ria, geográphia s más hasonlókrál megszűnik és az emberi téved-
hetés szárnyára van bocsátva. Ez közvetitő akarna lenni a gépies

ihletéstan és szabad theologusok hivei között, de mint átalában Tholuck tanaira, ugy erre nézve is áll F a u s t mondása: „melylyel magadhoz vonsz, azt az erőt birod, de a melylyel leköss, ez erőt nem birod".

A berlini iránynak leghübb követője délen az e r l a n g e n i egyetem, mely szintén az egyesült vallásfelekezetek képviselője volna, ha tanárok, mint Dr. H a r l e s s, Dr. D e l i t s h, mely utóbbi azt mondja, hogy „a csuda nem csak lehetséges, hanem szükséges"; a lutherismus tulságos előszereteténél fogva már-már béállandó szakadásig nem viszik a dolgot. Pedig ha valahol Németországon, ugy délen és nyugoton volna legégetőbb szükség a tömörülésre, közös erőkifejtésre, egységre az egyházban külsőleg, tan- és hitszabadságra bensőleg, a helyett, hogy K á l v i n t követő erők háttérbe szoritásával a test szemmel látható romlására a jobb és bal kéz harczba kerekedjék egymással; mert a mily rendezetlen, zilált, s ennek következtében gyenge a protestántismus, épp oly erőteljes, rendezett jézsuita propagandával bir itten a katholicismus.

H e i d e l b e r g a központja azon pártnak, mely az újabb theologiai irodalomban s z a b a d t h e o l o g u s o k, vagy b a l o l d a l név alatt ismeretes. Dr. R o t h e halálával végtelen sokat vesztett ugyan e párt, de azért kilátásai a legreményteljesebbek. Vezére a heidelbergi seminárium igazgatója, Dr. S c h e n k e l D á n i e l, kinek „Közönséges egyházi folyóirat"-a körül a legkitünőbb erők vannak öszpontosulva.

E párt tudományos iránya a legélesebb ellentétben áll a berlinivel; mint a világosság és setétség, ugy tünnek fel ezek egymás mellett. S c h e n k e l azt mondja, hogy a protestántismusnak legnagyobb ellenségei egyfelől azok, kik hátat forditnak a haladásnak, másfelől, kik a haladással megférhetetlennek hiszik a vallást. Ő azért és pártja e hitté vált meggyőződésből kifolyólag legjobb erejénék egész hevével arra törekszik, hogy a k e r e s z t é n y s é g é s e g y h á z a z ú j - k o r e g y e t e m e s m i v e l t s é g i f e j l ő d é s é v e l a l a k i l a g é s l é n y e g i l e g ö s z h a n g b a j ö j j ö n,

Schenkelnek második kiadást ért ily czímü műve „A protestántismus lényegéről" magában foglalja mindazon alapelveket, melyek az ő theologiájának s egyházi műveinek lényegét képezik. A protestántismus — ez az alapgondolat — nem egy elmult, bévégzett tény, hanem egy nagy élő és folytonosan ható elv; nem intézmények és tanok rendszere, hanem egy mindig és mindig alaposabban

megoldandó feladat: „a lelkiismereten nyugvó, szabad evangélikus közönségi öntudatnak“ elve, mely hivatva van mélyre ható erejével embereket, népeket, államokat, társadalmat, minden egyéni és társaskört megújitani, átalakitani. Nála a protestántizmus lényege nem esik öszsze annak azon első alakjával, mely a 16-ik század tanaiban és egyházi rendeleteiben nyert, nem legtisztább és szabadabb kifejezést. Ő a dogmátikájában kifejtett öntudatot tartja a vallás és erkölcs közös életgyökerének, s ezt és a közönséget nevezi azon két tényezőnek, melyektől a protestántizmus egyedül várandó. A közönséget, melyre átalában nagy sulyt fektet, vallásilag is szabaddá kell nevelni, az eddig mindent feltétlenül hivés helyett. Hogy azonban ne hogy éppen az ellenkezővel vádoltassék, megmagyarázza, hogy vallásilag nem akkor szabad az ember, ha már semmit se hisz, hanem ha igazán és önmeggyőződésből hisz. A ki vallási és erkölcsi meggyőződésre tett szert, s Isten segitségével oda jutott, hogy az élő, őt és életét vezérlő érzéssé lett: az szabad vallásilag. Ennek előmozditására meg kell tehát a közönséggel a biblia feletti tudományos vizsgálódás eredményét ismertetni, és meggyőzni arról, hogy a biblia tekintélye nem természetfeletti előálláson, hanem tartalma páratlanszerüségén, eszméinek mélységén, az azt létrehozott és átható szellem szentségén és magasztosságán nyugszik. Ő és pártja e szerint nem csak elfogadják a biblia magyarázatánál Herdernek amaz elvét, hogy emberileg kell azt felfogni és értelmezni, hanem határozottan kimondják, hogy „az ihletéstan elesett s a sophistikának semmiféle mestersége többé soha fel nem állitja“.

A protestántizmus legelső feladata tehát a hit- és tanszabadságot teljes érvényre juttatni, egyházat és tudományt egymástól függetleniteni, s igy leküzdvén a saját kebelében levő katholikus elvet — mely ellen a nagy Channing két világrészre szóló és ható műveit irta — a dogmátismus és hierarchismus uralmát, az alakot a lényeghez idomitani, a protestáns felekezetek egyesülése és képviseleti egyházkormány felállitásával. E tekintetben most mindeneknek szemei Poroszországra néznek, daczára a Hengstenbergék ottani uralmának; mert ámbár itt is, mint minden más országban, tény az, hogy a szabadelvü politikai párt igen keveset, a conservátiv pedig igen sokat csinál a vallásból, belé keveri azt minden politikai kérdésbe — a protestántismus és katholicismus közötti valláshábo-

*

runak nevezi pl. a 66-iki hadjáratot — s ily selejtes számitásaival magának a jó ügynek árt, mert a vallást a politika uszályhordozójává teszi, mindazonáltal — mondja Schenkel „meg vagyunk győződve, hogy Poroszország evangélikus egyházának hivatása az öszszes német protestántizmust erkölcsileg meghóditni, és mi leszünk az elsők, kik örömmel csatlakozandunk ez egyházhoz, a menynyiben szükséges kezességet nyujt a legmagasabb és legszentebbre nézve, a mit nekünk a vallásos élet adhat, t. i. ama nagy protestáns alapelvek, az igazság és szabadság tisztességes és jogos keresztülvitelére a theologiai tudomány és egyházi élet terén. Mi a legélénkebb rokonszenvet tápláljuk Poroszország ev. egyháza iránt, de protestáns öntudatunk igazságát és szabadságát semmiféle rokonszenvért sem fogjuk megtagadni. Igen, mentől magasabbra állitjuk a porosz ev. országos egyházat, mentől áldásdúsabbnak óhajtjuk jövőjét, annál élénkebben kell követelnünk azt is, hogy az egyházi újjáalakulás élére álljon Németországon. De a német protestantismus vezetése csak ugy fog neki biztosan sikerülni, ha valóban vezet. Ha az egyházi haladás lobogóját kemény és elszánt kézzel ragadja meg; ha, mint a német protestáns egylet 1866, october 11-diki nyilatkozata épp oly helyesen, a mily találóan mondja: „a protestáns egyház lényegének megtágasbult feladatára magát hivatottnak érzi az által, hogy az evangéliomi hit erejével a teljes protestáns lelki szabadságot öszszekötvén, a vallásos eszmék időszerinti fejlődését nem csak méltatni tudja, hanem maga részéről is becsülni és előmozditani elszánta", akkor délnek minden jobb elemei körébe gyülnek, kiknek az egyházi szabadság és községi önállóság életkérdésökké lett".

A mint látható tehát, Poroszország iránt igen nagy a bizalom a szabadelvüek között, a kik ugy gondolkoznak, hogy a mely nemzet elég erős volt az állam százados átkán, a particularismuson diadalmaskodni, annak szelleme nem fogja soká türni amaz ellenség örökös szövetségesét, a confessionálismust. A berlini theologia s ennek uszályhordói az országban nem kecsegtetnének ugyan valami nagy reménynyel; de tudjuk, hogy a reformácziót sem a papi és püspöki kar segitette győzelemre; s habár Hengstenbergék a Luther idejében élve, elsők lesznek, kik Eck bulláját a templomokra kiszegzik: a diadal mindig azoké, kik a kor kivánalmai-

nak élére állnak. Aztán ugyancsak berlini papok között is van a baloldali törekvések gyámolitására egy párt, melynek közlönye a Dr. Krausz által szerkesztett „Protestáns egyházi lap", tagjai pedig tekintélyes állást foglalnak el az irodalmi és egyházi téren.

A haladó theologia szolgálatában nem kis érdeme van Jenának. Dr. Hasz-ban az új-kori rationalismus a legfényesebben van képviselve. Nála a müvészet iránti előszeretet oly hatalmas, mint senkinél a német theologusok között. Ő volt az első, ki az egyházi művészetet az egyháztörténelem alkatórészévé tette minden mivelt nyelvre leforditott, nyolczadik kiadást ért. nagyhirü munkájában. Aesthetikai hajlamai felett azonban uralkodott a Lessing, Kant, Fichte szelleme, s e két hatalmas elem egyesülése lutheránus kortársai között páratlanná, hallgatói és olvasói között pedig vonzóvá, felemelővé teszik müveit, előadásait. Ifju korának ideáljait szeretetteljesen megőrizve, s az érett kor tudományának fényével környezve, hű maradt saját magához kezdettől végig. „Mindig ugyanaz" mondá gunyosan Hengstenberg. — „Igen, mindig ugyanaz" — felelt nemes és jogosult öntudattal — „legalább anynyiban ugyanaz, hogy bizton remélem, külső indokok béfolyásánál fogva soha más nem leszek".

Dogmájának mindent átfogó elve: az ember vallásos-erkölcsi szabadsága, az ezen nyugvó Isten iránti szeretet, s ebből folyó végnélküli törekvés, vagy halhatatlanság kivánalma. Háromságtana tisztán éthikai. Az urvacsorára nézve Zwinglit követi, a kenyérben és borban csakis Jézus megtört testére és kiontott vérére emlékeztető jeleket látván, ugy hogy szükség esetében a bort vizzel is helyettesithetni, a mint ezt a haldokló Schleiermacher is tette. Lutherről e tárgynál előadás közben igy emlékezett meg: „ő szerette a csudálatost, s félt, hogy az urvacsora elveszti erejét mysteriosus felfogás nélkül".

Hase nyiltan kimondja ugyan, hogy „semmit igaznak nem ismer el, mit a tiszta, kétségbevonhatlan okosság előtt igazolni nem lehet", rationalismusa azonban egészen különbözik a régitől, melyet ő maga ostromol a következő okokból: mert a keresztény-ség történelmi jelentőségét félreismeri, a vallásos élet benső ségét eltompitja, és a kereszténység philosophiai komolyságát nélkülözi.

Dr. Rückert, az előbbinek jénai kollegája, jóval szűkebb téren mozog ugyan, de szintoly próbált, elszánt harczosa irányának. Az

új-testámentom exegesise az, melyben legnagyobb szolgálatot tett az újabb theologiának. Hogy vizsgálódásaiban annál szabadabban mozoghasson, előre kimondja, hogy az irás általános és kötelező erejét nem ismeri el; meg van azonban győződve arról, hogy az értelmes gondolkozás, hacsak nem hamis szándékból, hanem az egyedüli helyes alapról, az ember szellemi és erkölcsi lényegéből indul ki, egyenesen Istenhez vezérel. Theologiája a Kant és Fichte erkölcsi én-jén alapszik, s kapcsolatban a Pál-féle gondolatokkal, a lélek és test közötti ellentéttel, s az emer bűnös voltával, rendszerének központja a váltság és megváltó. A váltság gondolata történelmi megvalósulását a kereszténységben találja.

Dr. Hilgenfeld-ről, mint jénai tanárról, nem szólhatok a nélkül, hogy ne érintsem legalább röviden a tűbingai iskolát.

Dr. Strauss, volt tübingai tanár, „Jézus életé"-vel korszakot alkotott ugyan, a menynyiben korának és saját magának kritikai tanulmányaiból hivatott lélekkel és mesteri kezekkel oly müvet állitott elő, mely azóta páratlan a maga nemében, mindazonáltal őt csak az utána kifejlett exegetikai irodalom úttörőjéül tekinthetni; mert ő tiszta eredményként csak azt mutatta fel, hogy az új-testamentum nem az valósággal, a minek addig tartatott, t. i. történelem, hanem mytus, melyet nagyobbára azon idő messiási váralmai szültek. Ő saját magukból az iratokból megrenditette azok hitelességét átalában, de az egyesek értékére nézve külön-külön nem állitott fel mértéket, szóval: az ő kritikája szorosan csak az evangéliomi történelemre terjed ki, s nem egyszersmind az evangéliomi forrásokra is; az eredmény, mit felmutatott, egyoldalu, tagadó; érezhető volt tehát szükségessége egy a hitelest a nem hitelestől szorosan elválasztó, tisztázó, a rombolóval szembe egy épitő szellemnek. Most lépett fel Dr. F. Ch. Baur, az 1860-ban elhunyt nagy hirü tübingai tanár, ki széles tudománya, lelki ereje, éles itélő tehetsége s a biblia-kritika terén ezek segitségével felmutatott eredménynél fogva Schleiermacher óta a tudományos theologiai irodalomban az első helyet foglalja el.

Kiindulási pontja a Péter és Pál-irány éles megkülönböztetése, s valamint ezek, ugy az evangélisták és többi apostolok iratainak is ezen szempontbóli birálata. Fontos és nagy horderejü művei közül csak a negyedik evangéliom tárgyalását emlitem meg, melyet a legélesebb kritikával bonczol fel. Tartalma röviden ide megy ki: ez evangéliom prologja mindjárt a programm az egésznek tartalmához,

melynek uralkodó eleme a l o g o s, s ugy találja, hogy itt egy terv van keresztül vive, melyben a történelmi anyagnak semmi egyéb hivatása nincs, mint reflexio gyanánt szolgálni amaz eszméhez, és hogy a cselekvő személyek nem a lényeget alkotó elemek, hanem eszméknek, elveknek és pártállásnak csupán képviselői, szóval az egész nem egyéb d o g m a t i k a i i r á n y-i r a t n á l (Tendenzschrift).

A negyedik evangéliom és apokalipsis irója közti különbséget már D e W e t t e élire állitotta volt. B a u r pedig e pontnál a Schleiermacher iskolával szembe ugy nyilatkozott, hogy János csak az egyik, még pedig az Apokalipsis szerzőjéül ismertethetik el.

Ez irány t ü b i n g a i i s k o l a név alatt jelenleg is tekintélyesen képviselve van a német exegetikai irodalomban, s jenai tanár Dr. H i l g e n f e l d e párt egyik kitünő harczosa, ki a negyedik evangéliomra nézve még tovább megy B a u r-nál, s azt a 130-dik év táján uralgott gnostikus mozgalmakból származtatja, a V a l e n t i n-féle „katholikus gnosis“ legclassicusabb kinyomatának tartván. Ez iskola híve a z ü r i c h i hires tanár, Dr. S c h w e i t z e r is.

Ha már most megemlitem, hogy ez irány ellenségei közt legelső helyet foglal el a göttingai Dr. E w a l d, ki az 1849-ben megindított „Bibliai tudomány évkönyvei“ s számtalan önálló müveiben valóságos irtó háborut inditott és folytat a tübingai iskola ellen: azt hiszem ezzel f ő b b v o n á s a i b a n jellemeztem a német theologiai iránymozgalmakat.

És most a közvetlen napi-kérdésre térve, egy, az egész protestantismus jövőjére nézve nagy horderejü czélra látjuk törekedni a szabad theologia hiveit, és az ők diadaluk több mint bizonyos, mert az idő szellemével léptek szövetségre. Valamint a német nemzet zöme erejének teljes tudatával siet az államegység nagy művének végrehajtásához, ugy a haladó theologusok is eljöttnek látják az időt, midőn az e g y s é g e s r ó m a i k a t h o l i c i s m u s s a l szembe egy, e g y s é g e s n é m e t p r o t e s t á n s e g y h á z a t állitsanak fel, mely, mint Schleiermacher hitte, leghübb kinyomata leend a hitkényszertőli szabadságnak, a tanfejlődés biztositásának, s a theologiai és egyházi pártok egymás iránti türelmének, szeretetének; melyben a lelkeket nem a Luther betüje fogja lebilincselni, hanem a Luther szelleme felemelni, s a melyben többé nem kell egy Schenkelnek „Jézus jellemképe“-ért oly oldalróli ostromokat kiállania, melyek 1864-ben alig hogy hivatalábóli elmozdittatását nem vonták magok után.

A Hengstenberg-párt már ezelőtt kilencz évvel igy sóhajtott fel: „a tömegek ellenünk vannak, ellenünk az idő áramlata“. Ez idő óta a reménynek és csüggedésnek újabb próbáit állotta ki mindkét párt, de ma már a fennebbihez ezt is hozzá tehetni: „ellenünk a király, ellenünk a nemzet“. A porosz király, ugyanis, 1866, dec. 8-án új alattvalóihoz, a hannoveri országos consistoriumhoz egy leiratot intézvén, abban a többek közt ez áll: „át vagyok hatva azon meggyőződéstől, hogy az evangélikus egyház minden részei és tagjai növekvő egyesülése utáni vágy, melyet én, mint Istenben nyugvó elődöm, változhatatlanul szivemen hordok, annál készebben fog kifejlődni, s a helyes útat és alakot eltalálni, minél szabadabbak és tántorithatatlanabbak lesznek a szívek a közösséget szeretetben keresni és ápolni“.

Vajjon mi tartóztathat fel már most egy olyan egyesülést, melyet a tömegek, az idő szelleme, nemzet, király és egy életerős szabad theologiai párt egyenlően siettetnek, követelnek?!

Nagy érdeme van az ügynek ilyen irányu fejlesztésében az 1865, junius 7-én alakult protestáns-egyletnek, mely a többé-kevésbbé szabadelvü pártok minden tagját magában foglalja, s azon kivül, hogy igy egész Németországot — délt és északot egyaránt — behálózza, majd minden nevezetesebb városban fiók egylettel bir. Czélja évenként tartatni szokott gyülésein a legújabb theologiában, s főképp az egyesülési törekvésekben felmerülő nevezetesebb kérdéseket megvitatni s ezek felett közmegállapodásra jőni. A mult év septemberének 25-27-én, a Hardt melletti Neustadtban (Pfalz), több mint ezer tag részvétével tartott gyülésén az egyesülésre nézve Schenkelnek következő tételeit tette magáévá:

„1.) Az unio tettleges és jogos kinyomata azon modern protestáns keresztényi tudatnak, hogy a kereszténység sulypontja nem az egyházi dogmán, hanem a keresztény erkölcsi életközösségen nyugszik.

„2.) Az által, hogy az unio a két protestáns fő-confessiót, az egyházi szervezet és életközösségre nézve, semmi akadálynak sem tekinti, a tudományos mozgás a protestáns egyházon belől, főképp az előfordulható dogmátikai korlátoktól, szabaddá van téve“.

„3.) Mindenütt, hol az unio a maga teljes jogát és hathatós megvalósulását elérte, a hitczikkek tekintélyére való egyházjogi kötelezettség azontúl erkölcsi lehetetlenséggé lett“.

„4.) Az egyesült egyházon belol a hitczikkek csupán csak anynyiban igényelhetnek további érvényt, menynyiben magukban foglalják azon alapelveket, melyekbol a protestánsok keresztény erkölcsi életközössége eredetét vette, és a melyektol folytonosan vezéreltetik".

„5.) Az unio közös alapján tehát lehetnek eltérő dogmátikai irányok, s foképp a tudományos szabad irány jogosulva van, az ugynevezett hitfelekezetivel egyenlő mértékben, magának illő kifejezést adni a nyilvános tan- és egyházi életben, valameddig amaz alapelvekkel öszszeütközésbe nem jő".

„6.) Az unionak adott értelemben való lassankénti kifejlodéséhez különböző, még tökélytelen elöleges fejlődési fokozatok vezethetnek, de a melyeknek aztán, mint olyanoknak, kell elismertetniök és tárgyaltatniok".

„7.) Az unio és protestáns lelki szabadság valódi elvével ellenkezik az ugynevezett consensus-unio, mely azon kikötélen alapszik, hogy az egyesült egyház tagjait és tanitóit az elfogadott váltanok kivételével, a hitczikkek egész tartalma jogilag és erkölcsileg még mindig kötelezze".

„8.) Az unio béfejezésére elegendő az urvacsora közössége és az egyházi kormány egysége, ha a dogmátikai tanmozgalom (a 3. és 5. tétel szerint) szabaddá tétetik".

„9.) Az unio alapitásának végczélja Németországon a német protestáns nemzeti egyház, melynek felállitása a provinciális egyházi sajátságokat semmi esetre sem zárja ki".

„10.) Addig is minden erővel oda kell hatni, hogy azon korlátok, melyek az egyes országos egyházakban a szabad tanmozgást még akadályozzák, ledöntessenek, és hogy a különböző, de az evangéliom alapján álló iranyok, névszerint a tudományosan szabad, és az ugynevezett hitfelekezetiek egyenjoguságának útjába ne csak hogy semmi további egyház-kormányi akadály ne gördittessék, hanem hogy azok egyházjogilag elismertessenek".

Második tárgya volt a gyülésnek a protestáns-egylet állása a történelmi Krisztus jelenlegi kérdéséhez, melyre nézve a jó ügy avatott bajnoka, csakugyan heidelbergi tanár, Dr. Holtzmann, következő tételeit tette magáévá a gyűlés:

„1.) Nem vagyunk abban a helyzetben, hogy a történelmi Krisztus személye és jelentőségéről egy közös felfogást bocsát-

hassunk közzé, és felteszszük, hogy a körön belől e tekintetben különféle eltérő felfogások vannak és lehetnek".

„2.) Abban azonban egyek vagyunk, hogy a Jézus személyéről csak azon fogalmak elégitik ki a jelenkor vallásos követelményét, melyek az ő emberi és történelmi voltának gondolatát teljes komolysággal veszik".

„3.) E mellett határozottan előrebocsátjuk azt is, hogy ha Jézust mint történelmi embert tekintjük, ez semmi esetre sem foglalja magában azt a szükségességet, hogy az ő fundamentális és centrál jelentőségét az öszszes kereszténység vallásos életére nézve feláldozzuk vagy gyengitsük".

„4.) De azt állitjuk, hogy a hit- és tan-szabadságróli protestáns elv ezen tárgyra is kiterjed, és igényli, hogy az egyházban és ennek tanszékein ez idő szerinti felfogáshoz képest ne csak a régi egyházi fogalmak, hanem más, talán épp oly megtámadható modern nézetek is érvényesülhessenek, mig csak a kereszténység vallási és erkölcsi tartalmát meg nem tagadják".

„5.) Mindenekelőtt pedig követeljük, hogy a tudományos vizsgálódás ezen tárgy felett semmiféle hatalom vagy korlátok által ne akadályoztassék a megkezdett műfolyam végrehajtásában, mert éppen a tudományos mozgás szabadságától várjuk legbiztosabban s leggyorsabban egy közös uralkodó meggyőződés eredményét".

A fennebbiekhez, ugy hiszem, nem szükséges semmi magyarázat, sőt azok maguktól legérthetőbb magyarázatául szolgálnak a német theologiai törekvéseknek.

Nagy zajt ütöttek közelebbről a saját árnyékuktól is félő orthodoxok a Bremenben alakult protestáns egylet működése felett. Ennek, ugyanis, egyik rendes gyülésén, az újkori világ és vallásnézletek egyik jeles képviselője, Dr. Schwalb, az ottani Mártonközönség kedvelt papja, ily czímü felolvasást tartott: „A régi és új hit Krisztus felől". Ő ez iratban a protestáns theologiai irodalom jelen álláspontjáról azon meggyőződését és hitét fejezi ki, „hogy az új hit Krisztusa nem Isten, hanem ember, igaz, való, csupa ember. Emberi módon jött a világra. Születése előtt nem volt sehol, sem a földön, sem az égben. Semmi természetfelettit, a természet törvényeivel ellenkezőt nem tett, és magáról, mint idő előtt létezett személyről, soha sem szólott. Krisztus szavai, melyek látszólag természetfeletti értéket igényelnek, vagy csak látszólag birnak ez értelemmel, vagy Jézus által nem mondat-

tak. Igen is. ő magát „Isten fiá„-nak tartotta, annak tartották legméltóbb követői, s valóban az is volt: mert Istenhez való viszonyának sajátságos, példátlan módoni tudatában volt, Istentől atyailag szeretve érezte magát, s őt viszont gyermeki szívvel szerette, s testvéreit, az embereket Istennel való hasonló viszonyra segiteni törekedett. Minthogy magas szellemét és törekvését nem értették meg, keresztre feszitették az ó-hitü zsidók. Ottan nem mint az engesztelo áldozat, hanem mint a vallási igazság mártirja halt meg. Feltámadott, a menynyiben rövid levertségök után ismét fellelkesedett tanitványainak emlékében felelevenedett: a menynyiben Istennél s az általa alapitott kereszténységben örökre él“. Ezután párhuzamba tévén a régi fogalmat az újjal, ezt sokkal felségesebbnek találja, mert Jézusnak az erkölcsi és vallási igazságok s e szerint Isten iránti odaadó engedelmessége, s az emberiséggel szemben tanusitott felebaráti szeretete, mely a gyakorlati vallásosság leghübb és legszentebb kinyomata, csak utóbbi szerint emelkedhetik fel a maga valódi magaslatára, s szolgálhat nekünk bizalommal és vágygyal követendő eszményképül.

E röpirat rövid idő alatt harmadik kiadást ért, s a megrémült ellentábor berlini és vidéki lapjaiban harangoknak félreverésével fogadta, menynyeiek és földieket egyaránt segitségre híván, mert a keresztény vallás alapja felforgatással van megtámadva. Huszonkét brémeni és vidéki pap protestált az előadás ellen, egy üdvét féltő laikus pedig 500 tallért tüzött ki egy iratra, melyben a Schwalb s rokonszellemü paptársai irataiban foglalt elvek megczáfolandók. Magát a közönséget hiába bujtogatták, mert az hű maradt közkedvességü papjához, az emlitett papok tiltakozására tiltakozással felelt, az elberfeldi protestáns egylettől pedig egy elismerő átiratot kapott, melyben a többek közt ez áll: „szerencsés a közönség, mely oly lelkészeket bir, kik feladatukat ily értelemben fogva fel, azt minden emberektőli félelemtől szabadon teljesitik. . . . Oly férfiakat a protestánstalan hittörvényszék eretnekitési törekvése ellen védelmezni szent kötelesség. Ezért a közös német protestáns egylet elberfeldi mellékága felhiva érzi magát a brémeni Márton-közönségi iránt, mely nagyra becsült lelkésze, Dr. Schwalb-ért, a zelota megtámadások ellen oly férfiasan lépett sorompóba, örömteljes elismerését fejezni ki, és kinyilvanitani, hogy nevezett közönség az evangélikus tan- és hitszabadságnak jó szolgálatot tett. Növelje az ő példája az igazságbani bizalmat, hogy mind inkább-inkább megta-

nuljuk csak azt ismerni el hitünkül, a minek az okosság próbájától nincs miért félnie, s szívünk kivánalmait kielégiti".

Nem tudom, mennyiben lehetett igaza De Wette-nek, midőn e század elején azt irta, hogy az első keresztények alig tudhatták egy tized részét annak, a mit a német káthechumenusok a Jézus életéről tanulnak, de az tagadhatatlan, hogy a német theologiai irodalom és egyházi élet a kiaknázhatatlanságig gazdag, és el van készülve a judaismus és katholicismusnak a reformácziokor még rajta maradt utolsó fátyolát is levetkezni, mert szemeit sokkal erősebbeknek érzi már, hogysem a napfénytől féltenie kelljen. Az orthodoxia s ennek sleppjét hordozó vidéki papság itt-ott még ugyan Luther és Kálvinra esküszik, de reformátori szellemü tanárok, mint Schenkel, azt mondják: „mi is meg tudjuk a magunkét tenni, hogy a theologiában ifju, tudományos erőket neveljünk és lelkesitsünk; tudunk oda hatni, hogy a theologiát tanulókat egy élénkebb szellem lelkesitse; tudunk szóval és irással a szabad theologia szolgálatában dolgozni". A szabad theologusok ily irányu működésének szemléletén a bizonyosságnak tudatával mondhatta a gothai Dr. Schwarz, hogy „az ifju erők, mint harmat a hajnalpirból, fognak születni! A szellem levegője, melyet naponta bészivnak, a jelenkoré, a szabadságé! Ők nem öltözhetnek túlélt rendszerek rongyaiba. Minden elő van készitve, az épitési anyagok felhalmozva, és csak egy teremtői alkotó erővel biró, elszánt, bátor férfi kell, hogy az új épületet felemelje, s a romlatlan ifjuságot maga körül gyüjtvén, az igazság útján vezesse".

Mint a tudományos theologiai, ugy a gyakorlati egyházi törekvések kettős iránya tehát jelenleg Németországon: harcz az új szelem ellen! és kibékülés az új szellemmel! A következmény valószinüleg nem sokára meg fogja mutatni, hogy habár Róma helytállásra itélte, de a föld azért mégis forog.

Kozma Ferencz.

XVI.

A londoni egyetem ismertetése.

Egy intézetet kivánok körvonalozni, a mely szerkezete és szelleménél fogva méltó a figyelemre. Ez az intézet a londoni egyetem. Londonnak, daczára mindig nagy népségének, főváros lételének, nem volt sem egyeteme, sem felsőbb tanintézete a jelen századig, hanem Oxfordra vagy Cambridgébe kellett menni, a ki az alsóbb oskolákat végezte, és egyetemi grádust akart kapni. E két egyetemből azonban a türelmetlenség és bigottság kizárta mind azokat, a kik az anglican egyház dogmája 39 hires orthodox czikkét alá nem irták. A disserterek e szerint kénytelenek voltak vagy saját erejükön felsőbb oskolát állitani, mit anyagi körülményeik ritkán engedtek, vagy legalább egy időre az anglican egyház tagjaivá lenni. Az Anglia miveltségi történetében oly sok érdemet szerzett lelkes lord Broughamé a dicsőség és hála, hogy a dissenterek megszabadultak e nyomasztó helyzettől. Ő volt az, a ki 1820 után tettel, szóval és irással a parliamentben és meetingekben izgatott, és barátokat gyüjtött egy olyan intézet felállitásának, mely sem egyik, sem másik felekezeté, hanem egyedül a tudományé legyen, melybe mindenki béléphessék a nélkül, hogy inquisitori vizsgálaton menjen keresztül vallásos meggyőződését illetőleg.

Igy adatott ki 1827-ben a királyi charta a „Londoni university collegere, melyből minden vallástanitás kizáratván, az illető felekezetekre bizatott. Ez eddig hallatlan eljárás, nagy szellemi forradalmat idézett elé az egész országban. Az anglicán papság és orthodox társaik mindent elkövettek a pogány szülött megfojtására, mely a vallást lábbal tapodja, megbecsteleniti. Az ily vádakra tette lord Brougham ama szép feleletét, hogy „éppen az által mutatjuk meg a vallás iránti tiszteletünket, hogy mindenki meggyőződését tiszteletben tartjuk". Megbuktatás vagy legalább ellensulyozási szándokkal állitották fel a „Kings College-t" is Londonban, melyben az anglicán dogmák tanulására és templomba járásra köteleztetik minden belépő. Mindezek daczára az University College ma is a legszebben

virágzik. Nem csak az Angliában létező minden felekezet gyermekei, hanem jappánok, indusok és persák is számosan tanulnak benne. A Kings College kitünő tanárai szintén sok tanulót gyüjtenek előadásaikra, s a két collegium jól megfér egymás mellett a szinte négy millió népességü Londonban. A versenygésnek mégis lett annyi eredménye, hogy a felsőbbség sem az University Colleget, sem a Kings Colleget nem emelte egyetemi rangra, azaz nem ruházta fel azon joggal, hogy egyetemi grádust osztogathasson. E végre egy merőben független testület állittatott fel „Londoni egyetem“ czimmel, miben a főérdem szintén lord Broughamot illeti, s melynek rövid ismertetése e sorok tulajdonképpeni czélja.

A londoni egyetem nem tanitó intézet, tanárai nincsenek, hanem azon joggal felruházott testület, hogy a maga kebeléből kinevezett vizsgáló biztosok által a jelentkező ifjakat megvizsgáltassa, s ha a köteles tantárgyakból kielégitő képességüeknek találja, az alább elésorolandó grádusokkal — a mint ők nevezik — felruházza.

Az először 1836-ban kiadott királyi megerősitő levél (Royal Charter) több izben megújittatott, s legközelebbről 1863-ban. Ebből látjuk, hogy e testület áll egy kanczellárból, egy alkanczellárból, 36 tagból (Fellows) és grádust (graduates) nyertekből. A három első képezi a senátust, s az utolsó a convocatiót. Az alkanczellár minden évben változik, s ezt is mint a kanczellárt, a korona nevezi ki. Mikor a tagok száma 36-nál kevesebb lesz halál, viszszalépés vagy más okból, a senátus öszszehivja a convocatiót (meeting of convocation), mely a gráduáltak közül minden üres helyre 3 egyént választ, s a névsort a korona elé terjeszti megerősités végett.

A senátusnak joga van póttörvényeket és szabályokat hozni, változtatni vagy eltörölni, a vizsgálatért járó díjakat emelni vagy leszállitani, vizsgálókat, tisztviselőket nevezni vagy elmozditani, jószágot venni vagy eladni, szóval az egyetem minden ügyeit vezetni, mindig oda értve, hogy a kanczellárnak, alkanczellárnak és tagoknak nincs joguk senkit is vallásbóli censurára kényszeriteni, vagy hitkémlés (test) alá vetni. A senátus határozatai érvényessé válására szükséges, hogy egyik államtitkár, (minister) ellenjegyezze, s az egyetem pecsétje rajta legyen.

A convocatio jogai a következők: minden megürült tagságra három egyént választ a korona elébe terjesztése végett. Az egyetemet illető kérdésekben tanácskozik és véleményt ad. Elhatározza,

hogy a senátus által eloterjesztett valamely új grádus a már meglevőkhez felvétessék-e vagy ne. Hogy egy netaláni új charta vagy pótcharta elfogadtassék-e, a mire a senátus beléegyezése is szükséges. Azonban a convocationak nincs joga az egyetem ügyeibe belé elegyedni vagy a felett ellenőrködni. A convocatio minden évben gyülést tart legalább egyszer, de rendkivülieket is tarthat. A kérdések eldöntésére legalább 30 tag jelenléte szükséges, s elnököt 3 évre választnak. A convocatio tagjai csak azok lehetnek, a kik az egyetem grádussait szigoru censura után megnyerték.

Ez egyetemen censuráztak, alapitása óta, az Angliában lévő minden dissenter felekezet azon fiai, a kik az itt szokásos grádusokat, vagy egyetemi rangot megakarták nyerni; mert itt semmi hitkémlés nem volt és nincs, mint a többi régi egyetemeken.

Több mint harmincz, mindenféle vallásu collegium tartozik ide, szétszórva részint Ángliában, részint gyarmataiban.

A mi a vizsgákat illeti, ezek tartatnak minden évben kétszer, sőt némely szakokból háromszor is. A vizsgáló biztosokat a senátus nevezi ki, de tagokat nem szabad, valamint mást se többször csak minden négy évben egyszer. Minden szakban két-két elismert tudományos ember a censor, a kik a censura eredményét egy szintén a senátustól kiküldött committe elébe terjesztik, de a censorok döntik el, hogy valamely kándidátust átereszszenek-e vagy ismétlésre útasitsanak. Mind a matriculationalis, mind a grádusokért való vizsgálatokban nyomatott és ugyanazon kérdéseket adják minden kándidátusnak, mikre irásban felelnek. A biztosok azonban szóval is tehetnek és tesznek is kérdéseket. Londonban a kormánytól átengedett Burlington houte egy részében folynak a vizsgák a két-két biztos folytonos jelenlétében. Ide seregelnek ez időre a közel levő collegiumok tanulói, a vidékekre pedig alvizsgálókat neveznek, kik a feleleteket Londonba küldik átnézés végett. A köteles vizsgák mellett vannak tiszteletért (honours) tartottak is, melyekre csak önkénytesen állanak elé. Itt a feladatok nehezebbek, de aztán nem csak tiszteletet nyernek a kitünők, hanem évenként szép stipendiumot is huznak, 5 font sterlingtől fel 50 fontig. A censurai törvények szigoruan megtartatnak, mert a ki kielégitő feleletet nem ad, viszszaútasitják, ugy hogy némelykor kétszázan is buknak meg. Minden censuráért előre fizetni kell hol öt, hol tiz font sterlinget, mit az illető nem kap viszsza megbukás esetében, hanem szabadságában áll még kétszer ugyanazon censurát ismételni ingyen.

Ez egyetemen négy facultás van: 1.) A szépművészeteké (arts). 2.) A tudományoké (science). 3.) A törvényeké (laws). 4.) Az orvosi tudományoké (medicine). Mindenikben több grádusok vannak, melyek elnyeréseért külön-külön vizsgát kell tenni. De hogy valaki ezekre eléállhasson, okvetlen matriculáltatnia kell magát, mire szükséges, hogy 16 éves legyen s a következő tárgyakból vizsgát tegyen u. m.

1.) a classicus nyelvekből, t. i. latinból és görögből, nyelvtani, történelmi és földirati kérdésekkel;

2.) az ángol nyelv s ángol történelemből, és újabbkori földiratból;

3.) mathesisből, arithmetika, algebra és a geometriából Euclides négy első könyve;

4.) természet-philosophiából t. i. mechanica, hydrostalica, hydraulica, preumatica, acustica és optica;

5.) szervetlen testek vegytanából;

6.) akár a franczia, akár a német nyelvből. Egy tárgyra rendesen három órát tüznek, ugy hogy pl. délelőtti 10 órától 1-ig van arithmetica és algebra, s 3-tól 6-ig geometria.

A ki ezen szerencsésen átesett, a kiválasztott szaknak szenteli minden idejét, s évenként megjelenhetik az egyetemi censurára, hogy a szakában kitüzött grádusokkal rendre felruháztatván, a convocatio tagja legyen, s mint ilyen az egyetem jogait élvezze.

Az első facultásban a következő grádusok vannak: 1-ör a szépművészetek bachalariusa (B. A. — Bachelor of arts), melyért az illetőnek kétszer kell censurázni, s a második után irhatja neve után e grádust jelentő két betüt B. A. 2.) a szépművészetek mestere (M. A. = Master of arts), melyért a B. A. megkapása után csak egy évvel censurázhatni. A candidátusnak szabadságában áll, hogy a következő három osztály közül tetszés szerint választhasson u. m. 1.) Classikus nyelvek. 2.) Mathesis és természet philosophia. 3. Logica és morális philosophia, politikai philosophia, a philosophia története és nemzet-gazdászat. Egy kándidátus sem nyeri meg e grádust, ha a tudomány ez ágai egyikében kielégitő ismerete nincs. Díj 10 font sterling.

3.) Irodalom doctora (D. L. — Doctor of literature). E grádust csak azok nyerhetik, kik a B. A.-ért censuráztak és 20 évet bétöltöttek. Censurázni kell pedig 1-ör a görög és latin classicus szerzőkből. 2.) Görög, latin és ángol kötetlen beszédbeni (prosa) fogal-

mazást. 3.) Ó-kori történelem és Európa történelméből a 18-ik század végeig. Díj 10 font sterling. Egy év mulva ismét censurázni kell ugyanazon grádusért, a díj most is 10 font.

A zsidó ó-testamentumból és görög új-testamentumból szintén tesznek némelyek censurát, hol minden vitatárgyat képező kérdést gondosan kerülnek.

A második facultásban a következő grádusok vannak: 1.) a tudományok Bachalariusa (B. S. — Bachelor of science), melyért szintén két censurát kell tenni, két egymás után következő évben. Megkivántatik, hogy az illető matriculálva legyen, s vagy a B. A-t vagy az első M. B-t (Bachelor of medecine) már megnyerte légyen. Díj mind két esetben 5—5 font sterling. Tárgyak: mathematica, természetphilosophia, vegytan, élettan, ide számitva a növénytant, növényphysiologiát és állattant. 2.) Tudományok doctora (D. Sc. = Doctor of science). Ezért a B. Sc. megnyerése után két évvel lehet censurázni, 10 font sterling lefizetése után. A tárgyak száma 16, de a kándidátus csak egyből köteles saját választása szerint kitünő vizsgát tenni.

A harmadik facultásban a következő grádusok vannak: 1.) A tudományok Bachalariusa (LL. B. = Bachelor of laws), melyet csak az nyerhet meg, ki a matriculationális vizsgát letette, vagy a szépművészetek valamelyik grádusát az egyesült királyság valamelyik egyetemén megkapta. Ezért két év után egy második vizsgát is kell tenni s mindig 5 font sterlinget fizetni. 2,) A törvények doctora (LL. D = Doctor of laws). Ezért más nem állhat elé, mint a ki a tudományok bachalariusa grádust már birja s csak két év után. Díj 10 font sterling.

A negyedik facultásban egy előleges tudományos vizsgát kell tenni, s csak azután nyerhetők meg a kiszabott tárgyakból tett vizsga után a következő grádusok:

1.) A gyógytan bachalariusa (M. B. = Bachelor of medicine).

2.) A sebészet bachalariusa (B. S. = Bachelor of surgery).

3.) A sebészet mestere (M. S. = master of surgery).

4.) Orvostudor (M. D. = Doctor of medicine).

Az egyetemnek eddig nem volt saját épülete, most épül kormányköltségen London egyik legszebb pontján, a Kensington Garden-ben. Kezelési költségei részint a díjakból, részint a kormánytól kapott segélyből fedeztetnek. A mult évben azon joggal is felruházta a parliament, hogy mint a többi egyetemek, ez is saját képviselőt küldhessen az alsó házba.

A fennebbiekhez kell még adnunk, hogy a senátus a jelen évben azt a nevezetes határozatot hozta, hogy ezután nők is vizsgára állhassanak. Erre csak az kivántatik meg, hogy a jelentkező a 17 évet bétöltötte légyen. A májusban tartandó közvizsgán csak azok bocsáttatnak át, a kik a következő tantárgyakból kielégitő készültséget mutatnak: 1.) latin nyelvből, nyelvtannal, történelemmel és földirattal együtt; 2.) görög-, franczia-, német- és olasz nyelvből; ezek közül akármelyik kettő választható; 3.) ángol nyelv-, ángol történelem- és földiratból; 4.) mathesisből; 5.) természettanból; 6.) vegytan- vagy növénytanból.

A vizsgálat eredményét a „Times"től kezdve minden valamire való lap közli, sőt az átment és megbukott tanulók névsorát a városházak kapuira, oskolák fekete tábláira is kiteszik, mely eljárásnak nagyobb hatása van, mint akármely ösztöndíjnak, mert akárhová menjen a tanuló, a „Times"ből vagy a névsorból kiolvasott érdeme szerint fogadják.

Ez röviden a londoni egyetem szerkezete, melyből kitetszik, hogy teljesen ment régibb társai előitéletes rendszabályától. A tanuló szorgalmát és képességét keresztényben és zsidóban, ángolban és indusban megjutalmazza. Némely elfogult anglican egyházi lap maig sem szünt meg az egyetemet gyalázni s közel feloszlását jövendölgetni, de ez nem egyéb a sötét elfogultság vak lármájánál. A legszabadabb elvek szerint való vezetése elég kezesség arra, hogy állani és virágozni fog, mit a legnagyobb mértékben meg is érdemel.

Benczédi Gergely,
tanár.

XVII.

Népiskoláinkról.

A „Keresztény Magvető“ közelebbi folyamában azt állitottuk, hogy a népvelésre, s jelesen falusi iskoláinkra nézve nagy hátrány és kár az a tévedés, hogy ez iskoláinkat igen magas, mondhatni tudós intézeteknek tekintjük s e nézetünkhez képest kivánunk azok körül intézkedni. Ez állitásunk teljesebb bébizonyitásául ez alkalommal elé akarjuk adni saját nézetünket és véleményünket, annak feltüntetésére: hogy milyennek kellene lenni a mi óhajtásunk szerint a falusi iskoláknak.

Hogy falusi iskoláink körül teendő intézkedéseinknek óhajtott eredménye lehessen, mindenek előtt ismernünk kell azon iskolák hivatását és czélját; ismernünk kell a tényleg létező viszonyokat, melyek béfolyása alatt állanak, szóval ismernünk kell ez intézetek természetét; másodszor, oly szervezetet kell nekiek adnunk, oly munkakört szabnunk elejökbe, a milyent éppen természetök és hivatásuk igényel.

Régibb gyakorlat, s különösen az egyházi főtanács 1839, és későbbi azon intézkedései szerint, melyek által ez intézeteinket szervezte: a falusi iskolákat a gymnasiumokat megelőző elemi tanfolyamokkal egy természetü intézeteknek tekintvén, egy szervezetet adott nekiek; egy tantervet állitott, ugyanazon tantárgyakat ugyanazon mértékben szabta ki mindenikre. Holott ez intézetek, tekintve hivatásukat, de különösen a viszonyokat, melyek közt munkálkodnak, merőben különbözők. A gymnasiumokat megelőző elemi tanfolyam czélja a növendékeket a gymnasiumi tanfolyamra elkésziteni; a falusi iskolák czélja: a falusi egyszerü, mind két nemü gyermekeket egyszerü, falusi életökhöz szükséges képeztetésre eszközül szolgálni. Igaz ugyan, hogy falusi iskoláinkból is lépik néha növendék gymnasiumba, de ezeknek száma aránylag nagyon csekély, és csekély számért — mondhatni — az öszszes iskolák érdekével ellenkező intézkedéseket tenni, szervezetet és tantervet állitani meg, nagyon helytelen dolog. Az elemi tanfolyam növendékei a megállitott rend-

szer szerint, már tudnak olvasni és irni, midőn a legalsóbb osztályba lépnek; a falusi oskolák növendékei teljesen tudatlan, még a tanulás megkezdésére is alig képes állapotban lépnek a megfelelő osztályba. Az elemi tanfolyam növendékei közül mindeniknek van magán tanitója, a ki gondozza és tanitja napestig; a falusi iskolában egyetlen tanitó nevel és tanit 40—50, néha 80, mindkét nemü, különböző életkoru és készültségü növendéket; imitt legfeljebb 7—8 hónapig jár a gyermek az iskolába, amott 10-ig. Ha tehát e kétféle intézetet egy hivatásu és egy természetü intézeteknek tekintve, egy szervezetet adunk nekiek, ugyan azon tantervvel, s azt ugyan azon mértékben és ugyan azon módon kivánjuk érvényesiteni, szükségképpen mind a kétféle intézeteknek kárára, hátrányára cselekszünk; a mely szervezet a gymnasiumokat megelőző négy éves elemi tanfolyamra talál, azt a falusi iskola csak némi részben, tehát hiányosan birja létesiteni; a falusi iskolák hivatásához és tényleg létező viszonyaihoz mért helyes szervezet és tanterv az elemi tanfolyam növendékeinek nem ad elegendő foglalkozást, s ez intézet hivatásának nem felel meg. Külön hivatásu és természetü, külön munkakörü intézeteknek kell tehát e kétféle intézeteinket tekintenünk.

A gymnasiumokat megelőző elemi tanfolyamot régóta szervezte az egyházi főtanács, még pedig azon felfogáshoz képest, hogy ez a gymnasiumi tanfolyamra késziti a növendékeket. Nem tartozik ugyan felvett tárgyunkhoz, azonban, habár mellékesen is, ez úttal megjegyzem, hogy nézetem szerint korunk kivánalmához képest óhajtandó volna a gymnasiumainkat megelőző elemi tanfolyam szervezetén is némi módositást tennünk.

Korunk jeligéje: „a n y a g i é r d e k e i n k“, és e jeligéhez képest azt állitja, hogy a csupán tudományos képeztetés, jelesen az arra bévezetésül szolgáló gymnasiumi nevelés és képzés egymagára nem felel meg igényeinknek; a gymnasiumoknak e tekintetben megfelelő reáltanodákat kell állitani, hogy a nevelés gyakorlati, reális irányban is terjedjen. Értesülésünk szerint kormányunk felsőbb és alsóbb reál-iskolákat szándékszik állitani hazánkban is; azonban ezek csak ugy létesülhetnek, s csak ugy munkálhatnak óhajtott sikerrel, ha az országban minél több jó polgár-iskola van, melyekből az alreál-tanodák kellő előkészülettel elegendő növendékeket kaphassanak. Ehez képest nagyon óhajtandó volna a kolozsvári, tordai és székely-keresztúri gymnasiumainkkal öszszekötött elemi tanfolya-

mainkat meganynyi jó polgári iskolává alakitni által, illetőleg kevéssé módositani, hogy olyanokká váljanak, a miként különben is azon városok lakói társadalmi életének szükségei sürgetőleg igénylik. Ez átalakitás, illetőleg módositás, igen egyszerüen megtörténhetik az által, ha a számtant és földiratot terjedelmesebben tanitjuk az osztályokban, s az utolsó évben a német nyelv tanitását is megkezdjük; természetesen az anyanyelvbeni oktatás elméletileg és gyakorlatilag a lehető legnagyobb mértékben folyván. Az elemi tanfolyamot ily módon végzett növendékek bátran léphetnek a gyakorlati iparos pályára mint kereskedő- és mester-inasok; a melyik pedig magasabb képeztetésre törekszik, minden nehézség nélkül folytathatja tanulását, akár reál-tanodában. akár gymnasiumban.

Falusi iskoláink tehát nem levén egytermészetüek a gymnasiumot megelőző tanfolyammal, egészen más szervezetet kell hogy nyerjenek, mint emezeké.

A falusi népiskola bár elemi képző intézet, mégis önálló, s növendékei czéljához képest bévégzet teljes n ö v e l ő- és t a n i n t é z e t. A falusi nép részint durva életmódja és elszigeteltsége, de inkább kevés miveltsége okán hajlandó a roszra és sülyedésre; a falusi iskolának ugy kell a jóban és szépben növelni növendékeit, s ezek erkölcsiségét anynyira szilárditani, hogy az az élet és környező társadalom rontó hatásával daczolni képes legyen, hogy a falusi iskola morálitása a falu népe morálitásának ellenőre, istápja legyen, hogy a szülék és felnőtt testvérek s az egész népség az iskolás gyermekek feltünő morálitása iránti tekintetből és tiszteletből magok is erkölcsösök, jók és miveltek kivánjanak lenni, legalább látszani. Az ily erkölcsös nevelésnek eszköze a v a l l á s; az iskoláknak tehát, mint nevelő intézeteknek, határozottan vallásos irányuaknak, vallásos jellemüeknek kell lenni. A keresztény vallás értelme és lelke szerinti morál uralkodjék az iskolában, ebben növekedjenek fel növendékei. A mivelt, értelmes ember vezéreltesse magát testi és szellemi élete minden viszonyaiban a józanokosság által; a kevés értelmi fejlettséggel biró népnek tekintélyre van szüksége, melynek útmutatása szerint intézze lépteit és gondolatait; legméltóbb, legüdvösebb tekintély a vallás, s ennek parancsaiban és tanitásaiban nyujtott elvek, oktatások, s azokban való hit, párosultan az átalános positiv hitágozati állitások és tételek ismeretével. Ultramontánizmusnak nevezheti tán valaki e nézetemet, s mondhatná, hogy ember előtt legnagyobb, legészszerübb tekintély csak a józanokosság

lehet. Szeretném, ha minden ember öntudatos meggyőződés, az értelem és józanokosság vezetése nyomán lenne jó és nemes; ámde fájdalommal tapasztalom, hogy az értelmi fejlettséggel nem mindig jár együtt a jóság és nemesség; ellenben tudom, hogy például a római népet jóvá és nagygyá tette egykoron a pietás, a mit én vallásos hitnek nevezek; mely éppen ugy kerüli a rideg rátionálizmust, mint a szenteskedő kegyeskedést.

Hogy pedig a vallásos hit, s azzal egyetemben az emberi és polgári erények kellő mértékben fejlődhessenek ki a gyermekekben, és ők ezekben szilárduljanak, szükséges, hogy az iskolázás a lehető legtovább tartson, hogy a gyermekek minél tovább éljenek a szülői háznál s annál a társadalomnál, melybe lépnek, sokkal miveltebb, sokkal értelmesebb körben.

Mint a falusi iskolázás sikere s különösen a morálitás gyarapodása egyik nevezetes hátrányául szokták felhozni azt, hogy falusi iskoláinkban a fiu és leány gyermekek együtt, egy teremben vannak. Részemről ebben semmi hátrányt, semmi veszedelmet sem tartok. A szoros értelemben vett iskolázási idő, a mi viszonyaink közt 6 évnél több nem lehet; tehát az iskola népessége 6—12 éves mind két nemü gyermekekből áll; e korban az együtt lételben még nincsen semmi veszedelem, ez később következhetik bé. E hat év alatt a növendékek testi és értelmi fejlettsége egyenlő levén, s ők magok a két nem között nem tudván különbséget tenni, nem nézik egymást költsönösen férfiaknak vagy nőknek, hanem tanulótársaknak, kik igen jól megférnek egymás mellett. Castis omnia casta, a tanitásban is egyaránt részesülhetnek. Én tehát nem csak azt tartom lehetségesnek, hogy a fiak és leányok egy teremben legyenek, sőt a tanitás vezetése és az egész iskola népessége czélszerübben leendő foglalatoskodtatása tekintetéből az első négy év alatt még külön sem osztályoznám, hanem vegyesen osztanám bé őket osztályonként korukhoz és fejlettségökhez képest [1]).

A falusi iskola a mellett, hogy nevelő-, egyszersmind tanintézet is, még pedig a legfontosabb tanintézetek egyike, mivel a nemzet legnagyobb része értelmi fejlődésének egyetlen helye és eszköze, egyedüli tényezője.

---

1) A szükség nagy mester. Azt hiszszük, hogy a t. iró is csak ebből a szempontból védi a közös tantermeket s hogy a fiu- és leány-gyermekek elkülönitését vallásközönségünk is tanácsosabbnak tartja, mutatja az, hogy az ujabban épitett iskolaházban gondoskodva van a fiuk és leányok számára külön termekről.

Szerk.

A nép- vagy helyesebben szólva falusi iskola ugy felel meg
tanintézeti hivatásának, ha növendékét anynyira képzi, hogy abból
bár egyszerü, de értelmes falusi ember válhassék. E czélból az is-
kola és tanitás első tárgya a növendék lelke, szelleme; első hiva-
tása a tanitásnak a lélek különböző tehetségeit, a lélek munkássá-
gának különböző ágazatait, a felfogó, emlékező, okoskodó, gondolko-
dó és itélő tehetséget felébreszteni, mivelni, szilárditani, és a gyer-
meket képessé tenni arra, hogy lelke, értelme e különböző munkás-
ságának eredményét beszéd által nyilvánithassa, az iskola e munkás-
sága átalános, formális. Ennek eszköze az ugynevezett értelmi és
beszéd-gyakorlatok, a mi minden jól rendezett népiskolában — igen
helyesen — nevezetes részét teszi az iskola foglalkozásának. A ta-
nitás ez ágának a német nevelők levén teremtői, a német irodalom
nagyon gazdag erre vonatkozó szakmunkákban. Nemzeti irodalmunk-
ból Nagy László koszoruzott, s éppen e czélra, tanitók számára dol-
gozott vezérkönyvét ajánlhatjuk falusi tanitóinknak útasitóul és ka-
lauzul. Azonban az értelem- és beszéd-gyakorlatokat nem tartom
tantárgynak, melyet önállóan kelljen és lehessen kezelni, sőt
ellenkezőleg, azon meggyőződésből, hogy minden tantárgy, az isko-
lábani minden foglalkozás alkalmul, eszközül szolgálhat és kell hogy
szolgáljon a gyermek lelki tehetségei minden iránybani fejlesztésére:
azt tartom, az ugynevezett értelmi beszédgyakorlatoknak minden
tanitásnál megszakadás nélkül kell folyni. S ha netalán az alsóbb
osztályokban némely órákat tűznénk ki tervezetünkben, külön órá-
kat az értelem- és beszéd-gyakorlatokra, ez azt teszi: hogy azon
órákban a tanitásnak s a tanitó foglalkozásának kiválóan arra kell
irányozva lenni. Azonban a tanitónak egy alkalmat sem szabad el-
szalasztani, melyben tanitványai lelki tehetségének e formális kép-
zését eszközölheti; melyben növendékei eszmélő, felfogó és észre-
vevő tehetségét fejlesztheti, lelki szemeiket megnyithatja, gondolko-
dó, okoskoskodó és itélő tehetségeiket szilárdithatja, mint egyedüli
és nélkülözhetetlen kellékét minden öntudatos tanulásnak, tudásnak.

A falusi iskolának kötelessége továbbá növendékeit arra segi-
teni, hogy azok oly és anynyi positiv ismereteket szerezzenek, a
milyenek és a menynyi szükséges arra, hogy az iskolai tanulás kel-
lő alapja lehessen annak a képzettségnek, melyre egy falusi ember
az életben és élet által történendő képződése, mivelése által eljut-
hat. A falusi ember és a falusi gyermeket kell tehát szemünk előtt
tartanunk. E helyett azonban mi a falusi emberben önmagunkat néz-

zük, s a falusi iskola növendékeiben a falusi embert, következőleg a falusi iskola növendékeit nem önmagukhoz, vagy legalább a falu népéhez, hanem éppen mi magunkhoz mérjük; azt akarjuk, hogy anynyit tudjanak, anynyi ismeretekkel birjanak mint mi birunk; sőt mivel saját ismereteinket kevésnek tartjuk, s igen természetesen folytonosan gyarapitani igyekszünk ismereteink tárházát, a falusi iskolák növendékeitől is azt követeljük, hogy anynyi ismeretekkel birjanak, mint mi — nem tartván lehetségesnek, hogy valaki kevesebb ismerettel ember lehessen — a nélkül, hogy tekintetbe vennők, vajjon a falusi ember élet- és munkaköre igényli-e azokat az ismereteket, de különösen azt, vajjon a falusi iskola képes-e azokat megadni, s a tanuló megszerezni. Valójában, igen jól reánk illik Rousseaunak azon megjegyzése: hogy a legokosabb ember is csak azt nézi, mit szükséges az embernek tudni, a nélkül, hogy tekintetbe venné azt, hogy mit képes a gyermek megtanulni. És éppen ezért falusi iskoláinkról szóló tervezeteinkbe nagyon sok tárgyat veszünk fel, s különösen olyanokat, melyeket teljes lehetetlen a gyermekeknek megtanulni ugy, hogy tanulásuknak valami sikere legyen.

A „Keresztény Magvető“ közelebbi folyamában a falusi iskolai tervezetekbe felvett és önállóan, tüzetesen tanittatni szokott tantárgyak közül a mathematikai geographiáról, a terményrajzról, különösen a természettanról és anyai nyelvtanról azt állitottam, hogy ezeket lehetetlen ugy tanitani a népiskolában, hogy a növendékek értelemmel, öntudatosan, tehát sikerrel tanulhassák. Ez állitásom igaz voltáról egy évi tapasztalatom még bővebben meggyőzött; meggyőzött a gyakorlat tekintélye, midőn látom, hogy oly országokban, melyekben a népnevelés szépen virágzik, azon tantárgyak tüzetes önálló tanitása éppen nincsen szokásban a néptanodákban. Helvétia utánzásra méltó népiskoláiban, például, az olvasáson, iráson, meg számvetésen kivül nincsen más tantárgy. A poroszországi népiskolákat mintául tűzi ki az egész mivelt világ. Igen méltán! A porosz népiskolák programmjában benne van ugyan a történelem, terményrajz és természettan; de ezeknek mint önálló tantárgyaknak tüzetes tanitásáról szó sincsen, e tárgyakra a falusi iskolák kezébe szánt kézi tankönyv nem is létezik, természetesen, mert ezek a tárgyak, csak mint a szemléltető tanitásnak, az értelem és beszédgyakorlatoknak anyagai és tárgyai fordulnak elő és tárgyaltatnak az olvasókönyv egyes darabjainak olvasása és

minden irányu tárgyalása alkalmával. Azt hiszem, hogy a lélek és miveléstani elvek és a gyakorlati példák által kimutatott ez útat mi is biztosan követhetjük.

Az eddigiekkel nem azt akarom állitani, hogy a falusi iskola növendékeinek ne lehetne és ne kellene némi reális ismereteket szerzeni. Ennek szükségességét és lehetségét nem vitatom, csak azt állitom minden alkalommal, hogy a mód, mely szerint azokat a tanulók kezébe adandó szaktankönyvekkel kivánjuk elérni s azokat mint önálló tantárgyakat tüzetesen, rendesen tanitjuk, egészen helytelen — czélra nem vezet; s igen sokat akarván felölelni, semmit sem eszközlünk; s oly dolgokat vivén bé a tankönyvekbe, s azokkal foglalkoztatván a germekeket, melyeket a tanitók nagyobb része maga sem birván kellően, s a tanitványok értelmi fejlettségök miatt nem érthetvén meg, minden siker nélkül kinozzuk az iskolát s veszélyeztetjük a gyermekek valódi értelmes fejlődését.

Első — mondhatni — egyetlen tantárgy, melyet a falusi iskolában tüzetesen kezelni lehet és kell: a számtan, részint képző hatásaért, mely szerint a gyermek itélő, gondolkodó és okoskodó tehetségét fejti, s különösen itéleteit szabályozza, részint gyakorlati, hasznos és nélkülözhetetlen voltáért. Iskoláink növendékeitől tulzás nélkül megvárhatjuk, hogy a négy müveletet egész és tört számokban, szóval és irásban, készséggel tudják, sőt a mértanból is a sík mérést tudják.

Hát némi reális ismereteket honnan és mi módon szerezzenek? Az olvasókönyvből, olvasmányoknak a tanitó vezérlete alatt történt megértése és feldolgozása által. Ez állitásomhoz képest a falusi iskola növendékének, mivel a számtant könyvből nem tanulhatja, az ábéczés és vallásos könyven kivül egyetlen könyv kell — az olvasó könyv.

A fennebbiekben kifejezett vélekedésem, és nézetem szerint a falusi iskolában az öszszes tanitás központja az olvasás s az ezzel öszszekötött irás. Az olvasás fokozatai: gépies olvasás fali táblákon és az ábéczés könyvben, öszszekötve az irással; az értelmes olvasás: az olvasó könyv darabjainak felfogása, megértése mondatonként, részletekben és egészben, s a felfogott tágynak élőszóval vagy irásban leendő ismétlése; végül, tényleges ismeretek szerzése az emberi tudás azon tárgyairól, melyek az olvasókönyvben rendre előfordulnak, s olyanok, hogy a falusi tanuló értelmi fejlettségével a tanitó útasitásai, magyarázata és kérdezősködései nyomán azokat felfogni képes legyen.

Az olvasás ily módoni kezelésének az a haszna és maradandó jótékony következése van, hogy a növendék a gyakori és hoszszas olvasás által és közben az olvasás gépies nehézségeit legyőzve, megszokik folyékonyan, szabatosan olvasni. Továbbá az olvasmány egyes mondatai, részei, és az olvasás alatt levő egész darab felfogása és megértése végett a tanitó részéről nyujtott felvilágositások, magyarázatok, valamint a tanitó részéről teendő számos kérdésekre a tanitványoktól adandó feleletek, az értelem- és beszéd-gyakorlatok folytonos lánczolatát képezvén, a növendékek szellemi tehetségeik sokoldalu fejlesztésére, szilárditására a legjótékonyabban hatnak. Másfelől a gyermek már az iskolában megszokván és a tanitás folytában képessé is tétetvén arra, hogy a mit olvas, azt megérteni tudja, az iskola falain kivül is, mint az élet embere is, értelmi fejlettségének körében mozgó olvasmányát logikai bonczolással igyekszik megérteni, felfogni; s olvasmányáról gondolkodni, a felett elmélkedni képes levén: sikerrel olvas oly dolgokról, melyek őt érdekelhetik, s a melyeket felfoghat.

Végül az ily módoni olvasásnak és olvastatásnak legvilágosabb és legfeltünőbb haszna a tényleges ismeretek valódi szerzése. És mivel a gyermek ez ismereteket nem kezébe adott szakkönyvből bémagolva halmozza emlékezete tárházába, hanem az olvasmány tárgyalása közben okoskodás, gondolkodás és elmélkedés útján ő maga jut azokhoz, s ő maga szerzi, nem hullanak ki nyomtalanul emlékéből, hanem kellő ismétlés és elsajátitás után vérévé válván, örökre megmaradnak nála.

A gyermek kedélyvilága nemesitésére is olvasás, tehát az olvasó köny s ennek erkölcsös és szép irányu olvasmányai által hathatunk; erre eszközül szolgálnak a beszélyek és költemények, ezek megértése, élő szóval vagy irásban történendő ismétlése és emlézése. E czélra alkalmasok és jótékony hatásuak különösen a történelemből, s jelesen a haza és nemzet életéből vett képek és jellemek felmutatása.

E sorokban kivántuk meghatározni a czélt, melyre vélekedésünk szerint a falusi iskola törekedhetik és törekednie kell. E sorokban kivántuk körvonalozni azt a keretet, melyet a falusi iskola munkálkodása bétölthet és bé kell hogy töltsön. Hogy ez mi módon, mily módszer által történjék, annak részletes eleádása valamint e füzetnek, ugy nekünk sem czélunk; azonban az oskola népességének béosztásáról, az osztályozásról és az órák kiszabásáról bátorkodunk még olvasóink figyelmébe ajánlani pár gondolatunkat.

Lehetségesnek, sőt szükségesnek azt tartjuk, hogy a fiu- és leány-gyermekek tanitása és nevelése egyaránt folyjon, ugyanazon munkakörrel, ugyanazon módszerrel, minthogy iskolaképes- és köteles korukban, egyenlő viszonyok között, értelmi fejlettségök egyenlő, s az iskolán túl is élet- és munkakörük egyenlő.

Mivel az iskolakötelezettség a 6 évet bétöltött s a 12 évet még bé nem töltött gyermekekre terjed ki, annál fogva a növendék-sereg 6 különböző évi szállitmányból áll, mégis azt tartjuk lehetségesnek, sőt szükségesnek, hogy az iskola összes népessége három osztályba soroztassék, oly módon: hogy az I-ső osztályban legyenek a 6 és 7, a II-dikban a 8 és 9, a III-dikban a 10 és 11 évet bétöltött növendékek, még pedig vegyesen a fiuk a leányokkal, ugy, hogy mindenik egyes osztály teendoivel, vagy ha ugy tetszik, tantárgyával két iskolai évig foglalkozzanak a növendékek. Ez ellen fel lehet hozni nehézségül azt, hogy e szerint az egy osztályban foglalatoskodandó növendékek egy része teljesen ismeretlen levén a foglalkozás tárgyával, a másik pedig ismeretes, a kettőt lehetetlen együtt tanitani. A feltételek elseje teljesen igaz, az utolsó nem egészen, bár az volna! Falusi iskoláinkban, egy párnak kivételével, egyetlen tanitó van, kinek 60 sőt sok helyt 80 növendéket is kell nevelni, tanitani; igen természetesen, hogy ha sok osztályt rendezünk, teljes lehetetlen, hogy a növendékeknek az egyes osztályok tantárgyait kellően bétanitsa, annálfogva a növendékek nagy része kellő készület nélkül lépik felsőbb osztályba. De fel kell vennünk még azt it, hogy minden iparkodásunk, rendőri intézkedéseink mellett is az iskolázás nyárban, ha nem éppen teljesen, mégis a gyér látogatás miatt némileg szünetel, a szülék terheltetése nélkül nem igen levén ez időben eszközölhető a teljes iskolázás; négy nyári hónapot vehetünk szünidőnek; ennek folytában mily sok, kivált nem eléggé elsajátolt tanulmány mosódik el a gyermek birtokából, mig ellenben a második évi ismétléskor, a mit az első évben a tanulmányból nem tanult meg a gyermek, most megtanulja; a mit féligmeddig tanult meg, azt teljesen megtanulja, öntudatába fogadja; a mit megtanult volt s el sem felejtette, abban megszilárdul s gyakorlatilag használni megtanulja. Az egyes osztályokban az első évben a tantárgyakhoz szokik a gyermek s azokkal barátkozik; a második évben állandóan, észszerűen megtanulja. A tanitás sikere tehát nem csak nem gátolja, sőt éppen követeli, hogy egy osztály teendőivel két év alatt, tehát kétszer foglalkozzék a gyermek.

Ha minden egyes évkorszaki növendéket külön osztályoznánk, még pedig ugy, hogy nemök szerint külön fiu és külön leány osztályt állitnánk fel, egy iskolában 12 osztály lenne, ugyan miként bánhatnék el e számtalan osztálylyal a szegény tanitó egyedül, mi módon lenne képes a szükséges fegyelmet fentartani, egy-egy osztálylyal alig fél óráig foglalkozhatnék egy nap, az iskola népessége nagyobb része, mondhatni, szót sem válthatna egy egész nap a tanitóval. A három osztályos rendszerrel az iskola népességének egy harmada mindig a tanitó közvetlen vezetése alatt tanul; s mig az alatt a többiek irnak, vagy feladatukat dolgozzák, akár emlézik, azokat szemmel tartja

A napi tanidő kiszabására nézve éppen azért, hogy a növendékek minél többször foglalkozzanak naponta a tanitóval közvetlenül, lehetségesnek sőt szükségesnek azt tartom, hogy az egyes napi iskolázási idő ne egész, hanem fél órákra osztassék fel, ugy, hogy az egyes osztályok félóránként felváltva részesüljenek a tanitásban.

Azt hiszem, hogyha a falusi iskola iránti követelésünket nem csigázzuk magasra, ha ez intézetek körülményeit és hivatását tekintetbe véve, szerényebb eredménynyel is megelégszünk, czélt érünk falusi iskoláinkal, azaz növendékeikből értelmes falusi emberek válhatnak. Ehez azonban még szükséges az i s m é t l é s.

A falusi iskola saját természete, a terhelő körülmények, s népessége fiatalsága miatt csak gyenge alapot vethet az életben nyerendő fejlődésnek, s csak korlátolt körü ismeretekkel bocsáthatja növendékeit polgári és társadalmi éltök pályájára, hol a munkás és sanyaru életmódban, a szellemi munkálkodás csaknem teljes nélkülözésében a gyenge alap hamar elkezd ingadozni, s az ismeretek köre szükülni, elmosódni. Lám, az egész világ el kezdi ismerni, hogy még az industriális alsóbb iskolákban nyert képeztetésnek sincsen kellő sikere, állandó nyoma, ha ismétlés által nem szilárdittatik, nem biztosittatik: ezért buzgolkodnak mindenütt a felserdültek további tanitása és képeztetése ügyében; ennek minél jobb móddal leendö elintézése foglalkoztatja a társadalom és emberiség barátait.

Unitárius vallás községünk kebelében ösi idők óta létezik ez ismétlő nevelő- és tanintézet a vasárnap délutáni templomozás után tartott tanitásban. E tanitás eredeténél és jelleménél fogva kizáróan vallásos volt ugyan; de az Egyházi Főtanács újabb határozatával sokat emelte és szélesitette az által, hogy a vallásos oktatás mellé az egyházi és hazai történelem bévételét is elrendelte. Szerintem

ez is egy szép és idvességes lépés: de ezzel nem kell megállapodnunk, hanem népünk nevelése, miveltsége érdekében hasznos és áldásos intézetté kell fejlesztenünk. Itt papjaink buzgalma, ha nem is mindent, de nagyon sokat tehet, ha szent hivatásukhoz képest a falu népének, hiveiknek valódi nevelői, tanitói akarnak lenni. Vasárnap esti templomozás után a pap ugy is köteles a falu fiatalságát a vallásos oktatás mellett a nemzeti és egyházi történelemmel foglalkoztatni; miért ne lehetne ezt valóságos tanórává szélesiteni, változtatni? S téli időben, midőn a munka ugy szólva szünetel, s a nap lementével az emberek napi teendőjöket bévégzik, téli estvéken, mondom, mily könynyen öszszegyüjthetné a pap a falu ifjuságát s tanulni vágyó népét saját házába vagy más alkalmas helyiségbe, hol pár gyertya világánál már erősebb értelmi tehetséggel, tágasabb eszmekörrel biró ifjuság és népség, hasznos és őket érdeklő dolgok olvasása, az olvasmány értelmezése, a feletti tanulságos társalgás és eszmecsere által pár óra alatt többet mivelődnék, többet tanulna, mint egykor az iskolában hónapok alatt mivelődött és tanult. E fáradozásért legelsőbben is papjaink nyerik a legszebb jutalmat, azon örvendetes tapasztalatban, hogy az egyházi tanitások alkalmával általuk elszórandó magvak bizonyosan termékenyebb földbe fognának hullani, s a csirázó magvaknak hajtásait, gyümölcseit fognák látni a falu népének bizonyosan bekövetkezendő értelmesedésében, javulásában.

Kovácsi Antal.

XVIII.

Még egy kis elmélkedés az iskola ügye felől.

A „Magvető“ csecsemő korában, 1861-ben, jelen czikkem felirata alatt némi gondolataimat bocsátottam volt közre, melyek nem egy helyt méltányló, sőt helyeslő figyelemmel találkoztak. Feltéve, hogy e IV-dik kötet olvasója az I-sőnek is birtokában van, nem ismétlem az ott megirt 10 pontot, melyeket az iskolai ügy rendezésében tekintetre méltóknak véltem, s bővebb kifejtésöket magamnak fentartottam, kivéve egyet — a 9. pontot — melyet ezennel bővebben kimagyarázni törekszem. A 9-diken kezdem, mert a 8 elsőt „Módszer“ czím alatt az akadémiának bényujtott és részint már világot is látott — nem mondom, hogy világ látta — értekezésemben már elég bővön magyarázgattam.

A felvett pont tehát ez: 9. (Az iskolában) „a növelési részben az alapeszme és sarkkő legyen a tisztelet és a természetes úton kivívott és elismertetett tekintély“.

Korunk divatos phrásisai közt alig van egy, a mely gyakrabban ötlenék szemünkbe és csengene fülünkbe, mint ez: „a tekintélyek kora már lejárt“.

A divatos phrásis bankjegy, melyet az emberek nagyobb része szorosabb vizsgálás nélkül elvesz, s a szerencse szolgálván neki, tovább ad rajta, akár igaz, akár hamis kamarán kelt legyen. De biz egyszer, elébb-hátrább, megüti vele a lábát valamelyikök. Már pedig a hamis elv veszélyesebb a hamis bankónál. „Ne féljetek azoktól, kik a testet ölik meg, a lelket pedig nem ölhetik meg“, azt mondja Urunk. A hamis pénz csak vagyonunkat csökkentheti, de a rosz elv erkölcsi életünkben teszen kárt. Azonban, nem csak kártékony az idézett phrásis, hanem nem is igaz. A „tekintély“ hatalom, éppen ugy, mint a vagyon, a tudomány, a sajtó, a közvélemény s más ismert hatalmak, s valamint ezeknek nem, ugy amannak sem fog soha „lejárni a kora“; a civilisatio bármily eszményi magas állásában sem fog kiirtódni a tekintélynek magát alávető hódolat. Egyéni és társadalmi szükség az. Egyéni, mert emberi természe-

tünkben fekszik, hogy tisztelnünk kell valakit és valamit, s a cynikus, a gunyoros, mind a kettő jut egy határhoz, bármily meszszire legyen kitolva a köve, melynél maga magának kiszabja a netovábbat. S ha volna valaki, a ki ily határt netalán nem ismerne, az olyan — nem ember a kedélytompulásnak (blasirtság) legboldogtalanabb nemében sinlenék. A nagyobb résznél pedig anynyira mélyen érzett szükség az, hogy az az osztály, mely leggyakrabban pengeti száján a „tekintélyek lejártát". a fiatalság, midőn egyfelől más tekintélyek ellen rugódozik, a maga kebeléből és korából választ ösztönszerüleg egyet vagy többet. kiknek szavára hallgasson, kiknek hódoljon, bókoljon. Társadalmi szükség, mondám, másodszor, mert a társadalmi rendszerben hatalmak létezése nélkülözhetetlen kellék: minden hatalomnak pedig a tekintély oly kiegészitő része, mely nélkül megszűnik az lenni, a mi. És ez áll az emberi nagy társadalom egészére s ennek szárnya alatt létező, különféle fokozatu egyes kis társadalmakra nézve egyaránt.

És bizony, ha valahol, az iskolában, és ha valakinek, a tanárnak van szüksége a hatalom és hatás kiegészitőjére a tekintélyre. De, mint az idézett elvben kikötém, „a természetes úton kivívott és elismertetett tekintélyre".

Mert ime! van igazi és áltekintély; van bitorlott, lopott, csempészett, kölcsönzött, képzelt és még ki tudja hány különbféle; csak egy bizonyosan nincs: u. m. erőszakolt vagy kényszeritett tekintély. A neki hódoló érzelem, mint a szeretetté, a haláé önkénytesen keletkezik a szívben. Önkénytesen értem ugy, mint a földbe ültetett, ép csiráju mag vagy gumó kikelését, mely a kellő mérséklet, tápláló nedv hozzájárultával a benne rejlő életnél s gyarapodási erőnél fogva kikél, de biz ama feltételek hiányában, a közmondás szerint „harapófogóval se huzhatni ki" hajtását a földből. Ugyde, mint emlitém, az emberiség nagy részében, kicsinyében és nagyjában meg van az életre való csira; feladatunk hát csak az, hogy kikelése feltételeit keressük ki.

Azok a tulajdonok, melyek a tanárnak tanitványai előtt tekintélyt szerezni alkalmasok, két rovatba oszolnak, u. m. az erkölcsibe és a tudományiba.

Alig szükségesnek látszik azon kezdenünk, hogy a tanár, átalában véve szilárd, becsülni való jellemü legyen; de én ehez még azt is hozzá teszem, hogy ez a tulajdonsága a világban, már az ő világában, abban a társaságban, melyben forog, el legyen ismerve.

Az a kor, melyben az erkölcsileg sülyedt pap igy mert szónokolni: „arra ügyeljetek, a mit beszélek nektek, nem arra a mit cselekszem én magam!“ az a kor, mondom, ha el nem telt is, de jórendin telő félben van. Legalább az iskolai fiatalság előtt hasztalan lépne fel olyassal a tanárja. Figyelemmel kiséri az tanára helyzetét a külvilágban, s ha itt nem tud némi tekintélyre vergődni, bizonyára nála sem fog sikerülni. Hátha még némi szembetünő hibája által megvetetté teszi, vagy nemtelen szenvedélyeinek való hódolásával elaljasitja magát? Voltak példáink orvosokról, kiket utczán dőlingeztökben kellett elfogni, hogy egy receptet irjanak, vagy a kiknek már reszkető kezében bő adag szeszes itallal kellett az idegeket perczekre megerősiteni, hogy egy műtételt megejthessenek. Igen, mert az ügyességökbe s tudományukba vetett s a közönségben megrögzött, rendkivül nagy bizodalom elfeledtette éltök foltjait. Ámde a tudni vágyás nem oly erős, mint az elvesztett egészség viszszakivánása, s a tudatlanságtól koránt sem félünk oly erősen, mint a haláltól. Világos hát, hogy a tanárban az ismeret gazdadsága nem pótolja ki az erkölcsi szegénységet; a tanuló ifjuság szemét pedig békötni nem lehet. Nem is kell, hanem aztán a tanárokat választó előljáróság se hunyja bé a magáét, s ne csak arra ügyeljen, hogy valami goromba hibába ne leledzék a tanárjelölt, hanem még olyant se válaszszon, ha lehet, a ki az iskolában tanulótársai közt tekintélyt, kisebb nagyobb fokon szerezni magának nem birt.

Ha családos ember a tanár, családbeli élte viszonyaira is kiterjed, oda is béhat az ifjuság figyelme. Nem fog ügyelni az ismeretes ötletre, melyben az élet megöli az igazságot, hogy t. i. „nincs nagy ember a komornyikja előtt“, hanem ellenkezőleg ugy itél s ahoz is szabja magát, hogy a ki tekintélyét saját családja előtt nem birja fentartani, az iskolában sem fog oda vergődni. Itt megint nem lehet „szembékötősdi“t játszani.

Az ifjusággal szemben való magaviseletében két fővonás lehet, a melyek közül akármelyik is magára semmivé teheti a tanár egész tekintélyét: éppen mint egy darabka oltó savóvá változtat egy nagy fazék tejet, vagy egy kenyérmorzsa, mely egy cseber mézet megélieszthet. Egyik a nevetség, másik a részrehajlás.

Nevetségessé teheti a tanárt, mint tett már nem egyet az, a mit gyermekben, válogatva fiatal nőkben is, naivság név alatt szeretetre méltónak lelünk; de ha oly ember mondataiban vagy tetteiben tapasztaljuk, kiről felteszszük, hogy bénőtt a feje lágya, még a

nevét is megváltoztatva, „együgyüség"-nek hivunk. Az a különben
nagy tudományu tanár, ki tanitványai excessusait a leczkéin — fe-
ledve, hogy ki ő és hol ül — egy közönyös néző időtöltésével néz-
te, s legfeljebb azzal rótta meg mosolyogva, hogy: „nagy katyák
(kutyák) kentek!" bizony csak együgyü nevet érdemlett s lassan-
kén deciárált bohóczczává is vált az intézetnek. Megint egy másik-
nak, ki a magát nemtegető dévaj diák nyilatkozatát, hogy ő „undo-
rodik a fejérnéptől", valónak vette, s ebben az értemben kezdte
kátekizálni, kipuhatolandó azt a psychologiai paradoxumot, — en-
nek a tanárnak, mondom, kitünő számos jelességei kiméletet vívtak
ki ugyan, de tekintélyt soha sem szereztek. Bő forrása az együgyü-
ség okozta nevetségnek a mi gymnáziumainkban a physikai és ki-
miai experimentálás. Az illető tanár mély meggyőződésből hirdeti
előre „mily nevezetes, pompás, szép jelenséget fognak látni", a do-
log elméletét nagyobbára igen hiányosan vagy éppen nem értő „ta-
nitványai". Assistense, és számos esetben, jó kezefogása vagy csak
gyakorlottsága is a tanárnak nem levén, hoszszadalmas pepecselés,
nem egyszer eszközromlás után elkészül a kisértmény, oly formán,
mint az a reppentyü, mely egy ölnyi magasságról lebukik s a föl-
dön sustorog el. De éppen igy jó ez a diákoknak, kik nem kimélik
a „szép! dicső! felséges!" kiábálást, reá tódulnak a tanárra, olda-
lához surlódnak, hátára másznak, mind a figyelmes szemlélés ürü-
gye alatt. Épületes jelenet! mint a bizonyos kimiai tanáré, kinek
némi reactiot mutatandó vegyitékét a tanitványai kiöntvén, tiszta
vizet loptak az edénybe. Tanárunk pedig reagensét belé csepegtet-
vén, fenynyen állitotta, hogy „tudomány által élesült szeme", látja a
várt szinváltozásokat, bárha tanitványai nem birják is felfogni. Vagy
az-é, a ki váltig kereste az egen Saturnust a látcsövén át, hogy
megmutassa a gyűrüit tanitványinak; de sikertelenül, mert ezek a
látcső zárfedelét reácsukták volt". Megeshetik ilyes akárkin, mond-
ják, „száz forintos paripa is megbotlik". Meg, az igaz: egyszeri bot-
lás nem is nagy baj; de ha a **botorkázás** egyes esete, a már baj,
s minden botlás egy-egy követ rúg ki a tekintély nehezen rakható
töltéséből. Azt is mutatja a tapasztalás, hogy az adomák egy-egy
tanár személyére nézve gyakoriak és igy személyes együgyüség,
vagy szebben szólva: „gyermekdedség" következményei.

Azt az eljárást is — egy más nemben — az előbbiekkel azon
okból származtatom, melyet bizonyos iskolai elöljáró gyakorlott. Nagy
figyelemmel leste ő az intézetben elkövetett hibákat és törvénysze-

géseket, s kérlelhetetlenül meg is büntettette a vádlottakat, azaz: kimondotta felettök az itéletet. De ha meghunyászkodva, igazi vagy áltöredelmességgel hozzájárult a bünös, mindanynyiszor elengedte a büntetését. E gyengeségét minél hamarább észrevette a fiatalság, s minő eredménye volt a tekintélyre nézve, könynyü képzelni.

Másik főellensége a tekintélynek, mint mondám, a tanár magaviseletében: a részrehajlás. Az igazságszeretet egyike az emberben legkorábban fejlő erkölcsi érzületnek, s a fiatalságban a frisseség erejében uralkodik. Semmi sem teszi azért gyülöletesebbé a tanárt, mintsem ha eljárásaival azt a meggyőződést kelti, hogy akár haszonlesésből, akár megmagyarázhatatlan rokonszenvből némely ifjunak mód nélkül kedvez; holott egy mást netalán boszuból, vagy oktalan ellenszenvből kérlelhetetlenül üldöz. Megmagyarázhatatlant és oktalant irék, mert az elismert jelesek pártolását, a rosz ember hátranyomását nem veszi rosz neven tanáraitól a tanuló fiatalság.

Legyen ez elég gondolkodás ébresztéseül az erkölcsiség oldaláról. Lássuk a tudományost.

Az igazi tudományosság sehol se vív ki élénkebb elismerést, őszintébb tiszteletet, mint ott a hol legközetlenebb eredményeit, hasznát, jótékonyságát tapasztalják: a tanuló ifjuság előtt. De igazi legyen ám; mert egyfelől a nyegleség, az ámitás igen hamar lejárja ott magát; másfelől a jóhiszemüség sem teszi meg a kellő hatást, ha két hiba csökkenti. Nagy hiba elsőbben azt hinni a tanárnak, hogy elég ha ő többet tud a tudományából, mint tanitványai, kik mit sem tudnak belőle. Sőt inkább rendithetlenül áll az az axioma, mely szerint nagyon de nagyon sokat kell tudni egy tárgyról a tanitónak, hogy czélszerüen, sikeresen, kellően keveset tanithasson felőle. Az a tanár hát, kinek a tudománya nem ér tovább, mint a tankönyve, a ki tanitó óráin kivül is nem foglalkozik szakjával, nem csak netalán tanitásra készülés végett, hanem a tudomány szeretetéből, az abban való eléhaladás vágyából; sőt a ki tán anynyira sem birt vagy akart haladni, hogy tankönyve folytonos szemmeltartása nélkül akár eléadni, akár kérdezni tudjon, az olyannak igazi tudományossága bizony nincs, és tekintélyt vele nem fog szerezni magának. Megtörtént, igaz, már régen, hogy bizonyos intézetben egy pár fiatal ember a feladatokra készülve, a tankönyvének egy szakaszánál felakadott. Elmene tanárához, s a nehézséget eleibe terjesztve, felvilágositást kére. A magyarázat abból álla, hogy a nem értett szakaszt, csaknem azon szavakkal, megint elmondá. A fiata-

lok haza menvén, az új világnál tovább kezdtek puhatolódzni, törték az eszöket, de persze nem mentek semmire. Megkisérték hát még egyszer a tanárhoz folyamodást, de az ez úttal reájok förmede s azzal a meghagyással szól el, hogy őtet ne próbálgassák, mert ő tudja, a mit tanit!

Más szélsőség az, ha a tanár igen belé mélyed a tudományába, ha csak magának, saját szenvedélyéből vagy dicsvágyból s mit tudom én miből, törekszik haladni benne. Ha amaz nem szereti, ez igenis és felettébb szereti a szakját. Ennek ki nem maradó eredménye, hogy az átadás, a tanitványaival való közlés módján nem törődik, vagy éppen ferde, czélellenes módot követ, és ezzel szintoly kevéssé bir érdeket kelteni a tudománya iránt, mint az elébb rajzolt szélsőségben sinlő tanár. Mi több, elcsüggeszti a tanuló kedvét; mert azt véteti a fejébe, hogy az illető tudomány közönséges, mindennapi észnek megbirhatatlan és csak válogatott lángelmék kiváltsága azt magukévá tenni. Sőt az is a lehetőségek közé tartozik, hogy ellenszenv keletkezik iránta mint érdektelen, elmeölő, száraz tárgy iránt; vagy megvetést gerjeszt, mint haszontalan elmefuttatás. Mi egyéb következése is legyen annak, midőn pl. egy tanár a számtan első szakaszaiban a tevőleges és nemleges eszméi, elméletei fejtegetésére, philosophiai általánosságokra csap ki vagy éppen ezekre alapitja a számvetés legelső szabályait Midőn az algebra első tantételeiben már a felsőbb mathesis elveit emlegeti? Midőn a párthuzamos vonalak első ismertetésekor azon speculál, mi és milyen lenne a geometria tudománya, ha Euclides XI. axiomája nem állana? Ezek mind szép, jeles, magasztos dolgok, de: nunc non erat his locus. És sem a tudománynak, sem a tanárnak tekintélyt szerezni nem alkalmasok.

Átfutván imigy a tanári tekintélyt eszközlő vagy csökkentő dolgokon a tanárra magára vonatkozólag, még azt is meg kell röviden emlitenem, hogy az utóbbira tanártársai is sokat tehetnek, és egyikök tekintélyét aláàshatják, ha személyét, tudományát, tanitását a többiek akár egyenesen, akár czélzásokkal, példálódzásokkal kisebbitik, ócsárolják, vagy éppen pártokat kelesztenek a tanuló ifjuság kebelében.

Erre is volt intő és rettentő példa, quod Deus avertat a nobis, kivánja s reményli

Brassai.

*

XIX.

Egy mult századbeli történeti adat.

Régi időtől, mondhatnók: felekezetünk keletkezésétől fogva, hátrányunk nekünk, unitáriusoknak, hogy rólunk, s illetőleg hitelveinkről, Erdély határain kivül, sőt az idegen felekezetüek közül többen még azokon belől is, oly keveset tudnak, s hátrányunk — semmi egyebet nem tekintve — már csak azért is, mert e nem tudás, vagy félismeret sok alaptalan feltevésnek, és sokszor még emberi érzetünket is sértő rágalmaknak lett velünk szemben alapja. Mi ugyan az idegen érintkezéstöl chinai falakkal magunkat soha el nem zártuk, sőt confessioinkat és kátéinkat — menynyiben hatalmunkban állott — mindig elég készséggel és nyilvánosan terjesztettük; de azért a fennebbi tapasztalatot (talán, mert kátékat és confessiokat olvasni kevés embernek van kedve és ideje), mégis mint tényt, ugy vehetjük; s most midőn már minden szerepelni akaró egyéniség, s anynyival inkább minden testület, a maga erkölcsi sulya és életrevalósága bizonyitványaival akar a közvélemény elé lépni, s ott legalább figyelembe vétetését kieszközölni, többé már nem ignorálhatjuk.

Ez inditott arra, hogy II. József császárnak Agh István superintendensünkkel tartott beszélgetését a „Keresztény Magvető“ben közöljem; mert ez, a mellett hogy egyház- s némileg még hazai történelmi adatul is szolgál, a menynyiben nevezett uralkodó szabadszellemü gondolkozásmódja és puhatolási tappintatára is jó világot vet, igen alkalmas arra is, hogy az idegen hitfelekezetüeket némely lényegesebb hitelveinkkel megismertesse.

A mi magát az adatot illeti, ezt én Bod Péternek, tordai unitár. középtanodánk könyvtárában meglevő „Historia Unitariorum in Transylvania“ czímü, és 1776-ban, Sófalvi József által Leidenben kiadott müve végéhez függesztve találtam. Az egész beszélgetés $6^{1}/_{2}$ octáv levélre van sürü és tiszta, de nem éppen hibátlan latin kéziratban leirva, s a már megnevezett munka végén azzal kemény táblában egybekötve. Leirója valószinüleg, s a menynyiben én több kézirat gondos egybevetése után megitélhettem, Tók István nevü uni-

tárius theologus ifju lehetett, ki, mint Agh István püspökünk tanitványa, ennek nem egy theologiai müvét irta le tollba mondás után, melyek egy része ma szintén nevezett középtanodánk könyvtárában található. Mint okmányt eredetinek ugyan nem állithatjuk, de azért hitelességéhez mégis semmi kétség sem férhet. Ugyanis:

a.) E beszélgetés Uzoni Fosztó Istvánnak, egyházi főtanácsi levéltárunkban, Kolozsvártt, kéziratban meglevő „Historia ecclesiastica Unitariorum in Transylvania“ czímü müvében is le van irva, hábár nem is ily részletességgel: mert abba (Tom. II. pag. 1259) csak Agh István püspökünknek egy Kolozsvártt 1773 jun. 27-én kelt, és Csiki Istvánhoz irott levele van béiktatva, melyben a püspök a megnevezettet a császárnál volt kihallgattatásáról értesitve, lényegesebb pontjaiban annak tárgyát is leirja; e leirás pedig a most közlendő szövegnek nem csak híven megfelel, de sok helyt ennek csaknem szószerinti magyar forditása.

b.) Ugyanazon mü ugyanazon kötete 1261-dik lapján még egy más levele is olvasható nevezett püspökünknek, melyből adatunk hitelessége még kétségtelenebb bizonyosságuvá emelődik. E levél Simén yfalvi János, akkori tekintélyes unitárius pátronushoz szól Szebenbe, melyben miután leirja a püspök, hogy miként juthattak ő felsége szine elé, egyebek közt igy ir: „Én az instántiát porrigálom, és elvevén, a mint szokta, igen gratiose, explikálom brevibus a continentiáját. melyre mit felelt ő felsége, és azután micsoda kérdéseket tett, s én miképpen feleltem, e x h o c a c c l u s u, a z u r a k m e g l á t h a t j á k. E szavakból kitetszik, hogy e beszélgetést maga a püspök mindjárt leiratta, s azonnal több jelentékenyebb állásu egyházi és világi unitárius embernek megküldötte. S igy semmi kétség sem férhet ahoz, hogy az előttünk fekvő irat is egy ilyen példány másolata, anynyival kevésbé, mert magam is több oly korosabb unitárius egyénre akadtam, kikkel adatomat közölve, azok azonnal oly okmány másolatát ismerték fel benne, mely valaha az ők kezöken is megfordult, de melyet én ma már egynél sem lelheték fel.

Ezek után azon kijelentéssel, miszerint legtávolabbról sem hiszem, hogy mindenkire nézve valami újat és ismeretlent adhassak, csak is — a fennebb már indokolt — szélesebb körü ismertetésért, közlöm a latin nyelven folytatott beszélgetés egész leirását, magyar forditásban, a mint következik:

Az unitáriusok püspöke beszélgetése, II. József római császár ő felségével, Kolozsvártt 1773 junius hava 26-án. [1]).

Én Agh István, superintendens, és tiszt. Kovácsi Tamás, generális notárius, kihallgatást nyerve, megjelentünk II. József császár ő felsége előtt, hol, a mint szokás, kissé térdet hajtva, megállottunk; és azonnal bényujtám kérelmemet, mondván:

E kérelem, cs. kir. szentséges Felség. a feletti panaszaimat foglalja magában, hogy az ezen erdélyi nagyfejedelemségben felügyeletem alá bizott unitárius ekklézsiák polgártársainktól a törvények ellenére bántalmaztatnak, gyötörtetnek és megkárosittatnak, s ezen bajainkra orvoslást, a föld leghatalmasabb fejedelme által felállitott hatóságoknál, mindeddig nem találhattunk; ugyanazért, enynyi bajunk orvoslását keresni akarva, vagyok kénytelen szent Felséged lábaihoz menekülni.

Ezekre a császár mondá: Hogy történhetnek ezek, mikor a ti vallástok is, éppen mint a többi, bévett vallásnak tartatik?

Ugy van, felelék, és éppen ez az, mi nekünk nagyon fáj, hogy mind ennek daczára bántalmaztatunk.

A császár kérdi: mely dolgokban bántalmaztattok?

Felelet. Templomaink, parochiáink és egyházi alapunk tőlünk elvétetnek; vallásunk gyakorlása, vagyis az isteni tisztelet — némely helyen még a magányzók házánál is — eltiltatik, s egyházunk tagjai mindenütt erővel, intések és fenyegetésekkel, sőt néha még fegyverrel is, a magokétól eltérő hitnek vallására kényszerittetnek.

Császár. Ugy kell lenni, hogy a ti vallástok nem sokban különbözik a helvétek hitvallásától, kiket valamint ágostaiakat, már láttam, de hiteteken levő embereket még mindeddig nem láttam.

Felelet. Vallásunk a hitelvekben (dogma) sokban eltér azokétól.

Császár. De a szertartásokban (ritus) és egyházi énekekben (in cantilenis) talán nem különböztök?

Felelet. A szertartásokban, igenis, megegyezünk a helvétiekkel, de nagy különbség van a hitelvekben.

---

1) Itt az előttem álló kéziratban jun. 16-ka állott; de Agh István, püspök, fennebb ismertetett mindkét levelében, a császár – tulajdonképpen ekkor még csak regens — megérkezését jun. 25., a kihallgatást pedig jun. 26-kára teszi; s igy a szövegbeli 16-ot hajlandó vagyok csak számvétségnek tekinteni.
Közlő.

A császár kérdi: melyekben?

Felelet. Ők ama hitczikkelyekhez, melyek a szent iratokban ki vannak fejezve, még sokat hozzá toldottak [1]), mely bővitéseket, mi unitáriusok, itéletünk szerint az üdvösségre szükségesnek nem tartunk.

Császár. Melyek azok?

Felelet. Mi ugy hiszszük, hogy a szent irásban kifejezett valódi háromság az üdvözités dolgában áll; mert Isten, ama mindenek atyja, s atyja a mi urunk Jézus Krisztusnak, elküldötte fiát — a Jézust — hogy a bűnösöket általa megszabaditaná; ki atyjának mind halálig engedelmeskedvén, felmagasztaltatott, és a szentléleknek ajándokát elvevén, kitölté menynyből az ő apostolaira, hogy azzal eltelvén, a legnagyobb bajok közepette is, az isteni akarat hirdetésében szilárdul megálljanak. És igy az üdvözités dolgában hiszszük az atyát, fiut és szentlelket; de az istenségben az atyát, fiut és szentlelket egyenlő személyeknek nem mondjuk.

Császár. Ti tehát nem mondjátok, hogy a Jézus Krisztus Isten?

Felelet. Jézus Krisztust ugyan Istennek mondjuk, de csak oly Istennek, kit amaz egy Isten, a mindenek atyja, tett urrá és Krisztussá, és a ki következőleg az Istentől nyert hatalommal él és uralkodik [2]).

Császár. Mit hisztek hát a szentlélekről?

Felelet. A szentlelket Isten erejének, vagyis hatalmának és ujjának valljuk; de, mert Istennek lelke, nem tanitjuk, hogy amaz atya Istentől külön álló Isten lenne.

Császár. Ugy látszik, hogy Árius is veletek tartott, ki elkárhoztatott, de hol, nem jut eszembe.

---

1) Itt a latin szövegből kimaradott az ige: superaddiderunt. Közlő.

2) E felelet is mutatja, hogy az unitáriusok Krisztus istenségét, ugy, a mint azt a szentháromság-hivők vallják, soha sem tanitották, sőt már nevöket is onnan kapták, hogy „az isteni szent és legtökéletesebb természetben, vagy főlényben csupán egységet hittek". L. Székely Sándor, Unitária vallás történetei Erdélyben. 73-ik lap. S ámbár a viszonyok nyomasztó hatása, különösen az 1638 jul. 7-én létrejött „dézsi egyezmény', (L. ez egyezmény szövegét Bod Péter „Historia Unitariorum" pag. 171) következtében a Krisztus istensége, imádása és segitségül hivása bévétetett confessióikba, ezeknek már akkor oly magyarázatot adtak, a minővel egyfelől a józan észt is kibékithették, másfelől a kor valláseszméi követelményének is eleget tehettek. Közlő

A főjegyző felelete. A niczeai zsinaton (In synodo Niceno).

Császár. Mi nem zsinatnak, hanem egyházi gyülésnek (concilium) hivjuk. De Áriust talán nem égették meg, mint Huszszot?

Felelet. Azt állitják, hogy bele — isteni itéletre —. kipukkant, de mi e történetet mesésnek tartjuk.

Császár. Mégis megegyeztek-e valamiben az áriánusokkal?

Felelet. Megegyezünk abban, cs. kir. szentséges Felség, hogy az áriánusokkal mi is valljuk, miszerint a Jézus Krisztus minden hatalmát és istenségét nem magától nyerte, hanem az atyától, ki őt Krisztussá és úrrá tette.

Császár. A herrnhuterekkel nagyon megegyezhettek?

Felelet. Azok hitelveikre nézve lutheránusok; csak a kegyesség gyakorlásában (in pietismo) térnek el tőlök, s igy valami nevezetes megegyezésünk nincs velök.

Ekkor el akarva távozni, ne hogy alkalmatlanok legyünk, ő felsége parancsolá, hogy maradjunk, és igy kérdezett tovább: a keresztség nálatok valami lényeges-e az üdvösségre?

Felelet. A keresztség csak ugy ér valamit, ha üdvözitő hittel köttetik öszsze, melyre a hitnek kinyilatkoztatása Krisztus intézménye szerint sokat tehet; de hit nélkül semmi fontossággal sem bir.

Császár. Mit tartotok a csecsemők megkereszteléséről, és hogyan keresztelitek meg őket komolyan?

Felelet. Mikor a szülőknek ugy tetszik később, vagy korábban, és a keresztség által Istennek ajánljuk őket.

Császár. Hiszitek-e, hogy ha a keresztviz ráöntése nélkül halnak meg, elkárhoznak?

Felelet. Nem hiszszük, cs. kir. szentséges Felség, ugyanis Isten az ő fenyegetése szerint csak a vétkeseket és bűnösöket fogja elitélni; a csecsemők pedig ártatlanok.

Császár. Ha más vallásuak térnek át hozzátok, megkeresztelitek-e?

Felelet. Nem kereszteljük, tudjuk ugyanis, hogy ők már meg voltak keresztelve az Atyának, Fiunak és Szentléleknek nevében; és mi is igy kötelezzük magunkat a Atyától eredett, a Fiutól kijelentett, és a Szentlélektől megerősitett keresztény hitnek vallására; de mások a tőlünk hozzájok átmenőket megkeresztelik.

Császár. Titeket megkeresztelhetnek, mert nem hiszitek az Atya, Fiu és Szentlélek egy Istent.

Felelet. Mi a Jézust Krisztusnak hiszszük.

Császár. Hátha a ti hitetekre valamely zsidó, vagy török tér át, megkereszteli tek-e?

Fel. Az ilyenek. Krisztus parancsa szerint, köteleztetnek arra, hogy magokat a keresztség által keresztényeknek nyilvánitsák, s azért őket megkereszteljük.

Császár. A szent vacsorának tulajdonittok-e bizonyos jelvényezést (aliquam umbram)?

Fel. A szent vacsorában, Krisztus parancsából, a megtöretett kenyeret eszszük Krisztus — érettünk halálra kínzatott — testének emlékezetére: és a pohárba kiöntött bort iszszuk, Krisztusnak a mi bűneink bocsánatáért kiöntetett vére emlékezetére.

Császár. Hiszitek-e, hogy mindazok elkárhoznak, a kik nincsenek a ti hitvallástokon?

Fel. Ámbár tudjuk, hogy a többi keresztények Jézus Krisztusnak a szentirásban kijelentett üdvözitő tanához sokat hozzáadtak, melyekről mi nem hihetjük, hogy az üdvösségre szükségesek volnának: mindazonáltal, mivel Jézus Krisztus üdvözitő hitét hiszik és vallják, azt tanitjuk, hogy mindazok üdvözülni fognak, kik Istennek a Jézus Krisztus által kijelentett parancsolatai szerint folytatják életöket, legyenek akár katholikusok, akár lutheránusok, akár helvét-hitvallásuak, vagy bármely más felekezetbeliek.

Császár. Mi másképpen szólunk; ugyanis azt mondjuk, hogy senki sem üdvözülhet, ki nem él a római (katholikus) hitben, de nem lenne rosz, mindenkinek megengedni azt a képességet, hogy választhassa azt az útat a menybe menetelre, a mely neki tetszik.

Ezeket hallva, bátorságot vettem unitária vallástételünk egy példányát ő felségének bényujtani; ki is a példányt kegyesen elfogadván, igy szólott:

Császár. Engem ugyan meg nem térittek?

Fel. Távol legyen, cs. kir. szentséges Felség, hogy felségedet az igazságtól eltériteni [1]) akarjam, sőt inkább e vallástételünk bényujtásával azt vettük czélba, hogy ismerje meg felséged, mi nekünk, unitáriusoknak, valódi vallástételünk, hogyha talán akadnának majd némelyek, kik minket felséged előtt gyülölttekké akarnának tenni, tudva [2]), mi a mi valódi hitvallásunk, az igaz ösvényről el ne térihessék.

1) Innen is kimaradt az ige: pervertere. — 2) Innen megint: sciens, vagy meminens. Közlő.

Császár. A haldoklók hogy oldoztatnak fel nálatok?

Fel. Ha komoly bűnbánatot tartottak, az isteni igéret erejével igérjük jövő felmentetésöket az Istentől, ki ismeri az emberek szíveit; más különben mi a halálra készülőket fel nem oldozzuk.

Császár. Meg vagytok-e elégedve, ha a vétkezők vétkeiket csak Istennél vallják meg?

Fel. Minden esetre, felséges császár, és igy a fülbe gyónást szükségesnek nem itéljük; ha mindazonáltal megtörténnék, hogy valamely barátom az ő vétkét nekem megvallaná, a végre, hogy bűnei bocsánatáért az Istennél közbenjárjak, érette könyörögni el nem hanyagolom, sőt ezt kötelességemnek tartom.

Császár. Hiszitek-e a feltámadást és az örökéletet?

Fel. Igenis, hiszszük mind az igazak, mind a gonoszok feltámadását, és a feltámadás után örökéletét mind azoknak, kik a Krisztusban kijelentetteket bévették.

Császár. Nálatok talán nincsenek mágnások, hanem csak más nemesek?

Fel. Vannak mágnások is. S midőn a császár mondá, hogy nincsenek, s én elmondám a mágnások neveit, értettem azok utódait, kik eddig kormányszéki és más főhivatalokat viseltek.

Császár. Kik azok?

Fel. A Dániel, Toroczkay, 'Suki, Horváth, Henter, Biró, Sándor, Maurer és Simon családok, és némely mások. Ezeket mondva, kimutattam az ezen fejedelemségbeli családatyák számát, 1772 [1]), a lelkek számát pedig körülbelől 30,000-ben. Mit mihelyt megtekintett a császár, mondá: igy egy családatya házában alig van 4 lélek.

Végre kérdé a császár. Hát könyörögtök-e értem?

Felelet. Oh igenis, cs. kir. Felség, eddig is könyörögtünk, ma a reggeli könyörgés óráján is könyörögtünk, s ezután is könyörögni fogunk.

Császár. Legyen annyi sikere könyörgésteknek, a menynyi csak lehet!

Fel. Hiszszük, hogy a mi könyörgésünk hasznára lesz felségednek!

1) E szám 1772 vagy el van vétve, vagy kimaradt még egy más szám előle, s ez csak az öszszeszámlálás évét jelenti, különben nem lenne értelme a császár megjegyzésének: „igy egy családatya házában alig van 4 lélek".

Közlő.

Ezek után az oly hoszszas és kegyes fogadtatás után, magunkat ő szent felsége kegyelmébe ajánlva, ő felsége szine elől kegygyel halmozva (valde gratiose) távoztunk el, örömmel könyörögve Istenhez ő szent felsége boldog életeért és kegyes kormányzásáért.

Közli

Várady Károly,
tordai igazgató-tanár.

XX.

A háromszázados jubileumhoz.

E kötet első ivei már ki voltak nyomva a f. évi augustus hó 30 és 31-dik napjain Tordán tartott közönséges zsinati szent gyülés előtt, melyhez háromszázados évfordulati ünnepélyünk központi, vagy főrésze volt kötve; ez okból első czikkünkhez kiegészitésül itten kell utólagosan pótolnunk ez emlékezetes zsinat leirását. Arra nem számitunk, hogy a benső lelki örömnek azt az átható nyilatkozatát, s azt az élénk lelkesültséget, mely e népes gyülést a jelenvoltak előtt felejthetetlenné tette, elég híven festhessük, hiszen az élet legszebb jelenetei legkevésbé viszszaadhatók! mindazáltal az utódok iránti kötelességünk, ha csak röviden s gyenge vonásokkal is, leirni egy oly ünnepélyt, hol egy hazai hitfelekezet, három száz év sanyaruságát felejtve, talán először fejezhette ki szivének örömét hangosan, tartózkodás nélkül. De szép volt ez ünnepély azért is, mert az ünneplő iránt a hazai többi felekezetek testvéries érzülete oly nemesen nyilatkozott, miként az Európában talán ma is páratlan jelenség, s enynyiben e sorok egy hazai szélesebb érdekü történeti tényt is jelölnek.

A zsinat megnyitását megelőzött napon aug. 29-kén, délután, több szekérből álló díszes kiserettől követve, K r i z a János, érdemes püspökünk, kit útközben is a túriak és komjátszegiek megyei szolgabiró, C s i p k é s Albert, vezetése alatt üdvözölték, Torda felé közeledvén, a Dobogón lovas banderium által fogadtatott, melynek élén Torda főhadnagya (polgármestere), S z i g e t h i Cs. Sándor, üdvözölte, a város örömét fejezvén ki, hogy e nevezetes ünnepély kebelében határoztatott megtartatni; s egyszersmind igérte, hogy a város lakói valláskülönbség nélkül versenyeznek a vendégek szives fogadásában. A püspök ur hoszszu, megható beszéddel felelt.

A harangok minden toronyban zúgtak. A díszmenet, kocsik s lovasság hoszszu sora közeledett a városhoz, s az utczákon üdvözlő nagy sokaság közt haladt végig. Püspök úr szállására érvén, a városi tisztség ugyancsak a főhadnagy vezérlete alatt, nyomában a

megyei hatóság érdemes főispánja, b. Kemény Györgygyel élén, tisztelegtek nála; majd az aranyos-torda egyházköri belső emberek, s az Erdély minden részeiböl érkezett egyházi tanácsosok serege tette tiszteletét. Az üdvözlo beszédek mindenike örömmel s lelkesedéssel volt teljes. A világi elnökök: Káli Nagy Elek és Harczói Gálfalvi Imre, főgondnok urak, ugyszólván incognitó már délelőtt megérkeztek. A tisztelgők által most szintén üdvözöltettek.

Ezután régi szokás szerint templomba siettek, hálát adni a Mindenhatónak, hogy a gyülekezetet öszszejőni segitette. Ez alkalommal helybeli pap, Albert János, mondott szívből fakadt imát.

Estve a város önként világitott, s az utczákat a vendégsereg nyüzsgése tette zajossá. Régi ismerősök, kik évtizedek óta nem találkoztak, aggastyánok, kik szorongó szívvel várták e napot, ifjak, teli szent elhatározásokkal, és egy szép női sereg, kik napokig útaztak szülőikkel, férjeikkel, hogy e gyülekezet általuk is díszesebb legyen, kereste és üdvözölte egymást száz meg száz csopotokban. A közös érzés mintegy tükrözéseül ott ragyogtak a megyeház transparentjén e szavak: „hitszabdság, testvériség, egyetértés". Csak késő éjjel lett nyugodt a város, mely enynyi vendéget rég nem fogadott kebelébe. A zsufolt szini előadáson ez estve aránylag igen kevesen vehettek részt.

Másnap, aug. 30-án, reggel 9 óra tájt a zsinati főtanács tagjai a középtanoda új nagy termébe gyültek öszsze, hol Inczefi József esperest és közszónok rövid buzgó imája és a püspök ur megnyitó beszéde után, melyben a Képviselő Tanács évi müködéséről, s a további teendőkről, mindenek felett a jelen háromszázados zsinat fontosságáról kimeritőleg s meghatólag szólott, — a tanácskozások megkezdődtek.

Megnyilván a gyülés, elnöklő főgondnok, K. Nagy Elek úr inditványára a zsinati főtanács legelsőbben is király ő felségéhez hódolati feliratot, a magy. kir. miniszteriumhoz s gr. Péchy Manó erdélyi királyi biztos urhoz bizalmi nyilatkozatokat határozott egyhangu lelkesedéssel küldeni. A kir. biztos úr erről táviratilag értesittetvén, szives előzékenységgel azonnal viszont üdvözölte a zsinati szent gyülést.

Ez után az erdélyi ev. lutheránunok főconsistoriumának német nyelven irt következő testvéries üdvözlete olvastatott fel:

Főtisztelendő zsinat!

Hírlapokból értesültünk, hogy a testvér unitárius egyház törvényes fennállásának háromszázados ünnepét Tordán e napokban tartandja.

E komoly ünnepélynek napja s azon nagy elv, mely ennek alapját képezi, a mi Urunk és Mesterünk evangéliomának világosságában újra született egész egyházra nézve mély jelentőségü.

Ez az ünnepély azon mélyen erkölcsös szellemre emlékeztet, mely hazánk törvényhozásában a valódi krisztusi alapelvet, a lelkiismeret szabadságát elismerésre és törvényesen érvényre emelte, oly időben, melyben más országokban Bertalan-éjeket ünnepeltek!

Hálával kell eltelnünk apáink iránt, a kik éppen 300 évvel ezelőtt Tordán hozták azon végzéseket: hogy a prédikátorok az evangéliomot mindenütt szabadon prédikálhatják — kiki az ő értelme szerint és hogy senki sem szabad erőszakkal valamely egyházhoz kényszeriteni, mert a hit Isten ajándéka.

Megújitja ez ünnep emlékünkben azt, hogy hazánknak egyenjogu egyházai, századokon át és mindig mikor csak saját szellemöket követhették, mily testvéries egyetértéssel törekedtek az Úr által kijelölt szent czél felé!

Azért mi is bensőleg részt veszünk az önök lélekemelő ünnepélyében, s felkérjük, hogy ez ünnepélyhez való áldás kivánásunk kifejezését, fogadják barátságosan.

Isten áldja meg hazánknak minden egyházait s engedje, hogy ezek által mind inkább jöjjön el az ő országa.

Szebenben, aug. 29-én 1868.

Dr. G. D. Teutsch,
superintendens.
Gebbel Ferencz,
az egyh. főtanács titkára.

Zsinati szent gyülésünk különös örömmel vette e meglepő üdvözletet egy hazai protestáns testvér felekezettől, melylyel három száz év viszontagságait együtt élte át. Ha voltak idők, mikor a mostoha viszonyok olykor hidegséget s tartózkodást gerjesztettek közinkbe, annál többre becsüljük ez alkalmat, midőn szerető jobbjukat nyujtják felénk, s ez által ünnepélyünket egy kedves és felejthetetlen bényomással gazdagabbá tették. Legyenek meggyőződve lutheránus testvéreink, hogy barátságukat becsülni tudjuk s szívből viszonozzuk. — Gyülésünk sietett is válaszolni ez üdvözletre, s e választ szintén közöljük.

Főtisztelendő Consistorium!

Azon testvéries indulat, melynek a főtisztelendő Consistorium, a lelkiismeret szabadsága törvényes biztosittatása háromszázados évfordulója emlékére tartott ünnepünk alkalmából, f. évi augustus 29-ről e zsinati gyüléshez intézett atyafiságos levelében kifejezést adni méltóztatott, felette kellemesen lepte meg zsinatunkat.

Kedves volt a kifejezett testvéries indulat nekünk, mert meggyőződést nyujtott, hogy a főtisztelendő Consistorium bensőleg és vallásos kegyelettel osztozik jelen örömünnepünkben, melyen hálákat adunk, hogy a mindenható Isten hazánknak törvényhozását már ezelőtt 300 évvel a felvilágosodottság oly dicső fokára emelte, hogy a hit és lelkiismeret szabadságát országosan, törvényhozás útján biztositotta.

De kedves volt a testvéries indulat kifejezése nekünk azért is, mert biztositott minket: hogy a főtisztelendő Consistorium, velünk együtt, ma is azon türelmességi elvnek hódol, mely hazánknak törvényhozását ezelőtt 300 évvel jellemezte, s a mely elvet ezután is szorosan szem előtt tartva és követve — meggyőződésünk szerint — egyedül juthatnak el hazánk különböző hitfelekezetei az egymás között való csendes és nyugodt megférkezésre és békés együtt élésre; s egyedül eszközölhetik sikeresen — habár különböző útakon is — az erkölcsi élet közös előmozditását és Isten országának elközeledését.

Fogadja a főtisztelendő Consistorium vallásközönségünk ünnepélye alkalmából kifejezett testvéries indulatáért és szives részvételért zsinatunk legmelegebb köszönetét s meg nem szünő atyafiságos indulatunk biztositását. Melylyel maradtunk

A főtisztelendő Consistoriumnak

Az erdélyi unitárius vallásközönség Zsinati gyülésének Tordán 1868-ban aug. 30-án tartott üléséből.

tisztelői

Káli Nagy Elek,
főgondnok.

Kriza János,
püspök.

Pap Mózes,
egyh. főjegyző.

Most egy más megható s egyszersmind a jövővel szemben erkölcsileg bátoritó jelenség következett Egyházunkat annyi megpróbáltatások között, hívei vallásos mély buzgósága mellett, kiapadhatatlan áldozatkészsége tartotta fenn. Ime, ez alkalommal sem hiányoztak az áldozatkész lelkek. Négyen tiz ezer forint alapitványt jelentettek bé egyházi s iskolai czélokra u. m. Berde Mózes belügyminiszteri osztálytanácsos, a kolozvári unitárium collegiumban tanuló rokonai vagy ezek hiányában más szegény tanulók élelmezésére 1000 ftot; Kelemen Bénjámin, áldozatkészségéről ismert hitrokonunk, a.) kolozsvári iskolánkban tanuló szegény ifjak élelmezésére 500 frt. tőkét s évenként 25 véka búzát, b.) Ángolhonba küldendő ifjaknak az ángol nyelvben léendő önkiképzésök elősegitésére 2000 ftot, c.) a szentmihályi népiskola részére 200 frtot, d.) a vargyasi népiskola részére szintén 200 frtot o. é.; Paget Károlyné, néhai veje; Paget Olivér, ifjan elhunyt hitrokonunk emlékére 4000

frtot; Özv. Fejér Mártonné, néhai férje, a mindnyájunk előtt felejthetetlen Fejér Márton emlékére 2000 frtot. — Ezen kivül felhozatott, hogy Sz. Keresztúri középtanodánk épületének tizenkét új szobával való megtoldására, nem számitva a nagy menynyiségü anyagokat, készpénzben hét ezer forintnyi adomány gyült öszsze. A zsinati gyülés hálás köszönetét jelentette ki mindazon hitrokoninknak, kik szentegyházunk iránti buzgóságukat ily jelentékeny tények által is bizonyitották: e jótékonyságot a zsinati főtanács maga részéről azzal fejezte bé, hogy száz falusi iskolának földrajzi térképeket ajándékozott, mindeniknek 8—8 nagy lapot. És kilátásba tétetett a reménylendő állami segély megkapásával a püspök s tanárok szük fizetéseinek javitása, s a belső embereken s ekklézsiákon 1856 óta fekvő évi rovatalok legalább részben való apasztása.

A fennebbiek részben a délutáni gyülésen történtek, a midőn az ángol unitáriusok képviselője, Tayler János Jakab, a Londonban levő „Manchester New College“ nevü unitárius theol. akadémia érdemes igazgatója is bémutattatott, ki is szivesen üdvözöltetvén, érdekes latin beszédben tolmácsolta a maga s a nagybritániai unitáriusok testvéri érzelmeit s szerencse kivánatait. „Miután a kölcsönös szabad kereskedés által“ — igy végzé beszédét — „valamint a mi hazánk, ugy az önöké is, a mint reménylem, gazdagabbá és hatalmasabbá lesz, lelkemből óhajtom, hogy áldásos szellemi viszony keletkezzék jövöben közöttünk, hogy habár egymástól elszakitva, de czéljainkban és törekvéseinkben egyesülten teljes erőnkből munkálhassunk a valódi szabadság megalapitására, polgártársainknak a miveltségben, tudományban és erkölcsben való haladására, s a valódi keresztény szellem ápolására és terjesztésére. Egyszersmind átadta a „Britt és Külföldi Unitárius Association„ irásbeli, latin nyelven szerkesztett üdvözlő levelét, mely magyarra forditva a következő:

A magyar unitáriusok Tordán öszszegyült zsinati gyülését, egyházi létezésök háromszázados ünnepélyén, a Britt és Külföldi Unitárius Egylet Tagjai, 1868 jun. 3-án Londoban tartott negyvenharmadikünnepélyes évfordulati gyülésükből, testvéri szeretettel üdvözlik.

Örvendünk, kedves Testvéreink a Krisztusban, hogy veletek, a legrégibb unitárius egyház utódaival, a jó barátságot ismét megújithatjuk.

Szent érzelmekkel örvendünk azon, hogy ti és őseitek három századon át a keresztény igazságnak, a mint azt megismertétek, a legszilárdabb hívei voltatok, és hogy sokáig elnyomott s rongált Egyházatok, Isten kegyelméből végre szabaddá és sérthetlenné lett, s hit, remény és szeretet által ma is virágzik.

Az általatok megülendő vallásos ünnepélyt részvevő figyelemmel kisérjük. Jól tudjuk, mily gazdag Egyházatok ósi és történelmi emlékekben. Örömmel hallottuk, hogy ez ünnepélyetek kedvező idoben, házátok barátai által idvezelt jelenségek között történik.

Mi ugyanis, egy szabad és jól rendezett ország polgárai, teljes szívünkből szerencséltetünk titeket, hogy a Magyar királyságnak viszont helyreállitásával, törvényes jogaitokat valahára viszszanyertétek. Igen nagy szerencse, hogy ügyeitek e kedvező fordulásában hitfeleitek közül többen, mint errol minket értesitétek, részint tanácsaikkal a hon gyülésén, részint a tudományok mezején, a haza javára szolgálnak.

Nem kisebb öröm ránk nézve az az értesülés, hogy újjászületett hazátokban minden vallás szabad gyakorolhatása a polgári szabadsággal egyenlő lépést tart, és hogy a köztetek lakó zsidók, Istennek ős népe, a tőlök eddig megtagadott jognak valahára részeseivé lettek.

Nagy örömmel hallottuk, miképp fögondotok oda irányul, hogy Iskolák és Könytárak alapitása, felsőbb Tanintézetetek gyarapitása s tökéletesitése által, hazátoknak a miveltségben, tudományban, erényben való előhaladását egész erőtökkel gyámolitsátok.

Teljesen meg vagyunk győződve, Testvéreink, hogy Isten a hoszszas időkön át nyomorgatott és tiprott Egyházatokat ennyi ideig azért tartotta meg, hogy szöllőjében jó dolgot műveljetek. Törekedjetek megmutatni a népnek, mily szép gyümölcs az, melyet a tiszta és be nem szennyezett vallás terem.

Hálatelt szivvel fogadtuk azon óhajtásotokat, vajha az ángol unitáriusok közül is valaki lehetne jelen a ti innepélyeteken, ennél fogva szeretett barátunkat, tisztelendő T a y l e r J á n o s J a k a b tudort, a Londonba áttett Manchesteri Új Collegium igazgatóját s egyszersmind tanárát örömest biztuk meg azon tisztel és kötelességgel, hogy Egyletünk képét tinálatok viselné. Nem kételkedünk azon, hogy keresztényi vendégszeretettel fogadjátok őt, nem csak mint magunk képviselőjét, hanem önmagáért is, mint kiválóan tudományos, s igaz keresztényi lelkületü férfiut. Felkértük őt hogy biztositson titeket arról, hogy minő jó indulattal fogadtuk azon szép jellemü és tehetségü ifjakat, a kik tudományuk gyarapitása céljából Londonba jöttek, s menynyire kedves lelkünknek az a gondolat, hogy mi veletek és másokkal együtt, a kik az ó és új világban Isten szolgái, azon ügy mellet munkálkodunk.

Buzgó imával kérjük az egyetlenegy Istent, kinek fia a Jézus Krisztus által hivei vagyunk, hogy a munkában, melyben mint a Keresztény Egyház tagjai buzgólkodtak, segitsen titeket s tegyen boldogokká, és kitartó hűségtök által sok lelkek vezéreltessenek az isteni igazság megis-

merésére s Istennek tiszta szivvel s feddhetetlen élettel való tiszteletére.

Gual. Carolus Vennig, Aerarius.
Thomas Madge.
Henricus Ierson, A. M.
Thomas L. Marshall.
Johannes T. Hart.
Alfredus Lawrence.
Edvardus J. Nettlefold.
Carolus Hill.
Stephanus S. Tayler.
Josephus T. Preston.
David Martineau.
Isaacus S. Lister.
Gulielmus J. Lamport. Praes.
Georgius Buckton.
Gulielmus Lawrence.
Jacobus Klarke Lawrence.
Johan. Bowring, LL.D.F.R.S. Socius R. S. L. Hungariae.
Henricus S. Bicknell.
Sydney H. Walterlow.
Jacobus Heywood, F.R.S.
Gulielmus P. Price.
Samuel Scharpe.

Robertus Brook Aspland, Robertus Spears. } Scribae.

Ugyancsak Tayler ur nyujtotta be a következő eredetileg szintén angol nyelven irt üdvözlő iratot is:

Egyhangulag elfogadott határozat a nyugati falvak unitárius missiói társulatának Wakefielden Jun. 10-én 1868. tartott évi gyüléséből.

Örömmel hallottuk, hogy unitárius testvéreink Erdélyben háromszázados emlékünnepét szándékozzák megülni vallásos egyenjogosultságuknak e fejedelemségben. Rokonszenvvel s csodálattal tekintjük a szilárdságot, melylyel három századon át, anynyi kellemetlenség s gyakori üldözés mellett is, őseik vallásához ragaszkodtak. Szerencséltetjük őket polgári s vallásos szabadalmaiknak a közelebbi politikai esetek által okozott viszszanyerésében; s a legforróbban óhajtjuk, hogy azon jóllét, melyet most élveznek, állandó legyen, hogy Egyházaik virágozzanak s hogy egyszerü, észszerü és szent iráson alapult hitök minél tovább terjedjen.

Brigg Archibáld,
a gyülés-elnöke.

Megemlitjük itt, hogy az „Amerikai Unitárius Association“ szintén képviseltetni akarta magát háromszázados zsinatunkon, s erre fel is kérte akkor Párisban levő egyik tagját, Dr. Hedge urat, ki azonban nem jelenhetvén meg a nevezett ünnepélyre, az Amerikai Unitárius Associatió“tól, a zsinat eloszlása után pár nappal a következő magyar nyelven irt s általunk csak stylusában javitott üdvözló irat érkezett:

Boston, Mass, Julius 4-én 1868.

A magyar unitáriusok püspökének és Képviselő Tanácsuk tagjainak.

Keresztény testvérek!

Az amérikai unitárius társulat végrehajtó commitéje nevében engedjék meg, hogy szives üdvözletünket küldjük önöknek, és fejezzük ki

azon mély érdekeltséget, melyet háromszázados ünnepélyük közeledtével érezünk. Ezen fiatal köztársaságban, háromszáz esztendő roppant epochának tetszik nekünk. Sokkal meszszebb megy az, a mi, mint nép, fennállásunk legrégibb kezdeténél, és mi mély tisztelettel szemléljük az önök intézményét, mely oly régi történettel dicsekedhetik.

Azonban nem csupán a régiség az, mi az önök történetét oly érdekessé teszi előttünk. Mert ezen kivül 1-ör mi örömmel emlékszünk meg, hogy az önök Egyháza régóta egyenlő politikai jogokat élvezett a többi elismert Egyházakkal, biztositván azt a helyet és elismerést, melyet más nemzetek még most is megtagadnak az unitárius névtől, és igy Magyarországé a dicsőség, hogy a kereszténység más nemzetett szabadelvüségben megelőzte.

2-or Benső rokonszenvvel emlékszünk meg azon küzködésekről is, melyeket kiállottak, midőn közelebbi időkben is szabadságuk megtámadtatott. Midőn ezeket meggondoljuk és felujitjuk emlékünkben szilárd ragaszkodásukat hitökhöz, saját megpróbáltatásunk csak csekélynek látszik, és az önök példája által ösztönöztetve érezzük magunkat, hogy buzgóbban müködjünk mint eddig tettük.

3-or Megelégedéssel tekintünk jelenleg a fényesebb kilátásokra, melyek önök előtt megnyilnak. Üdvözöljük önöket azon reményteljes körülmények alkalmából, melyek alatt történetök ez új szakát megkezdik. A keresztény felebarátiság jobb kezét nyujtjuk önöknek, és örömmel ajánljuk fel közremüködésünket, ha valami módon egyesithetjük törekvésünket az önökével ama nagy czél elérésére, melyre önök is, mi is, kötelezve vagyunk.

Mivel nem tudjuk, hogy mi úton módon szolgálhatnánk önöknek, vagy vehetnénk részt munkálkodásukban, bátorkodunk egy ajánlatot tenni. Mi tudjuk, hogy az önök irodalma mily nagy szolgálatot tett nekünk. A „Lengyel Testvérek" (Fratres Poloni) irásai könyvtárainkban a legbecsesebb theologiai értekezések közt foglalnak helyet, és örvendeni fogunk, ha az igy nyert szolgálatot viszonozhatjuk az által, hogy legjelesebb iróink gondolatait küldhetjük önöknek. Ugy tetszik nekünk, hogy hasznos szolgálatot tennénk, ha a Dr. Channing és más irók munkáit Európa különböző nyelveire leforditanók. Ennélfogva tisztelettel kérjük, értesitsenek, hogy vajjon egy ily vállalat segitené-e a mi czélunkat az önök országában, és vajjon önök közre adhatnák-e ezen munkákat, ha elküldenők. A mi szándékunk az, hogy válogatott értekezéseket bocsássunk ki magyar, német és zsidó nyelven, ingyen való szétosztás végett, meglevén győződve, hogy ily gondolat kicserélés nem lenne haszon nélkül. Önök természetesen sokkal jobban tudják mint mi, hogy vajjon ez segitene-e, és ezért az önök itéletére bizzuk egy ily vállalat czélszerüségének eldöntését. Értesitjük egyszersmind arról is, hogy társulatunk havi közlönyét (Montly Journal) a legnagyobb örömmel megküldjük mindazon papjaiknak, a kik ezt ójajtják, a mely tudósitani fogja a mi felekezetünk eléhaladásáról és tevékenységéről Amerikában.

Egyébiránt bármi történjék ez irányban, nem késünk szívből jövő üdvözletünket küldeni ezen nevezetes alkalomra. Vajha valósitanák a jövő esztendők az érett gyümölcsök bő aratása által három száz esz-

*

tendei hű munkálkodás várakozásait. Vajha a szabad keresztényiség diadala áldás forrása lenne az önök munkálkodása által, az önök országára. A keresztény testvériség szellemében szives tisztelettel

Lowe Károly,
az amerikai unitárius társulat titkára.

Minthogy a zsinati főtanácsi ülések mind az első, mind a második nap aránylag rövidek voltak, az idő nagyobb részét az ünnepély természetéhez képest, a templomi szertartások, közebédek s egyéb társas együttlét vevén igénybe: a halasztható tárgyak a közelebbi főtanácsi gyülésre hagyattak; s a mi az előadottakon kivül ezen zsinati főtanács ülésein történtek, azokból még csak kettőt emlitünk meg. Egyiket azt, hogy a magyar kir. miniszterium a folyó 1868-ik évre az országgyülés elé terjesztett költségvetési javaslatában, midőn a többi egyházakat bizonyos öszszegekkel ajánlta segélyezni: az unitárius egyházról megfelejtkezett (tett ugyan az unitáriusok segélyezésére is 3000 ftot javaslatba, de később ez öszszeg is kihuzatott); miért képviselő egyháztanácsunk a képviselőházhoz, K. Nagy Elek főgondnok ur pedig báró Eötvös József, cultus miniszter urhoz felterjesztést intézett. A zsinati főtanács ezen felterjesztéseket helyeselte, magáévá téve [1]).

Másik emlitni valónk az, hogy képviselő egyháztanácsunknak még 1867-ben 169 szám alatt cultus miniszter urhoz intézett azon kérelme következtében, hogy a cultus-miniszteriumhoz egyházi életünket ismerő, saját egyházunkhoz tartozó egyének is neveztessenek ki: Buzogány Áron, kolozsvári főtanodánknál történelem és magyar irodalom rendes tanára, az irt miniszteriumhoz titkárrá neveztetvén ki, ezt a főtanács megnyugvással vette, egyszersmind megelégedését fejezvén ki nevezett tanára eddigi hivatalos müködése iránt.

Térjünk most a templomi szertartásokra. A zsinat első napján d. e. az esős idő daczára nem csak a templom volt zsufolásig tele, hanem külső környezete is; a közönség nagyobb része künn maradt. Bévezetésül az e kötet elején közölt hymnus zengett el „Isen áldd

1) Lásd a felterjesztéseket az illető jegyzőkönyvben. Emlékezet okáért azt is megjegyezzük, hogy valamenynyi hazai lap felszólalt e méltatlan mellőzésért; a következmény a lett, hogy a képviselőházi pénzügyi bizottság 5000 ftot hozott javaslatba.

meg a magyartó dallamra: ezután hármonia, melynek végeztével F e r e n c z J ó z s e f, kolozsvári rendes pap, és tanár tartott alkalomszerü imát és beszédet. Beszédének tárgya a hit és lelkiismeret szabadságának multja, jelene s valószinü jövoje, különös tekintettel az unitárizmus multjára, jelenére s jövojére. Ezt a püspöki megnyitó beszéd követte, kölioi szép vonásokkal festvén egyfelől a multnak viszontagságait, másfelol azt az örömet s biztató kilátást, melyekkel e zsinatot, milyent még unitárius nevet viselő keresztény soha sem ért, megünnepelhetjük. Mire A l b e r t J á n o s, tordai pap, hivott az urvacsora magasztos czélját tárgyazó beszédével a szent asztalhoz, melynek k rében jól esett más vallásuakat, még papokat is látnunk. Az ösz T a y l e r s leánya, kivel látogatásunkra jött, szintén részt vettek a szeretet eme közös vendégségében. Átalában az egész isteni tisztelet nagyszerü bényomások között folyt le, s daczára annak, hogy 3 s fél órát tartott, a közönség nem látszott kifáradni, s mindenki lelkesedéssel hagyta el a szent helyet, hol délután csaknem egészen más közönség elótt tartá meg az isteni tiszteletet abrudbányai pap, M ó z e s A n d r á s, beszédében szépen tárgyalván a keresztény felvilágosodás diadalát.

A következó napon a d. elötti isteni tisztelet pap szenteléssel volt öszszekötve. A közönségnek most is csak egy része juthatott bé a templomba. A préaikátor ez alkalommal kolozsvári tanár és pap, S i m é n D o m o k o s volt, ki tudományos becsesel biró beszéde s szép imája által méltó kifejezést adott az ünnepélynek. Ez után a püspök úr intézet az ifju papokhoz tanuságos, a pap kötelességeit körvonalozó fópásztori beszédet. Végül esperest, I n c z e f i J ó z s e f, egy szivre ható imával zárta bé az isteni tiszteletet s egyszersmind a zsinatot is.

Ez vala a templomi szertartások rendje. Ismertetésünket szántszándékkal rövidre szabtuk s fóleg a beszédek taglalásába, egyes megragadó helyek idézésébe ereszkedni anynyival inkább nem láttuk szükségesnek, mert a nevezetes zsinaton tartott imák és beszédek, a zsinat határozata szerint egy füzetben kiadva alkalmasint egyszerre kerülnek ki sajtó alól a Magvető jelen kötetével s igy azokat mindenki megszerezheti, a ki e magasztos ünnepély iránt érdekkel viseltetik s egyszersmind egy közczélt is kész elősegitni; minthogy azon füzetből békerülendő tiszta jövedelem a tordai középtanoda javára van szánva.

Isteni tisztelet után mind a két nap közebéd következett a megye házához tartozó casinó-helyiségekben. A nagy teremben 300 személyre volt teritve. Itt voltak az egyházi tanácsosok s más vallású notábilitások. A karzatot nokoszorú diszesitette. Az öröm s lelkesültség itt vett nyilt folyamot, mit a pohárköszöntések folyvást fokoztak. Az első poharat püspök úr emelte ő felségeikre, a királyra és királynéra s fenséges családjokra, mit kitörő éljenzés, mozsárdörgések és zene követett. Ez után a magyar kir. miniszteriumért, gr. Péchy Manó, erdélyi kir. biztos, urért, majd a püspök és főgondnok urakért, sat. sat. hangzottak a toásztok, mindenik mozsárdörgés és zene kiséretében. Aztán jöttek az eszmék: haza, hitszabadság, türelem, testvériség, sat. A szebb jelenetek közé tartoztak, midőn B a s a, ref. esperest, S z á s z Domokos, kolozsvári és M i k l ó s Miklós, tordai ref. pap', K o l o s i János, r. kath. pap emeltek testvéries poharat az unitárizmusért, unitárius püspökért és unitárius egyházért, báró K e m é n y György, főispán, az unitáriusok főgondnokáért, mint oly tényezőkért, melyek szerintök is a haza szellemi culturájának hathatós előmozditói, a lelki szabadságnak előharczosai. . . . Ah, ha szemlélhettétek volna ti régi harczosok, Méliusok és Blandráták, ti Dávid Ferenczek és Martinuzzik az utódok közt e testvéries jelenetet! Ha érezhettétek volna az idő szellemét, mely hantjaitok felett háromszáz év mulva lengedez!

A kiválóbb jelenetek közé tartozott az is, midőn az ősz T a y l e r az ángol hitrokonok nevében poharat emelt és üdvözölte (német nyelven) azon testületet, mely velök egy zászló alatt küzd nem csak a polgári alkotmányosság terén, hanem a vallás szent mezején is a józan előhaladás és társadalmi tökéletesedés dicső czélja felé. Ők, mint ifjabb testület, bámulattal és tisztelettel hajolnak meg előttünk, kiket három század tövises útain láttak rendületlenül és lankadatlan buzgalommal áthatolni. Megköszöntették továbbá és méltóan vendégszerető T o r d a városa, a legnagyobb áldozatot hozott k é t e g y h á z k ö r, az aranyos-tordai és kolozs-dobokai, valamint a zsinat gondos gazdaszszonyai, báró Kemény Gézáné, S z i l v á s y G i z e l l a és báró Kemény Ödönné, N a g y G i z e l l a urnők fáradhatatlan társaikkal: tiszt. A l b e r t Jánosné, M á j a i Istvánné, P a p Sándorné, özv. D a r k ó Mihályné, tek. S z é k e l y Lászlóné, S z é k e l y Jánosné és T ó t h Lajosné úraszszonyokkal együtt, végre az egész rendezőség elnökével, S z é k e l y Elekkel sat. Igy folyt ez az első és második napon, azzal a különbséggel, hogy

másod napon a köz főasztalhoz nők is ültek a férfiakkal vegyesen.

Az ebéd utáni időt a társas körökön kivül, a rendezőség mindenre kiterjedő gondos figyelme következtében, a kivilágitott sóbányákba. tordai hasadékba s a vidékre tett kirándulások, szini előadások. tuzi játék. tánczvigalmak és hangverseny tették élvezetessé; ez utolsóban, mely több műkedvelő urak és hölgyek, valamint az akkor Tordán levő kolozsvári szintársulat tagjainak szives közreműködésével jött létre. Murányi Farkas Sándornak egy ez alkalomra irt költeménye szavaltatott el. melyet a lelkes fiatal szerző szivességéből örömmel közlünk.

Emlékezzünk!

1568 — 1868.

Már forrt az eszmeharcz, zajongva —
Mint tenger a vihar előtt;
Egy jajt jelez a vész morajja,
Hogy rá a föld döbbenve nyög.
A bércz s a völgy virága vérben;
Ilyet nem ért a vén Idő.
Sok ország lön — „Isten nevében“
Egy puszta rom, egy temető . . .
A lobogón kereszt a hitjel;
Isten neve az ajkakon.
És még is, menynyi gúny a hittel, —
És menynyi szenny a lobogón . . . !
A gondolat bilincsre verve,
Rajongó s bölcs, — vak egyiránt.
Az Evangelium hitelve:
A szeretet, mély gyászra vált.
És a nagy fogalom-zavarban
Egy égi Eszme született,
Mely mint a láng, zúgó viharban,
Terjedt e bérczes hon felett.
„Csak egy az Isten!“ volt az Eszme,

S hitünk alapja lett legott.
Im itt vagyunk, hol emlékezve —
A nagy mult ujra fellobog.
Oh szent s nagy e nap ünnepélye!
Midőn e kis, de hű sereg,
Az emlékezés e helyére
Eljött, hogy azt, szentelje meg;
Legyen e szép, nagy eszme áldott!
Egykor parány, ma terebély,
Mely bár vihart viharra látott:
Terjedve új erőben él . . .
Mert szép, magasztos, égi tiszta,
Örökigazság létele;
A hit oda tért ujra viszsza.
Hol az ige testet nyere.
Nem a rajongás, nem a máglyák
Sötét tanának fénye ez, —
Mely jégverésként szórva átkát,
Csak pusztulást, csak vészt jelez . . .
Jött — s ujra feltünt, mint szivárvány,
A letarolt mezők fölött;
A béke szent könyvét kitárván
A számüzött vigasz előtt:
Szeretet volt törvénye — s czélja:
Erkölcsileg új emberek;
Követve ama tiszta példa:
Ki a keresztfán szenvedett.
Az Isten egy . . . megoszthatatlan!
Csak ő a kezdet és a vég;
Hatalma szól fényben, viharban,
Uralja a tenger s a lég.
S mert vallva hiszszük ezt, hirdetjük:
Ő az Erő, legfőbb Való.
Imával is csak őt illetjük,
Ki egyedül Mindenható!
Ott a szent könyv, e hű bizonyság;
Értjük mi is, mi irva ott;
A betü ölt. Csak az Igazság
Mi felemelt, s megragadott.

Mi Istenünknek, a ki lélek.
A lélek által áldozunk;
Midőn a hit s remény kiégett:
Csak benne enyhül bánatunk.
Ś kik egykoron tanitva, bátran,
Hogy hirdeték e tanokat:
Ott haltak el a máglyalángban,
Vagy ronda börtönök alatt.
Magunkra álltunk elhagyatva,
Miként bűnös eretnekek:
Ott is gyülöletet aratva
Hol vetettünk szeretetet.
S ha volt, ki az eszmét megértve
Pártunkra állt, küzdött velünk:
Emlékét is szitok kisérte . . .
Oh több! — gyalázat, mint a bűnt.
Emlitsem-e a fejedelmet,
Ki bölcs, nemes, szelid, mig élt?
Olvassátok a történelmet,
Miként birált, miként itélt . . . ! *)
A mult itélt, — szégyen a korra — !
Nem értve lelked bölcs szavát;
Ki mint a nap, pályád — ragyogva,
Felhők között is megfutád.
De nézd e kis, hű serget itten:
Mily ünnepi fényben ragyog . . .
Emléked áldva anynyi szivben,
Dicsfény közt tűn fel alakod . . . !
S ott romjaiban Déva vára,
Ama vérrel szentelt romok . . . !
A kegyelet szelid virága,
Soha ki ne hervadjon ott . . .
A nagy, merész, tűzlelkü Dávid,
Á vértanunak sirja az;
Ki hű, ki nagy volt mind halálig.
A szent harczban nemes, igaz.
Gyülölje más, de mi csak áldjuk
Még a port is, hol nyugszanak;

*) János Zsigmond.

Mert nem hiába volt csatájuk:
Az eszme halhatlan maradt.
Ez eszme üli már ma itten,
Több százados diadalát;
Jeléül annak, hogy az Isten
Abban gyönyört, kedvet talált.
Nem külső fény, világi pompa,
E kis sereg, mit felmutat,
A nagy igazságért harczolva:
Miénk csupán — az öntudat.
Egy hoszszu küzdelem a multban,
Igaztalan üldöztetés,
Mig vértanui koszorunkban
Lángolva ég a szenvedés.
S élünk még is . . . s velünk az Eszme!
Többé nem csak miénk e hit;
Miként a tűz, vésztől élesztve —
Terjed nyugattól keletig,
Fényét ma már nem, nem a máglyák,
Hanem a szellem hinti szét . . .
Nyujtván korunk a békepálmát:
Fogadjuk mint engesztelést.
Egy jobb jövő biztos hitével,
Zengjen szív és ajk háladalt,
Az idő, mely intéz, vezérel:
Meghozza a végdiadalt . . .
Hirdessétek tehát — szétmenvén —
Mint egykor az Apostolok,
Erős meggyőződés lángnyelvén:
Hogy él az Eszme . . . és élni fog!
Előre bátran! Az Igazság
Örökfényü vallása ez;
Jelszónk: a tiszta Hitszabadság
Vezessen a győzelemhez.
Rendüljenek ha kell a sziklák,
S muljék el nap, hold, csillagok:
Hitünk megdönteni ne birják,
A rohanó évszázadok!

Ily változatos ünnepélyek és élvezetek közt folyt le e nevezetes zsinat, mely nem kételkedünk, örökre felejthetetlen marad azok előtt, kik abban részt vettek; s egyházi életünkben egy szép pontot fog jelczni az utódoknak. Csak egyet sajnálunk, hogy az unitárius vallás történelmét, melyre díj volt kitűzve, s mely háromszázados évfordulati ünnepélyünknek egy becses emlékül maradt volna fenn, senki sem irta meg. A kitől vártuk, egy nagy munkájával levén elfoglalva, nem érkezett rá; másokat talán éppen az illetékességi tudat tartott vissza a pályazattól. Elég az, hogy a várva várt vendég most elmaradt: a jövő talán ezt is nem sokára meghozandja.

Még csak anynyit emlitünk meg, hogy e zsinati gyülés költségeire az elébb nevezett két egyházkör belső emberei s ekklézsiái és Torda városa hozták a legnagyobb áldozatot. Fogadják itt is köszönetünket érette. Az egyesek adományait hátrább közöljük.

A zsinati öröm viszhangja néhány nap mulva Szucságban, Kelemen Bénjámin házánál hangzott el, hová e lelkes pátriárkánk 70—80 vendéget hivott meg ebédre, neve napjának ürügye alatt. Itt mondott istenhozzádat erdélyi hitrokoninak angol vendégünk is, kit Simén Domokos tanár és Ürmösi Miklós jogász Pestig, jó kivánataink pedig hazáig kisérték, hol barátai és tisztelői szerencsés megérkezése feletti örömnyilvánitásuk kifejezésére oktob. 13-ra theaestvélyt rendezvén, terjedelmes beszédben adta elő itteni atyafiságos fogadtatását, szerzett tapasztalatait s háromszázados ünnepélyünk általános érdekeltség közötti lefolyását. Jelen czikkünket nem zárhatjuk be méltóbban, mintha beszédének végét az „Inquirer“ angol hetilap után ide igtatjuk:

Nem vagyok képes kifejezni azt az örvendeztető és felemelő hatást, melyet egy egészen más faju és idegen nyelvü néppel való szoros érintkezés és mély erkölcsi és vallásos kérdések feletti értekezés, okoz a léleknek. Ekkor tudjuk meg, talán először, hogy mily széles és egyetemes a mi emberiségünk, hogy mindenikünknek egy szive, egy öntudata és egy Istene van. Én újból meg újból éreztem ezt erdélyi meleg szivü és nemes lelkü hitrokonaink közt. Újból meg újból éreztem, hogy a jó embereknek, kik egyszer önmaguk kezdenek gondolkozni és becsülettel biznak az igazságban, a széles világon mindenütt egy czéljok van s ugyan azon alapelvektől lelkesittetnek. Mi mindnyájan egyek vagyunk, egy fajhoz és egy családhoz tartozunk. Nekem ugy tetszik, hogy a jövő civilisatioját két ellenkező oldalról jövő veszély fenyegeti: egyfelől a papi hatalom ama szelleme, mely bárminő név alá rejtődzék, nyakas ellen-

sége az emberi lélek természetes és egészséges előhaladásának, másfelől a képrombolás ama gondatlan szelleme, a vak és szenvedélyes viszszahatás ez eredménye, mely hajlandó mindent megsemmisiteni, ellenben, a mennyire én tapasztaltam, teljesen képtelen a megtartásra és újjá teremtésre. Én azt hiszem, hogy a missio, melyet a gondviselés ránk, a mi erdélyi és amerikai barátainkra, sőt az észszerü és szellemi vallás minden barátaira bizott, tartozzanak bár mely felekezethez vagy országhoz, a következő: az emlitett veszélyes szélsőségek közt bölcsen és gondosan megállani, a vallást ha lehet megmenteni azon veszélytől, hogy közéjök sodortassék, és megtartani azt boldogabb napokra, szélesebb és nemesebb kifejlődésre. Bátorságunkat nem szabad elveszt nünk számunk csekélysége miatt és azon csekély látható hatás miatt, melyet a társadalomra gyakorlunk. Az elvek hatalmasabbak mint az emberek. Személyünk jelentéktelen lehet, lehet, hogy a mértéket nem ütjük meg, hogy nem teszünk meg mindent, a mit tehetnénk, de az elvek, melyeket vallunk, nagyszerüek, el nem veszhetők és győzhetetlenek, és soha nem szabad elfelednünk, hogy ezek béfolyása határtalanul szélesebb mint akármely felekezeti szerkezet határai. A jövő reménye, a mint nekem látszik — és ezt az érzést megerősitette bennem az, a mit láttam és éreztem Magyarországon — az igazság és szabadság azon barátaiban van, a kik szilárdul állanak egymás mellett egy vagy két nagy és alapos elven, különösen pedig a szeretet ama nagy elvén, mely egy szent szövetségben egyesit mindnyájunkat egy atyával fenn és az emberek testvériségével alatt; a mely egyesit minket a szív és öntudat ama vallásával, mely a kereszténység legtisztább kifejezése és legbiztosabb gáráncziája, s végre ama nagy és nemes egyességben, melynél fogva eltürjük egyik a másban a szemlélődő hit és történeti kritika tárgyai feletti amaz eltéréseket, melyek merőben elválaszthatlanok a tudomány növekedésétől és az emberi gondolkozó tehetség becsületes gyakorlásától, de a melynek a helyett hogy számdomra méltó kis csoportokra és elszigetelt pártokra oszszanak, azon kötelességnél fogva, hogy becsülettel valljuk meg véleményünket s másoknak is engedjük meg, hogy ugyan azt tegyék, még közelebb és közelebb kellene minket egymáshoz hozni, a bátor igazságosságnak a testvéri szeretet meleg szelleme által mérsékelt élénk és komoly szándékát öntvén mindnyájunk kebelébe. Ez érzéseket hoztam magammal Magyarországról, ezeket óhajtom elterjeszteni itteni testvéreim között is.

Különfélék.

Jena 1868. Korábban beküldött vázlatomban emlités van téve többek között a b r é m e n i egyházi mozgalomról, mely szoros öszszeköttetésben áll a németországi legújabb theologiai törekvésekkel. Azóta egy néhány hó telt el, s a dolgok természeténél fogva a haladó idővel ez ügy is tovább fejlődött, mit a világosság barátinak tudomásul venni nem lesz felesleges.

A B e r l i n b e n székelő reactio a dr. S c h w a l b-féle mozgalomban természetesen nem csak egy egyszerű pap eretnek-tanait ismerte fel, hanem számitásba vette azt is, hogy a brémeni protestans-egylet, melyben a megtámadott személyek működnek, egyik vidéki tagja s kiegészitő része azon egyetemes német p r o t e s t á n s-e g y l e t-nek, mely ez idő szerint Németország vallásos ügyeinek reformálását tűzte ki czélul, a tanszékben úgy mint a közigazgatásban: azért tehát a fenyegető veszélynek teljes méltánylásával látott ellenszerek után s hogy a megkezdett ostrom mégis az ellenfél javára ütött ki, azon csak örvendhetünk.

Az orthodoxia ugyanis több hasztalan hirlapi támadások és alattomos bujtogatások után megpróbálta azzal hozni zavarba a brémeni haladókat, hogy körük egyik tagját, a hires theologus dr. B a u m g a r t e n t, kiről tudja, hogy S c h w a l b-bal több pontban s főképp a k i j e l e n t é s r e nézve — mit utóbbi egészen elvet — nincs egy nézeten, megrohanta: ha vajjon theologiai becsületével öszszeegyeztethetőnek tartja-e tovább is tagja lenni azon egyletnek, mely az övétől oly eltérő elveket oly nyiltan hirdet? B a u m g a r t e n erre terjedelmesen okadatolva kinyilatkoztatta, hogy igen is tagja marad a brémeni prot. egyletnek, mert ennek működése a szabad vizsgálódáson alapulván, magában hordja azt a lehetőséget, hogy a többé-kevésbbé eltérő nézetek egy lobogó, a haladás lobogója alatt egyesülhessenek.

A harcz azonban nem maradott sokáig egy helyhez kötve. Aprilis 21-kén a frigyes-wederi zsinatnak (Berlinben) 21 tagja egy hatalmas protestatiót igtattatott jegyzőkönyvre a berlini prot. egylet derék egyházi tagja, dr. L i s c o és elvtársai ellen, a mikor is dr. K n a c k úr indokoló beszédében ramutatván a harapodzó tévtanokra, a törekvésekre, melyek az egyházat veszélylyel fenyegetik, kinyilatkoztatta, hogy ő nem csak ezeket útasitja viszsza, de m i n t-h o g y a f ö l d f o r g á s á t a n a p k ö r ü l n e m t a r t j a a b i b l i a s z a v a i v a l m e g e g y e z t e t h e t ő n e k, e n n é l f o g v a — horrendum dictu — n e m i s h i s z i a z t; s ezzel feltámasztván halottaiból a betü szentségét, elitélték a szentirás szabad magyarázatát.

Erre a berlini polgárság egy része a városi tanácshoz folyamodott a Lisco érdekében, a honnan Junius 20-kán ily tartalmu választ nyert: ámbár a tanács theologiai vitákba nem elegyedhetik, de míg egyfelől a város büszkeségének tekinti, hogy a tudomány legszabadelvübb bajnokai, mint Leibnitz, Fichte, Hegel, Neander, Schleiermacher egykor polgárai voltak, pátronátusi jogánál fogva a nevelésügy érdekében kinyilatkoztatja másfelől, hogy a szószékek betöltésénél rokonszenvére csak oly férfiak számithatnak, kiknek meggyőződésük nincs ellentétben a német nemzeti miveltség vívmányaival s világnézetük nem fordit hátat a polgári életnek, sőt inkább, kik, mint a feledhetetlen Schleiermacher, a polgári kötelmeket az irás álláspontjáról is megérteni és méltatni tudják. Reményli különben a tanács, hogy az országgyülés az iskolák rendezése alkalmával biztositani fogja a nevelésügyet ily irányu papi túlkapások ellen.

Hogy e mozgalom nem kis fontosságu, mutatja az is, hogy nem csak az egyháziak, hanem még a politikai lapok is hoszszasan foglalkoztak vele s már a kormány beleszólását is rebesgeték, a mi azonban még nem történt meg.

A berlini prot. egylet természetesen megtette a magáét, viszszavervén az ostromot a vidéki egyletek helyeslő átirataitól kisértetve.

A dolgok ilyen állásában közeledett már az idő, melyben a német protestáns-egylet évi nagy gyülését volt tartandó, ez idö szerint Heidelberg-ben: de e terv most hirtelen változáson ment át s a gyülés junius 3-ik és 4-ik napjain Brémenben tartatott meg, mint a következmény mutatja teljes sikerrel az ügy érdekében. Tervbe volt véve, hogy az egyik elnök Schwalb legyen, ő azonban társaival együtt viszszavonult, kivéve az éppen megtámadott Baumgartent, ki az egyik ünnepi szónoklatot tartotta s a ki ezerek által hallgatott beszédével nem csak a logikus főket ragadta el, hanem hóditott az ügynek maga a nép között is, mely ez ünnepély által oly hangulatba hozatott, hogy a bujtogatások ellen, melyek különben eddig se sok sikert mutattak, ezutánra teljesen biztositva van. Maga a város átalában külsőleg is oly nagyszerüvé és emlékezetessé tette a gyülést, a milyenre a legvérmesebb reményüek sem számitottak. Erkölcsi érteke pedig a bécsi legújabb egyházi vívmányokkal tétetik egy sorba. Ausztriából is levén képviselők a kölcsönös rokonszenves nyilatkozatok természetesen nem maradtak el.

Az első nap főtárgya az elnök — heidelbergi jogtanár — dr. Bluntschli által tartott értekezlet volt a modern állam és a vallás közötti viszonyról, melynek tételeit, minthogy a legújabb állambölcsészeti nézeteken alapulnak, nem tartom érdektelennek itt közölni:

1.) „A modern állam nem vallás- hanem jogtársaság, nem vallási, hanem politikai egység".

2..) „Valamint a vallás teljesen független a politikától, ugy a politika is teljesen független a vallástól".

3.) „A modern állam azonban a vallás közvetett hatását nagy mértékben tapasztalja, részint mert a tömegek vallásos hangulata és véleménye nagy béfolyással van politikai nézeteik és törekvéseikre, részint mert a papság illetőleg lelkészség oly tekintélylyel s ennélfogva hatalommal bir, melyet körülmények szerint az állam haszna vagy kárára egyaránt fordithat".

4.) „A modern állam tehát nem lehet közönyös sem a nemzet vallásos neveltetése, sem az egyházak vallásos intézményei iránt saját területén".

5.) „A mérték, mely szerint az állam az egyházak értékét mérlegeli, és a szabály, mely azokhoz való viszonyát meghatározza, nem a vallásos hit, sem a vallási igazság; hanem részint a jogi mérleg, a menynyiben t. i. egy egyháznak jogosult testületnek kell lennie, részint a politikai tekintet annak jótékony vagy káros béfolyására a nép jóllétét illetőleg".

6.) „Habár a modern állam legközelebbről emberek- és nem Isten országa, mindazonáltal sem nem istentelen, sem nem vallásellenes".

7.) „A modern állam Istenben azon örök és korlátlan hatalmat tiszteli, melytől az emberek léte függ s mely a népek sorsát vezérli".

„De a modern államnak nincs semmi vallásos hitczikke. Ez már nem vallás-állam, mint a középkori, sem confessio-állam, mint az utóbbi századokban".

8.) „A mai államoknak katholikus és protestáns elnevezése államjogilag helytelen s csak anynyiban van még történelmi és politikai értelme, menynyiben az államban élő nép gondolkozásmódját kizárólag vagy túlnyomóan a katholikus vagy protestáns vallás vezérli".

9.) „A nemzet hitegysége a modern államra nézve inkább hátrányos mint előnyös anynyiban, a menynyiben az által könynyen azon veszélybe jut, hogy jogának és politikájának a confessio és egyházi béfolyás ad irányt".

10.) „Különböző confessióknak ugyanazon egy országban egyesülése a modern államra nézve azért előnyösebb, mert ez által az egyházakon kivül való természetes állása kétségtelenné lesz s szabadabban mozoghat politikai elhatározásaiban".

11.) „Az egyes modern-európai államok anynyiban keresztény államok, menynyiben az európai civilisatio nagyrészt keresztény nevelésen nyugszik és a népesség nagy többsége keresztényekből áll, s nem abban az értelemben tehát, mintha a ker. vallást mint jogfeltételt követelnék".

12.) „Ha némely philosophok és publicisták a ker. vallást államellenesnek, vagy legalább alkalmatlannak nyilvánitják a civilizált államra nézve: ez állitás elveszti minden erejét azon tény által, hogy a civilizált állam legkorábban ker. országokban fejlődött ki".

13.) „Hanem az vallási s egyszersmind politikai igazság, hogy a ker. vallás az államtól független, s legközelebbről nem az állam

számára rendelt vallás. A ker. vallás nem ád előnkbe sem külön államszerkezetet, sem meghatározott államtörvényeket".

14.) „A ker. confessiók tétele- és ellentételei nem az állami tudat kinyomatai. Az államnak nincs szüksége felettök tünődni, hanem bizza azokat az egyházak hitére és szabadságára s az egyes individuumokra",

„Egy dogma sem jogkötelező az államra nézve".

15.) „Az államra nézve a különböző egyházak dogmájánál nagyobb érdekü és jelentőségü azok szerkezete azért, mert ebben a hatalomnak és tekintélynek oly eleme nyilatkozik, melyet az állam is érez":

16.) „Az egyházak dogmájánál és szerkezeténél azonban magasabb becscsel birnak a modern államra nézve azon erkölcsi és humánus erők, melyek a ker. vallásban ténylegesek. Ez erőket kimélni és védni a modern állam kötelessége és gondja".

E tételek az értekező által egy két óránál tovább tartott beszédben voltak indokolva s egyházi részről tett pár lényegtelen megjegyzés után átalános helyesléssel fogadva.

A második nap főtárgyát greifswaldi tanár, dr. H a n n e, értekezlete képezte a b i b l i a t e k i n t é l y é r ő l, melyet megint azért tartok közlendőnek, mert az egész gyülés által egyhangulag fogadtatván el, a német szabadirányu theologusok megállapitott nézetének tekinthető — e tárgyat illetőleg. Az értekezlet tételei ezek:

I.) „A biblia, mint ó- és új testamentum, két különnemü, különböző időkben keletkezett vallási iratok gyüjteményéből áll, melyek, mint az egy-istenség hivésén alapuló vallás legrégibb okleveleí, annak fejlődési történetét legközvetlenebbül tükrözik viszsza".

II.) Valamint az ó-testámentum már az első keresztényektől, a kánont illetőleg a zsidó theologiához való csatlakozásban, ihletett istenszó gyanánt tekintetett, ugy az új-testámentumi iratok is, a második század végén kezdődött lassankénti öszszegyüjtetésük óta, ugyanazon isteni-tekintélyre emelkedtek, s a két gyüjtemény aztán mint b i b l i a, azaz könyvek könyve, a ker. gondolkozásnak mindig zsinormértékül és tájékozásul szolgált".

III.) „A protestáns egyház a traditióval való teljes szakitásához kiváltképpen a bibliából meritette s meriti még most is folyton haladó kifejlődéséhez a leghathatósabb ösztönt".

IV.) „A bibliának az egyház minden főága által elismert e t e k i n t é l y e azon föltétén alapszik, hogy a benne foglalt egyistenség hivésén alapuló vallás k i j e l e n t é s e n nyugszik, de mint a kijelentés fogalma, ugy az is eleitől fogva nagyon különbözőleg értelmeztetett".

V.) „A kijelentés a maga valódi értelme szerint az i s t e n i n e k nyilatkozata az e m b e r i lélekben, s mint istenemberi műfolyam két egymást kölcsönösen feltételező mozzanatot foglal magában, t. i. egyfelől az isteni lélek üdverejü magaközlését és másfelől az isteni igazságnak az emberi lélek saját munkássága által való elsajátitását".

VI.) „A kereszténység alapitójában, mint a ker. tudat bizonyitja, mindkét rész teljes öszhanggá egyesült; de az egyházban kifejlésre csak lassanként jutott tudományos gondolkozás sem **tartalmát** e bibliailag igazolt kijelentésnek, sem annak két tényezője **alaki viszonyát** tiszta tudatra, a szemben álló tévedőkkeli hoszszadalmas bonyodalmak és harczok nélkül nem hozhatta".

VII.) „A régi egyházban, le a 17-ik századig, a theologiai figyelem (reflexio) a zsidó supranaturalismus szellemében, a kijelentésnek kizárólag **isteni** oldalára irányult s ennek következtében alkotta ama magikus, a protestáns orthodoxiában csúcsló ihletéstant, mely, hogy a biblia isteni tekintélyét minden áron biztositsa, a bibliai irókat az isteni lélek lelketlen eszközeivé sülyesztette".

VIII.) „Ez egyoldaluság ellen viszszahatásul majd egy gondolkozásmód érvényesitette magát, mely a vallás és kereszténység lényegében csupán az **emberi** részt ismervén el, mindinkább inkább arra törekedett, hogy az isteni-kijelentés fogalmát s vele a szentirás tekintélyét is teljesen megsemmisitse".

IX.) „Egyszersmind azonban, ezen ellentétes irányokkal való harcz közben, egy bizonyos közvetitő theologia szinjátszó tökéletlenségeitol el nem tántorittatva, létrejött egy a szentirást és tekintélyét mindinkább-inkább biztositó tan is — s minden jel arra mutat, hogy a jövő‚ ezé".

X.) „Legfontosabb alapelvei és megállapodásai ez iránynak mintegy ezek:

1.) „Az isteninek ereje és nyilatkozata az emberi lélekben egy **közös, isten-emberi** kijelentés-okfő, mely minden kegyes személy szívében és lelkében **Isten szavaként** nyilatkozik".

2.) Isten szava minden, az emberi lelket üdvözitőleg átható **vallás-erkölcsi igazság**, bárkitől is legyen az először kimondva".

3.) „A ki egy oly igazságot **eredetileg** érez és arról bizonyságot tesz, az **ihletett, próféta**".

4.) „Még mindig vannak s voltak minden valódi mivelt nép között igazi próféták, de a kik Isten szavát mindnyájan többé-kevésbbé **meghomályositva** adták elé".

5.) „Az egyetemes kijelentés elvének központi képviselőjéül az emberiség történelmében **Izrael-népe** jelent meg; de csak lassan és részletenként fejlett ki isteni tudata az isteni kijelentésnek megfelelő emberi kifejezésben".

6.) „Isten szava teljes megtestesülést Jézus Krisztus **tanitásában** és **életében** nyert, a ki mint az igaz (egyetemes) vallás alapitója, Isten népe kebeléből lépett fel".

7.) „Az a könyv, mely az igaz vallás ezen lassankénti fejlődési müfolyamát annak Krisztusban való teljes bévégződéseig élethűn feltárja, a biblia".

8.) „Ennek **nyomozása** feltételezi azon tudományos alapelveket, melyeket a mult minden egyéb emlékeinek nyomozása".

9.) „Ez által elvitázhatatlanul kiviláglik, hogy a biblia **tisz-**

tán emberileg állott elé s hogy az mégis, daczára a benne sok helytt nyilvánuló emberi tévedések- és gyengeségeknek, az isteni kijelentés tiszteletre legméltóbb oklevéltára marad, s mint olyan a legnagyobb tekintélyt igényli".

10.) „De e tekintély nem betüi, hanem szelleménél fogva, nem természettörténelmi és világi, hanem vallási és szellemi téren illeti s itt is csak azon feltét alatt, ha isteni erejét és igazságát mindig és újolag bébizonyitja".

11.) „Szóval: a biblia szava lényegében nem maga az isteni szó, mindazonáltal annak legeredetibb és legélethűbb megtestesülése; s kiváltképpen az új-testamentum joggal nevezhető örök-vezércsillagnak a ker. hittudathoz".

Ez értekezletek után a gyülés azon fontos határozattal végződött, hogy a Schleiermacher születése századik évfordulóját a jövő évben a német prot. egylet Berlinben, ezenkivül a vidéki egyletek keblileg fogják megünnepelni.

Végül elnök figyelmeztette az egyletet ama közelgő óriási küzdelemre, mely a ker. világot két részre osztván, annál hamarább fog kiütni, minél inkább sodortatik a pápa világi hatalma az örvény felé. A világ minden részében elágazó csatornáikon központositani fognak az illetők még egyszer minden segedelmet a lét vagy a nemlét kérdésének eldöntésére. A győzelem kimenetele nem kétséges, de a küzdelem erős lesz, s szükség, hogy készen találjon.

Ime, tisztelt szerkesztőség! a legnagyobb protestáns theologiai mozgalom. Hogy itt valóságos reformáczio közepette élünk, arról, ki a szabad theologia törekvéseit s az erőteljes egyházi mozgalmakat ismeri, egy perczig sem kétkedhetik.

Ezekután sat. sat. Kozma Ferencz.

C. H. A. Dall látogatása. Az észak-ámerikai unitáriusok Kelet-Indiában, jelesen Calcuttában levő missionáriusa, C. H. A. Dall, Jéruzsálemen, Kis-Ázsián keresztül májusban Kolozsvárra érkezett az itteni unitáriusok meglátogatására. Azt hitte, hogy a háromszázados ünnepen jelen lehet, azért vette útját erre. Két hetet töltött köztünk, s innen Ánglián keresztül Ámerikába útazott.

Itt léte alatt kirándult tanár Benczédi Gergelylyel Tordára, Toroczkóra, s meglátogatta Páget János urat Gyéres-Szent-Királyon; részt vett Kolozsvártt a főtanodai ifjuságnak egy májálisán. Egyéb idejét a tanárok társaságában töltötte, kik közt igen barátságos, vendégszerető fogadtatásra talált.

Dall sok ismerettel biró s igen közlékeny ember, sokat beszélt közöttünk az ázsiai s é. ámerikai vallási, erkölcsi, társadalmi, sőt politikai viszonyokról is, s viszont igen sokat kérdezősködött s jegyzett a mi egyházi s hazai viszonyainkról. Saját kivánságára egy szélesebb körü társaságnak is bémutattatott. Ugyanis f. évi áldozó-csötörtök előtti vasárnap, reggeli istenitisztelet után, a templomból kijött gyülekezet s még idegen vallásuak is többen, ösz-

szegyültek főtanodánk nagy halltermébe, s itt a népes társaság előtt vendégünket tanár s rendes pap, Ferencz József, üdvözölvén a társaság nevében, Dall két óráig tartó előadást tartott angol nyelven, melyet Benczédi és Simén tanárok tolmácsoltak magyarul. Az érdekes előadás kivonatát itt közöljük:

„India népessége kétszáz millió, melyből 150 millió ángol alattvaló, a többinek nemzeti fejedelmei vannak. Vallásukra nézve nagyobbára a budhaisták, de vannak mahumedánok is. Más keresztény felekezetek példájára az unitáriusok is állitottak volt még e század elején Calcuttában egy missiót, de miután ez több évek alatt sem tudott semmi eredményt mutatni, a segélyezéssel felhagytak s a missiót megszüntették. Az észak-ámérikai unitáriusok ismét felvették ez ügyet, s szólót küldötték 13 év előtt Calcuttába, mely idő óta csak egyszer látogatta meg Bostonban élő nejét s gyermekeit. A keresztény vallás igen lassan terjedt s terjed ma is az indusok közt, egyfelől azért, mert a missionáriusok egyenesen a hitelveket kezdették fejtegetni s egyik a más ellen polemiát vegyitettek tanitásaikba; másfelől a megkeresztelkedett indus átalános megvetés tárgya, családja, barátai megtagadják, elveszti kásztját s vele együtt vagyonát s kárpótlásul az európaiak sem fogadják bé magok társaságukba.

Több missionárius tehát, s ezek közt szóló is, felhagytak az eddigi módszerrel. Iskolákat nyitottak s ezekbe nagy számmal gyüjtötték az indus gyermekeket, mert az indus gyermekeit örömmel tanittatja, annál is inkább, mivel vagy semmit, vagy nagyon csekély díjt kivánnak a tanitásért. Itt észrevétlenül ismertetik meg Jézus életével, legszebb mondásaival, a keresztény erkölcsi elvekkel, s oktatják más tudományokban is. Ily eljárással anynyira megnyerte Dall is több tekintélyes és béfolyásos indus tetszését, hogy évenként ezektől is tetemes öszszeget kap a tanitási költségek fedezésére. Tapasztalta azt is, hogy 33 millió Istent hivő benszülöttek, a sok isten imádás szélsőségéből az egy isten-imádásra legkönynyebben mennek át, ugyanynyira, hogy a katholikus missionáriusoknak is, midőn őket meg akarják tériteni, legelőször az egy isten imádásra kell őket vinniök s ugy fokonként a szentháromságra. Az indus nők még nagyobb hajlamot mutatnak mint a férfiak, átalában a keresztény vallás felvételére, a mit a nő-nem mélyebb vallásos érzelme mellett abból is magyarázhatni, hogy a keresztény vallás felszabaditja azon lealacsonyitó szokás alól, hogy a hazulról távozó férj nejére zárja az ajtót, s társaságokban, nyilvános helyeken vele soha meg nem jelenik.

Calcuttában van jelenleg az unitáriusoknak három ugynevezett „Hall"-jok, hol isteni tiszteletet tartanak; van két iskolájok 450 tanulóval és 15 tanitóval. Madrasban egy Haltjok, egy iskolájok 35 tanulóval, s a hívek között 200 benszülött s 20 ángol. Secunderabadban van egy Hall 150 benszülött hallgatóval, s van iskola. Egyébaránt nemzedékeknek kell eltünni, a mig az ősi, nagyobbára borzasztó szokásaikkal felhagynak. Halottaikat most is megégetik s a hamvat szélnek eresztik. Az ángol kormány erélyességének sikerült már anynyi,

*

hogy az özvegyek vérfagylaló megégetésével férjeik sirján felhagytak, s még csak félreeső helyeken gyakorolják. Szóló áttérvén ezután Amerikára s illetőleg az egyesült államokra, elmondá, hogy itt az unitáriusoknak 3000 egyházuk van, s hogy ezekhez számithatók az universálisták, krisztusiak (Krisztus hívei) és a barátok társasága (society of frieds), köznéven quäquerek, miután inkább névre, mint hitelvekre nézve különböznek. A nevelési viszonyokat illetőleg különösen kiemelé, hogy Amérikában tudta szerint 14 egyetem van, melyekben a nők is teljesen kimivelhetik magukat, tudori vizsgára bocsáttatnak, s jelesen három egyetemen csupán nőket képeznek orvosi pályára.

Végre emlité, hogy missionárius társai Indiában igyekeztek leverni az Erdélybe jövetelről, azzal ijesztvén, hogy itt legalább is félvadak az emberek, kik közt élete sem biztos. Ő akkor sem hitte, most meg saját szemeivel győződött meg, hogy oly mivelt közönségünk van, mint akár Bostonnak vagy Londonnak. Azt azonban gondolta, hogy Kolozsvár is sárból rakott kunyhókból áll, s ime ebben is kellemesen csalódott. Őszintén örvend, hogy a felőlünk való tévnézetek eloszlatására mind Angliában, mind Amerikában közreműködhetik.

Felszólitotta a gyülekezetet, hogy ha valakinek valami kérdeni valója van, tegye meg. Mire többen tettek kérdéseket, az előadás közben is többen kértek felvilágositást egy s más körülményről".

Az érdekes előadást és társalgást ismét rövid beszéddel Ferencz József zárta bé.

Ezután Dall a consistoriumba vezettetvén, tiszteletbeli egyházi tanácsossá választatott; s erről latin nyelven diplomát kapott. Mire főgondnok Káli Nagy Elek úr vendégszerető asztalánál egy díszebéd következett Dall tiszteletére.

Áldozó csütörtökön útazott el körünkből, magával vivén a „Keresztény Magvető" 1—3 köteteit, s a tanárok arczkép-csoportozatát három példányban, mely éppen érette, az ő kivánságára készült.

Egy üdvözlő levelet is vitt consistoriumunktól az „Amérikai Unitárius Associationhoz".

A küküllői unitárius egyházi olvasó-kör. E czím alatt a küküllő-köri unitárius papok és iskolatanitók egyletet alakitottak a végre, hogy a mit külön-külön csak kis mértékben képesek tenni, t. i. szakkönyvek s lapok megszerzését, azt ezután egyesitett erővel nagyobb mérvben tehessék. E czélból a környékben minden pap fizet évenként egy ftot, egy iskolatanitó ennek felét. Világiak is lehetnek egy forint évi részvény mellett tagjai. Az igy bégyült részvénydíjak teszik az egylet jövedelmét, melyet csak az irt czélra lehet forditani.

Az egylet másik czélja, hogy koronként gyülést tartva, a körükbe tartozó érdekeket, eszméket megvitassák, s igy a nevelés, ta-

nitás és egyházi élet terén a korszerü fejlódést s előhaladást, ugy
az önmivelést egymás gyámolitásával gyarapitsák.

Mind két czél szép és nemes. s korunkban. midőn a szellemi
élet mindenfelé pezseg. valóban szükséges is a válvetett törekvés e
téren is, hol annyi az óhajtandó javitni való. Részünkről csak buz-
ditni tudjuk az ily nemes törekvést. s óhajtanók. hogy minden kör-
nyékünk csoportosuljon hasonló czélból.

Az egylet pártfogója s főfelügyelője a vallásközönség egyházi
fő, s illetőleg képviselő tanácsa. hová az egylet jegyzőkönyveit éven-
ként felküldi. Különben igazgatja az egylet ügyeit az egyleti köz-
gyülés s az ez által választott négy tagu bizottság. Hivatalnokai egy
pénz- és egy könyvtárnok. az elnök és jegyző. mindenik választva
a közgyülés által egy évre.

Az egylet lapjai s új könyvei köroztetnek, egy tag a lapok
mindenik számát legfennebb 48 óráig tarthatja magánál. könyvet
egy vagy két hóig.

Az egylet reményli. hogy könyvtára, s talán jövedelme is,
egyes önkénytes adományok által is gyarapodni fog.

Az egylet szabályait a most lefolyt zsinati főtanács elvileg
helybenhagyta; a részletek szükséges módositását a képv. egyházta-
nácsra bizta.

Egyházi s iskolai törekvések hazánkban. Mióta nemzeti
felelős kormány vezeti hazai ügyeinket, azóta valamint nemzeti éle-
tünk egyéb ágaiban, ugy az egyházi s iskolai téren is élénk fejlő-
dési törekvések mutatkoznak. Másfél év alatt: egy népnevelési egy-
letek alakitása iránti fontos felhivás s tervezet magától a cultus-
minisztertől, egy népiskolai törvényjavaslat, egy középtanodai szer-
vezet s tanrendszer, egy interconfessionalis törvényjavaslat, a r. ka-
tholikus egyház autonomiája kérdésének megindítása, a zsidók eman-
cipatioja s egyházi országos szervezkedésök megindítása voltak e
téren a nevezetesebb mozzanatok; melyeket röviden mi is érint-
teni kivánunk.

Hogy népnevelésünk ügye akár az európai előhaladt népneve-
lési viszonyokat, akár hazánk politikai átalakulását tekintve, lénye-
ges reformokat igényel, ma már átalánosan elismert igazság, s hogy
e tekintetben a nevelés ügye iránti közérdekeltség felébresztése a
legelső és legbiztosabb lépés, nyilvánvaló csak abból is, mert nem-
zetünk sajátságos helyzetéből kifolyólag megszokta idegenséggel vi-
seltetni oly intézkedések iránt, melyekben a vak engedelmességen ki-
vül egyéb szerepe nincs. Különben is a legjobb s legtisztább szán-
déku intézmények sem tettek soha egy államot is nagygyá és bol-
doggá, a hol magok a polgárok részt nem vettek kötelességeik hű
teljesitése által annak nagygyá és boldoggá lételében. Ez elvből in-
dult ki magas szellemü s nemes lelkü cultus-miniszterünk, ki há-
rom évtized óta a politikai reformok első rangu harczosai közé tar-
tozott, kit tudományos érdemei méltán akadémiánk elnöki székére
emeltek, kinek neve a mivelt Európa előtt ismeretes, midőn a köz-

oktatás ügyének vezetését kezébe vevén, a népnevelés ügyének lendületet adandó, nem kormányi rendeletekhez, hanem a közérdekeltség felébresztéséhez folyamodott s egy népnevelési egyletek alakitása iránti felhivást és tervjavaslatot bocsátott ki, melyben nem mint miniszter, hanem mint szakember s polgár hivja fel polgártársait, a nép millióit, hogy sociális téren induljanak meg s vállvetve igyekezzenek orvosolni a bajt, melytől a jövő, saját jövőnk függ. A czél bizonyosan nemes és nagyszerü volt! Az eszme jövő fejlődésünk csiráját hordja magában! S hogy kevés eredményre vezetett, annak főbb okai, nézetünk szerint, a következők: mindenekelőtt a többféle vallás, nemzetiség s pártok miatti bonyolult és valóban nehéz helyzet, mely az egyeseket nem engedte egy érzés által vezettetve, közös erővel egy szent czél felé törekedni. Másodszor a r. kath. egyház közömbössége a változott viszonyok közt, melyek iránt inkább idegenkedéssel mint rokonszenvvel viseltetett. Harmadszor a protestáns egyházak helyzete, mely szerint a vallási jogegyenlőség még mind ez ideig nem nyujtván azt a biztositékot, mit az autonomia, sokszor óvatosságra vannak utalva oly kérdéseknél is, melyek a teljes vallási jogegyenlőség mellett legkisebb gondot sem adnának. Negyedszer talán az is, hogy több helyt oly emberek voltak az ügy élére felhiva, kik ha nem ártottak, de nem is használtak. És végül, egyebeket nem emlitve, a közönségnek részint közönyössége, részint a közügyek fejlődése által más irányba elvontsága s szegénysége: mert könynyü ám Angliában s Amérikában nyugodt viszonyok közt és sok pénzzel rendelkezve, szép eredményeket mutatni fel a socialis téren, s e fontos körülményeket nem veszik eléggé számba azok, kik többnyire külföldi példák után szeretnek következtetni..

A népiskolai törvényjavaslat csaknem abban a sorsban részesült az országgyülésen, a miben a népnevelési egyletek a közönségnél. A reformok iránt a többség rendesen idegenséggel szokott viseltetni. Mi nem vagyunk feltétlen magasztalói a neveczett törvényjavaslatnak, sőt őszintén megvalljuk, hogy több pontjait hazai viszonyaink, a különböző egyházak autonomiája, átalában a gyakorlati élettel alig hiszszük öszszeférhetőknek, de azok könynyen módosithatók levén, a törvényjavaslat bizonyára nem volt érdemes oly heves megtámadásra, mely szerint azt a bizottság, melyhez országgyülésileg útasittatott, tanácskozási alapul is csak küzdelem után fogadta el. Ugy látszik azonban, hogy a vihar, melyet támasztott, kezd lecsillapulni; s alig ha bé nem bizonyul itt is, hogy a hire roszabb volt mint maga a törvényjavaslat. Az országgyülésileg e tárgyban kinevezett bizottság minden vallásfelekezetből szakembereket hiván öszsze, azok véleményét külön-külön kihallgatta, a mit czélszerü lett volna magának a minisztériumnak is megtenni, s a legutóbbi tudósitások szerint remény van hozzá, hogy a szükséges módositások a viszonyok és helyzet tekintetbe vételével megtétetvén, az elmélet a gyakorlati élettel kibékittetvén, s a kölcsönös érdekeknek a lehetőleg elég tétetvén, a népiskolai törvényjavaslat még

ez ülésszak alatt megállittatik, s ezzel egy nagy horderejü országos kérdés megoldást nyer.

A r. kath. gymnasiumok új szervezéséhez, mely szerint ezek nyolcz osztályról hatra reducáltattak, s aztán három bölcsészeti felsőbb osztálylyal toldattak meg: kevés rokonszenvvel viseltetünk, már csak azért is, mert ez által a r. kath. és prot. gymnasiumok közt még nagyobb különbségek állottak elő, holott nézetünk szerint lehető egyformásitásukra kellett volna inkább törekedni.

Hogy az országgyülés eleibe terjesztett interconfessionalis törvényjavaslat szintén kevés méltánylásra talált, s már az előterjesztéskor megbukottnak lehetett venni: oka az, mert ezen javaslat csak a vegyes házasságot, áttérést, s temetkező-helyek megszabását illető módozatokra terjedt ki; de nem ereszkedett mélyebben a dolog lényegébe. A nemzet itt gyökeres reformokat vár, a vallásfelekezetek közti teljes egyenlőség s a viszonosság nagy elvének reálizálását. Ha azt akarjuk, hogy anynyiféle féltékenykedésnek valahára vége legyen; hogy az egyházak s kormány közti rendszeres viszony és bizalom kifejlődjék s állandó legyen: meg kell törvény által határozni világosan, miben áll az autonomia, miben a kormány főfelügyeleti joga? hol érintkeznek a határok? ekkor nem fogják sehol a kormánynak olykor legjobb akaratu czélzatait is tartózkodással vagy éppen azon gyanusitással fogadni, hogy vajjon nem csak első lépés-e ez, melynek nyomán útat akar törni magának tovább. A kor szelleme valóban megkivánja, hogy minden ily viszonyok alaposan tisztáztassanak.

Részint a parlamentáris felelős kormány természetéből, részint a kor szelleméből folyólag, a r. kath. egyház sem maradhatott eddigi teljes hyerarchicus szervezetében érintetlenül. Hajlania kellett az alkotmányosság felé. És itt is báró Eötvös volt az első, ki szót emelt; felhivta a főpapságot, hogy a r. kath. egyháznak is bizonyos autonomiát engedjenek, a világi híveknek adjanak megillető béfolyást az egyházi s iskolai ügyekbe. A főpapság nem útasitotta el a korszerü felhivást. Egy tervezetet készitett, mely szerint egyháziak és világiakból választás útján községi, esperesi, püspök-megyei tanácsosok alakittatnának, s ezek felett egy országos központi consistorium. A tervezet azonban szűkön engedett béfolyást a világiaknak még az egyházi és iskolai vagyonok kezelése s tanitási ügy felett is; ezért megbukott. Meg kell jegyeznünk, hogy az erdélyi r. kath. püspök tervezete legkevésbé felelt meg a világiak várakozásának, mi miatt ezek a gy. fejérvári gyülésről keserüséggel távoztak, eredmény nélkül. A sajtó keményen kikelt a magas clerus szűkkeblüsége ellen; nem csak hirlapokban, hanem röpiratokban is éles bonczolgatás alá jött e tárgy.

A kath. püspöki kar engedve a közvélemény hatalmas erkölcsi nyomásának, egy második tervezethez fogott, s ennek megvitatására a primás f. évi okt. 1-én egy vegyes értekezletet hivott öszsze Pesten, melyen a képviselőház kath. tagjai is részt vettek. Itt Deák Ferencz következő inditványa fogadtatott el: „A püspöki kar, mely

magas egyházi állásánál fogva is hivatva a kezdeményezésre, most egyelőre ne bocsátkozzék javaslatában a kath. egyház szervezésébe, hanem csak azon szabályok megállapitására szoritkozzék, melyek szerint a r. kath. vallást követő egyházi és világi honpolgárok meghatározott számu képviselőket válaszszanak. De ezen szám ugy állapittassék meg, hogy annak túlnyomó menynyisége a világiakat illesse. Miután ezen a püspöki kar által megállapittatott és ő felsége által is helyhenhagyott szabályok szerint megválasztatott s öszszejött a gyülekezet, az se bocsátkozzék még az autonomia szervezésébe, mert a szabályok, melyek szerint meg lön választva, némileg octroyáltak voltak, minthogy az első megkezdésnél másképpen eljárni nem lehetett, következve tisztán és teljesen nem tekintethetik még az öszszes egyház képviseletének; hanem dolgozzon ki e gyülekezet egy rendszeres választási módot, mely szerint a r. kath. egyház öszszegének újabb gyülekezete lesz megválasztandó, s ez a másodszor választott gyülekezet fogja a magyarországi autonom r. kath. egyházat teljesen képviselni; ez lesz hivatva és jogositva az autonomiának szervezetét, kezelését, az egyháztanácsok felállitását és hatáskörét, szóval az autonomiának minden részleteit megállapitani, kivéve azonban a vallás dogmáit, az isteni szolgálatot, az egyházi személyek fegyelmét s a papság nevelését, melyek az egyház világi tagjainak hatásköréhez nem fognak tartozni". — Ebben a stádiumban áll jelenleg a r. kath. egyház autonomiája kérdése. Vajha bölcs szellem s kellő méltányosság vezérelné e fontos ügyben az illetőket, hogy kivánt megoldás által hazánk alkotmányosságának öszszegébe egy emlékezetes szakaszt illeszthessenek bé, s ebben is korszerü példát adjon a magyar kath. papság a világnak arról, hogy a bölcs conservatismust a józan előhaladással meg lehet mindenütt egyeztetni.

Méltó a feljegyzésre az is, hogy a helv. hitv. öt egyházkerület Pesten hasonlóképp értekezletet tartott egy az egyházkerületek felett álló országos convent szervezése tárgyában. Az első értekezleten azonban itt is a fontos intézménynek csak előkészitéséről lehetett szó. De a terv meg van inditva, s lehet remélni, hogy itt is egy epochális mű jövend létre az idő termékeny méhéből.

Az izraeliták emancipátiojával nem járhatunk ugyan elől az európai államok közt, de, viszonyainkhoz képest, most is becsületünkre válik, kivált ha meggondoljuk, hogy az izraeliták minő bánásmódban részesülnek a szomszéd Romániában. Báró Eötvös nem elégedvén meg ezzel, egyházilag is rendezni kivánta izraelita polgártársaink ügyeit, s egy értekezletet hivott öszsze e czélból az ország minden részeiből, melynek véleménye alapján egy f. évi dec. 10-én Pesten megnyitandó izraelita országos gyülést hivott öszsze képviseleti alapon, ennek levén feladata aztán állandóan szabályozni az izr. egyházi és iskolai ügyeket. Az eredményt még nem tudhatjuk, a most folyó választásokból anynyit látunk, hogy az orthodox s reformokat óhajtó izraeliták közt országszerte nagy küzdelmek folynak. Mi szívből óhajtjuk ez utóbbiaknak a győzelmet!

Végül, nem hagyhatjuk emlitetlenül az országgyülés által kiküldött „jogügyi bizottság" azon nézetét sem, mely a papi törvényszékek eltörlését s azok helyébe a világi törvényszékek illetőségét hozta javaslatba. A javaslat megbukott ugyan, de heves ellenzés után.

A miket emlitettünk, nagyobbára kezdemények, a jövő határoz még bennek. De ezen nagy jelentóségü kezdemények is eléggé jelzik, hogy hazánkra egyházi s iskolai viszonyaink tekintetében is korszakot alkotó időpont állott bé.

Az erdélyi ev. ref. tanárok hat évvel ezelőtt egy egyletet alakitottak, melynek czélja a tanügy és neveiés érdekében vitatkozva tapasztalataikat egymással közölni, eszméiket tisztázni, s a mit igy közösen megállapitva czélszerünek találnak, érvényesiteni. E végre évenként öszszegyülnek valamelyik iskola helyiségén. Az idei értekezlet Kolozsvártt tartatott meg május 26—28-án, s a mi most először történt, a Királyhágón túlról is hat tanár jelent meg az értekezleten, melyről két figyelemre méltó tényt kell megjegyeznünk. Egyik az, hogy az első napi díszebéden minden vallásu papok, tanárok, gondnokok s más világi tagok vettek részt, s daczára a különféleségeknek, egyetértő, kedélyes öszszhang füzte öszsze az egész társaságot. A legváltozatosabb pohárköszöntéseket testvéries hazafiság olvasztotta egygyé, mintegy igazolandó, hogy a kiket régen a hit elválasztott, a tudomány megint egyesiteni képes.

A másik figyelemre méltó tárgy komolyabb s még fontosabb természetü. Ez, t. Szász Domokos, kolozsvári ev. ref. pap és tanár, inditványa volt a vallás tanitásról, ki is egy gyönyörü értekezésben, mely a prot. egyh. és isk. lapok 26, 31 és 32 számaiban megjelent, előadván, hogy min*i* irányt követtek eddig a gymnasiumi vallástanitásnál, s kimutatván azoknak az idő szelleme által történt túlszárnyaltatásukat, azt inditványozza, hogy a szorosabb értelemben vett felekezeti tantárgyakat egészen mellőzve, azokat általános értekü, tehát a humán képzésre alkalmsabbakkal kell helyettesiteni. Ilyenek lennének a biblia ismertetése, a Jézus vallása eredeti, egyszerü, fenséges formájában, kivált a hegyen mondott beszéde s példabeszédei, a különböző vallások népszerü története, valamint a ker. egyház története, csakhogy egészen tárgyilagosan stb. Tagadhatatlan, hogy ez inditvány gyakorlatilag sokféle nehézségbe ütközik, de következményeiben nagy horderejü s a haladó korszellem magasabb vallási irányával öszhangzásban áll, minél fogva az értekezlet is elvileg elfogadta s megbizta az inditványozót, hogy a következő értekezletre dolgozzon az általa kifejtett elvek szerint egy részletes s a középtanodai osztályokba alkalmazandó tantervet.

Az erdélyi ref. egyház ez idén Sz. Somlyón tartott közönséges zsinati szent gyülésén az egyház képviseleti szervezkedésére nézve fontos lépések tétettek. Mi örömmel jegyezzük fel e

mozgalmat, mert hiszszük, hogy az erdélyi átalános protestántizmus életét ez által új erő és új élet fogja felvillanyozni. Szerencsés megoldást, s az eredményre áldást kivánunk.

Kolozsvári egyetem. Egy Kolozsvártt felállitandó egyetem eszméje már a mult évben felmerült. A jogakadémiai tanári kar javaslatot is tett benne a kormányhoz. A lapok hathatósan szóltak mellette. Indokul felhozatott, hogy a főkormányszék feloszlásával sokat veszt Kolozsvár; s a mi ennél fontosabb, hogy az országnak csak egy, még pedig határozottan katholikus szellemü egyeteme levén, az ország méltósága s több millió protestánsok érdeke megkivánja egy minden felekezetiességtől ment, tudományos egyetem felállitását, mire nézve sok tekintetből legalkalmasabb helyiség a hazában Kolozsvár.

Hiteles értesülés után mondhatjuk, hogy e fontos ügy részint pénz-, részint más tekintetekből nehézségekre talált ugyan, de elvetve teljességgel nincs; sőt alapos remény van arra, hogy a hazának, különösen Erdélynek, s leginkább Kolozsvárnak e jogos és szükséges óhajtása rövid időn teljesülni fog; szükséges ez, egyebeket mellőzve, csak azért is, hogy az évenként százakra menő protestáns tanulók, felsőbb tudományok hallgatására ne kénytelenittessenek külföldre vándorolni. Az igazság és szükség hangosan követeli, hogy a pesti kir. egyetem vagy kivetkeztessék felekezetiességéből, vagy egy felekezetiesség szine nélküli új, s a kor követeléseinek megfelelő tudományos egyetem alapittassék a legrövidebb idő alatt.

Nagyszerü eseményként jelölhetjük, hogy az auszriai róm. kath. tartományok birodalmi tanácsa valahára az egyházi téren is a radical reformok útjára lépett, s rövid idő alatt oly müvet alkotott, melyet Európa szabadságra törekvő népei mindenütt zajos tetszéssel fogadtak. A birodalmi tanács ugyanis elitélvén az 1855-ben kötött közép kori sötét szinü Concordatumot, annak mellőztével egyházi s iskola törvények alkotásába ereszkedett. Ő Felségének a r. kath. egyházzal szemben a placetum jogát vindikálvan, kimondta a különböző felekezetek közti egyenlőséget; behozta a polgári házasságot, kiemelte a nevelés és tanitás ügyét az egyház kezéből s a t. Kivonatosan közöljük e nagy fontosságu törvényeket:

A polgári házasságot illető törvény szerint mindazon esetekben, melyekben a házasság kihirdetésére vagy megkötésére hivatott lelkész a kihirdetés teljesitését, vagy a házasságba egyezés ünnepélyes nyilvánitásának elfogadását az állam törvényhozásától el nem ismert akadályozó okból megtagadná, a házasulandóknak szabadságukban áll, házasságuk kihirdetését a világi hatóság által eszközölni s a házasságba egyezés ünnepélyes nyilvánitását azon hatóság előtt tenni. A megtagadásról azonban az illetőknek lelkészi, vagy két tanu által kiállitott bizonyitványt kell előmutatni a világi hatóságnak, mely ezután a kihirdetést a két házasulandó fél lakhelyének községi hivatalánál három hétig kifüggesztendő hivatalos hirdetés által eszközli, s a házasságot a hatóság főnöke, két tanu s egy

tollvivő jelenlétében megköti, arról jegyzőkönyvet vesz fel, s mind két házasulandó fél rendes papjának a házasságkötésről szóló bizonyitványt átszolgáltatja. A feleknek teljes szabadságában áll házasságukra egyik fél papja által utánpótlólag az egyházi áldást is kieszközölni. Az elválasztás szintén a világi hatóság elé tartozik.

Az iskola-törvény szerint az öszszes oktatás és nevelésügy vezetése és felügyelete az államot illeti, s az e végre törvényesen hivátott közegek által gyakoroltatik. A vallásos oktatáson kivül, melynek vezetése és felügyelete az illető egyházra bizatik, egyéb tantárgyak eléadása a tanodákban bár mely egyház béfolyásától független. A tanodák minden állampolgár számára nyitva állanak. Minden egyháznak joga van saját vagyonából vallásfelekezeti tanodákat állitani fel, azonban ezek is az oktatásügyi törvényeknek alá vannak vetve. Hitoktatóknak csak azok alkalmazhatók, kiket az illető vallásfelekezeti főhatóság erre képeseknek itél; más tanitók választását vallásfelekezeti tekintet nem korlátolja. A tankönyvek az oktatásügy vezetésére és felügyeletére bizatott közegek jóváhagyását igénylik; hittani könyvekre nézve az illető confessionális főhatóság határoz.

Az interconfessionális törvény szerint törvényes gyermekek, ha mindkét szülő ugyanazon valláshoz tartozik, a szülők vallását követik; törvénytelen gyermek az anya vallását követi; ezen esetekeu kivül a gyermek vallását az határozza meg, kinek jogában áll azt felnevelni; minden reversális érvénytelen. A gyermek vallását 7 éven túl megváltoztatni rendesen addig nem szabad, mig azt maga saját akaratából nem eszközli, 7 évesnél kisebb gyermekekre nézve a vallás meghatározására szerződésileg jogositott szülők a vallás változtatására nézve is intézkedhetnek. A bétöltött 14 évvel nem különbség nélkül fel van jogositva mindenki vallását saját méggyőződéséből megváltoztatni, mire nézve szándokát a politikai hatóságnál jelentvén, ez a jelentést az elhagyott egyház lelkészével közli, az újon választott egyházba való belépését a belépő személyesen tartozik az illető lelkésznek kinyilatkoztatni. Azonban minden vallásfelekezetnek meg van tiltva más vallásuakat kényszer vagy csellel áttérésre birni. Más egyházban istentiszteleti vagy lelkipásztori functiot végezni csak akkkor szabad, ha azon egyház lelkészei azt megengedik. Egy lelkész sem követelhet más egyház híveitől bért. A temetkezést senkiről sem lehet megtagadni, habár nem tartozik is azon egyházhoz, melynek a községben temetője van. Senki sem kényszerithető, hogy más vallásuak ünnepeit megülje. Mindazon törvények és szabályok, melyek ezekkel elllenkeznek, többé nem alkalmazhatók.

Pápa jun. 22-ki allocutioja. Az ausztriai fennebb emlitett szabad szellemü törvények azonban nem ragadtak mindenkit örömre. Az ultramontánok nagy szorongattatások közt nézték, mint foszladozik a hű Ausztriában is a minap anynyi sikerrel megkötött Concordatumok, s vele újonnan alapitott uralmuk dicsősége!

A pápa végre jun. 22-én a titkos consistoriumban megszólalt

„a kárhozatos törvény“ ellen. „E törvény által — ugy mond — minden vélemény és sajtótermék, valamint vallás, lelkiismeret s tanszabadság megállapittatik; engedély adatik minden cultushoz tartozó polgároknak, hogy nevelő- és tanintézeteket állitsanak fel; bár minő vallástársulatok egymáshoz hasonlókká tétetnek s az állam által elismertetnek“; továbbá fájdalommal emliti a pápa a felette kárhozatos polgári házasság behozatalát; azt, hogy a katholikusok köteleztetnek protestáns halottaknak is helyet adni temetőjükben, ha ezeknek külön temetőjök nem volna; hogy a tanintézetekre a világiaknak s polgári hatóságoknak is befolyás adatik. „Látjátok tehát, tisztelendő atyák — mondja az allocutio — mily roszalandók és kárhozatosok az ausztriai kormány által kibocsátott iszonyu törvények, melyek a kath. egyház tanait, tiszteletre méltó jogait, tekintélyét s isteni constitutioját — — a legnagyobb mértékben sértik“ stb.

Valóban szomoru és mélyen elcsüggesztő volna a világra nézve, ha Európában a legtöbb hivőket magában foglaló keresztény egyházzal semmi szabadabb fejlődés megegyeztethető nem volna! — Azonban az encyclikák s többi allocutiók után elhangzik ez is; a világ elfelejti őket s halad a maga útján az idők szellemének vezérlete alatt.

A római pápa a jövő 1869-ik év végére egyetemes zsinatra hivta öszsze a katholikus egyház püspökeit. Érdekes ez azért is, mert 300 év óta ily zsinat nem tartatott; s nézetünk szerint, most sincs értelme; mert miután éppen ezen 300 év alatt lassanként kétségtelenné emeltetett a kath. egyházban a pápa csalhatatlansága: ezen tulajdonságánál fogva a pápa kétségtelenül mindent a legjobban kell hogy tudjon, s igy zsinati tanácsra szüksége nem lehet. S ha mégis zsinatot tart: azt bizonyitja vele. hogy mégis szüksége van a püspökök jó tanácsára, s ez a csalhatatlanságot sajátságos szinben tünteti fel. Egyébaránt nekünk nem sok bajunk van ezen egybegyülendő egyetemes zsinattal, azt óhajtjuk, hogy üdvös eredményekre vezessen; fájlalnók azonban, ha egy ily tiszteletre méltó testület is csak encyclikákat s olyatén allocutiókat hozna napvilágra, melyek az újabb és miveltebb kor minden örvendetes vívmányai elkárhoztatására hajlandóságot mutatnak. Fájlalnók, mert újabban is azon hitünkben csalódnánk, miszerint a r. kath. anyaszentegyház, ez ősi s legnépesebb keresztény egyház, nem képes magát semmiben reformálni s a haladó világba béilleszteni; s igy szükségképp előbb-utóbb magamagát kárhoztatná, fájdalom, egy elavult numiává.

Érdekes O l i v i e r Emilnek, a franczia törvényhozó testület jul. 10-ki ülésében mondott beszéde, melyben egyebek közt a zsinat öszszehivása módjára hivatkozva, mely szerint a pápa ez alkalommal nem a világi fejedelmek útján intézte meghivásait a püspökökhöz, a mint ezelőtt törvényes szokás volt, hanem az öszszehivó okmány kihirdetése s annak a sz. Péter ajtajára való kifüggesztése által minden püspököt kötelez a megjelenésre, igy szól: „Ez egyik legfontosabb tény, mely 1789 óta történt, az egyház és állam különválasztása először lett proclámálva maga a pápa által. . . . Oly

hatalmas a dolgok ereje, hogy Róma maga az, mely előidézi a különválasztást, megszegi a concordátumot és mind azon kötelékeket, melyek az egyházat és államot egybekapcsolták". Miután pedig kimutatja, hogy a változott viszonyok szerint a világi hatalomnak minő állást kell elfoglalni a zsinattal szemben, hogy a kormány, habár erre joga volna is, sem a zsinati bulla kihirdetését, sem a püspökök Rómába menetelét ne akadályozza meg, hanem engedjen e tekintetben teljes és tökéletes szabadságot, egyszersmind két dologra figyelmezteti a törvényhozó testületet: először az alsó papság pártolására, mert utoljára is ez képezi a papság közvéleményét s ez kétségkivül kész a világi hatalom támogatására az ultramontán párt ellenében, mihelyt meggyőződik a felől, hogy a világi hatalomnak is van bátorsága jogaikat védni, nyomorukat enyhiteni, erkölcsi méltóságukat oltalmazni, addig nem tehet egyebet, minthogy magát alája vesse a hatalmas pártnak és titokban sohajtozzon. Másodszor azon törvények tanulmányozására, melyek szükségesek arra, hogy az egyház és állam különválása megtörténhessék; mert „azon napságtól fogva" — igy végzi élénk helyeslések közt folytatott beszédét a szónok — „midőn a világi fegyver különválik a pásztori bottól, eszközöltetni fog nem zavar, hanem igéretteljes közeledés a vallási eszmény és az emberi ész között".

Utólagosan olvassuk, hogy a pápa a fennebb emlitett egyetemes conciliumra a protestáns püspököket is meghivta. Hogy ezek részéről valahol hajlam mutatkoznék a meghivást komolyan venni, még eddig nem vettük észre. A „Times" meglehetős gorombasággal élczeskedik e meghivás felett, s azzal végzi, hogy hátha ő szentsége hagyná el valahára eddigi, most már tarthatatlan állását a világhaladással szemben, s hajolna egy kicsit a protestánsok felé. Mi ezt csak anynyiban óhajtanók, vajha egyelőre legalább egyben-másban a reformálódhatás elve ismertetnék el a r. kath. egyházban is.

Luther emléke. Negyedfélszáz éve, hogy Luther Márton, a vittembergi egyszerü tanár, bátor fellépésével Európa szellemi fejlődésére, a lelkiismeret s polgári szabadságra egyaránt kihatólag, egy örökre nevezetes lépést tett. A mi nem sikerült Waldnak, Wiclefnek, Hussnak és több másoknak, sikerült végre Luthernek rést törni a középkor sötét zivataraiban formálódott papi mindenhatóság uralmán; sikerült a hierarchico-caesarizmus útjába egy sziklát görditeni, egy rakás viszszaélésről az álnymbust levonni.

A nagy küzdelem, melyet a nehéz reformátor megkezdett, negyedfélszáz év óta foly; e küzdelem nyomai iszonyuak, de e hoszszu, véres mezőn az emberi társaság sok oldalu mivelődésének megbecsülhetetlen áldásai sarjadztak, s anynyi idő után, ma hálás érzéssel emlékeznek milliók a rég mult idők homályából kiemelkedett alakra, melynek ábrázolására az utókor folyó évi junius hó 25-kén Wormsban szobrot emelt.

E szobor pompás műcsoportozat, méltó Luther emlékére. Közből emelkedik a diadalmas reformátor alakja, kőrülötte az úttörők

és nehány nevezetesebb kortársa, kik a reformáczióban vele kezet fogtak, Wald Péter, Huss, Savonarola, Bölcs Frigyes, szász választó fejedelem, Fülöp, hesseni gróf, Melanchton, Reuchlin, és három német protestáns város: Augsburg, Magdeburg és Speier szobrai.

Wormsban állittatott fel e nagyszerü emlékmű, hol Luther 1521-ben a császár és birodalmi gyülés előtt kimondta, hogy „lelkiismerete ellen nem cselekedhetik". A leleplezési ünnepélyen jelen voltak a több mint 10.000 vendég közt a porosz és würtembergi királyok, a hesseni, weimari és badeni nagyherczegek; az ángol királyné üdvözletet küldött; képviselve voltak Francziaország, Ánglia, Ámérika és Oroszország. Az ünnepélyen az első beszédet O p p e r m a n n tartá, melyben a következöket mondá: Luther alakja ellentállásra serkent bennünket minden erőszak ellen, akár biborba, akár vasba legyen burkolva. A leleplezéskor 20,000 torok hangoztatá a felséges zsoltárt: „Erős várunk nekünk az Isten". A wormsi polgármester, mint r. katholikus vallásu, a nagy férfiu erkölcsi érdemeit emelte ki.

Szentháromság kérdése az esküformában. Figyelemre méltó az erdélyi evángelikus atyafiak „Landes-Consistoriumától" kiadott, Szebenben az idén Steinhauszen nyomdájában megjelent ily czímü munka: V e r h a n d l u n g e n d e r v i e r t e n L a n d e s k i r c h e n v e r s a m m l u n g 1 8 6 7". Magában foglalja 42 lapon e püspök-választó zsinati gyülés tanácskozásait, s a további lapokon 43—131-ig az oda tartozó oklevelek gyüjteményét. Ez utóbbiak közt érdekes az erdélyi ev. lutheránus egyházmegyék három évtized alatti fejleményének oklévélszerü történelmi előadása; a püspökségnek Szebenben lakása s jelenlegi díszes állása s magas díjjali ellátása iránt folytatott eljárások sat. Az előbbi részben megható bényomást tesz a püspök-választás és béiktatás egyszerü de magasztos szertartása, mely alkalommal a választást megelőzőleg mondott imája, szebeni főpap F u s z Károlynak s a választott püspök T e u t s c h Gy. D. tudor beszéde homiletikai tekintetben is kitünő szerkezetök s eszméik által ragadják meg a figyelmet.

De érdekes ránk nézve főleg a vita, mely a harmadik ülésben a consistoriumtól szerkesztett új püspöki esküforma felolvasása után fejlett ki. Ez új esküformában a régi szokásos „S z e n t h á r o m s á g" helyébe ez levén téve: „e s k ü s z ö m, a m i n d e n h a t ó s z e n t I s t e n e l ő l". Csak az egy F á b i n i József, medgyesi főpap és köri esperes tett ez ellen óvást, azon nyilatkozattal, hogy az új fogalmazás sem az eddigi egyházi gyakorlattal, sem a keresztény vallás kivánalmával meg nem egyezik, a szentháromságnak bizonyságul hivása nélkül olyanná válván az eskü, melyet az izraelita, a mahumedánus v a g y s o c i n i á n u s is szintugy elmondhat mint egy evangélikus keresztény. S c h i e l Mihály, brassói főpap és köri esperes a consistorium tervjavaslatát pártolja. „Azért, mert eddigelé a háromságra esküdtek, nem következik, hogy ezeutúl is arra történjék az eskü; az evangéliom tán mit sem is tud az ágostai val-

lástételben levő háromság-tanról; ez le van már győzve a protestántizmus előhaladási elve által. A háromság említése nélkül is az evangéliommal egyezőnek marad az esküforma". Philippi Friedrich, prázsmári pap, elavultnak tartja ugyan az ágostai hitvallás szerinti háromság-tant, azonban érvényben állónak az Atya, Fiu és Szentlélekről való biblia-tant, s az esküformának megváltoztatása annál érettebb megfontolást igényel, minthogy az ország törvényei az evang. luther. egyházat épp az ágostai hitvallás alapján ismerik el. Fábini maga is óvakodik az ellen, mintha javaslatával az augustana confessioban foglalt háromságra való eskütételt czélozná; ő csak az evangéliom szerinti háromság bizonyságul hivását kivánja. A consistorium tervjavaslata mellett még többen szólaltak fel: Gull József, segesvári polgármester: „az esküforma nem arra való, hogy valaki azzal hitéről tegyen bizonyságot, hanem hogy egy nagyobb lényt hivjon fel tanu gyanánt, s arra elegendő Istennek segitségül hivása, mint ezt különben is újabbkori esküformákban elegendőnek tartják. Fusz Mihály, pap, a szebeni egyházkörnyék küldöttje, a consistorium tervjavaslatában örömtelt szívvel üdvözli a tudomány haladását az erdélyi evangélikus egyház kebelében is. „Mi, evangelikus keresztényekül — ugy mond — csak egyetlen egy főbb lényt imádunk: mi monotheisták (egyistenimádók) vagyunk. Elégséges ezt az egy főbb lényt hivnunk tanubizonyságul; ez egy főbb való, miként oszlik több részre, azt minden egyes kereszténynek saját lelkiismeretére kell hagyni, annálinkább, mert bizonyosan még ebben a gyülésben is mindenki valami különbözőt ért az „Atya, Fiu és Szentlélek Isten" alatt. Elnök arra utal, hogy még az ötvenes évek katholizáló hivatal-állama is csak az egy Istenre való esküvést vette volt fel, minden beamter esküformájába. Schuszter maga részéről meg volna elégedve a tervjavaslattal, melyben az Isten neve s később az egyház szerzője is meg van emlitve, de szeretne az iránt is megbizonyosodni, ha az új esküforma nem ütközik-e öszsze az ország törvényével. Jegyző megmutatja, miként az ország fennálló törvényeiben nem létezhetik semmi akadály az egyháznak azon jogára nézve, mely szerint az esküforma iránt is önmaga szabadon intézkedhessék sat. E végül Fábini József tagnak inditványa, mely szerint az „Atya, Fiu és Szentlélek" szók is felveendők lennének az esküformába, egyértelmüleg mellőzve s a consistorium tervjavaslata határozattá lön emelve.

Az új katholikusok Ausztriában, kiket az 50-es években az akkori ultamontan kormány, szabadabb vallási eszméikért üldözőbe vett volt, s jelesen bécsi és gráczi imaházaikat bézáratta, a változott viszonyokkal újra egyházközségeket alakitottak, s közelebbről elhatározták, hogy a Rákówi-Kátét vevén fel tanalapul, a magyar unitáriusokhoz csatlakoznak. E végre egyfelől püspökségünket felkérték, hogy fogadja őket hitsorsosai gyanánt, mivel azonban a távolság miatt az érintkezés meg van nehezitve, s politikai okokból is kivánatos, hogy a Lajthán túli unitárius egyházközségeknek con-

fessionális önállóságuk legyen, nyilatkozzék az iránt, ha beléegyezik-e egy püspökség felállitásába Bécsben s ha vajjon a külső isteni tiszteletben való eltérések, melyekre nézve az ottani viszonyok teljes egyformaságot létrehozni nem engednek, nem fogják-e akadályozni a szorosabb egyesülést. Másfelől a miniszteriumnál is lépéseket tettek egy püspökség felállitása s magoknak az alatt leendő egyházi rendezése tárgyában. A mi püspökségünk — ugy tudjuk — a legtestvériesebb indulattal, humánus és nem hyerarchikus szempontból válaszolt, ezen magasztos elvet követvén: in essentialibus unitas, in non essentialibus libertas, in omnibus caritas. S hogy a bécsi kormány is most szabadabb szellemben fog eljárni az új katholikusok irányában, mint ama Thun Leo-féle korszakban, ezen reményre méltán feljogositnak a csak most alkotott szabad vallásgyakorlati törvények, melyek akkor lesznek igazán szentesitve, ha nem maradnak csak a papirosan, hanem az életben is alkalmaztatnak.

Spanyolországban a közelebbi nemzeti alkotmányos törekvések s nagyszerü eredmények a jesuistico-ultramontan katholicismusnak megint egy halálos döfést adtak. A jezsuiták útlevelet kaptak s talán most utólszor. Madridban nov. 1-én nagy ünnepélyességgel nyittatván meg az iskolák az előbbi kormány alatt elüzött tanárokkal, az igazgató beszédében élénken hangsulyozta a tan- és lelkiismeret szabadságát. Sevillában pedig épitni kezdették az első protestáns templomot. Mi csak registráljuk a nagy horderejü eseményt. Következményeit előre nem akarjuk birálgatni. Azt azonban biztosan hiszszük, hogy a rég mult idők avult intézményei korunk újjá alakulási hatalma előtt csak ideig-meddig tarthatják még magukat.

Egyházi czélokra tett adakozások vallásközönségünkben 1866 és 1867-ben. *Abásfalván.* A malmos társaság templomépitésre 50 fr. ismét 296 fr. 60 kr., Gergely Pál és neje egy selyem keszkenőt, értéke 5 fr. Özv. Márton Andrásné és veje Gergely Mózes templomépitsre 100 fr. Keményfalvi Fodor Ferencz 16 fr. 66 kr. Gergely József és neje 10 fr. Karácsonfalvi Molnár Ferencz és András 4 fr. Almási Rigó János 6 fr. 66 kr. Az oláhfalvi község a mesteri lakházhoz fenyőfát. *Árkoson.* Az öszszes női rend egy alsó és egy felső szószék-takarót, értéke 90 fr. Helybeli pap Kis Mihály a papi ház fedeléhez 500 cserepet. — *Al Rákoson.* A falusi község közhelyekből a gr. Bethlen udvar beléegyezésével felfogott szántókból 10 v. férőüt az ekklézsiának. Fűzi Zsigmond 10 v. Szabó Sámuel 1 v. férőü szántót, papjuk, Göncz Mihály használatára. Józsa András, az iskolaház fedelére 600 lapos cserepet, mészégetésre 4 öl fát. Antal Gáspár János, Göncz Mihály, pap, Szabó Sámuel, Antal Zsigmond és András egyházfiak az úrasztalához kenyeret és bort. A magtáralapitáshoz járultak: Józsa András 3 köböl szemcs gabonával; az ekklézsia tagjai 32 v. gabonával. Orgonára Kimlein Károly 3 fr. Antal Gáspár István 1 fr. Fűzi Zsigmond s neje 10 fr. Minden két gazda 1 öl fát. Göncz Mihály h. pap és

neje Nagy Eszter egy 2 f. 60 kr. értékü könyvet. — *Ar. Rákoson.* Biró András, h. pap és neje Fodor Zsuzsánna egy aranykönyvet.— *Bágyon.* A birtokosság által ajándékozott államkölcsön után 66 fr. 44 kr. ismét 62 fr. 44 kr. kamat. — *Bözödön.* Vas János 4 ft. ismét 4 ft. A falusi közönség a nevére szóló államkötelezvényt a vallásközönségnek kötelezett tőke törlesztésére ajándékozta. — *B. Ujfaluban.* Dobos József elhunyt neje b. ujfalvi Kovács Anna emlékére egy 35 fr. értékü úrvacsorai ezüst poharat. Pálfi Sándor és neje a prédikáló székre egy takarót, több évre úrvacsorai bort és kenyeret ajánlottak és a templomot kivakoltatták. — *Csegezben* Tar Hedviga fia, Veres Tamás, emlékéül egy úrasztalára való abroszt. A birtokosság által ajándékozott erdőből 132 fr. — *Csehétfalván.* Bálint Mihály és neje egy úrasztali takarót, értéke 3 fr. 50 kr. A falusi község orgona-kijavitásra 20 fr. Pálfi Sándor, mester, 1 fr. Gothárdt Mihály, gondnok, 3 év alatt kenyeret és bort az úrasztalára. A község a mesterség számára egy 4 vékás szántót, az ekklézsiának 13 fr. — *Csekefalván.* Péterfi Mihály egy öntálat, értéke 1 fr. 80 kr. Az ekklézsia tagjai 13 v. gabonát. Török Pálné egy úrasztali takarót, értéke 3 fr. Kovács József és neje Pál Sára az úrasztalára egy 2 kupás fapalaczkot és egy keszkenyőt, értéke 1 fr. 70 kr. — *Csokfalván.* A közelebbről épitett új kőmalomhoz az ekklézsia tagjainak buzgóságából ragasztatott egy posztó-ványoló. — *Datkon.* Szén György hagyományozott 6 fr. Penyegi Mihály orgonaigazitásra 1 fr. Többen, az ugarhatárban nőtt fűterméseiket eladván az új oskola épitésre, jött bé 195 fr. — *Derzsben.* A juhos gazdák 63 f. ismét 63 ft. a státus pénztárát illető kamat fizetésére. Ballok Mihály, Barta Zsigmond, Dénes István és Pusztai György úrvacsorai használatra egy díszes asztalt, értéke 10 fr. Urvacsorai kenyérnek 5 v. búzát és 5 v. bort 1867 karácsontól öt egymásutáni alkalommal előállitani önként igérkeztek: István János, Kovács Mózes, Dénes István, Dénes János, Orbán József, István Zsigmond, Egyed Zsigmond, Biás János, Kanyaró Zsigmond, Pál Zsigmond, Máté Mihály, Hidi Dénes János, Kocs Elek és Mihály, Pál György, nyug. m. Kovács János, Pusztai György és Dénes István. — *Énlakán.* A falusi község úrasztali bort egy évben; ismét 55 fr. 56 kr. az ekklézsiának. — *Fiatfalván.* Fodor János a czinteremre egy ajtót csináltatott. Az ekklézsia tagjai ajándékoztak 17 fr. 50 krt. Zakariás István, r. kath. az ekklézsiának 4 fr. 90 kr. — *F. Rákoson.* A. rákosi gazdatiszt, Józsa András a templom és keritése fedele megújitására 2000 lapos cserepet. Az úrasztalára kenyeret és bort adtak: b. Rauber Nándor, Asztalos Miklósné, Székely János, Biró Ferencz, Székely Miklós. A confirmáláskor kenyeret és bort adni igértek, a mig élnek Biró István és felesége Biró Anna. — *F. Váralyán.* A község orgonakészitésre 159 fr. 58 kr., egyesek ugyancsak orgonára 64 fr. 72 kr. — *Gagyban.* Ádám Dénezs az ekklézsiának 8 frtot ajándékozott. — *Gyepesen.* Deák Mózes, iskolatanitó, a templomba egy számmutató táblát csináltatott, értéke 5 ft. Sz. Páli Török József, toronyépitésre 5 fr. László Lajosné János Rebeka úrvacsorai haszná-

latra egy üveg poharat, értéke 4 fr. Az ekklézsia tagjai a papi és mesteri szántók javitására vittek 50 szekér trágyát. László Ferencz és neje egy abroszt és pohártakarót, értéke 8 fr. A községi birtokosság toronyépitésre 55 fr. 25 kr. László Pál 4 fr. Az oláhfalvi és zetelaki községek a toronyépitéshez minden fenyőfát és deszkát ajándékoztak. — *Hévizen.* Marosi János, isk. szükségre 2 fr. Az ekklézsia tagjai 5 és fél öl tűzi fát; magtár gyarapitásra 80 véka gabonát termesztettek. Kolcsár János isk. asztalnak deszkát. László Mária és Judith az új papi ház épitésére adtak 1 fr. 50 krt. Gudenau Ferdinánd és Károly 3 sz. cserfát. Lukács József egy szál cserfát. Péterfi Sándor, h. pap 40 fr. Az ekklézsia tagjai megmivelték és bévetettek az e. javára egy 8 v. földet. — *H Almáson.* Schwarz József pünkösti úrvacsorára 7 kupa bort. — *H. Karácsonfalván.* Özv. Szentpáli Istvánné Góró Judith a templomi szószékre egy takarót, értéke 20 fr. 25 kr. Özv. Barabás Ferenczné Béla Rebeka a torony alatti bejárásra egy ajtót csináltatott, értéke 10 fr. Gábos Rebeka Máté Mózesné úrvacsorai használatra egy kancsót. Az esperesti vizsgáló szék, előfogati díját 2 év alatt 5 fr az isk. gyermekek javára alapitotta. — *H. Szentmártonban.* Dombi Mózes és Kolcsa Mihály az újan nyitott temető nagyobbitására egy-egy darabocska szántóföldet. — *H. Szentpálon* A falusi község korcsomai haszonbérből 126 fr. 85 kr., esztena. jövedelemből 2 fr. 66 kr.; ismét 6 fr. 23 kr. a szabad székely juhos gazd. társulat 16 fr. 50 kr. a felszabadult juhos gazdák társasága 10 fr. Sándor Péter, gondnok, négyszeri úrvacsorai kenyérnek 1 v. tiszta búzát. Máté Jánosné úrvacsorai borra 78 kr. ismét 1 fr. 30 kr. Máté Andrásné úrvacsorai borra 68 kr., kenyérre 1 v. tiszta búzát. Almási Sándor István, h. pap, az isk. javára alapitott 10 fr. — *H. Sz. Péteren.* A falusi közönség építkezésekre 40 fr., a községi tanitónak évenkénti díjul 10 fr., a mesteri kepe-jövedelem nevelésére egy darab kaszálót, az egyházköri gyülés szükségei fedezésére 35 fr. — *H. Ujfaluban.* Az 1867 évbeli négyszeri úrvacsorai bor megadására ajánlkoztak Sikó István, Sós Dániel, Benedek Mózes és ifj. Albert Mihály. A következő négy alkalomra: Góró István, Imre István, Cseke András és Darkó Mihály. A községi birtokosság adott 25 fr. 80 kr. — *Iklandon.* Nagy Zsigmond és neje Fülöp Jusztina haláluk utánra a templom javára egy 12 v. szántót. Kilyén Dániel a papság javára halála utánra egy 5 vékás szántót. Filep Imre a mesterség javára egy 3 vékás szántót és egy fél szekér szénát termő rétet. György Pál a mesterség javára maga és neje elhalálozásuk utánra 1 vékás szántót. Volt pap, Sós Pál nővérei Teréz és Juliánna az úrasztalára egy takarót, értéke 2 fr. — *Iszlón.* Iszlai László a papi telek és czinterem hoszszában egy öl szélességü gyümölcsöst a templom javára, az elkeritéshez karókat és veszszőt; a papság kútjához 6 sz. cserfát; a papság újra épitendő csűréhez és pajtájához szükséges cserfákat, az épitést vezető ács-mestert sajátjából díjazván és élelmezvén. Komáromi Anna az úrasztalához egy metszett üvegpoharat, egy szép fehér kamuka asztalkeszkenyőt és egy abroszt. Ifj. Györfi

György és neje Halász Anna a templom javára egy 4 vékás szántót. — *Jánosfalván.* A községi birtokosság az ekklézsia tőkéje nevelésére 20 fr. 53 kr., a státus pénztárát illető kamat fedezésére 16 fr. a mit továbbra is biztositott: az elöljáróság az ugy nevezett birságból 16 fr. László Domokos szegény gyermekek számára iró papirosat. — *Jobbágyfalván.* Boér Ferencz az úrasztalához egy évi bort adott s életére ezt megigérte. — *Kálban.* A harangozói telek helyett vett tágasabb telek pótlására a buzgóbbak 53 frtot. Nagy Albert a pap használatára egy béállott szőlőt, értéke 20 fr. — *Kálnokon.* A község az ekklézsiáért a kötelezett tőkepénzt 210 fr. béfizette. — *Keményfalván.* Gergely Mihály a régi papi telek mellé 25 ☐ öl területü földet a pap használatára. A falusi község romlott fák árából az ekklézsiának 27 fr. 15 kr. Burcsán Salamon 2 f. 33 kr. A szászkézdi lutheránus ekklézsia 5 fr. Abásfalvi György Ferencz 10 fr. A községi birtokosság 10 fr. 62 kr. Rácz György és Lőrincz Mihály urvacsorai bort. A lövétei község a papi csürhöz több szep fenyőfát. — *Kénosban.* Benedek István és neje Fosztó Zsuzsánna az ekklézsiának 2 fr. — *K. Solymoson.* Kovács Mihály, h. pap, a sz. Mihály napi úrvacsorai kenyeret, Sófalvi József, mester, a karácsoni úrvacsorai kenyeret és bort, mig ott lesznek, megajánlották. — *Kolozsvártt.* Bedő Dánielné egy úrasztalára való atlasz selyem keszkenyőt. Fekete Pál a deákok palástját kiigazittatta. Ferencz József, r. pap, betegsége miatt béállitott káplán évi fizetésére, hogy sem az ekklézsia, sem a r. pap ezzel ne terheltessék: Ferenczi Mózes 10 fr. Magyari Mihály 10 fr. Nemes József 10 fr. Jakab Elek 12 fr. Antal Mihály 5 fr. Gyulai László 5 fr. Fekete Pál 5 fr. Kozma László 10 fr. Ürmösi Sámuel 10 fr. Nagy Mózes 3 fr. Zsombori János 5 fr. Mátéfi Károly 2 fr. Hajós János 3 fr. K. Nagy Elek 10 fr. együtt 100 frtot adtak. Kettner Gottliebné több ekklézsiák között ekklézsiánknak is hagyományozott 100 frtot. Jakab Elek 10 fr. Kriza Jánosné 10 fr. Kriza Gyula évi 20 fr. jegyzői fizetésével járulnak a leányiskolai német tanitónő fizetése pótlásához. Id. Groisz Gusztávné, Szász Zsuzsánna ifjan elhalt leánya Groisz Klára emlékére 200 fr. alapitványt tesz urb. papirosokban a leányiskola javára. P. Horváth Kálmán 10 fr. 55 krt adományoz nagynénje, Horváth Juliánna, elhalálozásával a szegények közt leendő kiosztás végett. Jakab Elek egy díszes aranykönyvet. Bedő Dánielné egy kék selyemből való szószék-takarót. Antal Mihály 20 sing gyászposztót. Özv. Biás Mózesné elhalt férje emlékére 100 fr. A felelős magyar miniszterium kinevezésének örömhirére 1867 február 19k-én templomunk tornyára kitüzendő nemzeti lobogót készittették: özv. Gyergyai Ferenczné, özv. Ferencz Józsefné, özv. Nemegyei Jánosné, özv. Fejér Mártonné, Jakab Elekné, Pap Alajosné, Pap Mózesné, Nagy Lajosné, Ferencz Józsefné. Ferencz József r. pap, a lelkészi bizonyitványok és kiadványok hitelesitésére az ekklézsia pecsétnyomója mintájára egy magas nyomásu pecsétnyomót. Jakab Elek a leányiskolában tanuló szorgalmasb leánykák jutalmazására 12 kis bibliát Frankis János 7 képet. — Az úr-

vacsorai keoyeret és bort mindig egyes hívek adták. A főtanodai szegényebb sorsu ifjakat élelemmel segitették: Kriza Jánosné, özv. Fejér Mártonné, Fekete Pálné és Fekete Istvánné egy-egy ifjat naponként ebéddel; Kovácsi Antalné h. négyszer, Ferenczi Mózesné és Sárdi Józsefné h. háromszor, Kis Sámuel h. kétszer egy-egy ifjut ebéddel, id. Groisz Gusztávné, özv. Gyergyai Ferenczné, Jakab Elekné, Pap Alajosné, Pákei Lajosné, Ürmösi Sámuelné és Pataki Istvánné minden héten egy-egy nap ebédet főztek nyolcz ifjunak, Berde Áronné, Buzogány Áronné, Csulak Dánielné, Ferencz Józsefné, Haller Károlyné, Nemes Józsefné, Nagy Lajosné és Pap Mózesné két hétben egy-egy nap ebédet főztek más nyolcz ifjunak. Ugyan e czélra Káli Nagy Elekné 20 fr. Gyulai Ferenczné 1 fr. Magyari Mihály 4 fr. Incze Mihály 2 fr. Jánosi Gerő 2 fr. Zsombori János és Simén Domokos egy-egy forintot adtak. — *Komjátszegen.* Székely Ádámné egy szószékre való takaróra 26 fr., a birtokosság államkötvényéből 135 fr. 63 kr. néhai Száknovics Istvánné véghagyományából 200 fr. jött bé az ekklézsiának. — *Kövenden.* A birtokosság korcsomajövedelméből jutott az ekklézsiának 925 fr. ismét 215 fr. 81 $^{1}/_{2}$ kr. Néhai Mezei Dániel s Incze Klára végrendeletükből a papság és mesterség számára 2 hold szántó. — *Kökösön.* Id. Kökösi Péter egy szószéktakarót, értéke 12 fr. Az ekklézsia a státusnak kötelezett tőkét 420 fr. kifizette· — *Kőrispatakon.* (Háromszék) Az új torony épitésére a hivek öszszesen 107 frt. 10 kr. A státusnak kötelezett tőke 210 fr. lefizettetett. — *Kőrispatakon* (Udv. szék) Deák Gergelyné a prédikáló székre egy takarót, értéke 4 fr. Simó Péter ev. ref. az iskolának 1 fr. 66 kr. és egy új testámentumot. Lőrinczi Pálné a papház épitésére 2 fr. — *Martonosban.* Sz. Ábrahámi Mátéfi András és neje Gáspár Zsuzsánna egy templomi új koronát, értéke 100 ft. A falusi község 21 ft. ismét 72 fr. Pálfi Sándor és neje Gálfi Klára egy úrvacsorai poharat. — *M. Zsákodon.* Az ekklézsia tagjai 7 és fél v. rozsot. Kozma József a mesterség számára egy darab szőlőt. Ifj. Palatka István az isk. házba egy ajtót készittetett. Palatka Dániel, Mózes és Áron saját telkökből 2 öl széles, 7 öl hoszszu helyet a czinterem tágositására. Galácsi Gergely az isk. házba ülésnek deszkát. — *Medeséren.* Lázár Márton, László Mihály úrvacsorai bort. Az ekklézsia tagjai korona csináltatásra 17 v. gabonát. Bartalis András és neje Gombos Lidia egy szószéktakarót, értéke 8 fr. — *Mészkőn.* A birtokosság korcsoma jogából 15 fr. 37 $^{1}/_{2}$ kr. ismét 13 fr. 86 kr. Szolga János és neje egy templomi asztaltakarót. — *Miklósfalván.* Inczefi József esp. a harangláb felállitására 3 fr. 20 kr. A derzsi ekklézsia 2 sz. cserfát. — *N Ajtán* Hermán Terézsia egy úrasztali takarót, értéke 8 fr. Kovács István az Indali-féle teljes számu táblát az iskolának, ára 14 fr. — *N. Kadácsban.* Egy ev. ref. egyén két ünnepen úrvacsorai kenyeret. Inczefi József es. orgona-alapul 10 fr. Kobátfalvi Nagy Gergely 2 cserefa-gerendát. Bartalis János a szószék-takarót megvarratta, értéke 5 fr. Kövendi Károly egy díszes úrvacsorai asztalt, 15 fr. — *Ny. Sz. Mártonban.* Filep Albert az isk. ház javitására egy sz.

cserefát; a czinteremhez 2 sz. cserefát. Incze János az úrasztalára egy kendőt. Sz. Mártoni Kálmán, díszesen békötötte a jegyzőkönyveket. — *Ny. Sz. Lászlón.* Özv. Tolnai Jánosné a papság és mesterség javára 1000 fr. alapitványt urb. kötv. — *Nyomáton* Domokos Aronné, papné, egy díszes szószéktakarót és a papiszék elébe egy szőnyeget, értéke 8 fr. Tolvaj Ferenczné halála utánra a papság javára egy 5 vékás szántót. — *Oklándon* Turóczi József 15 fr. az isk. számára. Kassai Sámuel a papi ház épitésére 15 fr.; az oklándi község 19 fr. a birtokosság 16 fr. 66 kr. Bartha Károly és Gyertyánfi János két évre úrvacsorai bort. — *Ravában* Egy magát megnevezni nem akaró úrvacsorai asztal készitésre 20 fr. *Recsenyéden.* A falusi közönség 121 fr. 65 kr., ismét 67 fr. 52 kr. Máté István és Bomhér Ferencz a mesteri utczakapura 2 cserefát.— *Siményfalván* Özv. Nagy Dánielné egy úrasztali selyemkeszkenyőt. Balázsi Gergely és neje Szász Anna a templomba készittettek egy asztalt, értéke 20 fr. — *Sinfalván.* A birtokosság korcsoma-jövedelméből 77 fr. 8 kr., ismét 63 fr. 71 kr. — *Szabédon.* Id. Fekete József és neje Nagy Sára halálok utánra a templom javára egy 11 vékás szántót, megér 200 fr. A toronyra bádog-fedelet csináltatott az ekklézsia közönsége. — *Szinden.* A hívek által alapitott magtár nevekedett 39 fr. és 67 v. csős törökbúzával. — *Sz. Háromságon.* Özv. Péterfi Istvánné egy szószék-takarót, értéke 2 fr. 50 kr. — *Sz. Miklóson.* Vári Sándor 60 kr. Boros Györgyné 1 fr. Tiboldi János 25 napi kőmives munkát a toronyra. Sófalvi Mihály egyszer bort, és Sófalvi Sándor egész évben kenyeret az úrasztalára; a közönség 13 fr. — *Sz. Mihályon.* Gálfi Sándor és neje pünköstben bort. Török Sámuel h. pap, és neje karácsonban bort az úrasztalára. Ugyancsak a f. benczédi l. egyháznak 2 fr. Fekete István h. mester, a f. benczédi l. egyháznak 1 fr. az a. benczédi l. egyháznak egy bibliát. Tarcsafalvi Sándor orgonára 1 fr. A sz. mihályi anya és hozzátartozó l. egyházak tagjai egy orgonára gabonában 400 fr. ismét 52 fr. Fekete István isk. tanitó és neje egy úrasztalára való takarót. Szenti Bálint az orgonára 5 fr. — *Sz. Mihályfalván.* Dobos József leányai: Nagy Miklósné, Tóth Lajosné és Szarvadi Pálné egy díszes ezüst kehelyt az úrasztalára. — *Sz. Keresztúron.* Pálfi Lajos, h. pap, ottani papsága idejére kenyeret ajánlott. — *S Sz. Királyon.* Gyárfás Lajos és neje Szilágyi Zsuzsánna egy aranyozott félkupás üveget és egy üvegpoharat úrvacsora vételre és az úrasztalára egy alsó és egy felső takarót, érték 12 fr. A státusnak kötelezett 420 frtot az ekklézsia kifizette. Bora Dávid, ev. ref. a papság számára 150 ☐ öl kaszálót. — *Tarcsafalván.* ifjabb Pálfi Mihály egy bibliát. — *Tordán.* n. Sipos József és neje Törös Borbára a papságnak 50 fr. tőkét. — *Tordátfalván.* Sándor Zsigmond és neje karácsonban bort és kenyeret, Inczefi Dénes és neje husvétban bort és kenyeret az úrasztalára. — *Toroczkón.* Botár Ferencz és neje egy szőnyeget a női sorszékek elsőjére. Posner Károly, pesti nagy kereskedő által ő felsége megkoronáztatása emlékére, a népiskolák közt kiosztandó ajándékból jutott az iskolának 1 ládácska tanszer és 1 d. arany. —

T. Sz. Györgyön. Zsakó István harangra 10 fr. Tamás Elek egy keresztelő kannát. — A magtár mindkét évben gyarapittatott a hívek által. — *Túrban* Nagy Károly kemenczekészitésre 1 fr. — *Újszékelen.* özv. Egyedfi Mihályné egy szószékre való takarót. — *Ürmösön.* A három ünnepen úrasztalára bort Maurer Károly, kenyeret Gyerő Dávidné. — *Vargyason* néhai Ilkei Ferencz hagyományozott 265 □ öl szántót. Szegény tanulók segélyezésére alakult 500 fr. Széchenyi alapitványhoz sok kegyes adakozó járult. Dániel Gábor és neje b. Rauber Mária 100 frttal. Özv. Máté Péterné az isk. javára 20 frt. — *Városfalván* A községi birtokosság 50 fr. — *Várfalván.* A birtokosság által alapitott magtár az ekklézsiának ajándékoztatott, értéke 300 fr. Árkosi János, isk. tanitó egy aranykönyvet. Barla Benjámin az isk. számára alapitott államkölcsönben 30fr. **A tordai háromszázados zsinat költségeire tett önkéntes adományok.** Főgondnok Káli Nagy Elek 100 fr, 50 v. bor és egy szekér széna. Paget János 100 fr, 100 p. bor, 12 sajt és egy szekér széna. Gr. Bánffy Miklósné 100 fr. P. Horváth Kálmán 100 f. Kelemen Benjámin 50 fr. Szigethi Miklós 15 fr. Botár Ferencz 10 f. Szabó Miklós 5 fr. Agh Ferencz 7 fr. Török Péter 5 fr. Ürmösi Sámuel 10 fr. Biró Sámuel 10 fr. Boncza Sámuel 2 fr. Csegezi Tamás 5 fr, 25 fő káposzta, 4 p. csirke. Gál Géza 5 fr. Csipkés Lajos 3 fr. Csegezi Mihály 5 fr. Szentpáli Károly 2 fr. Csép Tamás 5 fr. Komjátszegi Lajos 5 fr. Létai Lajos 3 fr. Csegezi Sámuel 2 fr. Özv. Siménfalvi Antalné 2 fr. s 80 tojás. Siménfalvi Miklós 5 fr. s 3 véka zöld fuszulyka. Özv. Pataki Sándorné 4 fr. Özv. Mike Imréné 1 fr. Árkosi Lajos 10 fr. Agh István 10 fr. Koncz Imre 10 fr. Aradi Ferencz 1 fr. Özv. Nagy Lajosné 1 fr. B. Kemény Ödönné 30 fr. Gál Miklós 20 v. bor. Dobos József 5 v. bor, 20 kenyér s 30 fő káposzta. Barla Domokos 5 v. bor. b. Kemény Gézáné 5 v. rizling bor. Csegezi Ferencz 5 v. bor. Végh Sámuel 10 v. bor. Székely Elek 2 sz. széna. Nagy Dénezs 1 sz. széna. Toroczkó 50 kenyér. T. Szt. György 40 kalács, 180 tojás. Bajka Sándor 12, Létai Sándor 12 kenyér. Várfalva, Rákos, Kövend, Bágyon és Sinfalva több kenyeret, 54 majorság, 853 tojás. Szt. Mihályfalva 15 csirke, 90 tojás, vetemény. Szovát 100 tojás. Lőrinczi Lajos 50 káposzta. Szigeti Sándor 2 öl tűzi fa. Tanka Sámuel 1 szekér fa. Várfalvi, Csegezi, Bágyoni és Rákosi ekklézsiák külön-külön 2 szekér fát. Jára, zöld fenyő galyat díszitéseknek. Öszszesen ajándékból került készpénzben 619 fr., rovatalból a torda-aranyos és kolozs-doboka köri ekklézsiák- és belső emberektől 894 fr. 27 kr., együtt 1513 fr. 27 kr. o. é.

Népessége az unitáriusok iskoláinak az $186^7/_8$ iskolai évben.

I. A kolozsvári főtanodában: a.) papjelelt 16; b.) papnövendék 26; c.) a nyolcz gymn. osztályban 216; d.) az elemi osztályokban 48; e.) magán tanitás alatt 15; öszszezen 321.

II. A tordai közép tanodában: a.) az öt gymn. osztályban 81; b.) az elemi osztályokban 88; öszszesen 169.

III. A sz. keresztúri középtanodában: a.) az öt gymn. osztályban 92; b.) az elemi osztályokban 80: öszszesen 172.

IV. Az egyes ekklézsiák iskoláiban 2695 fiu, 1698 leány; öszszesen 4393.

Tanulók öszszes száma e szerint 5055.

Keresztény és keresztyén. E vállalat egyik rokonszenves ismertetője kérdezé: miért irunk „k e r e s z t é n y“-t? A protestáns irók legnagyobb része igaz k e r e s z t y é n“-t szokott irni, mialatt a r. katholikusoknak legalább vallásos könyveiben k e r e s z t é n y t találunk irva, s igy mintegy a két különböző egyházat megkülönböztető jelvénynyé látszik válva a mód is, mely szerint k r i s z t u s i vallásuk nevét leirják. Minket, őszintén megvalljuk, nem vezetett semmi elfogultság vagy rokonszenv ama név iránsban; sőt ha csupán csak siboleth vagy jelszó választás forogna fenn, akkor minden további fontolgatás nélkül mi is a k e r e s z t y é n zászló alá sorakoznánk. Valamint e vállalat kezdőit, ugy ennek folytatóit is a kétségkivül nagyobb terjedelmü szokás mellett a jobbhangzás törvénye inditotta arra, hogy a hellen-latin C h r i s t i a n u s után alakitott két szóalak közül azt fogadják el, mely nem a **t**, hanem az **n** után teszi a lágyitást, tehát k e r e s z t é n y t irjanak k e r e s z t y é n helyett. Ez utóbbi kiejtést a magyarok s főleg a magyar irók nézetünk szerint inkább is vették fel a szláv k r e s t y á n mint a latin c h r i s t i a n u s vagy franczia c h r é t i e n után, a keresztény vallást hirdető r. katholikus papok nagy része szláv lévén. Magát a magyar népnyelvnek csaknem átalános kiejtését, legalább a székely népét tekintve pedig bizvást mondhatjuk helyesebbnek a mi k e r e s z t é n y ü n k e t, annálinkább, mert hiszen ha csak a származtatást vennők is, a c h r i s t i a n u s után származott a K e r e s z t é l y tulajdonnév is, még sem mondja senki K e r e s z t y é l vagy éppen K e r e s z t é l y-nek. Aztán a származtatás törvényét nem is anynyira kell vitatni idegen szók után alakult, mint inkább oly szavainknál, a melyek tisztán magyar gyök vagy törzsből képződnek. S még itt is nagy tekintélyü mester a szokás, az „u s u s, quem penes arbitrium est, et jus et norma loquendi“ Horatius szerint: ez u s u s pedig a jobbhangzással együtt a k e r e s z t é n y-re nézve csaknem elhatározó; mert a mig száz iró s ezer lelkész csupán a könyvi vagy irodalmi szokást követve k e r e s z t y é n-t, k e r e s z t y é n i-t, vagy kettős és elég kellemetlen lágyitással k e r e s z t y é n y i t mond: addig a nép ezerei, sőt milliói k e r e s z t é n y, k e r e s z t é n y i, k e r e s z t é n y e k kiejtésmóddal élnek, minthogy a k e r e s z t é n y szónak az az előnye is van, hogy tisztán, folyóan simulhat a hangzóval kezdődő képzőkhöz és ragokhoz. E szerint mi csak anynyiban követjük a katholikus irók irásmódját, a menynyiben csaknem katholikus, azaz: e g y y e t e m e s népi kiejtésmódot vagy szokást kivánunk követni. Az ellen pedig éppen protestálunk, mintha helyeselnők a „k e r e s z t-től származtatást, mint ezt némelyek teszik, s talán csak ebből az egy okból is irják a k e r e s z t-

ényt, mert ennek **t** betüjét ily módon a maga keménységében tisztán és sértetlenül fentartva láthatják. Nem a kereszt-től, hanem a kereszten szenvedett Krisztustól eredt christianustól származik a mi „keresztény"-ünk is, a kit egyébiránt „Magvető" társával együtt mint állatjokban egy könyvet ajánlunk honfitársaink becses figyelmébe, legyenek bár a **ty**-nek vagy **ny**-nek öntudatos védői. Utoljára is a betü megöl, lélek az, a mely megelevenit. Egyébiránt alaposan szólnak e kérdéshez az akadémia nagy Szótárának szerkesztői a Keresztyén szó alatt, azon meggyőződéseiket mondván ki czikkjök végén, hogy valamint a közbeszédben, ugy az irodalomban is a keresztény válandik átalánossá.

Lényegesebb sajtóhibák.

22 lapon	a.	5-ik sorban:	possens	helyett	possent.
39 „	f.	8-ik „	irányban	„	irályban.
40 „	f.	2-ik „	gondolkozó	„	gondolkozás.
43 „	a.	19-ik „	terményeivel	„	teremtményeivel.
45 „	f.	3-ik „	felebarátunkat	„	felebarátainkat.
57 „	a.	16-ik „	ajkairól	„	ajkainál.
68 „	a.	3-ik „	törekedjek	„	törekednek.
77 „	a.	14-ik „	értemben	„	értelemben
82 „	f.	2-ik „	Éeg	„	meg.
151 „	f.	17-ik „	szép	„	vén.
174 „	f.	15-ik „	kegyeden	„	hegyeden.
177 „	a.	6-ik „	kegyeden	„	hegyeden.
187 „	f.	12-ik „	elhatározása	„	elhalálozása.
205 „	f.	9-ik „	disserterek	„	dissenterek.
208 „	f.	14-ik „	hydrostalica	„	hydrostatica.
208 „	f.	15-ik „	preumatica	„	pneumatica.
211 „	a.	7-ik „	gyermekeket	„	gyermekeknek.
214 „	a.	2-ik „	iskolaházban	„	iskolaházakban.
238 „	f.	14-ik „	senki	„	senkit.

A XVI-ik czikkben többször előforduló bachalariusa helyett baccalaureusa.

